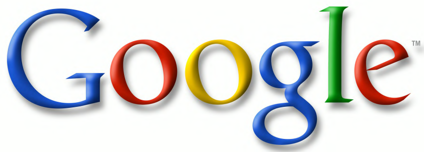
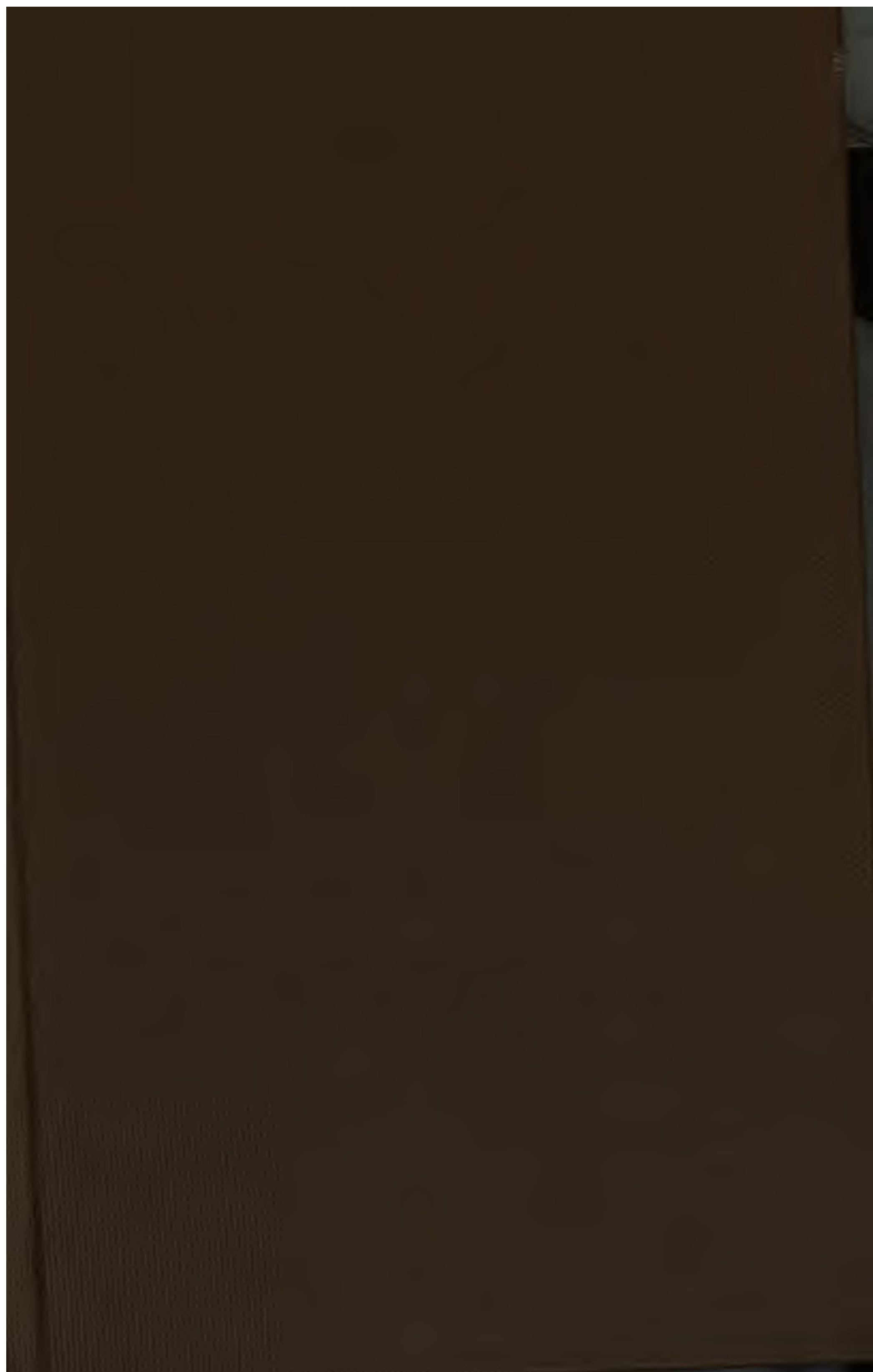

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE

VINDOBONENSIS

VOL. IV

ARNOBII ADVERSVS NATIONES LIBRI VII

EX RECENSIONE

A. REIFFERSCHEIDII

VINDOBONAE

APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE

MDCCCLXXV

ARNOBII ADVERSVS NATIONES

LIBRI VII

RECENSVIT

ET COMMENTARIO CRITICO INSTRVXIT

AVGVSTVS REIFFERSCHEID

VINDOBONAE

APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE

MDCCCLXXV

IGNATIO · DE DOELLINGER

D · XIII · M · NOV · MDCCCLXXIII

D · D

AVGVSTVS · REIFFERSCHEID

PRAEFATIO

Arnobii aduersus nationes libri, quos Hieronymus in libro uirorum inlustrium c. 79 sua aetate uulgo extare dicit, hodie in uno antiquo codice leguntur, qui in bibliotheca maxima Parisiensi adseruatur numero signatus 1661. eidem soli debemus Minucii Felicis Octauium, qui septem Arnobii libris ut octauus liber additus est. sexto decimo saeculo codex Romae fuit, ubi Faustus Sabaeus Brixianus bibliothecae Vaticanae custos anno 1543 ex eo primus Arnobium edidit. neque enim alium librum Sabaeum adhibuisse, ut nonnulli opinati sunt, facile intelleget, qui editionem cum codice conparauerit: tamen ut cuiuis suo iudicio uti liceret omnes Sabaei lectiones in commentario critico diligenter adnotaui praeter orthographica mendasque typothetarum manifestissimas. possedisse uero ipsum Sabaeum codicem nec fuisse eum in bibliotheca Vaticana illius uerbis in praefatione docemur 'iure enim belli meus est Arnobius, quem e media barbarie non sine dispendio et discrimine eripuerim'. quae si recte interpretor, Arnobium suum in bibliotheca Helvetica aut Germaniae reppererat: nempe cauendum est, ne Sabaeum metaphora audaciore usum magnos emendandi labores significare putemus, cum ipse nihil ad diorthosin Arnobii contulisse uideatur, sed in eadem praefatione Hieronymum Ferrarium et Franciscum Priscianensem, quos uiros doctissimos et ingenii et iudicii perspicacissimi dicit, post alios amicos in eo opere tardiores emendandi et inprimendi Arnobium prouinciam suscepisse testetur. Roma codex in Galliam translatus est, una cum Arnobio typis expresso, quem Sabaeus Francisco primo dedicauit, eidem regi, ut coniciendum esse uidetur, dono datus. saltem Henrici secundi aetate in bibliotheca regia fuit, ut tegumenta eius etiamnunc indicant: rursus anno 1583, quo Fuluii Vrsini editio Romae prodiit, in hac urbe codicem Arnobii fuisse nullum, quae de subsidiis

suis Vrsinus in praefatione narrat, satis ostendunt. nec postea praeter librum Parisinum alius fons Arnobianae memoriae detectus est. nam codicem Bruxellensem, qui sextum decimum saeculum superare non uidetur, Parisini apographum esse cum alii perspexerunt tum ego conlatione eius a Laurentio Lerschio facta, quam mihi Ioannes Freudenbergius commodavit, usus ita adfirmare possum, ut bonae chartae prodigus mihi uiderer, si uerbum adderem. quo apographo iam Godescalcus Stewechius usus est.

Codex igitur Parisinus nono saeculo ineunte litteris minusculis a calligrapho scriptus est: in eo, quod raro in alio codice eiusdem aetatis et scripturae inuenias, uerba fere non separantur. transscriptus autem est ex libro, qui litteratura cursiua exaratus erat eius generis, unde scriptura quam uocant langobardica enata est. quam originem ipsae corruptelae produnt: ueluti pro *t* scribitur *ct* (u. c. 31, 25. 84, 1. 91, 28. 159, 15. 185, 10. 211, 28. 212, 10. 248, 25), *c* uel *t* pro *ct* (129, 1. 151, 9. 224, 11. 226, 28), *e* pro *et* (7, 19. 46, 17. 56, 23. 62, 23 bis. 77, 23. 82, 15. 17. 92, 14. 114, 23. 135, 18. 160, 19. 183, 23. 258, 12), *et* pro *e* (56, 23. 73, 16. 84, 1. 25. 94, 20. 179, 12. 182, 1. 191, 24. 211, 23. 233, 6. 275, 24. 285, 1), *at* pro *t* (95, 6. 125, 1. 160, 10. 260, 30), *eant* pro *ent* (227, 17), *t* pro *at* (125, 23. 133, 8. 139, 17. 171, 8. 270, 12), *ent* pro *eant* (17, 25. 25, 20. 71, 15. 95, 6), *praedicata* pro *praedita* (195, 2). deinde confunduntur inter se *f* et *p* (41, 5. 65, 20. 143, 13. 162, 16. 172, 1. 182, 8. 185, 9. 192, 13. 196, 14. 219, 6. 246, 22. 284, 14), *r* et *s* (18, 18. 25, 18. 29, 1. 35, 25. 49, 20. 57, 9. 75, 28. 76, 28. 94, 25. 99, 11. 102, 18. 104, 23. 111, 20. 123, 23. 131, 7. 136, 14. 203, 14. 206, 10. 213, 6. 224, 20. 243, 1. 268, 7. 284, 10), *rum*, quod sigla notissima indicabatur, et *s* (62, 5. 184, 8. 226, 27. 240, 17. 266, 18. 269, 24), *r* et *ri* (230, 15. 236, 14. 271, 14), *a* et *u* (61, 18. 101, 13. 129, 14. 150, 5. 159, 25. 181, 26. 202, 7. 204, 9. 212, 23. 216, 22. 236, 17. 243, 2. 265, 24). adeo *n* et *d* permutantur (8, 16. 26, 13. 37, 4. 105, 8. 106, 6. 108, 3. 112, 14. 134, 23. 159, 23. 177, 27. 205, 9. 25. 255, 1): quo scripturam in codice illo antiquiore usurpatam satis distortam fuisse docemur. deinde siglarum usum minime

parcum in his corruptelis deprehendimus: *constitit* pro *constiterit* (166, 25) *conticuit* pro *conticuerit* (167, 1) *potuit* pro *potuerit* (167, 3), *uter* pro *uertier* (135, 5), *suis* pro *seueris* (169, 11), *inaia* pro *inaniter* (208, 23), *adulterae* pro *adultae* (275, 19); *inquit* pro *igitur* (99, 16), *facti* pro *facturi* (256, 25) et similia; *ei* pro *eius* (262, 28), *quo mentiri se* pro *quominus curiose* (279, 22); *ibus* pro *is* uel *es* (25, 18. 29, 17. 116, 26. 127, 27. 133, 21. 233, 11. 266, 7), *is* uel *es* pro *ibus* (7, 21. 13, 15. 15, 5. 145, 21. 146, 11. 180, 23. 181, 15. 212, 18. 267, 16); *uel* et *ut* et *uelut* inter se confusa; *uanis* pro *uestris* (203, 25), *nouis* pro *uestris* (251, 27); *patientiae* pro *patriae* (219, 24), *inoboeda* pro *in oboedientia* (276, 19); *mihi* pro *minime* (85, 15), *minus* pro *minime* (167, 7. 178, 23. 204, 15); *se* pro *scilicet* (185, 11), *sic* pro *scilicet* (187, 1), *et* pro *scilicet* (62, 21); *seminas* pro *se misericordias* (*se mias*) 59, 15. ad litterarum ligaturas magis quam ad pronuntiandi rationem pertinere uidetur *s* finale saepissime falso additum aut omissum; similiter *r* finale omitti addiue uidemus (13, 10. 185, 22. 200, 1). patet codicem non fuisse lectu facilem: accedit quod scriptura aliquando euanuisse uidetur, ueluti 103, 24, ubi in Parisino ** *edi. in* pro *medicina* extat; alibi litterae in principio uerborum positae desiderantur: sic *etiamne* pro *lentene* legimus (184, 24), *luore* pro *fluore* (ibid.), *alienata* pro *mali enata* (184, 25), *ate fecerit* pro *patefecerit* (186, 8), *annos* pro *pannos* (228, 26), *implegmatibus* pro *simplegmatibus* (267, 9), *urbi* pro *morbi* (282, 30), *quae* pro *liquet* (114, 23), *que ad* pro *liqueat* (202, 23), *uides* pro *quid* (43, 13), *ut* pro *quod* (53, 12), *id* pro *quid* (156, 5). interdum *q* perperam additur: *quos* pro *uos* (41, 7), *quos* pro *uobis* (171, 17), *quorum* pro *uerum* (53, 11), *quinimmo* pro *omnino* (135, 15).

Hunc uero codicem descendisse ex alio, qui uncialibus litteris scriptus fuerit, maxime *c* et *g* litterae inter se mutatae (58, 11. 63, 5. 68, 17. 78, 29. 85, 9. 94, 17. 103, 9. 119, 7. 123, 26. 133, 8. 144, 17. 168, 10. 179, 19. 195, 16. 197, 6. 199, 4. 203, 14. 206, 3. 219, 22. 224, 23. 232, 8. 10. 252, 9. 255, 9. 263, 18. 276, 6. 278, 12) fidem faciunt. in historia autem Arnobianorum librorum litteraturam cursiuam et uncialem sic se excipere, ut haec sit antiquior, inde efficitur, quod mendas

ex cursiuo litterarum genere ortas librarius Parisini codicis inter scribendum interdum corrigit, uncialium litterarum mutationes securus fere transscribit. iam uterque aut certe antiquior codex in terra scriptus est, ubi lingua Romana uulgaris uigebat. ad hanc enim referenda sunt uitia huiusmodi: inter se confusae litterae *u* et *b* (saepissime), *r* et *l* (65, 18. 95, 1. 110, 14. 114, 3. 158, 20. 163, 18. 174, 3. 178, 2. 200, 1. 219, 4. 226, 28. 232, 7. 254, 13), *nct* et *nt* (139, 8. 163, 17. 178, 7), *qu* et *c* (*quaerimonias* pro *caerimonias* 189, 14 *copiam* pro *quopiam* 232, 1 *loqueretur* pro *iocaretur* 232, 26 *co* pro *quo* 254, 10 *perquoquatur* 263, 12 *quoire* 269, 15 *dequoquat* 279, 9), adspiratio falso addita (3, 14. 5, 4. 13, 9. 22, 28. 24, 25. 63, 21. 79, 8. 81, 17. 83, 24. 84, 16. 118, 15. 20. 123, 15. 139, 8. 146, 2. 153, 20. 185, 1. 197, 24. 206, 10. 220, 1. 253, 8. 19) aut, quod raro fit, perperam omissa (23, 23. 195, 10. 197, 3), uocales ante *s* inpurum additae (*aspiritu* 20, 12 *ascauros* 41, 20 *adscribuntur* pro *scribuntur* 167, 27 *perinstrixit* pro *perstrinxit* 49, 17 *instructum* pro *structum* 51, 22 *inscientissime* pro *scientissime* 94, 10 *inscientia* pro *scientia* 94, 20 *inspecuali* pro *spectaculi* 198, 22 *adhisciscere* pro *adsciscere* 153, 20 *inspaniae* pro *hispaniae* uel potius *spaniae* 23, 23 *exspectaculis* pro *spectaculis* 148, 19 *discriptis* pro *scriptis* 156, 6 cf. *distincta* pro *instincta* 229, 11; contrario uitio nata *structionem* pro *instructionem* 188, 1 *spanus* pro *hispanus* 195, 10 *striculi* pro *hystriculi* 197, 3.

Conclusimus supra ex uerbis Sabaei codicem Parisinum olim apud Heluetios aut Germanos fuisse. cui rei non repugnant uerba nono saeculo in ultima pagina (190[b]) scripta 'si q̃ hominẽ c̃tra animã regis cogitauerit aut c̃siliauerit ... res eius infixentur. si quis c̃tra inimic̃ pugnandum collegam suã dimiserit ... infiscentur. si quis cũ rege ... ut homo possit idoneare quẽ regẽ hoccide iusserit': quae sunt tria capita (1. 7. 2) edicti Rothari. scilicet huius edicti non solum Italicos codices sed etiam Sangallensem et Fuldensem antiquissimos nouimus, scriptum autem esse librum Parisinum in monasterio, ubi uetera antiquariorum instituta retinebantur litterarumque studia florebant, primum notis ex more antiquorum in margine positis, deinde diligentia conuincimur, qua codex postquam

scriptus est corrigebatur. quod ad notas attinet, uno loco ancorae signum reperitur (40, 19 cf. mus. Rhen. nou. 23, 130), saepe chresimon (☧) adpictum est (72, 24. 88, 17. 97, 9. 106, 5. 158, 3. 17. 167, 22). deprauati loci indicantur aut hac nota ÷ uel ∴, quae haud raro in ipso uersu supra corruptam uocem repetitur, aut hac ·R· uel ·r· uel R (= *require* id est ζήτει): ÷ 41, 14. 92, 24; ∴ 91, 22. 92, 1. 106, 7. 123, 17. 126, 23. 127, 24. 128, 4. 129, 1. 130, 23. 27. 136, 20. 139, 20. 144, 12. 186, 8. 190, 24. 194, 2. 195, 28. 203, 22. 212, 24. 218, 1. 222, 6. 223, 22. 234, 19. 24; ·R· 41, 20. 99, 21. 121, 18. 163, 23. 193, 1; ·r· 157, 20; R 94, 10. 139, 2. 178, 12. 185, 7. 229, 8. 267, 9. correctiones autem diuersae diuersa aetate in codice Arnobii institutae sunt, ita ut antiqui correctores diligenter, quod nemo adhuc fecit, a recentibus sint distinguendi. nam, ut omittam, librarium ipsum saepissime inter scribendum errores a se commissos sustulisse, tres correctores antiqui in emendando codice operam collocauerunt. quorum antiquissimus (*c*) codicem cum archetypo contulit. saepe is uerba omissa addit (27, 24. 37, 24. 48, 3. 76, 22. 88, 20. 108, 5. 115, 14. 155, 30. 198, 1. 222, 7. 244, 14. 256, 1. 283, 3), raro ex coniectura corrigit, nisi quod orthographiam antiquam ad sui saeculi morem reformare studet. successit alius corrector (*c′*), qui sine exemplari munere suo functus est: contigit sane ei, ut haud raro locos leuiter corruptos sanaret, sed saepe uerba scriptoris non tam restituisse quam interpolasse iudicandus est. et ipse orthographiae nouandae operam dedit: deinde uterque corrector notas in margine posuisse uidetur. praeterea paucis locis (21, 24. 39, 1. 171, 19. 181, 2. 237, 2. 247, 9) alia manus antiqua, id est noni saeculi, deprehenditur. cuius correctiones et ipsae pro coniecturis habendae sunt. interiecto tempore quinto decimo saeculo codex nonnusquam (194, 13. 22. 195, 28. 201, 21. 203, 13. 204, 7. 17. 246, 29. 247, 22) uiri cuiusdam docti curam expertus est. denique sexto decimo saeculo alius uir doctus (*r*) ad codicem accessit, ut eum totum distingueret atque emendaret. quod factum est post editum a Sabaeo ex hoc codice Arnobium. Sabaeo enim illius opera plane fuit incognita: at eo tempore, quo Iosephus Iustus Scaliger codicem in bibliotheca regia excusserit, hanc nouissimam correctionem

iam fuisse factam, ex eo cognoscimus, quod inter scripturas a Scaligero ex codice excerptas et a Meursio in critico Arnobiano editas correctoris *r* inuenta referuntur. non solum autem suis sed etiam Sabaei et Gelenii, fortasse etiam Canteri coniecturis uir ille doctus usus esse uidetur: praesto ei non fuit Vrsini editio.

Ipse contuli anno 1867 Parisiis codicem Arnobii: postea aliquot locis, ubi de scripturae ueritate dubitare coeperam, intercedentibus Vahleno et Hartelio in meum usum officiose eum inspexerunt W. Försterus et J. Vrb. Jarnik.

Mire corruptum esse hunc librum mendisque scatere cuiusuis generis notum est. sed haec ipsa paene incredibilis deprauatio in causa fuit, ut inde a Sabaei temporibus uiri docti certatim in emendando Arnobio se experirentur. optime autem de eo meruerunt praeter ceteros Hieronymus Ferrarius, Franciscus Priscianensis, Sigismundus Gelenius, Theodorus Canterus, Fuluius Ursinus eique, quorum curis se adiutum esse hic refert, uidelicet Ioannes Baptista Sighicellus et Petrus Chiaconus, deinde Iosephus Iustus Scaliger, Ioannes Meursius, Claudius Salmasius, Desiderius Heraldus, Nicolaus Rigaltius, nostris denique temporibus Ernestus Klussmannus et Michael Zinkius. consulto omisi Hildebrandii et Oehleri nomina, qui Arnobio magis nocuerunt quam profuerunt. quamquam enim Hildebrandius noua codicis Parisini conlatione a se diligenter quidem sed parum perite facta, Oehlerus M. Crusii apparatu, de quo infra dicendum erit, usus est, uterque uero nonnulla emendauit, tamen insigni eorum neglegentia Arnobius adeo sordibus est inquinatus, ut in his abluendis multum temporis et operae consumpserim. ineptias Hildebrandii Oehlerus, etsi perpetuum eius aduersarium agit, fere sequitur nouisque auget. aliquot incuriae documenta ut afferam — taedet enim omnia persequi — uerba Arnobii ab Hildebrandio oscitanter omissa Oehlerus non addit e. c. *neque indignantur* 15, 19, *et aperta* 223, 21, *deorum* 235, 14, *nec rationis* 243, 30 *debere* 247, 10 *esse mortiferae, simul salutares, simul* 262, 12.

Egregio me beneficio deuinxit Ioannes Vahlenus, qui Arnobium meum a. 1873 ineunte Vindobonam missum per moras quas typographi interponunt retractans quae est eius

in agnoscenda ueterum consuetudine sagacitas praeclaris obseruationibus beneuole me adiuuit. dum uero plagulas corrigo, allatus est Zinkii emendationum Arnobianarum libellus nouissimus, quem Bambergae 1873 edidit. idem a me rogatus coniecturas a se nondum publici iuris factas liberaliter mecum communicauit. quibus cognitis interdum me in eandem medendi rationem incidisse gaudebam, nec minus grata erant quae me fugerant. etiam Klussmannus mihi adesse uoluit. praeterea Arnobio meo iam typis expresso id est exeunte anno 1874 contigit ut Volgeri praefecti bibliothecae Luneburgensis urbicae benignitate apparatus critici, quem M. Crusius octavo decimo saeculo ineunte ad nouam Arnobii editionem adornandam collegerat (cf. Oehleri praef. p. VI), eam partem nanciscerer, qua emendationes P. Pithoei Huetii Rigaltii Guyeti Memmii aliorum continerentur: unde omnia quae scitu digna essent Oehlerum excerpsisse didici. quibus uiris omnibus debitas nunc gratias agere licet.

Ex ingenti uero coniecturarum numero, quem ad Arnobium congesserunt trium saeculorum philologi, praeter certas emendationes selegi eas, quae crisi Arnobianae alicui usui aut fuisse aut fore uidebantur reliquis omnibus praetermissis, ne scriptorem inutili farragine obruerem. iam de rationibus, quas ipse in emendando Arnobio secutus sim, pauca dicenda sunt. aliquot locis, qui corrupti dicebantur, medelam adhibui nulla alia re nisi interpunctione mutata: id quod nonnumquam tacite feci. atque semper id egi, ut leni manu uulnera Arnobii sanarem. maxime autem uerendum est, ne synonymorum cumulatione, qua scriptor gaudet, offensi calidius quam prudentius interpolatoribus tribuamus Arnobiana. inprimis miramur synonymorum paria ut saepe fit nulla copula coniuncta. iam correctores antiqui in initio libri alterum synonymum expunxerunt (*c* 10, 17. 21. 22. 14, 17. 23. 41, 2. 72, 10; *c'* 44, 9. 66, 25. 87, 16. 88, 1. 92, 7. 103, 16. 139, 17), quod suo periculo eos fecisse unus locus (41, 2) argumento est, ubi falso correctori synonyma geminari uisa sunt. postea hoc remedio uti desierunt: apparet eos perspexisse, se Arnobium non librarios emendaturos fuisse. incautiores fuerunt Hildebrandius quique eum secuti sunt. nam ultra correctores antiquos sapere sibi uisi plures quam illi in-

terpolationes detegebant. quamquam mirae inconstantiae tenentur, quod multa, quae eodem iure obelo notanda erant, praetermiserunt. ipse consuetudine Arnobii fideliter examinata libros eius interpolationibus fere immunes esse cum intellexerim, nunc satis habeo lectorem ad indicem uerborum et locutionum p. 347 sq. relegasse. restat ut moneam quo magis tumultuaria Arnobii opera in conponendis his libris fuerit, eo difficiliorem eorum crisin esse. Hieronymus enim in chronico ad annum Abrah. 2343 narrat, Arnobium, ut ab episcopis Christianam fidem, quam semper inpugnauerat, inpetraret, libros aduersus nationes elucubrasse. quod satis festinanter eum fecisse ut per se consentaneum est, ita confirmatur his qui supersunt libris, ut idem Hieronymus in epistula ad Paulinum inaequalem et nimium et absque operis sui partitione confusum iure Arnobium dicat. nimirum in fine totius operis confusio maxima cernitur. ubi capita 35. 36. 37 cum epilogum efficere appareat, id quod Francogallus quidam (cf. Schoenemanni bibl. patr. lat. I 156), quem Orellius sequitur, recte intellexit — abutitur autem iusta obseruatione ita ut ea in fine libri ponat — secuntur ecce nouae argumentationes uel potius nouarum argumentationum lacera fragmenta, in quibus eadem aliquantum inmutata bis terue repetuntur. quas turbas qui expediuisse sibi uidebantur uerbis 277, 8 — 278, 13 omissis aut post librum separatim conlocatis, ne illos nihil profecisse manifestum est. nec inuenias aliam interpretandi rationem, quae huic rerum condicioni satisfaciat, nisi hanc, habere nos hic aduersaria Arnobii male conposita. quibus materia continetur, unde nouis exemplis uanae nationum superstitionis declamationes suas scriptor aucturus erat. sed cum tempus urgeret, ea in fine, ut erant in schedis, adnexa sunt. nec postea Arnobius ad propositum rediit.

De auctoribus quos scriptor in enarrandis et inridendis gentilium sacris secutus sit, quaerere, cum alienum sit ab huius editionis instituto, in aliud tempus distuli: interim locos Clementis Alexandrini Arnobianis simillimos in libro quarto quinto sexto indicaui.

Capitum distinctionem Oberthuerianam retinui, nisi quod numeros in marginem reieci. ibidem signaui codicis folia, ut

si quis dubitauerit de alicuius loci scriptura, facillimum sit denuo eum adire.

In fine praefationis posui corrigenda et addenda. *)

3, 23 *post* nos *pone comma* repperiantur *P*] *sic semper in hoc uerbo* p *geminatur* 4, 24 madidarier imbribus *Grotius*] *adde Iani praenomen* 4, 25 succedunt] accidit? 7, 2 *scribe* diluuis 8, 17 cederent *Zinkius* 8, 19 mollissimā *r* 8, 24 *dele cum Sabaeo* nec *uel potius* ne, *quae est antiquior codicis scriptura: scilicet pro* disceptatio *scriptum erat* disceptatione. *contrario uitio* 122, 26 opinatio *pro* opinatione 145, 23 ratio *pro* ratione 281, 17 festinatio *pro* festinatione *extat* 9, 4 in rationibus *Canterus*, *Urs* 9, 29 uectoris *Heumannus* 10, 9 fouet *Heumannus* 10, 28 *scribe* primordis 11, 21 otia, non *Klussmannus* 11, 23 atqui non *Sab* 12, 21 cum aquitanos] *scribe* Quinquegentanos *cum Iosepho Partschio* 13, 12 *dele comma post* ita 13, 15 cruces *Orellius*] *immo Heraldus* 13, 24 inalbescat 13, 25 efferuescere *Elmenhorstius*] *immo Scriuerius* 14, 3 perturbationē (nē *eras*) 17, 2 *scribe* hocine 17, 17 *non* Smintheus *sed* Sminthius *latere uidetur* 17, 21 auribus] ab rebus *Rigaltius; sed cf. ind. uerb. et locut. p. 348* 18, 21 sententiae] *scribe* essentiae *; *eadem uel simillima corruptela extat* 77, 18 (*u. infra*). 252, 3. 262, 4 *scribe* hancine 19, 7 esse se *Vahlenus; deinde pro* recognoscunt *idem cum Rigaltio* se cognoscunt: *sed cf. 25, 2. 36, 6* 20, 17 fixerunt *Orellius* 20, 24 uisibilium? 21, 32 ipsis *cum Gelenio scribendum erat* 22, 15 aliquo] articulo *Klussmannus* 26, 3 informia] infirma *Stewechius* 26, 13 unguine sordidatum *Salm*] *immo P. Pithoeus* 26, 19 dignis] diuis *Meursius* 27, 22 *dele cum Heraldo uerba* post poenas, *quae ex superioribus male repetita sunt* 27, 28 sq. *uerba* et post ... iuratis *transponit Zinkius post* dicitis 28, 10 inferiorum *Zinkius* 29, 12 deorum *Heraldus* 29, 17 auxiliatibus (*pro* auxiliaribus *cum Stewechio*) plenum nouis *Zinkius* 29, 26 *repone* uisceribus; *cf. ind. uerb. et locut. s. u.* 30, 18 *repone* uoluminibus

---

*) emendationibus nouis meis quas recipiendas esse puto asteriscum apposui.

33, 19 minime] minus? 35, 19 Bactrianus: et ille *Meursius* 35, 22 Belus *Stewechius*] *immo Meursius* 36, 10 nec in rebus exiguis *Rigaltius* 36, 21 sui] aeui *Zinkius* 37, 20 *perperam* omnibus *conieci:* hominibus *temptari non debere docet ind. uerb. et locut. s. u.* 37, 24 prompserunt *Lipsius, Urs* 38, 11 prodentium *Meursius* 39, 11 *scribe* mendacis *et* lenocinis 40, 6 *scribe* seruetur, detur quin illis immo* deturque: illis immo *Stewechius* 41, 2 foeditate, stribiligines *r, Meursius* 41, 8 *scribe* eadem et iugulus* 41, 27 enim *Heraldus* 42, 12 *scribe cum Bertio* noluit? latent 43, 2 si Marcius *Urs*] *delenda sunt* 43, 27 cum eo modo *Rigaltius* 44, 1 sq. cum enim de animarum periculis in uita mala, de illarum contra ** insinuator, magister atque auctor *Vahlenus, qui haec fere intercidisse suspicatur* salute in uita proba 44, 15 *scribe* exilis exiliis *Heraldus* 45, 4 conuellere *Gel* 45, 19 implerent *Orellius* 48 *quam dixi Salmasii transpositionem, Heraldus praeiuerat* 48, 4 uota] portas *Heraldus* 48, 7 *scribe cum Salmasio* orbem 49, 5 fons est perpetuorum, pater *Zinkius* 49, 7 irriganturque *uel* inritanturque *Zinkius* 50, 19 *sq.* in spatio tam breui temporis et paruo inmensa *Zinkius* 51, 7 *repone* carnifices; *cf. ind. uerb. et loc. s. u.* 51, 15 altius *Canterus* 52, 7 uos *del Meursius* 52, 12 inuida *Vahlenus* 52, 13 subinflati *Meursius* 52, 28 *ueram interpunctionem etiam Zinkius commendauit* 53, 7 in sua natura *Heraldus* impenetrabili semper perspicuitate *Zinkius* 53, 8 perspicuum *Heraldus* 53, 13 *scribe* incertum est* 54, 8 originem ignem *Rigaltius* 54, 18 *repone* denique 54, 19 denique] *scribe cum Heraldo* demum 55, 3 quam ... uestra in credulitate *Heraldus* 56, 18 callidule *Heraldus* *scribe cum Zinkio* sed quisquis *pro* sed quis, *ut in codice legitur* 56, 27 tantas] *repone* ea 58, 28 Pyriphlegethontem 59, 25 domino *etiam Zinkius proposuit* 60, 9 ac, quot in orbe sunt homines, non sunt *Zinkius* 61, 21 corporibus functae *Iessenus* corporibus seiunctae *Klussmannus* 64, 16 nimius *Canterus* 65, 8 sermonis alicuius sonum *Zinkius* 66, 6 iam laetae *Vahlenus* tam lectam (*uel* lautam) et *Stewechius*

66, 17 mulus•*Stewechius* 67, 5 *scribe cum Meursio* seliquastrum 67, 10 respectans *Gel:* res spectans *P* 67, 16 *scribe cum Zinkio* discamus nos non 68, 2 cubus *Canterus*, *Urs* 68, 19 similitudinemque mundi] *repone* similitudinis *cf. p.* 347 69, 9 et integrare] redintegrare *Zinkius* coruus *Stewechius* 69, 12 saeculis] circulis *Rigaltius* 69, 18 repetentiam 76, 28 *scribe* dis diis a se ita *Rigaltius* 77, 10 ést íta 77, 18 *scribe cum Urs* nominis essentia praedicari 79, 10 elementariae *Heraldus* 81, 2 insomniam *Orellius* 81, 12 in gratiam *Meursius* 81, 22 conspiciendis] conpingendis *Stewechius* *restituendum est* his *pro* catenis *et uerba* conspiciendis . . . fucos *cum Joanne a Wouweren transponenda post* colla*; Heraldus eadem poni iussit post* limbis 82, 4 noctibus] uectibus *Meursius* 82, 8 castellamenta] catillamenta *Salm* his] hiris *N. Heinsius* 83, 4 ordinatum] ornatum *Rigaltius* 84, 2 *scribe* fortunae, ut modo * 84, 10 tum *Sab* 84, 18 salus rerum deus omnium, uirtutum *Sab* 86, 28 scrutiatibus *P* 87, 18 ut . . auferant *Stewechius e membranis suis* 88, 26 ac] *scribe* at* 89, 21 animarum *Gel* 93, 20 promere uelle aut *uel* promere, aut belle *Meursius* 93, 27 hominem] *id est* corpus *u. ind. uerb. et loc. s. u.* 94, 4 se *add Heraldus* 95, 1 *huc pertinent quae in adnotatione paginae praecedentis posita sunt* foliola *e. q. s.* 95, 8 *scribe* fecit* 95, 12 *scribe* inmussili 95, 20 melanthium cuminum *Zinkius* 102, 5 laetius] lectius *Heumannus* 103, 24 etenim *Stewechii membranae* 109, 17 centimanos *Lachmannus* 117, 10 sq. *scribe* superi et † super*; superi enim recte se habet* 117, 19 sq. inprouidam in illis sua ludere*?* 126, 17 siue quod ipsi, ut 129, 14 alteram *Canterus* 135, 1 simplicitatemque *P*] *delenda sunt* 136 *uersuum numeri 15. 20. 25 falsis locis positi sunt* 148, 16 *scribe* Murciam deam* 150, 21 locorum] *scribe cum Stewechio* iecorum 157, 7 ipse nouit, ipse **?* 161, 11 est, a nobis est dictum*?* 163, 19 deliciarum minister *Vahlenus* 171, 2 *dele crucem: cf. ind. uerb. et locut. s. u.* res 186, 8 patefecerit *Heraldus* 187, 27 *dele crucem; cf. ad* 171, 2 188, 16 *dele* quam 196, 15 cinnum *Canterus*, *r* 210, 5 foeda *Salm*

220, 27 *dele crucem*; *cf. ind. uerb. et locut. s. u.* 222, 15 matre *Sab:* matrē *P* Marte *Sab:* matre *P* 224, 23 *dele lacunae signum* 231, 12 totum *post* cum *addidi* 235, 14 *scribe* forsitam 237, 17 thure 239, 21 thus 241, 25 *repone* placandique 242, 10 quas irarum *Gel, r:* quasi parum *P* 245, 14 *locus perturbatus uidetur ipsius Arnobii culpa* 263, 15 *eandem emendationem Zinkius proposuit* 265, 4 est *Sab:* esse *P*] *delenda sunt* 279, 3 ctreptans (c *eras*) *P* 290 Patrocles *indici nominum et rerum adde* Aristoteles 54, 12 Ilium 138, 4 Oriens 7, 23 Parthi 57, 3 rex Tullus 103, 9 315 contentiosa aemulatio.

ARNOBII

ADVERSVS NATIONES

LIBRI VII

P = codex olim Romanus, inde a Francisci primi aut Henrici secundi aetate Parisinus n. 1661

corr = correctum est aut a librario aut manu antiqua, quae a librarii manu distingui non potest, aut rasura

c et *c'* = antiqui correctores codicis

---

r = vir quidam doctus, qui codicem post Sabaei editionem ante Scaligeri conlationem correxit

Sab = editio princeps Fausti Sabaei Romana a. 1543; *in err* = in erratis

Gel = editio Sigismundi Gelenii Basileensis a. 1546

Urs = Fulvius Ursinus et amici in editione Romana a. 1583

Salm = editio Leidensis a. 1651 e recensione Claudii Salmasii

LIBER PRIMVS

Quoniam comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis I
persuasionibus credunt, insanire, bacchari et uelut quiddam
promptum ex oraculo dicere: postquam esse in mundo Chris-
tiana gens coepit, terrarum orbem perisse, multiformibus malis
affectum esse genus humanum, ipsos etiam caelites derelictis
curis sollemnibus, quibus quondam solebant inuisere res nos-
tras, terrarum ab regionibus exterminatos: statui pro captu ac
mediocritate sermonis contraire inuidiae et calumniosas dissol-
uere criminationes, ne aut illi sibi uideantur, popularia dum
uerba depromunt, magnum aliquid dicere aut si nos talibus
continuerimus ab litibus, obtinuisse se causam putent uictam
sui uitio non adsertorum silentio destitutam. neque enim nega-
uerim ualidissimam esse accusationem istam hostilibusque con-
dignos odiis nos esse, si apud nos esse constiterit causas, per
quas suis mundus aberrauit ab legibus, exterminati sunt dii
longe, examina tanta maerorum mortalium inportata sunt
saeculis. inspiciamus igitur opinionis istius mentem et hoc 2
quod dicitur quale sit summotisque omnibus contentionum
studiis, quibus obscurari et contegi contemplatio rerum solet,
an sit istud quod dicitur uerum, momentorum parium exami-
natione pendamus. efficietur enim profecto rationum conse-
quentium copulatu, ut non impii nos magis sed illi ipsi reperi-

12 a *Sab* 14 histam *P corr* 15 odii• *P* 16 exterminati sumus, dum longe *Sab* exterminandi sumus, si per nos *Gel* exterminati simus longe, dum *Meursius* 17 mor'alium *P* 19 summotisque] summo usque *Sab* 23 repperiantur *P*

antur criminis istius rei, qui se numinum profitentur esse cultores atque inueteratis religionibus deditos. ac primum ab his illud familiari et placida oratione perquirimus: postquam esse f. 1b nomen in terris Christianae religionis | occepit, quidnam inusitatum, quid incognitum, quid contra leges principaliter institutas aut sensit aut passa est rerum ipsa quae dicitur appellaturque natura? numquid in contrarias qualitates prima illa elementa mutata sunt, ex quibus res omnes consensum est esse concretas? numquid machinae huius et molis, qua uniuersi tegimur et continemur inclusi, parte est in aliqua relaxata aut dissoluta constructio? numquid uertigo haec mundi primigenii motus moderamen excedens aut tardius repere aut praecipiti coepit uolubilitate raptari? numquid ab occiduis partibus attollere se astra atque in ortus fieri signorum coepta est inclinatio? numquid ipse siderum sol princeps, cuius omnia luce uestiuntur atque animantur calore, exarsit aut intepuit atque in contrarios habitus moderaminis soliti temperamenta corrupit? numquid luna desiuit redintegrare se ipsam atque in ueteres formas nouellarum semper restitutione traducere? numquid frigora, numquid calores, numquid tepores medii inaequalium temporum confusionibus occiderunt? numquid longos habere dies bruma et reuocare tardissimas luces nox coepit aestatis? numquid suas animas expirauerunt uenti emortuisque flaminibus neque caelum coactatur in nubila nec madidari ex imbribus arua † succedunt? commendata semina tellus recusat accipere aut frondescere arbores nolunt? sapor frugibus esculentis et uitis liquoribus mutatus est? olearum ex baculis cruor taeter exprimitur nec lumini subministratur extincto? ani-

1 numinum *Sab, r:* nominum *P* 8 aelementa (ta *ex* tu) *P* 9 moles *P corr* 14 in ortus] motus *Sab corr in err* ferri *Urs* 16 animantur calore, exarsit *Meursius* animantur, calore exarsit *Sab* calore *Sab, r:* calor *P* aut *add. Heumannus* 17 soliti *Sab:* solitis *P* 20 tempores *P corr* 24 coactatur *Gel:* coartatur *P* madidata imbribus *Gel* madidata ex imbribus *Canterus* madidarier imbribus *Grotius* madori ex imbribus *Salm* 25 succescunt *Gel* succedit *Carrio* resusat *P corr* 27 et uitis] exustis *Sab* 28 lumini *Sab, r:* luminis *P*

malia terris sueta atque in aquis degentia non suriunt, non concipiunt, | fetus non in uteris sumptos suis moribus et sua f. 2 lege custodiunt? ipsi homines denique, quos per duas habitabiles oras terrae sparsit prima incipiensque natiuitas, non matrimonia copulant nuptiarum sollemnibus iustis? non dulcissimas procreant liberorum stirpes? non negotia publica, non priuata et familiares res agunt? non, ut cuique libitum est, per diuersas artium disciplinarumque rationes et ingenia derigunt et studiosae referunt nauitatis usuras? non regnant, non imperant quibus sors rerum adtributa est talium? non auctiores cotidie dignitatibus et potestatibus fiunt, iudiciorum disceptationibus praesunt, leges interpretantur et iura? nonne omnia cetera, quibus uita succingitur et continetur humana, suis omnes in gentibus patriorum celebrant institutionibus morum? cum igitur haec ita sint neque ulla inruperit nouitas, quae 3 tenorem perpetuum rerum dissociata continuatione diduxerit, quid est istud, quod dicitur inuectam esse labem terris, postquam religio Christiana intulit se mundo et ueritatis absconditae sacramenta patefecit? sed pestilentias, inquiunt, et siccitates, bella frugum inopiam locustas mures et grandines resque alias noxias, quibus negotia incursantur humana, dii nobis inportant iniuriis uestris atque offensionibus exasperati. si in rebus perspicuis et nullam desiderantibus defensionem non stoliditatis esset diutius inmorari, ostenderem profecto replicatis prioribus saeculis, mala ista quae dicitis non esse incognita, non repentinas et postquam gens nostra felicitate donari | huius uocaminis meruit inrupisse has labes et infestare f. 2b coepisse discriminum uarietate mortalia. si enim nos sumus in causa et in nostri criminis meritum excogitatae sunt

1 suriunt *Urs:* esuriunt *P* nec *Sab* 3 custodiunt? ipsi homines denique *Urs:* custodiunt ipsi homines? denique *Sab* tres (*immo* duas) habitabiles *Klussmannus:* inhabitabiles *P* habitabiles *Urs* 4 oras *Sab, r:* horas *P* 7 famuliares *P corr* 8 et *om Sab* 9 studiosae *Urs:* studiose *P* nauitatis *Urs:* natiuitatis *P* 10 est? talibus *Sab* 16 diduxerit *Gel:* deduxerit *P* 23 si *m. post. in ras. P* 26 repentinas et *scripsi:* repentina sed *P* repentinas se *malebat Vahlenus* priusquam *Urs* gens *Sab:* genus *P* 27 infectari *Sab* infestari *Urs*

hae pestes, unde nouit antiquitas miseriarum haec nomina, unde bellis significatum dedit? pestilentiam, grandines qua potuit ratione signare aut inter suas uoces quibus oratio explicabatur adsumere? nam si nouella sunt haec mala et ab recentibus ducunt offensionibus causas, qui potuit fieri ut eis rebus uerba formaret, quas nec ipsa sciebat expertam se esse neque ullis comperisset maiorum in temporibus factitatas? penuria, inquit, frugum et angustiae frumentariae artius nos habent. antiqua enim et uetustissima saecula necessitatis istius aliquando fuerunt expertia? nonne ipsa nomina, quibus censentur haec mala, testificantur et clamant nullum ab his umquam immunem abisse mortalium? quodsi ad credendum difficilis res esset, testimoniis agere possemus auctorum, quantae quoties et quae gentes famem senserint horridam et aggerata interierint uastitate. casus frequentissimi grandinis accidunt atque adterunt cuncta. in litteris enim priscis comprehensum et compositum non uidemus, etiam imbres saxeos totas saepe comminuisse regiones? difficiles pluuiae sata faciunt emori et sterilitatem indicunt terris. inmunis enim antiquitas malis ab his fuit, cum etiam flumina cognouerimus ingentia limis inhorruisse siccatis? pestilentiae contagia urunt genus humanum. annalium scripta f. 3 percurrite linguarum | diuersitatibus scripta: uniuersas discetis gentes saepenumero desolatas et uiduatas suis esse cultoribus. ab locustis, a muribus genus omne acciditur atque adroditur frugum. historias ite per uestras et ab istis pestibus instruemini quotiens prior aetas adfecta sit et paupertatis ad miserias uenerit. terrarum ualidissimis motibus tremefactae nutant usque ad periculum ciuitates. quid, hiatibus maximis interceptas urbes cum gentibus superiora tempora non uiderunt

1 antiqu[it]as *P* 2 pestilentiam *Sab, r:* pestilentia *P* 3 ratione *Salm:* natione *P* notione *Sab* nominatione *Klussmannus* 6 expertam *Sab:* experta *P* 7 paenuria *P* inquid *P corr* 9 vestustissima *P corr* 13 quoties (e *in ras*) *P* quotiẽs *r* 15 [a]tque *P* atterunt *Gel:* adierunt *P* 16 compraehensum *P sic semper et in hoc uerbo et in similibus* positum *Urs* 17 communisse *P corr* 19 inducunt *Sab* 20 limis *Sab:* liminis *P* inaruisse *Urs* siggatis *P corr* 24 a *Sab* occiditur *Sab* 25 uestras *r:* estras *P* exteras *Sab* 26 afflicta *Urs* 27 tremefactae *Sab:* tremaefacta *P*

aut ab huiusmodi casibus fortunas habuere securas? quando 4 est humanum genus aquarum diluuiis interemptum? non ante nos? quando mundus incensus in fauillas et cineres dissolutus est? non ante nos? quando urbes amplissimae marinis coopertae sunt fluctibus? non ante nos? quando cum feris bella et proelia cum leonibus gesta sunt? non ante nos? quando pernicies populis uenenatis ab anguibus data est? non ante nos? nam quod nobis obiectare consuestis bellorum frequentium causas, uastationes urbium, Germanorum et Scythicas inruptiones, cum pace hoc uestra et cum bona uenia dixerim, quale sit istud quod dicitur calumniarum libidine non uidetis. ut 5 ante milia annorum decem ab insula quae perhibetur Atlantica Neptuni, sicut Plato demonstrat, magna erumperet uis hominum et innumeras funditus deleret atque extingueret nationes, nos fuimus causa? ut inter Assyrios et Bactrianos Nino quondam Zoroastreque ductoribus non tantum | ferro f. 3b dimicaretur et uiribus, uerum etiam Magicis et Chaldaeorum ex reconditis disciplinis, inuidia nostra haec fuit? ut Helena diis ducibus atque inpulsoribus rapta et suis esset dirum et uenturis temporibus fatum, religionis nostrae attributum est criminibus? ut ille immanis Xerses mare terris immitteret et gressibus maria transiret, nostri nominis effectum est iniuria? ut ex Macedoniae finibus unus exortus adolescens Orientis regna et populos captiuitate ac seruitio subiugaret, nos fecimus atque excitauimus causas? ut modo Romani uelut aliquod flumen torrens cunctas summergerent atque obruerent nationes, nos uidelicet numina praecipitauimus in furorem? quodsi hominum nullus est, qui quae iamdudum gesta sunt nostris audeat tem-

13 Tim. p. 25

1 ab *Sab, r:* ad *P* 2 diluuiis *Sab, r:* diluuis *P* 3 Sodoma et Gomorrha *sup. uers. r* ince^{n}sus *P* 4 coopertae* *P* 9 sciticas *P* 13 erumperet *Gel:* earum perit *P* 14 ut *Sab, r* 15 bactrianos *Sab, r:* bactianos *P* 16 zoroastraeque *P corr r* 17 magichis *P corr* chaldeorum *P* 18 ex *om Gel* haelena *P* 19 esset *Sab in err:* esse *P* 21 criminibus *Zinkius:* criminis *P* crimini *Sab* 22 iniuria *Sab, r:* iura *P* 23 adulescens *r* 24 ac] et *Sab* 26 cunctas *Sab, r:* cuncta *P* 28 quae iamdudum *Oehlerus:* quamdudum *P* quae dudum *Sab*

poribus imputare, quemadmodum possimus miseriarum esse praesentium causae, cum noui fiat nihil, sed sint omnia uetera
6 et nullis antiquitatibus inaudita? quamquam ista quae dicitis bella religionis nostrae ob inuidiam commoueri non sit difficile comprobare post auditum Christum in mundo non tantum non aucta uerum etiam maiore de parte furiarum compressionibus imminuta. nam cum hominum uis tanta magisteriis eius acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, iniuriam perpeti quam inrogare esse praestantius, suum potius fundere quam alieno polluere manus et conscientiam cruore: habet a Christo beneficium iamdudum orbis ingratus, per quem
f. 4 feritatis mollita est rabies atque hostiles manus cohibere | a sanguine cognati animantis occepit. quodsi omnes omnino qui homines se esse non specie corporum sed rationis intellegunt potestate, salutaribus eius pacificisque decretis aurem uellent commodare paulisper et non fastu et supercilio tumidi suis potius sensibus quam illius commonitionibus crederent, uniuersus iamdudum orbis mitiora in opera conuersis usibus ferri tranquillitate in mollissima degeret et in concordiam salutarem
7 incorruptis foederum sanctionibus conueniret. sed si per uos, inquiunt, nihil rebus incommodatur humanis, unde sunt haec mala, quibus urgetur et premitur iamdudum miseranda mortalitas? sententiam me poscis huic necessariam nihil causae. neque enim praesens atque in manibus posita disceptatio nec in id sumpta est a me ut ostenderem uel probarem, quibus unaquaeque res causis et rationibus fieret, sed ut maledicta criminis tanti procul esse ab nobis ostenderem. quod si praesto, si facio et argumentis insignibus rei ueritas explicatur, unde sint haec mala uel ex quibus profluant fontibus principiisque non curo.

8 cf. Matth. 5, 49 Rom. 12, 17 I Thess. 5, 15 I Petr. 3, 9

1 possumus *Sab* 2 sunt *Sab* 6 furiarum *Sab:* futuriarum *P* sui furiarum *Klussmannus* 8 oporte^re *P* 13 quid si *Sab* 14 se esse *Salm:* esse *P* esse se *Urs* 16 tumidi *Gel:* luminis (s *eras*) *P* 17 commonitionibus *Sab in err:* commotionibus *P* 19 tranquillitatem *P* mollissima *r* 22 premitur *Sab, r:* pramitur *P* 23 poscitis *?* 24 possita *P corr* disputatio *Urs* nec *ex* ne *P om Sab* neque *r* 25 *esumpta (e *eras*) *P* 27 facio *r:* facto *P* 28 ut *r* explicetur *r*

ac ne tamen omnino quid de rebus huiusmodi sentiam nihil 8
uidear interrogatus expromere, possum dicere: quid enim, si
prima materies, quae in rerum quattuor elementa digesta est,
miseriarum omnium causas suis continet in rationibus inuolu-
tas? quid si siderum motus certis signis partibus temporibus
lineis pariunt haec mala et subiectis adferunt uariorum dis-
criminum necessitates? quid si statis temporibus rerum uicissi-
tudines fiunt atque ut in maritimis | aestibus modo secundae f. 4b
res adfluunt modo rursus refluunt malis reciprocantibus pro-
spera? quid si materiae faex ista, quam sub nostris calcamus
ingressibus, hanc habet sibi legem datam ut expiret nocen-
tissimos halitus, quibus corruptus aer iste et corporibus labem
ferat et negotia infirmet humana? quid si, quod proximum
uero est, quicquid nobis uidetur aduersum, mundo ipsi non
est malum omniaque quae fiunt nostris commoditatibus statu-
entes, opinionibus inprobis criminamur euenta naturae? Plato
ille sublimis apex philosophorum et columen saeua illa diluuia
et conflagrationes mundi purgationem terrarum suis esse in
commentariis prodidit nec uir prudens extimuit humani gene-
ris subuersionem cladem ruinas interitus funera rerum inno-
uationem uocare, etenim iuuentutem his quandam redintegratis
uiribus comparari. non pluit, inquit, caelum et frumentorum 9
inopia nescio qua laboramus. quid enim inseruire elementa tuis
necessitatibus postulas atque ut uiuere mollius et delicatius tu
possis, obsequia temporum tuis debent commoditatibus se dare?
quid enim si hoc pacto nauigationis cupidissimus conqueratur
uentos iamdiu non esse et caeli conquieuisse flaturas? numquid
ideo dicendum est, perniciosam esse tranquillitatem illam mundi,
quia uectoribus impediat uota? quid si sole aliquis torrere se

16 Tim. p. 22 cf. Orig. contra Cels. 4, 16

4 suis *Gel*, *r*: uis *P* in rationibus *Urs*: inritationibus *P* rotationibus *Gel* 5 si *sup. uers. P* 7 [e]statis *P corr r* 10 calamus *P corr* 12 halitus *Sab in err*: habitus *P* 14 quidquid *P corr* 15 omniaque quae *Gel*: omnia quaeq. *P* 16 inprobis *Sab*: inprobris *P* euenta *Gel*: euento *P* 17 ille∗ *P* 20 subuersionem *P* innouatione *P corr r* 21 etenim *Urs*: et in *P* et *Gel* et inde *Klussmannus* 22 inquid *P corr* 28 illas *P corr*

suetus et adquirere corpori siccitatem ratione consimili conqueratur frequentissimis nubilis iucunditatem serenitatis ablatam?
f. 5 | numquid ideo dicenda sunt nubila inimica obductione pendere, quia libidini non permittitur otiose rutilare se flammis et causas potionibus praeparare? euenta haec omnia quae fiunt et accidunt mole sub hac mundi commodulis non sunt nostris
10 sed ipsius pendenda sunt rationibus ordinibusque naturae. nec si aliquid accidit quod nosmet ipsos aut res nostras parum laetis successibus fouit, continuo malum est et in exitiabilis rei opinione ponendum. pluit mundus aut non pluit: sibimet pluit aut non pluit, et quod forsitan nescias, aut uliginem nimiam siccitatis ardore decoquit aut longissimi temporis ariditatem pluuiarum effusionibus temperat. pestilentias morbos fames atque alias suggerit malorum exitiabiles formas: unde tibi est scire, ne quod exuberat sic tollat ut per sua dispendia
11 modum rebus luxuriantibus figat? tu audeas dicere: hoc et illud est in mundo malum, cuius explicare, dissoluere neque originem ualeas neque causam, et quia tuas impediat deliciarum forsitan et libidinum uoluptates, perniciosum esse atque asperum dicas? quid ergo, quia frigus membris tuis aduersum est et congelare, constringere sanguinis tui feruorem solet, idcirco in mundo hiemps esse non debet? et quia sustinere, perferre flagrantissimos soles nequis, ex anno aestas tollenda est atque aliis legibus alia rursus ordinanda natura? ueratrum uenenum est hominibus: numquid ob hanc causam non debuit nasci? ouilibus insidiatur lupus: numquid in culpa
f. 5^{b} natura est, | quod lanitiis extulit inportunissimam beluam? morsu animam serpens tollit: maledicas primordiis rerum,

1 ratione *Sab, r:* rationem *P* 4 otiose ******** *P* otiosae *Urs* ustulare *Urs* 11 uliginem *Gel, r:* oliginem *P* 12 siccitatis *P corr* decoquit *Sab:* decoquet *P* 13 moruos *P corr* 15 dispe^{n}dia *P* 17 dissoluere *expunxit c* 18 tuas *Sab, r:* tua *P* 21 constringere *expunxit c* 22 hiems *r* sustinere *expunxit c* 23 solem *P corr* nequis *Vahlenus:* neque *P* nequeas *r* non potes *Sab* 26 obilibus *P corr* 28 morsu *Sab:* morsũ *P* maledicas *Urs:* maledicam si *P* maledicam scilicet *Gel* primordiis *Sab, r:* primordis *P*

quod tam saeua prodigia genituris spirantibus addiderunt. 12
superciliosa nimium res est, cum ipse sis non tuus, aliena
etiam in possessione uerseris, potentioribus dare condicionem
uelle, ut id fiat quod cupias, non quod in rebus inueneris
antiquis constitutionibus fixum. quare habere si locum uestras
uultis querimonias, homines, prius est ut doceatis, unde uel
qui sitis, uobisne sit genitus et fabricatus mundus an in eum
ueneritis alienis ex regionibus inquilini. quod cum dicere non
sit uestrum neque explicare possitis cuius rei causa sub hac
caeli conuexione uersemini, desistite arbitrari pertinere ad uos
quicquam, cum ea quae fiunt non partiliter fiant, sed ad cen-
sus summam redeant referanturque totius. Christianorum, inqui- 13
unt, causa mala omnia di ingerunt et interitus comparatur
ab superis frugibus. rogo, cum haec dicitis, non calumniari uos
improbe in apertis conspicitis manifestisque mendaciis? trecenti
sunt anni ferme minus uel plus aliquid, ex quo coepimus esse
Christiani et terrarum in orbe censeri: numquid omnibus his
annis continua fuerunt bella, continuae sterilitates, pax nulla
in terris, nulla protinus uilitas aut abundantia rerum fuit? hoc
enim primum efficiendum est ei qui nos arguit, perpetuas et
iuges calamitates fuisse has, numquam omnino respirasse mor-
talia et sine ullis ut dicitur feriis multiplicium | formas f. 6
sustinuisse discriminum. atquin uidemus mediis his annis 14
mediisque temporibus ex uictis hostibus innumerabiles esse uic-
torias reportatas, prolatos imperii fines et in potestatem redactas
inauditi nominis nationes: saepenumero maximos annorum fuisse
prouentus, uilitates atque abundantias rerum tantas ut com-
mercia stuperent uniuersa pretiorum auctoritate prostrata. quem-

3 possesione *P* condicionem: uelle ut *Stewechius* 6 quaeri-
monias *P* est *sup. uers. P* docéamtis *P corr* 8 ueneri^tis^s *P*
11 partiliter *Urs:* pariliter *P* census *Urs:* sensu* *P* 12 ****
totius *P* 13 di ingerunt *scripsi:* dii erunt *P* dii ferunt *r* adi-
ierunt *sic Sab* dii eruunt *Klussmannus* 14 calumniari *Sab in err:* ca-
lumniare *P* 15 mendaciis *Sab, r:* mandaciis *P* 16 fermeme
P corr 18 nullam *P corr* 20 ei *Gel:* et *P* 21 omnino
Gel: omnia non *P* 23 atquiñ *P* 24 ex *Sab in err:* et *P*
26 inauditi* *P* annonae *Urs* 27 prouentos *P corr* uili-
tatis *P corr*

admodum enim res agi et usque ad hoc tempus genus quisset durare mortalium, si non omnia quae usus uitae posceret sub-
15 ministraret fertilitas rerum? sed fuerunt aliquando nonnulla in necessitatibus tempora: et relaxata sunt abundantiis rursus; contra uoluntatem quaedam bella administrata: et uictoriis postmodum successibusque correcta. quid ergo, dicemus iniuriarum nostrarum deos modo memores esse modo esse rursus immemores? si quo tempore fames est irati esse dicuntur, sequitur ut abundantiae tempore irati et difficiles non sint: atque ita perducitur res eo ut uicibus ludicris et ponant et repetant iras et in integrum se semper offensionum * recordatione
16 restituant. quamquam istud quod dicitur quale sit explicabili non potest conprehensione cognosci. si Alamannos Persas Scythas idcirco uoluerunt deuinci, quod habitarent et degerent in eorum gentibus Christiani: quemadmodum Romanis tribuere uictoriam, cum habitarent et degerent in eorum quoque genti-
f. 6b bus Christiani? si in Asia, Syria idcirco mures et locustas | efferuescere prodigialiter uoluerunt, quod ratione consimili habitarent in eorum gentibus Christiani: in Hispania, Gallia cur eodem tempore horum nihil natum est, cum innumeri uiuerent in his quoque prouinciis Christiani? si apud Gaetulos, † cum aquitanos huius rei causa siccitatem satis ariditatemque miserunt, eo anno cur messes amplissimas Mauris Nomadibusque tribuerunt, cum religio similis his quoque in regionibus uerteretur? si in ciuitate unaqualibet fame plurimos emori nostri nominis auersione fecerunt, cur ibidem annonaria caritate non tantum corporis non nostri uerum etiam Christianos ditiores et locupletissimos reddiderunt? aut igitur cuncti nihil laetum

1 quisset *scripsi:* quis *P* qui *Sab*, *r* quiret *Urs* 2 durare *Urs:* duraret *P* uitae *Klussmannus:* ut *P om Sab* 4 at *Urs* abundanti^{i}s *P* abundantiis. rursus *ante Klussmannum* 5 at *Urs* uictori^{i}s *P* 8 famis *P corr* 10 ludricris *P corr* 11 sese per offensionum recordationem *Urs* *post* offensionum *intercidisse uidentur* nunc uenia nunc *uel similia* 13 aliamannos *P corr* Alanos *Urs* 14 scytas *P* 17 christiani *Sab*, *r:* christianis *P* 21 getulos *P* tum Aquitanos *Sab* et Tingitanos *Urs* 25 semori *P corr* 28 laeti *Sab*

habere debuerunt, si malorum causa nos sumus, nationibus
enim sumus in cunctis, aut cum mixta uideatis cum in-
commodis laeta, desinite nobis adscribere id quod offendit res
uestras, cum nihil laetis officiamus et prosperis. si enim ego
ut male sit facio, cur ut bene sit non obsto? si ut inopia
magna sit meum nomen in causa est, cur nihil impedio ut
sit feracitas maxima? si ut in bellis accipiatur uulnus ego
dicor adferre fortunam, cur, duelles cum pereant, laeuum au-
gurium non sum nec in aduersas res bonas mali ominis ob-
scenitate traduco? et tamen o magni cultores atque antistites 17
numinum, cur irasci populis Christianis augustissimos illos
adseueratis deos? ita, non aduertitis non uidetis, adfectus quam
turpes, quam indecoras numinibus attribuatis insanias? quid est
enim aliud irasci, quam insanire, quam furere, | quam in ulti- f. 7
onis libidinem ferri et in alterius doloris crucibus efferati pec-
toris alienatione bacchari? hoc ergo dii magni norunt perpetiuntur
et sentiunt, quod ferae, quod beluae, quod mortiferae continent
uenenato in dente natrices. quod leuitatis in homine, quod
terreno in animante culpabile est, praestans illa natura et in
perpetuae uirtutis firmitate consistens scire adseueratur a uobis
et quid ergo sequitur necessario, nisi ut ex eorum luminibus
scintillae emicent flammeae, aestuet anhelum pectus, spumae
iactentur ex ore et ex uerbis ardentibus labrorum siccitas
nalbescat? quod si uerum est istud et est exploratum et cogni- 18
tum, ecferuescere deos ira et huiusmodi motu, perturbatione iac-
tari, immortales et perpetui non sunt nec in diuinitatis alicuius

7 ** *maxima* *P* sic *P corr* 8 pereunt *Sab* 9 in aduersas *Heraldus:* in aduersa *P* aduersus *Sab* in aduersum *r* res *Urs:* spes *P* ominis *Sab, r:* hominis *P* 10 traduco *Heraldus:* traducor *P* 11 numinum *Sab, r:* nominum *P* cur] 'sicut *uel* cum' *Urs* ut *Canterus* cur ut *Salm* 12 deos, ita non *uulgo* 15 crucibus *Zinkius:* crucis *P* crucem *Sab* cruces *Orellius* dolores, cruces *Vahlenus* 20 sentire *Urs* 22 scintil*lae *P* flammeae *Salm:* flammae *P* aestuet *Salm:* aestuent *P* spumae *r:* spum' *P* spiritum *Sab* spumas *Urs* spuma *Salm* 23 iactētur *r:* iacietur *P* iaciat *Sab* iaciatur *Salm* ex] et *P corr* 25 ecferuescere *r:* et feruescere *P* efferuescere *Elmenhorstius* motus *Sab* motos *Meursius* iactari *Sab:* iactare *P*

existimatione ponendi. ubi enim est ullus, sicut sapientibus
uidetur, adfectus, ibi esse necesse est passionem: ubi passio
sita est, perturbationem consentaneum est consequi: ubi per-
turbatio est, ibi ·dolor et aegritudo est: ubi dolor et aegritudo
est, imminutioni et corruptioni iam locus est: quae duo si
uexant, adest uicinus interitus, mors omnia finiens et cunctis
19 adimens sentientibus uitam.* quid? quod isto modo non tantum
illos leues ac feruidos, uerum, quod ab diis conuenit procul esse
dimotum, et iniquos inducitis et iniustos et aequitatis uel mo-
dicae nullam prorsus optinere rationem. quid est enim tam
iniustum, quam aliis irasci et alios laedere, de hominibus con-
queri et innoxia dilacerare frumenta, Christianum nomen odisse
f. 7b et dispendiis omnibus suos | labefactare cultores? an num-
20 quid idcirco in uos etiam saeuiunt, ut intestinis vulneribus
concitati in ultionem consurgatis illorum? ergo humana patro-
cinia dii quaerunt, et nisi uestra fuerint adsertione protecti,
idonei non sunt ipsi, qui propulsare, defendere suas ualeant
contumelias. quinimmo si uerum est ardere illos ira, permittite
illis potestatem sui, defendant se ipsi atque in ultionem
maiestatis offensae intestinas exerant experianturque uirtutes.
possunt nos, si uoluerint, aestu, possunt nocentissimo frigore,
possunt auris pestilibus, possunt morborum obscurissimis causis
enecare, consumere atque ab omni penitus coetu exterminare
mortali, aut si malum consilium est adgredi nos ui, emittant
aliquod iudicationis signum, per quod esse liquidum cunctis
21 possit, inuitissimis nos eis habitare sub caelo. uobis secundas
tribuant ualetudines, aduersas nobis ac pessimas. opportunis

2 ubi** *P* 3 si^{ta} *P* perturbatiōne (n̄e *eras*) *P* perturbatio *Sab corr in err* 8 et *Sab* 11 aliis *Salm:* in aliis *P* in alios *Sab* legere (g *in* d *corr*) *P* 13 an *Urs:* at *P* 16 uest^{e}ra (e *eras*) *P* 17 defenderes (s *eras*) *P* *expunxit c* 20 maiestates *P corr* experianturque *P* expediantque *Urs* 22 moruorum *P corr* 23 ene$\overset{c}{g}$are *P* consumere *P expunxit c* paenitus *P* 24 mortali aut *r:* mortalia. ut *P* 'mortali: aut *uel* mortalium: sin alia consilium est aggredi nos via, mittant' *Urs* 25 indignationis *Gel* indicationis *Urs* uindicationis *Meursius* 27 oportunis *P*

imbribus uestra inrigent rura, pluuiarum quicumque sunt rores
nostris ab agellulis abigant. lanitia curent uestra numerosis
fetibus multiplicari, sterilitatem infaustam nostris pecuariis in-
ferant. ex oliuetis uestris atque uinetis plenam faciant autum-
nitatem fundi, at ex nostris exprimi unum prohibeant pal-
mitibus rorem. ad extremum et ultimum in uestro ore praecipiant
suam fruges retinere naturam, at uero in nostro mel amarum
fieri, olearum fluenta rancescere et sub ipsius poculi labris
in acoris perfidiam uinum repente mutari. quod cum minime 22
fieri testificentur res ipsae | neque minus ad nos quicquam f. 8
neque ad uos plurimum redundare uitalibus ex beneficiis con-
stet, libido quae tanta est inimicos atque hostes deos esse con-
tendere Christianis, quos in rebus tristissimis atque laetis nihil
abs te uideas ratione in aliqua discrepare? si uerum uobis per-
mittitis ac sine ullis adsentationibus dici: uerba sunt haec,
uerba sunt, res immo per calumnias creditae, non cognitionis
alicuius testimonio comprobatae. ceterum dii ueri et qui habere, 23
qui ferre nominis huius auctoritatem condigni sunt, neque
irascuntur neque indignantur neque quod alteri noceat insidiosis
machinationibus construunt. etenim reuera est impium et sa-
crilegia cuncta transcendens, sapientem illam credere beatissi-
mamque naturam magnum aliquid putare, si se sibi aliquis adu-
latoria humilitate summittat: et si fuerit non factum, despectam
se credere et ab summi culminis decidisse fastigio. puerile,
pusillum est et exile, uix et illis conueniens, quos iamdudum
experientia doctorum daemonas appellat et heroas, non nosse
caelestia et in hac rerum materia crassiore condicionis suae

2 nistris *P corr* numorosis *P corr* 4 oliuetis *r:* oliuis *P* 5 u'num (i *eras*) *P* ullum *Urs* palmitibus *Sab in err:* palmites *P* palmitis *Gel, r* 8 rancescere *Sab, r:* racescere *P* ipsius poculi *scripsi:* ipsius potu *P* ipsis potum *Gel* ipsis positum *Salm* 9 sin *P corr* perfidiam *Sab:* perfidia *P* 15 adsentatiob. *P* 16 credite *P* 17 comprobate *P* ueri *Gel:* uestri *P* 22 siui *P* 24 summi culminis *Sab:* summis culminibus *P* fastidigio *P corr* 25 exile *Sab:* exire *P* 26 et heroas *Urs:* errores *P* et hos *Gel* 27 crassiorae *P corr* conditionis *P*

24 sorte uersari. uestra sunt haec, uestra sunt inreligiose opinata et inreligiosius credita. quinimmo, ut uerius proloquar, haruspices has fabulas, coniectores harioli uates et numquam non uani concinnauere fanatici, qui ne suae artes intereant ac ne stipes exiguas consultoribus excutiant iam raris, si quando uos uelle rem uenire in inuidiam compererunt, negleguntur dii, clamitant, atque in templis iam raritas summa est, iacent antiquae
f. 8b derisui caerimoniae et sacrorum quondam ueterrimi ritus | religionum nouarum superstitionibus occiderunt, et merito humanum genus tot miseriarum angustiis premitur, tot laborum excruciatur aerumnis: et homines, brutum genus et quod situm sub lumine est caecitate ingenita nequeuntes uidere, audent ad-
25 seuerare furiosi quod uos credere non erubescitis sani. ac ne quis nos tamen diffidentia responsionis tranquillitatis existimet deos donare muneribus, innoxias adfingere his mentes atque ab omni perturbatione dimotas, concedamus, sicut libitum uobis est, intendere in nos iras, sanguinem illos sitire nostrum et iamdudum nos cupere mortalium submouere de saeculis. sed si non est molestum, non graue, si communis officii res est, non ex gratia, sed ex uero disceptationis huius disceptare momenta, audire a uobis exposcimus, quaenam sit haec ratio, quae causa propter quam in nos tantum et dii saeuiant superi et asperati homines inardescant. religiones, inquiunt, impias atque inauditos cultus terrarum in orbe tractatis. quid o participes rationis audetis homines proloqui, quid effutire, quid promere temerariae uocis desperatione temptatis? deum principem, rerum cunctarum quaecumque sunt dominum, summitatem omnium summorum obtinentem, adorare, obsequio uenerabili inuocare, in rebus fessis totis ut ita dixerim sensibus amplexari amare suspicere execrabilis religio est et infausta,

1 exsortes *Salm* 5 nos bellorum *Lipsius* nos malorum *ego malim* 6 dii, clamitant] declamitant *Sab* 8 cerimoniae *P* 10 angusti^{i}s *P* praemitur *P* 12 neq.^{ue}untes *P* 20 disputationis *Urs* dispectare *Salm* 22 dii* *P* 24 trac^{ta}tis *P* 25 rationis *Sab, r:* rationes *P* 26 'disparatione *uel* disceptatione' *Urs* temtatis *r*

impietatis et sacrilegii plena, caerimonias antiquitus institutas
nouitatis suae superstitione contaminans? hoccine est quaeso **26**
audax illud facinus et inmane, propter quod maximi caelites
| aculeos in nos intendunt irarum atque indignationum su- f. 9
arum, propter quod uos ipsi, cum libido incesserit saeua,
exuitis nos bonis, exterminatis patriis sedibus, inrogatis suppli-
cia capitalia, torquetis dilaceratis exuritis et ad extremum
nos feris et beluarum laniatibus obiectatis? quisquis istud in
nobis damnat aut in aliqua ducit criminatione ponendum, is
aut nomine appellandus est hominis, quamuis ille uideatur
sibi, aut deus esse credendus est, quamuis ipse se esse mille
profiteatur in uatibus? profanos nos, impios Dodonaeus aut *
Iuppiter nominat, et ipse dicetur deus atque in ordine conpu-
tabitur numinum, qui aut summo seruientibus regi crimen
impietatis adfingit aut sibi torquetur maiestatem eius cultum-
que praeponi? Delius Apollo uel Clarius, Didymaeus Philesius
Pythius † ethis habendus diuinus est, qui aut summum impe-
ratorem nescit aut ignorat a nobis cotidianis ei precibus sup-
plicari? qui si pectorum secreta nesciret nec quid in intimis
sensibus contineamus agnosceret, summum tamen inuocare nos
deum et ab eo quod postulamus orare uel auribus potuit scire
uel ipsius uocis sono qua utimur in precibus noscitare. non- **27**
dum est locus ut explicemus, omnes isti qui nos damnant
qui sint uel unde sint, quantum possint uel nouerint, cur ad
Christi paveant mentionem, discipulos cur eius inimicos ha-
beant et inuisos: quod tamen humanum pollicentibus sensum
una pariter definitione figamus: nihil sumus aliud Christiani
nisi magistro Christo summi regis ac principis ueneratores;
| nihil, si consideres, aliud inuenies in ista religione uer- f. 9b

1 carimonias *P corr* 6 exsuitis *P* nos *Sab*: non *P* 8 uel^u^arum *P corr* 10 haud *Sab* numinis *Urs* 11 haud *Sab* mille *Salm*: similem *P* 12 profanos *Urs*: profan*us *P* Trophonius *Pithoeus* aut impios Dodonaeus *Urs* dodoneus *P* *lacunam signaui: aliud Iouis cognomen intercidisse uidetur* 16 appollo *P* didimaeus *P* filesius *P* 17 et is *Sab in err: cognomen Apollinis* (Smintheus ?) *latere suspicor* 23 istos *Sab* 25 habeant *Sab*: habent *P* 27 ficamus *P corr* aliut *P corr*

sari. haec totius summa est actionis, hic propositus terminus diuinorum officiorum, hic finis, huic omnes ex more prosternimur, hunc conlatis precibus adoramus, ab hoc iusta et honesta et auditui eius condigna deposcimus, non quo ipse desideret supplices nos esse aut amet substerni tot milium uenerationem uidere: utilitas haec nostra est et commodi nostri rationem spectans. nam quia proni ad culpas et ad libidinis uarios adpetitus uitio sumus infirmitatis ingenitae, patitur se semper nostris cogitationibus concipi ut, dum illum oramus et mereri eius contendimus munera, accipiamus innocentiae uoluntatem et ab omni nos labe delictorum omnium amputatione
28 purgemus. quid dicitis o sacri, quid diuini interpretes iuris? meliorisne sunt causae, qui Grundulios adorant Lares, Aios Locutios, Limentinos, quam sumus nos omnes, qui deum colimus rerum patrem atque ab eo deposcimus rebus fessis languentibusque tutamina? et illi cati sapientes prudentissimi uobis uidentur nec reprehensionis ullius, qui Faunos, qui Fatuas ciuitatumque genios, qui Pauores reuerentur atque Bellonas: nos hebetes stolidi fatui obtunsi pronuntiamur et bruti, qui dedidimus nos deo, cuius nutu et arbitrio omne quod est constat et in sententiae suae perpetuitate defixum est? hanccine sententiam promitis, hanc legem constituitis, hanc promulgatis, ut honoribus adficiatur amplissimis quisquis uestros
f. 10 adorauerit seruulos: crucem mereatur extremam | quisquis uobis ipsis dominis supplicarit? in ciuitatibus maximis atque in potentioribus populis sacra publice fiunt scortis meritoriis quondam atque in uolgarem libidinem prostitutis: nullus tumor indignationis in diis est. templa faelibus scarabeis et bucu-

1 propositus *Sab:* propositis *P* 2 ȟic finis *P* prosternimur *Sab:* prosternimus *P* 3 co^{n}latis *P* praecibus *P* 4 auditu *Sab* 6 comodi *P corr r* 7 libidinis *Sab:* libidines *P* 12 iuris *Gel:* uiri *P* 13 Grundules *Sab* Lares, Aios Locutios *Gel:* laresa. iaceos. boeotios. (e *in* iaceos *ex* f) *P* Lares, Aiaceos, Boetios *Sab* 14 Limentinos *Urs:* libentinos *P* 16 tutami·na *P* 18 statuas *Sab* ciuitatumque *P* genios, qui *Sab:* geniosi si *P* Pauores *scripsi:* pausos *P* Panas *Guyetus* 19 haebetes (ae *ex* e) *P* 21 ha^{n}ccine *P* 27 uulgarem (uu *ex* uo) *P*

lis sublimibus sunt elata fastigiis: silent inrisae numinum potestates nec liuore afficiuntur ullo, quod sibi comparatas animantium uilium conspiciunt sanctitates. nobis solis sunt inimici, nobis asperrimi dii hostes, quia patrem ueneramur illorum, per quem, si sunt, esse et habere substantiam sui numinis maiestatisque coeperunt, a quo ipsam deitatem, ut ita dicam, sortiti esse sentiuntur et in rerum numero recognoscuntur, cuius uoluntate et arbitrio et interire et solui nec solui possunt nec interire? nam si omnes concedimus unum esse principem solum, quem nulla res alia uetustate temporis antecedat, post illum necesse est cuncta et nata esse et prodita et in sui nominis prosiluisse naturam. quod si fixum et ratum est, erit nobis consequens confiteri et deos esse natiuos et a principe rerum fonte ortus sui originem ducere. qui si sunt natiui et geniti, et interitionibus utique periculisque uicini. at enim esse creduntur immortales perpetui et nullius umquam participes finis. ergo istud munus dei patris et donum est, ut infinita meruerint idem esse per saecula, cum sint labiles solubilesque natura. atque utinam daretur in unius **29** speciem contionis toto orbe contracto oratione hac uti et humani in generis | audientia conlocari. ergone impiae religionis f. 10b sumus apud uos rei, et quod caput rerum et columen uenerabilibus adimus obsequiis, ut conuicio utamur uestro, infausti et athei nuncupamur? et quis magis rectius horum feret inuidiam nominum, quam qui alium prae hoc deum aut nouit aut sciscitatur aut credit? nonne huic omnes debemus hoc ipsum primum, quod sumus, quod esse homines dicimur, quod ab eo uel missae animae uel lapsae caecitate huius in corporis continemur? non quod incedimus, quod spiramus et uiuimus, ab eo ad nos uenit uique ipsa uiuendi efficit nos esse et animali agitatione motari? nonne ab hoc effluunt causae, per

2 libore *P* aficiuntur *P* compara*tas* *P* 5 substantiam *Sab, r:* substantia *P* 7 sortitos esse se *Urs* sortiti se esse *Salm* sentiuntur *scripsi:* sentiunt *P* recognoscuntur *scripsi:* recognoscunt *P* 10 uestustate *P corr* 14 a *Sab:* ap *P* 15 periculisque *P* 16 ad *P corr* 20 contracto *Sab:* contracta *P* 21 collocari *Gel:* conlocare *P* 28 missi *Sab* animae *add* *Klussmannus* lapsi *Sab*

quas nostra fulcitur salus uariarum munificentia uoluptatum? mundus iste in quo degitis, cuius est aut quis eius uobis attribuit fructum possessionemque retinere? quis, ut subiectas res cernere, ut contrectare, ut considerare possetis, publicum istud lumen dedit? quis, ne fixa pigritiae stupore torpescerent elementa uitalia, solis ignes constituit ad rerum incrementa futuros? solem deum cum esse credatis, conditorem eius opificemque non quaeritis? luna cum apud uos dea sit, non simi-
30 liter scire curatis genitor eius et fabricator quis sit? nonne cogitatio uos subit considerare, disquirere, in cuia possessione uersemini, cuia in re sitis, cuius ista sit quam fatigatis terra, cuius aer iste quem uitali reciprocatis spiritu, cuius abutamini fontibus, cuius liquore, quis uentorum disposuerit
f. 11 flamina, quis undosas excogitauerit nubes, quis se|minum frugiferas potestates rationum proprietate distinxerit? Apollo uobis pluit, Mercurius uobis pluit, Aesculapius, Hercules aut Diana rationem imbrium tempestatumque finxerunt? et hoc fieri qui potest, cum in mundo profiteamini eos natos certoque tempore sensum adripuisse uitalem? si enim temporis antiquitate mundus eos anteuenit et priusquam nati sunt iam nouerat pluuias tempestatesque natura, nullum serius nati pluendi ius habent neque eis inserere rationibus se possunt quas in-
31 uenerunt hic agi et maiore ab auctore tractari. o maxime, o summe rerum inuisibilium procreator, o ipse inuisus et nullis umquam conprehense naturis, dignus, dignus es uere, si modo te dignum mortali dicendum est ore, cui spirans omnis intelligensque natura et habere et agere numquam desinat gratias, cui tota conueniat uita genu nixo procumbere et continuatis precibus supplicare. prima enim tu causa es, locus rerum ac spatium, fundamentum cunctorum quaecumque sunt, in-

3 possessionemque retinere *Sab:* *possessionem queret inre *P* 5 pigritiae *P* 7 opificemque *P* 11 cui* *P* 12 spiritu *Urs:* aspiritu *P* 15 potestateis *Sab:* potestatis *P* distincserit *P* 16 herculis *P* 18 certoque *P* 19 antiquitate* *P* 21 plubias *P corr* tempestatesque *P* 22 rationibus *Gel:* nationibus *P* 24 inuise *Gel* 25 conpraehense *P* 29 praecibus *P*

finitus ingenitus inmortalis perpetuus solus, quem nulla deliniat forma corporalis, nulla determinat circumscriptio, qualitatis expers, expers quantitatis, sine situ motu et habitu, de quo nihil dici et exprimi mortalium potis est significatione uerborum, qui ut intellegaris tacendum est atque ut per umbram te possit errans inuestigare suspicio, nihil est omnino muttiendum. da ueniam, rex summe, tuos persequentibus | f. 11b famulos, et quod tuae benignitatis est proprium, fugientibus ignosce tui nominis et religionis cultum. non est mirum, si ignoraris, maioris est admirationis, si sciaris, nisi forte audet quisquam — hoc enim furiosae restat insaniae — ambigere, dubitare, an sit iste deus an non sit, explorata fidei ueritate an rumoris cassi opinatione sit creditus. audimus enim quosdam philosophandi studio deditos partim ullam negare uim esse diuinam partim an sit cotidie quaerere; alios casibus fortuitis et concursionibus temerariis summam rerum construere atque diuersitatis impetu fabricari, cum quibus hoc tempore nullum nobis omnino super tali erit obstinatione certamen. aiunt enim sana sentientes contradicere rebus stultis stultitiae esse maioris. sermo cum his nobis est, qui diuinum esse consentientes genus 32 de maioribus dubitant, cum idem esse plebeia atque humiliora fateantur. quid ergo, res tantas argumentis nitemur atque elaborabimus obtinere? discedat haec longe atque a nobis procul, procul inquam, ut dicitur, auerruncetur amentia. tam est enim periculosum argumentis adgredi deum principem conprobare quam ratione huiusmodi esse illum uelle cognoscere. nec quicquam refert aut discrepat, utrumne neges illum an asseras atque existere fatearis, cum in eadem culpa sit et adsertio talis rei et abnegatio refutatoris increduli. quisquamne 33 est hominum, qui non cum istius principis notione diem primae natiuitatis intrauerit? cui non sit ingenitum, non adfixum, immo ipsius | paene in genitalibus matris non impressum, non f. 12

3 expers, expers *Klussmannus:* expers *P* 4 potest *Sab* 7 tu^{o}s *P* 12 no^{n} *P* 17 impetum *P* nu*llum* *P* 22 ^{r}es *P* 23 elaborauimus *P corr* 24 aueroruncetur *manus antiqua in P* tam] ita *Sab* 32 ipsius *scripsi:* ipsi *P* ipsis *Gel* paenae *P*

insitum, esse regem ac dominum cunctorum quaecumque sunt
moderatorem? ipsa denique hiscere si animantia muta potis
essent, si in linguarum nostrarum facilitatem solui, immo si
arbores glaebae saxa sensu animata uitali uocis sonitum qui-
rent et uerborum articulos integrare, ita non duce natura et
magistra, non incorruptae simplicitatis fide et intellegerent esse
34 deum et cunctorum dominum solum esse clamarent? sed
frustra, inquit, nos falso et calumnioso incessitis et adpetitis
crimine, tamquam eamus infitias esse deum maiorem, cum a
nobis et Iuppiter nominetur et optimus habeatur et maximus
cumque illi augustissimas sedes et Capitolia constituerimus
immania. dissimilia copulare atque in unam speciem cogere
inducta confusione conamini. nam deus omnipotens mente una
omnium et communi mortalitatis adsensu neque genitus scitur
neque nouam in lucem aliquando esse prolatus nec ex aliquo
temporis puncto coepisse esse uel saeculo. ipse est enim fons
rerum, sator saeculorum ac temporum. non enim ipsa per se
sunt sed ex eius perpetuitate perpetua et infinita semper con-
tinuatione procedunt. at uero Iuppiter ut uos fertis et patrem
habet et matrem, auos auias fratres, nunc nuper in utero
matris suae formatus, absolutus mensibus et consummatus
dicitur decem ignotam sibi in lucem sensu inruisse uitali. ergo,
si haec ita sunt, Iuppiter esse deus qui potest, cum illum
f. 12b esse perpetuum constet et perhibeatur alter a uobis | et dies
habuisse natales et pauefactus re noua lamentabilem extulisse
35 uagitum? sed sint, ut uultis, unum nec in aliqua ui numinis
et maiestate distantes: ecquid ergo iniustis persequimini nos
odiis? quid ut ominis pessimi nostri nominis inhorrescitis men-
tionem, si quem deum colitis, eum et nos? aut quid in eadem
causa uobis esse contenditis familiares deos, inimicos atque

2 hiscere *Sab:* inscere *P* *muta P* potis essent *Salm:* potuissent *P* possent *Urs* 4 glaeuae *P corr r* 5 ducę *P* 13 indocta *Urs* 16 tempore *Sab* puncto *addidi* 17 *saecu*lorum *P* 19 ʻuppiter *P* 22 dicitur *add Klussmannus* sensum *P corr* irruit se *Urs* 24 constet et *Sab:* constet *P* 26 ui* *P* 27 maiestate* *P* ecquid *Sab:* et quid *P* 28 ominis *Gel:* homines *P* mentione *Sab*

infestissimos nobis? etenim si una religio est nobis uobisque communis, cessat ira caelestium: sin nobis infesti sunt solis, manifestum est nescire et uos et illos deum, quem Iouem non esse ipsis clarum est indignationibus numinum. sed non, in- **36**
quit, idcirco dii uobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis deum, sed quod hominem natum et, quod personis infame est uilibus, crucis supplicio interemptum et deum fuisse contenditis et superesse adhuc creditis et cotidianis supplicationibus adoratis. si uobis iucundum est, amici, edissertate, quinam sint hi dii, qui a nobis Christum coli suam credant ad iniuriam pertinere. Ianus Ianiculi conditor et ciuitatis Saturniae Saturnus auctor? Fenta Fatua, Fauni uxor, Bona Dea quae dicitur sed in uini melior et laudabilior potu? Indigetes illi qui in flumen repunt et in alueis Numici cum ranis et pisciculis degunt? Aesculapius et Liber pater, Coronide ille natus et ex genitalibus matris alter fulmine praecipitatus? Mercurius utero fusus Maiae et, quod est diuinius, candidae? arquitenentes Diana et Apollo, circumlati per fugas matris atque in insulis errantibus uix tuti? Dioneia Venus proles, | uiri materfami- f. 13
lias Troici atque intestini decoris publicatrix? in Trinacriae finibus Ceres nata atque in floribus legendis occupata Proserpina? Thebanus aut Tyrius Hercules, hic in finibus sepultus Hispaniae, flammis alter concrematus Oetaeis? Tyndaridae Castores, equos unus domitare consuetus, alter pugillator bonus et crudo inexuperabilis caestu? Tisianes et Bucures Mauri et

1 *sq.* uobisque, communis esset *Meursius* 2 sunt *Sab:* sint *P* 4 nominum *P corr* inquid *P corr* 10 cristum *P* 12 Fauna *Sab* fanda *r* 13 uino meliori et laudabiliori potu *Sab* indigetis *P* in *add Klussmannus* 15 esculapius *P* 16 praecip'tatus *P* 17 diuinius *Sab:* diuini ut *P* candidi *Sab* *arquitenentes *P* 19 Dionea (Dioneia *Salm*) Venus *Sab:* ioneia uenas *P* 20 t'inacriae *P* dedecoris *Rigaltius* 21 caeres *P* 22 thyrius *P* herculis *P* 23 Hispaniae *Sab*: inspaniae *P* oetaeis *Gel:* ethenis *P* aetaeis *Sab* Tyndaridae *Gel:* tunc daride *P* tunc clari Decastores *Sab* (*in err* tunc clari dii Castores) 25 cestu *P* Cestutisianes (*in err* caestu Tisianes) *Sab* Titanes et Bocchores *Salm*

ouorum progenies dii Syri? Apis Peloponensi proditus et in Aegypto Serapis nuncupatus? Aethiopicis solibus Isis furua maerens perditum filium et membratim coniugem lancinatum? praeterimus et transgredimur Opis suboles regias, quas in libris auctores uestri quae fuerint et quales uobis ediscentibus prodiderunt: hine ergo Christum coli et a nobis accipi et existimari pro numine uulneratis accipiunt auribus, et obliti paulo ante sortis fuerint et condicionis cuius, id quod sibi concessum est inpertiri alteri nolunt? haec est iustitia caelitum, hoc deorum iudicium sanctum? nonne istud liuoris est atque auaritiae genus, non obtrectatio quaedam sordens, suas eminere tantummodo uelle fortunas, aliorum res premi et in contempta
37 humilitate calcari? natum hominem colimus. quid enim, uos hominem nullum colitis natum? non unum et alium? non innumeros alios? quinimmo non omnes, quos iam templis habetis uestris, mortalium sustulistis ex numero et caelo sideribusque donastis? si enim forte uos fugit, sortis eos hu-
f. 13b manae et condicionis | fuisse communis, replicate antiquissimas litteras et eorum scripta percurrite qui uetustati uicini sine ullis adsentationibus cuncta ueritate in liquida prodiderunt. iam profecto discetis, quibus singuli patribus, quibus matribus fuerint procreati, qua innati regione, qua gente, quae fecerint egerint pertulerint actitarint, quas in rebus obeundis aduersorum senserint secundantiumque fortunas. sin autem scientes uteris esse gestatos et frugibus eos uictitasse terrenis nihilominus tamen nobis nati hominis obiectatis cultum, res agitis satis iniustas, ut id in nobis constituatis esse damnabile quod et ipsi uos factitatis, aut quae uobis licere permittitis consimi-
38 liter aliis licitum esse nolitis. sed concedamus interdum manum uestris opinationibus dantes, unum Christum fuisse de nobis, mentis animae corporis fragilitatis et condicionis unius: nonne

1 Syriapis *Sab* 2 furuā erens *P corr c* 4 Opis *Sab:* opes *P* 5 prodiderunt *Gel:* prodiderint *P* 6 hine *Canterus:* hinc *P* 10 liboris *P* 12 praemi *P* 18 conditionis *P corr* replicate *P* 19 uetustati *Sab:* uetustate *P* 22 in nati *Canterus* 23 ac tolerarint *Wopkensius* 24 secundantiumque *P* 25 nihilhominus *P* 26 nobis *om Sab* hominis *Sab:* homines *P*

dignus a nobis est tantorum ob munerum gratiam deus dici deusque sentiri? si enim uos Liberum, quod usum reppererit uini, si quod panis, Cererem, si Aesculapium, quod herbarum, si Mineruam, quod oleae, si Triptolemum, quod aratri, si denique Herculem, quod feras, quod fures, quod multiplicium capitum superauit conpescuitque natrices, diuorum retulistis in censum: honoribus quantis adficiendus est nobis, qui ab erroribus nos magnis insinuata ueritate traduxit, qui uelut caecos passim ac sine ullo rectore gra|dientes ab deruptis, ab deuiis f. 14 locis planioribus reddidit, qui, quod frugiferum primo atque humano generi salutare, deus monstrauit quid sit, quis, quantus et qualis, qui profundas eius atque inenarrabiles altitudines, quantum nostra quiuit mediocritas, capere et intellegere permisit et docuit, qui quo auctore, quo patre mundus iste sit constitutus et conditus, fecit benignissime sciri, qui natiuitatis eius exprompsit genus et nullius aliquando cognitione praesumptam materiam illius, unde ignibus solis genitalis feruor adscitus, cur luna semper in motu, isdemne quis creditur an aliis causis lucem semper atque obscuritatem resumens, animalium origo quae sit, rationes quas habeant semina, quis ipsum finxerit hominem, quis informarit uel ex materiae quo genere constructionem ipsam confirmauerit corporum, quid sit sensus, quid anima, aduolaritne ad nos sponte an cum ipsis sata sit et procreata uisceribus, mortis particeps degat an inmortalitatis perpetuitate donata sit, qui status nos maneat, cum dissolutis abierimus a membris, uisurine nos simus an memoriam nullam nostri sensus et recordationis habituri. qui

3 caererem *P* 4 minerbam *P corr* olaeae *P corr* Triptolemum *Gel:* treptolemum *P* Neoptolemum *Sab* 7 censum] coetum *Sab* 9 *ab* deruptis *P* 11 generis *P* 16 cognitione *Gel:* cognatione *P* praesumptam materiam *Gel:* praesumptum materia *P* 18 adscitus *Rigaltius:* adscitur *P* adsciscitur *Urs* in motu] in mutuis *Salm* isdemne quis creditur *Vahlenus:* isdem. (idem *corr*) nequis creditur *P* idem ne quis creditur *Sab* indemnis creditur *Gel* idemne orbis redditur *Urs* (in mutuis) damnis ac crementis *Salm* ideis nouis cernitur *Meursius* an aliis *scripsi:* animalibus *P* annualibus *Salm* 20 sit *P* habeant *Sab:* habent *P* 22 conformauerit *Urs* 26 dissolu*tis *P* uicturine *Sab* simus *Sab:* sumus *P*

adrogantiam constrinxit nostram et elatas supercilio ceruices modum fecit suae infirmitatis agnoscere, qui animantia monstrauit informia nos esse, uanis opinionibus fidere, nihil com- f. 14b prehensum habere, nihil scire et quae nostros | sita sunt ante oculos non uidere, qui quod omnia superauit et transgressum est munera, ab religionibus nos falsis religionem transduxit ad ueram, qui ab signis inertibus atque ex uilissimo formatis luto ad sidera subleuauit et caelum et cum domino rerum deo supplicationum fecit uerba atque orationum conloquia miscere.

39 uenerabar, o caecitas, nuper simulacra modo ex fornacibus prompta, in incudibus deos et ex malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, ueternosis in arboribus taenias; si quando conspexeram lubricatum lapidem et ex oliui unguine sordidatum, tamquam inesset uis praesens, adulabar, adfabar et beneficia poscebam nihil sentiente de trunco, et eos ipsos diuos quos esse mihi persuaseram adficiebam contumeliis grauibus, cum eos esse credebam ligna lapides atque ossa aut in huius * rerum habitare materia. nunc doctore tanto in uias ueritatis inductus omnia ista quae sint scio, digna de dignis sentio, contumeliam nomini nullam facio diuino, et quid cuique debeatur uel personae uel capiti, inconfusis gradibus atque auctoritatibus tribuo. ita ergo Christus non habeatur a nobis deus neque omni illo qui uel maximus potest excogitari diuinitatis adficiatur cultu, a quo iamdudum tanta et accepimus dona

40 uiuentes et expectamus, dies cum uenerit, ampliora? sed patibulo adfixus interiit. quid istud ad causam? neque enim qualitas et deformitas mortis dicta eius immutat aut facta, aut f. 15 eo minor uidebitur disciplinarum eius auctoritas, | quia uinculis corporis non naturali dissolutione digressus est sed ui

1 constrinxit *Gel:* constringit *P* 4 si*ta *P* 6 religionem *Sab:* religione *P* 7 ueram *Sab:* uera *P* 8 domino] dm̃ ó *P* 11 elefantorum *P* 12 *in *P* 13 unguine sordidatum *Salm:* unguines ordinatum *P* unguine ordinatum *Sab* 16 afficiebam *Sab:* adfaciebam *P* 17 *lacunam signaui:* huius modi *Sab* 23 neque omni illo qui *Rigaltius:* neque omnes alioquin *P* nec qui omnium alioquin *Sab* 24 iandudum *P corr* 27 *aut *P* 29 disolutione *P* ui *Sab:* ut *P*

inlata decessit. Pythagoras Samius suspicione dominationis iniusta uiuus concrematus in fano est: numquid ea quae docuit uim propriam perdiderunt, quia non spiritum sponte sed crudelitate adpetitus effudit? similiter Socrates ciuitatis suae iudicio damnatus capitali adfectus est poena: numquid inrita facta sunt quae sunt ab eo de moribus uirtutibus et officiis disputata, quia iniuria expulsus e uita est? innumerabiles alii gloria et uirtute et existimatione pollentes acerbissimarum mortium experti sunt formas, ut Aquilius Trebonius Regulus: numquid idcirco post uitam iudicati sunt turpes, quia non publica lege fatorum sed mortis asperrimo genere lacerati excruciatique perierunt? nemo umquam innocens male interemptus infamis est, nec turpitudinis alicuius conmaculatur nota, qui non suo merito poenas graues sed cruciatoris perpetitur saeuitate. et tamen, o isti, qui hominem nos colere **41** morte functum ignominiosa ridetis, nonne Liberum et uos patrem membratim ab Titanis dissipatum fanorum consecratione mactatis? nonne Aesculapium medicaminum repertorem post poenas et supplicia fulminis custodem nuncupauistis et praesidem sanitatis ualetudinis et salutis? nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis hostiis et ture inuitatis incenso, quem ipsi uos fertis uiuum arsisse post poenas et concrematum in funestis busticetis? nonne illum Attin Phrygem | abscisum et spoliatum **f. 15** uiro magnae matris in adytis deum propitium, deum sanctum Gallorum conclamatione testamini? nonne ipsum Romulum patrem senatorum manibus dilaceratum centum et Quirinum esse Martium dicitis et sacerdotibus et puluinaribus honoratis et in aedibus adoratis amplissimis et post haec omnia caelum ascendisse iuratis? aut igitur ridendi et uos estis, qui homines grauissimis cruciatibus interemptos deos putatis et colitis, aut

5 capitali* *P* 7 ali^{i} *P* 8 aceruissimarum *P corr* 11 excruciatiqu*e* *P* 12 per*ierunt *P* inte*remptus *P* 15 saeuitate *Urs:* saeuitatem *P* 17 ti*t*anis *P* consecrationi aptatis *Sab* 18 nonne *Sab:* non *P* 21 hosti^{i}s *P* 22 funestis *Urs:* funestibus *P* 23 frigẽ *P* abscissum *Sab* 24 propitium deum *add c* 25 none *P corr r* 26 sena$^{'o}$rum *P* 29 hominis *P corr c* 30 interempto *P corr c*

si certa est ratio, cur id uobis faciendum putetis, et nobis permittite scire, quibus istud causis rationibusque faciamus.

42 natum hominem colitis. etiamsi esset id uerum, locis ut in superioribus dictum est, tamen pro multis et tam liberalibus donis quae ab eo profecta in nobis sunt deus dici appellarique deberet. cum uero deus sit re certa et sine ullius seriae dubitationis ambiguo, infitiaturos arbitramini nos esse, quam maxime illum ab nobis coli et praesidem nostri corporis nuncupari? ergone, inquiet aliquis furens iratus et percitus, deus ille est Christus? deus, respondebimus, et interiorum potentiarum deus et quod magis infidos acerbissimis doloribus torqueat, rei maximae causa a summo rege ad nos missus. postulabit forsitan insanior et furiosior factus, an se ita res habeat, quemadmodum dicimus, comprobari. nulla maior est comprobatio, quam gestarum ab eo fides rerum, quam uirtutum nouitas, quam omnia uicta decreta dissolutaque fatalia, quae populi
f. 16 gentesque suo geri sub lumine nullo dissentiente uiderunt, | quae nec ipsi audent falsitatis arguere, quorum antiquas et patrias leges uanitatis esse plenissimas atque inanissimae
43 superstitionis ostendit. occursurus forsitan rursus est cum aliis multis calumniosis illis et puerilibus uocibus: magus fuit, clandestinis artibus omnia illa perfecit, Aegyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina et remotas furatus est disciplinas. quid dicitis, o paruuli, incomperta uobis et nescia temerariae uocis loquacitate garrientes? ergone illa quae gesta sunt daemonum fuere praestigiae et magicarum artium ludi? potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis magis, qui umquam fuere per saecula, consimile aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit? qui sine ulla ui carminum, sine herbarum et graminum sucis, sine ulla aliqua obseruatione

1 uobus *P corr r* 3 esse *P* 5 appellariquae *P corr* 6 seriae *scripsi:* rei *P del Urs* 8 a *Sab* 11 aceruissimis *P corr* 12 maxime *P* postulabit *Sab:* postulauit *P* 17 gentesque *Sab:* gentes quae *P* geri sub lumine *Urs:* generis sublimine *P* uider̃ *P* uidere *Sab* 18 et *Gel:* sed *P* seu *Sab* 21 et *sup. uers. P* 24 *naescia *P* 27 ill*is *P*

sollicita sacrorum libaminum temporum? non enim urgemus
et quaerimus quae sese spondeant facere uel in quibus gene-
ribus actuum soleat omnis illorum doctrina et experientia con-
tineri. quis enim hos nesciat aut inminentia studere prae-
noscere, quae necessario uelint nolint suis ordinationibus ueni-
unt, aut mortiferam inmittere quibus libuerit tabem aut
familiarum dirumpere caritates aut sine clauibus reserare quae
clausa sunt aut ora silentio uincire aut in curriculis equos
debilitare incitare tardare aut uxoribus et liberis | alienis, f. 16b
siue illi mares sunt siue feminei generis, inconcessi amoris
flammas et furiales immittere cupiditates aut si utile aliquid
uideantur audere, non propria ui posse sed eorum quos inuo-
cant potestate? atquin constitit Christum sine ullis admini- 44
culis rerum, sine ullius ritus obseruatione uel lege omnia illa
quae fecit nominis sui possibilitate fecisse et quod proprium
consentaneum dignum deo fuerat uero, nihil nocens aut noxium
sed opiferum, sed salutare, sed auxiliaris plenum nobis pote-
statis munifica liberalitate donasse. quid dicitis o iterum? 45
ergo ille mortalis aut unus fuit e nobis, cuius imperium, cuius
uocem popularibus et cotidianis uerbis missam ualetudines
morbi febres atque alia corporum cruciamenta fugiebant? unus
fuit e nobis, cuius praesentiam, cuius uisum gens illa nequibat
ferre mersorum in uisceribus daemonum conterritaque ui noua
membrorum possessione cedebat? unus fuit e nobis, cuius
foedae uitiligines iussioni obtemperabant pulsae statim et con-
cordiam colorum commaculatis cutibus relinquebant? unus fuit
e nobis, cuius ex leui tactu stabant profluuia sanguinis et in-
moderatos cohibebant fluores? unus fuit e nobis, cuius manus
intercutes et ueternosae fugiebant undae, penetrabilis ille uita-
bat liquor et turgentia uiscera salutari ariditate deflabant?

1 sollitita *P corr* urgemus *Sab:* urgemur *P* 3 actuum *Sab:* actum *P* 7 familiarium *Urs* 8 aequos *P* 10 sint *Sab* feminaei *P* 12 uideatur *Sab* 15 numinis *Urs* 17 auxiliaris *Memmius:* auxiliaribus *P* nobis] bonis *Urs* 18 munifica *Memmius:* munificae *P* 26 cutibus *scripsi:* uisceribus *P* 30 turgentia *Sab:* turgenti *P* defluebant *Urs*

unus fuit e nobis, qui claudos currere praecipiebat, et iam † operis res erat, f. 17 porrigere mancos | manus, et articuli mobilitates iam ingenitas explicabant; captos membris adsurgere, et iam suos referebant lectos alienis paulo ante ceruicibus lati; uiduatos uidere luminibus, et iam caelum diemque cernebant 46 nullis cum oculis procreati? unus, inquam, fuit e nobis, qui debilitatibus uariis morbisque uexatos centum aut hoc amplius semel una intercessione sanabat? cuius uocem ad simplicem furibunda et insana explicabant se maria, procellarum turbines tempestatesque sidebant? qui per altissimos gurgites pedem ferebat inlutum, calcabat ponti terga undis ipsis stupentibus in famulatum subeunte natura? qui sequentium se milia quinque quinque saturauit e panibus, ac ne esse praestigiae incredulis illis uiderentur et duris, bis senarum sportarum sinus reliquiarum fragminibus aggerabat? unus fuit e nobis, qui redire in corpora iamdudum animas praecipiebat efflatas, prodire ab aggeribus conditos et post diem funeris tertium pollinctorum uelaminibus expediri? unus fuit e nobis, qui quid singuli uoluerent, quid sub obscuris cogitationibus continerent tacitorum in cordibus peruidebat? unus fuit e nobis, qui cum unam emitteret uocem, ab diuersis populis et dissona oratione loquentibus familiaribus uerborum sonis et suo cuique utens existimabatur eloquio? unus fuit e nobis, qui cum officia f. 17b religionis certae suis sectatoribus traderet, | mundum totum repente conplebat quantusque et qui esset reuelata nominis inmensitate monstrabat? unus fuit e nobis, qui deposito corpore innumeris se hominum prompta in luce detexit, qui ser-

1 et iam *Gel:* etiam *Sab* processerant *Hauptius* ambulare atque exilire coeperant *Hugius* ambulare nullius illis operis res erat *Klussmannus* compedes reserabantur *?* 2 mobilitates (b *ex* u) *P* immobilitates *Urs* 3 ingenitas *Sab, r:* ingentas *P* incognitas *Urs* 4 referrebant *P* 5 biduatos *P* 7 ****uexatos *P* 12 quinque quinque *Urs:* quinque *P* 14 uideretur *P* 15 aggerabat *Sab:* aggerebat *P* 16 corpora *Sab:* corpore *P* iandudum *P corr* 17 fueris *P corr c* 18 pollinctorum *P* uelaminibus *Sab:* uoluminibus *P* 22 loquetibus *P corr r* 24 certa *Urs* 25 numinis *Urs*

monem dedit atque accepit, docuit castigauit admonuit, qui
ne illi se falsos uanis imaginationibus existimarent, se semel
iterum saepius familiari conlocutione monstrauit, qui iustissi-
mis uiris etiamnunc inpollutis ac diligentibus sese non per
uana insomnia sed per purae speciem simplicitatis apparet,
cuius nomen auditum fugat noxios spiritus, inponit silentium
uatibus, haruspices inconsultos reddit, adrogantium magorum
frustrari efficit actiones, non horrore ut dicitis nominis sed
maioris licentia potestatis? et haec quidem summatim exposita 47
non ea ratione protulimus, tamquam magnitudo facientis solis
in his esset perspicienda uirtutibus. quanta sint enim haec
uel exilitatis cuius reperientur et ludi, si traditum fuerit nosci,
ex quibus ad nos regnis, cuius numinis ministrator aduenerit.
quae quidem ab eo gesta sunt et factitata, non ut se uana
ostentatione iactaret sed ut homines duri atque increduli sci-
rent non esse quod spondebatur falsum et ex operum benig-
nitate quid esset deus uerus iam addiscerent suspicari. simul
et illud uolumus sciri, cum summatim ut dictum est enu-
meratio facta gestorum est, non ea Christum * potuisse quae
fecit, sed constituta etiam exsuperasse fatorum. nam si, ut
liquet et constat, debilitates | et corporum passiones [surdi f. 18
manci et muti], neruorum contractio et amissio luminis fatali-
bus accidunt inroganturque decretis, si solus haec Christus
correxit restituit atque sanauit: sole ipso est clarius, potentio-
rem illum fuisse quam fata sunt, cum ea soluit et uicit
quae perpetuis nexibus et immobili fuerant necessitate deuincta.
sed frustra, inquit nescio quis, tantum adrogas Christo, cum 48
saepe alios sciamus et † scierimus deos et laborantibus pluri-

2 se. semel *Meursius:* semel *P* 3 conlocutionẽ *P corr* 4 etiam num *Sab* non *P* 12 exilitates cuiuis *Gel* repperientur *P* reperirentur *Sab* reperietur *Carrio* datum fuerit nosse *Urs* 13 numinis *Urs:* nominis *P* 15 incredulis *P corr* 18 sciri *Gel:* scire *P* 19 solum Christum *Sab* *lacunam signaui: intercidisse puto* ut hominem 21 *sq.* surdi manci et muti *seclusi* 22 contractio *Sab:* contractatio *P* 23 si solus *Hildebrandius:* solus *P* et solus *Sab* 25 fata *Sab:* facta *P* 26 immobili *Sab:* immo-uilis *P* 27 inquid *P corr* 28 sepae *P* noverimus *proponit Zinkius*

mis dedisse medicinas et multorum hominum morbos ualetudinesque curasse. non inquiro, non exigo, quis deus aut quo tempore cui fuerit auxiliatus aut quem fractum restituerit sanitati: illud solum audire desidero, an sine ullius adiunctione materiae id est medicaminis alicuius ad tactum morbos iusserit ab hominibus euolare, imperio aut fecerit et emori ualetudinum causam et debilium corpora ad suas remeare naturas. Christus enim scitur aut admota partibus debilitatis manu aut uocis simplicis iussione aures aperuisse surdorum, exturbasse ab oculis caecitates, orationem dedisse mutis, articulorum uincula relaxasse, ambulatum dedisse contractis, uitiligines querqueras atque intercutes morbos omniaque alia ualetudinum genera, quae humana corpora sustinere nescio qua uoluit inportuna crudelitas, uerbo solitus imperioque sanare. quid simile dii omnes, a quibus opem dicitis aegris et periclitantibus latam? qui si quando ut fama est nonnullis adtribuere medicinam, f. 18b aut cibum aliquem | iusserunt capi aut qualitatis alicuius ebibi potionem aut herbarum et graminum sucos superponere inquietantibus causis, ambulare, cessare aut re aliqua quae officiat abstinere. quod esse non magnum nec admirationis alicuius stupore condignum promptum est, si uolueritis attendere: et medici enim sic curant, animal humi natum nec confisum scientiae ueritate sed in arte suspicabili positum et coniecturarum aestimationibus nutans. nulla autem uirtus est medicaminibus amouere quae noceant: beneficia ista rerum, non sunt curantium potestates, et ut sit laudabile scire, qua quibus conueniat medicina aut arte curari, locus huius laudis non in deo sed in homine constitutus est. hunc enim non est turpe rebus extrinsecus sumptis ualetudinem hominis fecisse meliorem: indecorum deo est, non ipsum per se posse, sed externarum adminiculis rerum sanitatem incolumitatemque

1 ualetudinesquae *P corr* 6 imperio aut *scripsi:* imperauerit *P* 13 nesci° *P* quae *Sab* 14 imperioquáe *P corr* quit *P corr* 16 aut tribuere *Sab* 18 superimponi *Sab* 22 et *del r*, *Elmenhorstius* enim] etiam *Sab* 26 qua quibus *Urs:* quae quib, *P del r* qua quos *Salm* 28 non in *P* 31 incolumitatemquae *P corr*

praestare. et quoniam beneficia salutis datae aliorum numinum 49
comparatis et Christi, quot milia uultis a nobis debilium uobis
ostendi, quot tabificis adfectos morbis nullam omnino rettulisse
medicinam, cum per omnia supplices irent templa, cum deorum
ante ora prostrati limina ipsa conuerrerent osculis, cum Aes-
culapium ipsum datorem ut praedicant sanitatis, quoad illis
superfuit uita, et precibus fatigarent et inuitarent miserrimis
uotis? nonne alios scimus malis suis commortuos, cruciatibus
alios consenuisse morborum, perniciosius alios sese | habere f. 19
coepisse, postquam dies noctesque in continuis precibus et
pietatis expectatione triuerunt? quid ergo prodest ostendere
unum aut alterum fortasse curatos, cum tot milibus subuenerit
nemo et plena sint omnia miserorum infeliciumque delubra?
nisi forte dicetis, opem bonis ab diis ferri, malorum miserias
despici. atquin Christus aequaliter bonis malisque subuenit
nec repulsus ab hoc quisquam est qui rebus auxilium duris
contra impetum postulabat iniuriasque fortunae. hoc est enim
proprium dei ueri potentiaeque regalis, benignitatem suam
negare nulli nec reputare, quis mereatur aut minime, cum
naturalis infirmitas peccatorem hominem faciat, non uoluntatis
seu iudicationis electio. dicere porro meritis opem laborantibus
ab diis ferri, hoc est in medio ponere et dubitabile quod
adseras facere, ut et ille qui sanus est factus fortuito possit
uideri esse seruatus et ille qui non est non meriti causa
sed infirmitate credatur ualetudinem expellere non potuisse
diuina. quid quod istas uirtutes, quae sunt a nobis summatim, 50
non ut rei poscebat magnitudo, depromptae, non tantum ipse
perfecit ui sua, uerum, quod erat sublimius, multos alios ex-
periri et facere sui nominis cum adiectione permisit. nam cum

1 numinum *Sab:* nominum *P* 2 e^{t} *P* quod *P corr* 3 quod *P* tabefecis *P corr* 5 conuerterent *P corr* 7 praecibus *P* miserrimi *Stewechius* 10 praecibus *P* 11 triuerunt *Gel:* tribuerunt *P* 13 sint *Sab:* sunt *P* omnia *Sab:* omnium *P* 14 dicatis *Sab* 16 qui rebus *Sab:* qui rebus qui *P* qui rebus sibi ? 21 sed *Sab* 22 dubita^{bi}le *P* 24 no^{n} meriti *P* 25 infirmitate *Canterus, Urs:* firmitate *P* 26 summatim *P* 29 adiectione *Heraldus:* adfectione *P*

uideret futuros uos esse gestarum ab se rerum diuinique operis f. 19b abrogatores, ne qua subesset suspicio, magicis se artibus | munera illa beneficiaque largitum, ex immensa illa populi multitudine, quae suam gratiam sectabatur admirans, piscatores opifices rusticanos atque id genus delegit imperitorum, qui per uarias gentes missi cuncta illa miracula sine ullis fucis atque adminiculis perpetrarent. uerbo ille compescuit uerminantium membrorum cruces, et illi uerbo compescuerunt furialium uermina passionum. imperio ille uno exturbauit a corporibus daemonas et exanimatis suos restituit sensus, sub eorum tortantes et illi se † casibus iussione non alia sanitati et constantiae reddiderunt. ille notas albicantium uitiliginum manu admota detersit, liniamenta et hi corporum haud dissimili conciliauere contactu. uliginosa ille et turgentia uiscera siccitatem iussit reciperare natiuam, et famuli eius hoc modo statuerunt errantes aquas et a pernicie corporum suos labi iussere per tramites. ille ulcera oris inmensi et recusantia perpeti sanitatem intra unius uerbi moram continuato frenauit a pastu, et illi haud aliter contumaciam canceris saeui ad subeundam cicatricem circumscriptis euaginationibus compulerunt. incessum ille claudis dedit, uisum luminibus caecis, interemptos reuocauit ad uitam, nec minus et hi quoque contractionem relaxauere neruorum, luce oculos impleuere iam perdita et ab tumulis remeare defunctos exequiarum conuersione f. 20 iusserunt. | neque quicquam est ab illo gestum per admirationem stupentibus cunctis, quod non omne donauerit faciendum
51 paruolis illis et rusticis et eorum subiecerit potestati. quid dicitis, o mentes incredulae difficiles durae, alicuine mortalium Iuppiter ille Capitolinus huiusmodi potestatem dedit? curionem

1 uos *Gel:* suos *P* 2 abrogatores *Urs:* adrogatores *P* derogatore[s] *Gel* 11 tortantes *Salm:* portantes *P* illis *P corr* incurs[i]bus *Heraldus* caestibus ? non alia] nuda *Urs* 12 salb[i]cantium *P corr* 13 hii *P* haut *P corr* 14 ille *Sab:* illa 16 perniciae *P* 17 *ius*sere *P* recusantia *Sab:* recusanitia *P* 18 frenauit *Sab:* frenabit *P* 19 haut *P corr* 20 euagationibus *Gel, r* 22 hii *P* 27 potestatis *P corr*

aut pontificem maximum, quinimmo dialem, quod eius est, flaminem isto iure donauit? non dicam, 'ut mortuos excitaret, non ut caecis restitueret lucem, non ut membrorum situs curuatis redderet et dissolutis, sed ut pustulam reduuiam papulam aut uocis imperio aut manus contrectatione comprimeret. ergo illud humanum fuit aut ex ore terrenis stercoribus innutrito tale potuit ius dari, talis licentia proficisci, et non diuinum et sacrum, aut si aliquam superlationem res capit, plusquam diuinum et sacrum? nam si facias ipse quod possis et quod tuis sit uiribus potentatuique conueniens, admiratio non habet quod exclamet: id enim quod potueris feceris et quod praestare debuerit uis tua, ut operis esset una et ipsius qui operaretur aequalitas. transscribere posse in hominem ius tuum et quod facere solus possis fragilissimae rei donare et participare faciendum, supra omnia sitae est potestatis continentisque sub sese est rerum omnium causas et rationum facultatumque naturas. age nunc ueniat quaeso per igneam **52**
zonam magus interiore ab orbe Zoroastres, Hermippo ut adsentiamur auctori, | Bactrianus et ille conueniat, cuius Ctesias f. 20b
res gestas historiarum exponit in primo, Armenius Zostriani nepos et familiaris Pamphylus Cyri, Apollonius Damigero et Dardanus, Belus Iulianus et Baebulus, et si quis est alius qui principatum et nomen fertur in talibus habuisse praestigiis: permittant uni ex populo in officium sermonis dandi ora coarticulare mutorum, surdorum auriculas returare, sine luminibus procreatis oculorum redintegrare naturas et in frigentia olim membra sensus animasque reducere. aut si ardua res ista est

1 quod eius est] quo deus est *Carrio* quo diu usus est *Klussmannus* 3 situm *Sab* curuatis *Rigaltius:* cruatis *P* eratis *r* eneruatis *Sab* 4 pustulam reduuiam *Gel:* ponsula (ponsulā *r*) redubiam *P* pullulare dubiam *Sab* 6 tercoribus *P corr c* 12 prestare *P* operis *Urs:* poteris *P* 13 qualitas *Sab* 17 quaeso per *Salm:* quae super *P* qui super *Sab* 20 Hosthanis *Gel* 21 panfylus *P* 22 Belus *Stewechius:* uelus *P* 25 mu*torum *P* returare *Salm:* recusare *P* resęsare *sic Sab* reserare *Gel* recludere *uel* reclusare *Hugius* 26 redtintegrare *P* in frigentia *Sab in err:* infrigentiae *P* 27 redducere *P* ardua* *P*

neque aliis permittere talium possunt operum potestates, ipsi
faciant et cum suis ritibus faciant, quidquid malefici graminis
nutricant terrarum sinus, quidquid uirium continet fremor ille
uerborum atque adiunctae carminum necessitates, non inuide-
mus, adiciant, non interdicimus, colligant: experiri libet et
recognoscere, an cum suis efficere diis possint, quod ab rusticis
53 Christianis iussionibus factitatum est nudis. desistite, o nescii,
in maledicta conuertere res tantas nihil ei nocitura qui fecit,
periculum adlatura sed uobis, periculum inquam non paruum,
sed in rebus eximiis, sed in praecipuis constitutum, si quidem
res anima pretiosa est, nec ipso se homini quicquam potest
carius inueniri. nihil ut remini magicum, nihil humanum,
praestigiosum aut subdolum, nihil fraudis delituit in Christo,
derideatis licet ex more atque in lasciuiam dissoluamini ca-
chinnorum. deus ille sublimis fuit, deus radice ab intima,
f. 21 deus ab incognitis | regnis et ab omnium principe deo sospi-
tator est missus, quem neque sol ipse neque ulla, si sentiunt,
sidera, non rectores, non principes mundi, non denique dii
magni, aut qui fingentes se deos genus omne mortalium terri-
tant, unde aut qui fuerit potuerunt noscere uel suspicari: et
merito. exutus at corpore, quod in exigua sui circumferebat
parte, postquam uideri se passus est, cuius esset aut magni-
tudinis sciri, nouitate rerum exterrita uniuersa mundi sunt
elementa turbata, tellus mota contremuit, mare funditus re-
fusum est, aer globis inuolutus est tenebrarum, igneus orbis
solis tepefacto ardore deriguit. quid enim restabat ut fieret,
postquam deus est cognitus is, qui esse iamdudum unus iudi-
54 cabatur e nobis? sed non creditis gesta haec. sed qui ea con-
spicati sunt fieri et sub oculis suis uiderunt agi, testes optimi
certissimique auctores, et crediderunt haec ipsi et credenda
posteris nobis haud exilibus cum adprobationibus tradiderunt.

3 uirium *Sab:* uirum *P* fraemor *P* 5 e re cognoscere *Meursius* 9 paruulum *Sab* 10 eximiis *Sab:* exiguis *P* 11 praeciosa *P* 13 delituit *Heraldus:* delitu *P* delicti *Sab* 14 lasciuiam *Sab:* asciuiam *P* 16 deo *Zinkius:* deus *P* 17 quem neque *P* 21 at *Salm:* a *P* 22 aut *P* 23 scire *Sab* 30 certissimiquae *P corr* 31 haut *P corr*

quinam isti sint fortasse quaeritis? gentes populi nationes
et incredulum illud genus humanum, quod nisi aperta res
esset et luce ipsa quemadmodum dicitur clarior, numquam
rebus huiusmodi credulitatis suae commodaret adsensum. an
nūmquid dicemus illius temporis homines usque adeo fuisse
uanos mendaces stolidos brutos, ut quae numquam uiderant
uidisse se fingerent et quae facta omnino non erant falsis pro- f. 21b
derent | testimoniis aut puerili adsertione firmarent, cumque
possent uobiscum et unanimiter uiuere et inoffensas ducere
coniunctiones, gratuita susciperent odia et execrabili haberentur
in nomine? quodsi falsa ut dicitis historia illa rerum est, **55**
unde tam breui tempore totus mundus ista religione completus
est, aut in unam coire qui potuerunt mentem gentes regioni-
bus dissitae, uentis caeli conuexionibusque dimotae? adseuera-
tionibus inlectae sunt nudis, inductae in spes cassas, et in
pericula capitis immittere se sponte temeraria desperatione
uoluerunt, cum nihil tale uidissent quod eas in hos cultus
nouitatis suae posset excitare miraculo? immo quia haec omnia
et ab ipso cernebant geri et ab eius praeconibus, qui per orbem
totum missi beneficia patris et munera † dis animis homini-
busque portabant, ueritatis ipsius ui uictae et dederunt se deo
nec in magnis posuere dispendiis membra uobis proicere et
uiscera sua lanianda praebere. sed conscriptores nostri men- **56**
daciter ista prompserunt, extulere in immensum exigua gesta
et angustas res satis ambitioso dilatauere praeconio. atqui ut
iam cuncta referri in scripta potuissent, uel quae ab ipso gesta

4 commodaret *Meursius:* comodarent *P* an *Urs:* at *ex* ad *P* 8 aut *Urs:* ut *P* 10 conuictiones ? 11 omine *Urs* 12 tam *Sab in err:* iam *P* 14 d'ssitae *P* disiunctae *Sab* caeli *Urs:* caelo *P* conuexionibusquae *P corr* 16 disperatione *P* 18 posset & *P corr* 20 munerandis *c, Sab* munera sanandis *Carrio* 'munera dis hominibusque *uel* munera nudis animis ominibusque *uel* munera piis animis ominibusque' *Urs* munera diuinis animis ominibusque *Klussmannus* hominibusque] omnibus ? 24 prompserunt *Urs:* promiserunt *P* extulere *add c* 25 atqui *Gel:* atque *P* ut iam *scripsi:* utinam *P*

sunt uel quae ab eius praeconibus pari iure et potentia terminata, magis uos incredulos faceret uis tanta uirtutum, et adprehendere locum fortasse possetis, quo uideretur esse simillimum ueri, et incrementa rebus adposita et inditas scriptis et f. 22 commentariis falsitates. | sed neque omnia conscribi aut in aures omnium peruenire potuerunt gesta gentibus in ignotis et usum nescientibus litterarum, aut siqua sunt litteris conscriptionibusque mandata, maleuolentia daemonum, quorum cura et studium est hanc intercipi ueritatem, et consimilium his hominum interpolata quaedam et addita, partim mutata atque detracta uerbis syllabis litteris, ut et prudentium tardarent fidem et gestorum corrumperent auctoritatem. sed numquam fuerit, his bene ut Christus qui fuerit litterarum testimoniis colligatur, cuius in id solum dimissa est causa, ut si esse constiterit ea uera quae dicimus, confessione omnium **57** deus fuisse monstretur. non creditis scriptis nostris: et nos uestris non credimus scriptis. falsa de Christo conpingimus: et uos de diis uestris inania et falsa iactatis; neque enim caelo deus aliquis lapsus est aut suis res uestras commentatus est manibus aut ratione consimili nostris rebus et religionibus derogauit. ab hominibus haec scripta: et illa sunt ab hominibus scripta, mortalibus edissertata sermonibus; et quidquid dicere de nostris conscriptoribus intenderitis, et de uestris haec dicta paribus sumite atque habetote momentis. uultis uera esse quae in uestris conprehensa sunt scriptis: et quae in nostris consignata sunt litteris confiteamini necesse est esse uera. falsitatis arguitis res nostras: et nos uestras f. 22b arguimus falsitatis. | sed antiquiora, inquitis, nostra sunt ac per hoc fidei et ueritatis plenissima: quasi uero errorum non

1 terminata. magis *uulgo* 2 faceret *P* et] aut *Sab* 3 quo *Urs:* quod *P* 9 intercipere *Sab* 11 adque *P* et prudentium] id credentium *Urs* 12 tardarent *Gel:* tardaret *P* corrumperent *Gel:* corrumperet *P* 13 numquam fuerit, his bene ut *cum Sab Gel Urs etc Zinkius, nisi quod* erit *proponit:* numquam fuerit his bene, ut *Orellius* 14 dimissa sunt *Sab* 16 mos *P corr* 17 conpingimus *P* 20 au *P corr c* 22 edisertata *P* edisserta *Sab* 23 quicquid (c *ex* d) *P* 24 dicta *P*

antiquitas plenissima mater sit et non ipsa pepererit res eas
quae turpissimas diis notas ignominiosis concinnauerunt in
fabulis. ante milia enim annorum decem non potuerunt falsa
et audiri et credi aut non simillimum ueri est, fidem uicinis
et finitimis quam spatiorum inesse longinquitate distantibus?
testibus enim haec, illa opinionibus adseruntur et procliuius
multo est, minus esse in recentibus fictionis quam in antiqua
obscuritate summotis. sed ab indoctis hominibus et rudibus 58
scripta sunt et idcirco non sunt facili auditione credenda. uide
ne magis haec fortior causa sit, cur illa sint nullis coinquinata
mendaciis, mente simplici prodita et ignara lenociniis ampliare.
triuialis et sordidus sermo est. numquam enim ueritas sectata
est fucum nec quod exploratum et certum est circumduci se
patitur orationis per ambitum longiorem. collectiones enthy-
memata definitiones omniaque illa ornamenta quibus fides
quaeritur adsertioni suspicantes adiuuant, non ueritatis linia-
menta demonstrant. ceterum qui scit, quid sit illud quod
dicitur, nec definit nec colligit neque alia sectatur artificia
uerborum, quibus capi consueti sunt audientes et ad consensum
rei circumscriptionis necessitate traduci. barbarismis, soloe- 59
cismis obsitae sunt, | inquit, res uestrae et uitiorum deformi- f. 23
tate pollutae. puerilis sane atque angusti pectoris reprehensio,
quam si admittemus ut uera sit, abiciamus ex usibus nostris
quorundam fructuum genera, quod cum spinis nascuntur et
purgamentis aliis, quae nec alere nos possunt nec tamen im-
pediunt perfrui nos eo, quod principaliter * antecedit et salu-
berrimum nobis uoluit esse natura. quid enim officit, o quaeso,
aut quam praestat intellectui tarditatem, utrumne quid glabre

1 easque *m. al. P* 4 gredi *P corr* 6 proclibius *P corr* 10 cum *Sab* 11 mendacis *P corr c* lenocinis *P corr c* 13 *et* certum *P* 16 adsertioni *Urs:* adsertionis *P* adiubant *P corr c* 21 inquid *P corr* nostrae *Sab corr in err* 22 sanie *P corr* adque *P corr c* 23 admittemus *Hildebrandius:* admitteremus *P* admittimus *Urs* 26 *lacunam signaui: intercidisse uidetur* allicientia *uel simile quid* 27 uoluit *Sab in err:* ualuit *P* *o *P* 28 inlectui *P corr c* *tarditatem *P* glabre *Grotius:* graue *P*

an hirsuta cum asperitate promatur, inflectatur quod acui an acuatur quod oportebat inflecti? aut qui minus id quod dicitur uerum est, si in numero peccetur aut casu praepositione participio coniunctione? pompa ista sermonis et oratio missa per regulas contionibus litibus foro iudiciisque seruetur deturque illis immo, qui uoluptatum delenimenta quaerentes omne suum studium uerborum in lumina contulerunt. cum de rebus agitur ab ostentatione summotis, quid dicatur spectandum est, non quali cum amoenitate dicatur, nec quid aures commulceat, sed quas adferat audientibus utilitates, maxime cum sciamus etiam quosdam in sapientia deditos non tantum abiecisse sermonis cultum uerum etiam, cum possent ornatius atque uberius eloqui, triuialem studio humilitatem secutos, ne conrumperent scilicet grauitatis rigorem et sophistica se potius ostentatione iactarent. enimuero dissoluti est pectoris in rebus seriis quaerere uoluptatem et cum tibi sit ratio cum male se habentibus atque aegris, sonos
f. 23 auribus infundere dulciores, non medicinam | uulneribus admouere. quamquam si uerum spectes, nullus sermo natura est integer, uitiosus similiter nullus. quaenam est enim ratio naturalis aut in mundi constitutionibus lex scripta, ut hic paries dicatur et haec sella, cum neque sexus habeant femininis generibus masculinisque discretos neque quisquam docere doctissimus me possit ipsum hic et haec quid sint aut cur ex his unum sexum uirilem designet, femininis generibus id quod sequitur adplicetur. humana ista sunt placita et ad usum sermonis faciendi non sane omnibus necessaria: nam et haec paries forsitan et hic sella dici sine ulla reprehensione potuissent, si ab initio sic dici placuisset et a sequentibus

5 iudiciisquae *P corr* 6 deturquae *P corr* deturque: illis immo *Elmenhorstius* delinimenta *Gel, r:* deliniamenta *P* 7 querentes *P* omne suum *Gel, r:* omnes unum *P* 11 in sapientia *Hildebrandius:* sapientia *P* sapientiae *r* 13 ornatius *P* adque *P corr* tribialem *P* 15 sophisticam *P* enim uero *Sab:* etenim uera *P* 19 *in mg* φ 25 ^{h}is *P* uirilem *Sab:* uirile *P* 26 applicet *Sab* 29 potuisset *Sab*

saeculis communi esset in sermocinatione seruatum. et tamen o isti, qui pollutas res nostras uitiorum criminamini foeditate, stribiligines et uos istas libris illis in maximis atque admirabilibus non habetis? nonne alias haec utria alias dicitis hos utres, caelus et caelum, non item pileus et pileum, non item crocus et crocum, non item fretus et fretum? non item apud uos est positum hoc pane et hic panis, hic sanguis et hoc sanguen, candelabrum et iugulum ratione eadem iugulus et candelaber? nam si singula nomina non possunt genera plura habere quam singula neque eadem possunt huius esse generis et illius, genus enim transire genus in alterum | non f. 24b potest, tam peccat qui genera masculina femininis pronuntiat legibus quam ab eo peccatur qui articulos masculinos femininis generibus anteponit. atqui uos conspicimus et res masculinas feminine et femineas masculine et quas esse dicitis neutras et illo et hoc modo sine ulla discretione depromere. aut igitur nulla est culpa indifferenter his uti et frustra nos dicitis soloecismorum obscenitate deformes, aut si certum est singula quibus debeant rationibus explicari, in similibus uitiis uos quoque uersamini, quamuis Epicados omnes, Caesellios Verrios Scauros teneatis et Nisos. sed si deus, inquiunt, fuit Christus, 60 cur forma est in hominis uisus et cur more est interemptus humano? an aliter potuit inuisibilis illa uis et habens nullam substantiam corporalem inferre et commodare se mundo, conciliis interesse mortalium, quam ut aliquod tegmen materiae solidioris adsumeret, quod oculorum susciperet iniectum et ubi se figere inertissimae posset contemplationis obtutus? quis etenim

2 foeditate, stribiligines *Elmenhorstius:* foeditates stribiligines *P* foeditates *expunxit c, om Sab* 4 alias *Heraldus:* alius *P, Urs* aliud *c, Sab* alias *Heraldus:* aliud *P* alius *Urs* 5 pileus *Pithoeus:* filius *P* filus *Sab* pileum *Pithoeus:* filium *P* filum *Sab* 7 uos *Sab:* quos *P* panem *P corr* et *ante* hoc *om Sab* 8 sanguen *Sab:* sanguem (m *eras*) *P* 11 genus* *P* 13 foeminis *Sab corr in err* 14 uos *Sab:* nos *P* ÷ *in mg c* 15 feminine *add Gel* masculinae *P* 16 ill° *P* 20 ·R· *in mg c* Epicados *Gel:* epicam deos *P* Scauros *Sab:* ascauros *P* 26 sustineret *Urs* 27 inertissimae *Urs:* ineptissimae *P* etenim *Urs:* est enim *P* enim *?*

mortalium quiret eum uidere, quis cernere, si talem uolu-
isset inferre se terris qualis ei primigenia natura est et
qualem se ipse in sua esse uoluit uel qualitate uel numine?
adsumpsit igitur hominis formam et sub nostri generis simili-
tudine potentiam suam clausit, ut et uideri posset et conspici,
uerba faceret et doceret atque omnis exequeretur res eas
f. 24b propter quas | in mundum uenerat faciendas summi regis im-
61 perio et dispositione seruatis. quid enim, dicit, rex summus
ea quae in mundo facienda esse decreuerat sine homine simu-
lato non quibat efficere? si oporteret ita fieri quemadmodum
dicitis, ita fortasse fecisset; quia non oportuit, aliter fecit.
quare isto uoluit et illo genere noluit, latent [aliter] inuolutae et
uix ullis comprehensibiles causae, quas accipere fortasse potuisses,
si non esses iamdudum ad non accipiendum paratus et prius
te formares ad non credendi frontem quam tibi esset expo-
62 situm id quod nouisse atque audire conquiris. sed more est
hominis interemptus. non ipse: neque enim cadere diuinas in
res potest mortis occasus nec interitionis dissolutione dilabi id
quod est unum et simplex nec ullarum partium congregatione
conpactum. quis est ergo uisus in patibulo pendere, quis mor-
tuus? homo quem induerat et secum ipse portabat. incredi-
bile dictu est et caecis obscuritatibus inuolutum. si uelis, non
caecum est et similitudine proxima constitutum. si quo tem-
pore Sibylla praesagia, oracula illa depromens fundebat ui ut
dicitis Apollinis plena, ab impiis esset caesa atque interempta

1 qui quęret *c* qui quęreret *c'*, *Sab* 2 inferre* *P* 3 uoluit *uel* nouit *Urs:* noluit *P* 6 adque *P corr* 7 quas* *P* 8 seruatis *Gel:* seruatus *P* dicite *Sab* dicitis *Gel* 9 que *P corr c'* 11 ista *Sab* latent [aliter] *Hoffmannus et Hugius:* latent aliter *P* latenter *Sab* latent taliter *Meursius* latent fataliter *Klussmannus* 12 ulli *Gel* potusses *P corr c'* 16 nouisse *Hildebrandius:* non esse *P* nosse *Gel* adque *P corr* conquiris *Urs:* conquireres *P* 20 mortuus est *Sab* 22 dictu *Urs:* dictum *P* 23 similitudine proxima *Salm:* similitudine proximo *P* similitudini proxime *Sab* 24 sybilla *P* Sibylla praesaga, oracula *Gel* Sibylla praesaga oracula *Salm*

latronibus: numquid Apollo diceretur in ea esse occisus? si Bacis, si Helenus, Marcius aliique similiter uates hariolantes essent uita et luce priuati: numquid aliquis diceret lege eos humanitatis extinctos qui illorum per ora loquentes uias rerum | f. 25 postulantibus explicabant? mors illa quam dicitis adsumpti hominis fuit non ipsius, gestaminis non gestantis, quam nec ipsa perpeti succubuisset species, tanta si non agenda res esset et inexplicabilis ratio fati clausis patefacienda mysteriis. quae 63 sunt ista, inquies, clausa atque obscura mysteria? quae nulli nec homines scire nec ipsi qui appellantur dii mundi parte queunt aliqua suspicionis atque opinationis attingere, nisi quos ipse dignatus est cognitionis tantae inpertire muneribus et in abditos recessus thesauri interioris inducere. quid enim? si nollet inferri sibi a quoquam manus, summa illi fuisset contentione nitendum, ut hostes ab se suos uel potestate uniuersa prohiberet? qui caecis restituerat lumina, is efficere si deberet non poterat caecos? qui debilibus integritatem, is debiles reddere difficultati habuit aut labori? qui claudos praecipiebat incedere, is motus conligare membrorum neruorum duritia nesciebat? qui extrahebat ab tumulis mortuos, huic arduum fuerat letum cui uellet indicere? sed quia fieri ratio ea quae fuerant destinata poscebat et hic in ipso mundo nec modo quam gestum est alio, inaestimabilis illa atque incredibilis lenitas iniurias in se hominum puerilibus pro ineptiis ducens manus in se porrigi ab inmanibus passa est durissimisque latronibus nec reputandum putauit quid illorum | dissignasset f. 25b audacia, dummodo suis ostenderet, quid ab sese expectare de-

2 Bacis *Mercerus:* uatis *P* uates *Sab* si Marcius *Urs* hariolanites *P* 3 *lege *P* deos *Urs* 5 assumpti *Gel:* adsumptio *P* 7 ipsa ... species *scripsi:* ipsam ... uis *P* uis *del Gel* 8 fati *Gel:* satis *P* pate*facienda *P* 11 quaeunt *P corr* 12 in* *P* 13 quid *Urs:* uides *P* 14 fuisset *Urs:* fuisse* *P* 15 uniuersa *Sab:* inuersa *P* 18 praeciebat *Sab* 19 colligare *Urs:* caligare *P* alligare *Gel* duritia *Gel:* duritiam *P* 20 a *Sab* 21 loetum *c'* 24 ineptiis *Sab:* ineptis *P* 26 nec *Gel:* haec *P* imputandum *Gel* quit *P* designasset *Sab* 27 dummodo *Gel:* cummodo *P* quit *P corr*

berent. cum enim de animarum periculis multa † mala de illarum contra insinuator, magister atque auctor ad officiorum conuenientium fines suas leges et constituta direxit: non superbiae fastum comminuit, non libidinum extinxit flammas, non hiatum compressit auiditatis, non tela extorsit e manibus atque omnia seminaria totius uitiositatis abscidit? ipse denique non lenis, non placidus, non accessu facilis, non familiaris adfatu, non humanas miserias indolescens omnes omnino crucibus et corporalibus adfectos malis, morbis unica illa benignitate
64 miseratus reddidit et restituit sanitati? quid ergo uos subigit, quid hortatur maledicere conuiciari inexpiabiles cum eo conserere simultates, quem redarguere, quem tenere nemo omnium possit ullius facinoris in reatu? tyrannos ac reges uestros, qui postposito deorum metu donaria spoliant populanturque templorum, qui proscriptionibus exiliis caedibus nudant nobilitatibus ciuitates, qui matronarum pudorem ac uirginum ui subruunt atque eripiunt licentiosa, appellatis indigetes atque diuos, et quos odiis acrioribus conueniebat a uobis carpi, puluinaribus aris templis atque alio mactatis cultu, ludorum et celebritate natalium. nec non et illos omnes, qui conscriptione
f. 26 uoluminum multiformi maledictis mordacibus carpunt | publicos mores, qui luxurias ac uitia uestra secant urunt dilacerant, qui sui temporis posteris notas scriptorum perpetuitate prolatant: qui matrimonia persuadent habenda esse communia, qui cum pueris cubitant formonsis lasciuientibus nudis, qui pecudes uos esse, qui fugitiuos, qui exules, qui uilissimae seruos notae, furiosos praedicant et insanos, admirantes plaudentes

1 *sq.* medelarum contra insinuator *Gel* multa de illarum natura insinuator *Urs* multa de illarum natura insinuaret *Oudendorpius* male de aliorum doctrina insinuarentur ? 2 auctor noster ? 3 superuiae *P corr c'* 4 extincsit *P* 9 morbis *expunxit c', om Sab* 10 quit *P corr* 11 quit *P* 12 hominum *Sab* 14 populanturquae *P corr* 15 exiliis *Salm:* exuis *P* et suis *Sab* et saeuis *Urs* 17 ubruunt *P corr c'* 18 diuos *Gel:* duros *P* deos *Sab in err* comueniebat *P* 20 caelebritate *P* 22 uitia uestra *Urs:* uitas uestras *P* 23 sui *Urs:* in *P* 25 formosis *c'* 26 suos *Sab*

ad caeli sustollitis sidera, bybliothecarum reponitis in arcanis, quadrigis et statuis muneramini et quantum est in uobis uelut quadam aeternitate donatis inmortalium testificatione titulorum: solum Christum conpellare, dilacerare, potestis si deum, uultis, immo solum si liceat beluarum agrestium ritu cruentis oribus mandere, comminutis cum ossibus transuorare. quodnam quaeso ob meritum dicite, cuius ob peccati culpam? quid ab eo conmissum est, quod tenorem inflecteret recti et in odia uos aspera furialibus stimulis concitaret? quia animarum uestrarum custodem se missum solo indicauit ab rege, quia uobis inmortalitatem ferre, quam uos habere confiditis humanis paucorum adseuerationibus suasi? quodsi esset apud uos certum falsa illum dicere, spes etiam uanissimas polliceri, nec sic uideo fuisse causam, cur eum deberetis odisse, cur hostili animaduersione damnare, immo si animus uobis clemens fuisset et mitis, uel propter id solum eum deberetis | amplecti, quod f. 26b optabilia uobis sponderet et prospera, quod bonarum esset nuntius rerum, quod ea praedicaret quae nullius animum laederent, securioris quinimmo expectationis implerent. o ingratum 65 et impium saeculum, o in priuatam perniciem incredibili pectoris obstinatione paratum. si aliquis ad uos medicus ex summotis uenisset et numquam uobis regionibus cognitis medicamen pollicens tale quod a uestris corporibus omnia omnino prohiberet morborum et ualetudinum genera:, non certatim omnes accurreretis, non blanditiis omnibus atque honoribus fotum familiaria susciperetis in moenia, non illud medicaminis genus optaretis esse certissimum, non uerum, quod immunes uos fore ab tam innumeris uexationibus corporum usque ad ultimos fines sponderet aetatis? et licet ambigua res esset, commit-

1 bybliotecarum *P* 4 conuellere *Urs* dilacer*are *P* dilacerare potestis. si deum *Sab: correxit Salm* 5 ueluarum *P corr* 6 eum *Memmius* 7 quit *P* 12 icertum *P* 17 obtabilia *P* 19 saecuriores *P* implerent *scripsi:* impleret *P* 20 incredibili *Sab:* incredibile *P* 21 paratum *Urs:* priuatum *P* pronum *Gel: lacunam signare mauolt Zinkius* 23 pollicen· *P* 24 *sq.* omnes accurreretis non *om Sab* 25 blanditis *P corr c* 28 ap *P corr* inumeris *P corr c*

teretis uos tamen nec potionem incognitam dubitaretis haurire spe salutis proposita atque amore incolumitatis incensi. eluxit atque apparuit Christus rei maximae nuntiator auspicium faustum portans et praeconium salutare credentibus. quaenam est ista crudelitas, inhumanitas quae tanta, quinimmo, ut uerius eloquar, fastidium, supercilium, nuntiatorem muneris et portitorem tanti non tantum uerborum maledictionibus scindere uerum etiam bello graui atque omnibus persequi telorum effusionibus et ruinis? non placent ea quae dicit et f. 27 cum | offensionibus audiuntur a uobis: pro ludicris ea uaticinationibus computate. stolidissimas res loquitur et fatua dona promittit: ridete ut sapientes uos uiri et in suis erroribus fatuitatem relinquite uolutari. quaenam est haec feritas, ut repetamus quae dicta sunt saepius, quae libido tam carnifex, inexpiabile bellum indicere nihil de te merito, dilacerare si detur eum uelle per uiscera, qui non modo nullum intulerit malum ulli sed aequaliter benignus hostibus diceret, quidnam animis salutis deo portaretur a principe, quid esset facto opus ut interitum fugerent et immortalitatem consequerentur ignotam? cumque nouitas rerum et inaudita promissio audientium turbaret mentes et credulitatem faceret haesitare, uirtutum omnium dominus atque ipsius mortis extinctor hominem suum permisit interfici, ut ex rebus consequentibus scirent in tuto esse spes suas quas iamdudum acceperant de animarum salute nec periculum mortis alia se posse ratione uitare.

5 inhumanitasque *Sab* 6 loquar *Sab* fastidiosum *Sab* 9 *ea* quae *P* 11 compŏtate *P* comportate *Sab* 13 fatuitatem *Sab:* fatuitantem *P* 15 dilacerare *Sab:* delacerare *P* 17 ulli *Meursius:* nulli *P* omnibus *Gel* diceret *Sab in err:* dicere *P* docuerit *Gel* 18 animis *scripsi:* his *P* esse^{t} *P* 19 consequere^{n}tur *P* 20 turbarent *Sab* 21 facerent *Sab* hesitare *P* 25 ARNOUII LIB̃ ·I· EXP̃. INC̃ LIB̃ ·II· FELICIT̃. *P*

LIBER SECVNDVS

Hoc in loco tribui si ulla facultas posset, uellem cum his 1
omnibus quibus nomen inuisum est Christi ab instituta prin-
cipaliter defensione deuerticulo paulisper facto talia uerba
miscere: si nullam esse ducitis contumeliam respondere aliquid
interrogatos, edissertate nobis et dicite: quid rei, quid causae
est, quod tam grauibus insectamini Christum bellis, uel | quas f. 27^{b}
eius continetis offensas, ut ad eius nominis mentionem rabi-
dorum pectorum efferuescatis ardoribus? numquid regiam sibi
uindicans potestatem terrarum orbem cunctum legionibus in-
festissimis occupauit et pacatas ab exordio nationes alias dele-
uit ac sustulit alias sibi parere ceruicibus compulit subiugatis?
numquid ardoribus auaritiae flagrans uniuersas opes illas, qui-
bus se genus humanum studiose contendit impleri, possessionis
suae mancipio uindicauit? numquid libidinum cupiditatibus
gestiens pudicitiae repagula ui fregit aut alienis furtim insi-
diatus est matrimoniis? numquid adrogantiae supercilio tumidus
iniurias et contumelias passim sine ullius personae discriminibus
inrogauit? et non in cunctos et lumen praetendit uitae et peri- 2

4 diuerticulo *Sab* 5 aliquit *P corr c* 6 quit *P corr c* 8 offe^{n}sas *P* 9 numquit *P corr c'* 13 numquit *P corr* 14 gen^{u}s *P* studiosae *P* 15 numquit *P corr* 17 numquit *P corr* 18 ullis ullius *Klussmannus* 19 in cunctos] cunctis ? praetendit *scripsi:* praetenderit *P*

47,19 — 52,20 *in P sic se excipiunt:* et non 47,19 omnium uirtutum 51,9 — malorum tanta experiatur examina utrum 52,20 in cunctos et lumen praetenderit 47,19 — quadam dulcedine atque 51,9 ne illum tellus 52,20 *e. q. s. ad uerba* in cunctos et lumen *adnotauit manus quaedam recen-*

culum ignorationis amouit? qui si dignus non esset, cui auscultare deberetis et credere, uel hoc ipso fuerat non aspernandus a uobis, quod salutaria uobis ostenderet, quod uias uobis ad caelum et uota immortalitatis apertaret. at enim odio dignus est, quod ex orbe religiones expulit, quod ad deorum cultum prohibuit accedi. ergone ille religionis extinctor et impietatis auctor arguitur, qui ueram in orbe religionem induxit, qui

tior in mg: Transpositio. *ad uerba* quadam dulcedine atque *manus alia recentior, quae r esse uidetur, scripsit* Haec desunt in impressis hactenus codicibus. *eadem rectum fere ordinem indicauit: uide infra. postremo tertia manus recentior addidit* // ex lib. I *transpositionis a Gelenio et Ursino factae ratione habita. ille enim uerba* at enim odio dignus est 48,4 (*deletis uerbis* in cunctos lumen praetenderit — uota immortalitatis optaret) — quadam dulcedine atque 51,9 nectare ebrii cuncta contemnant *quattuor ultimis uerbis praeter* ne *litteras coniectura additis, hic asteriscis in mg positis uerba* in cunctos et lumen praetenderit — quadam dulcedine atque *in librum primum ante caput 65 reiecit. in secundo libro haec habent* ut (*pro* et) non 47,19 omnium uirtutum 51,9 — malorum tanta experiatur examina? utrumne (utrum *Gel*) illum tellus 52,20 *e. q. s. reliqui editores secundi libri fines egressi non sunt. Canterus uerba sic transposuit* ut non omnium uirtutum amore in cunctos et lumen praetenderit — quadam dulcedine atque amore (amore *addidit*) correpti cognitas — malorum tanta experiatur examina? utrum illum tellus *e. q. s. eumque secutus est Elmenhorstius. alia transpositione usus est Salmasius:* qui si dignus non esset 48,1 — uota immortalitatis optaret, 48,4 ut non in cunctos lumen et praetenderit 47,19 — amouerit 48,1? at enim odio dignus est 48,4 — veluti quadam dulcedine atque omnium uirtutum — malorum tanta experiatur examina? utrumne illum tellus *e. q. s. Orellius et Oehlerus Salmasii exemplum imitati sunt, nisi quod hic manus illius recentioris vestigiis insistens pauca immutauit:* utrum in cunctos et lumen praetenderit — quadam dulcedine et nouo (*pro* non) omnium uirtute — malorum tanta experiatur examina atque ne illum tellus *e. q. s. et ego Salmasianam emendandi rationem praeter turbas in capite 2 factas recepi uerbis* omnium uirtutum amore — malorum tanta experiatur examina utrum *inter uerba* quadam dulcedine atque *et uerba* ne illum tellus *collocatis. nempe folia in codice antiquiore permutata erant: caue enim Oehlero credas, qui in Parisino libro foliorum transpositionem factam esse somniat.*

1 amouit *scripsi:* amouerit *P* ascultare *P* 3 quod salutaria uobis *add c* 4 apertaret *Heraldus:* optaret *P* aptaret *Meursius*

hominibus caecis et reuera in impietate degentibus pietatis aperuit ianuas et cui se summitterent indicauit? an ulla est religio uerior officiosior potentior iustior, quam deum principem nosse, scire deo principi supplicare, qui bonorum omnium solus caput et fons est perpetuus, cunctarum pater fundator et conditor rerum, a quo omnia terrena cunctaque caelestia animantur motu irriganturque uitali, et qui si non esset, nulla profecto res esset quae aliquod nomen substantiamque portaret. nisi 3 forte dubitatis, an sit iste de quo loquimur imperator, et magis esse Apollinem creditis, Dianam Mercurium Martem. da uerum iudicium, et haec omnia circumspiciens quae uidemus magis an sint dii ceteri dubitabit quam | in deo cunctabitur, quem esse f. 29 omnes naturaliter scimus, siue cum exclamamus o deus, siue cum illum testem † deum constituimus improborum et quasi nos cernat faciem subleuamus ad caelum. sed minoribus supplicare diis homines uetuit. dii enim minores qui sint aut ubi sint scitis? perstrinxit uos aliquando suspicio illorum aut mentio, ut merito feratis indigne abrogatos his cultus et honoris inpertitione uiduatos? quod si non mentis elatio et typhus qui appellatur a Graecis obstaret atque officeret uobis, iamdudum scire potuissetis, quid aut quare prohibuerit fieri, intra fines quos stare religionem uoluerit ueram, quantum uobis periculum nasceretur ex eo quod putatis obsequio uel ex quibus malis emergeretis, si insidioso renuntiaretis errori. uerum 4 haec omnia inlustrius commemorabuntur et planius, cum ulterius prorsus fuerimus euecti. monstrabimus enim Christum non impietatem docuisse nationes, sed ab latronibus pessimis miserorum hominum inprudentiam uindicasse. non credimus,

2 submitterent *Sab*, *r* 5 perpetuus, cunctarum *Orellius:* perpetuarum *P* . pater] pariter *Sab* 10 puerum iudicem *uel* naturae iudicium *uel* uerum animae iudicium *Heraldus* 14 deum *om Gel* aut uindicem ? improborum *Sab:* improbarum *P* 15 sublebamus *P* 17 perstrinxit *Sab:* perinstrixit *P* 19 typhus *Gel:* typus *P* 20 qui *Sab:* quia *P* appellatur *Gel:* appellatus *P* 21 quit *P corr* 23 putatis *dubitanter Oehlerus:* putaretis *P* 26 monstrabimus *Sab:* monstrauimus *P* 27 impietate *P corr c*

inquitis, uera esse quae dicit. quid enim? quae uos negatis
uera esse, non uera esse apud uos liquet, cum imminentia et
nondum passa nullis possint rationibus refutari? sed et ipse
quae pollicetur non probat. ita est: nulla enim, ut dixi,
futurorum potest existere comprobatio. cum ergo haec sit con-
dicio futurorum, ut teneri et comprehendi nullius possint antici-
f. 29ᵇ pationis attactu, nonne purior ratio est, ex duobus | incertis et
in ambigua exspectatione pendentibus id potius credere quod ali-
quas spes ferat quam omnino quod nullas? in illo enim periculi
nihil est, si quod dicitur imminere cassum fiat et uacuum; in hoc
damnum est maximum id est salutis amissio, si cum tempus
5 aduenerit aperiatur non fuisse mendacium. quid dicitis, o
nescii, etiam fletu et miseratione dignissimi? ita non extimes-
citis, ne forte haec uera sint quae sunt despectui uobis et
praebent materiam risus? nec saltem uobiscum sub obscuris
cogitationibus uoluitis, ne quod hoc die credere obstinata
renuitis peruersitate, redarguat serum tempus et inreuocabilis
paenitentia castiget? nonne uel haec saltem fidem uobis faciunt
argumenta credendi, quod iam per omnes terras in tam breui
temporis spatio inmensi nominis huius sacramenta diffusa sunt;
quod nulla iam natio est tam barbari moris et mansuetudinem
nesciens, quae non eius amore uersa molliuerit asperitatem
suam et in placidos sensus adsumpta tranquillitate migrauerit;
quod tam magnis ingeniis praediti oratores grammatici rhe-
tores consulti iuris ac medici, philosophiae etiam secreta ri-
mantes magisteria haec expetunt spretis quibus paulo ante
fidebant; quod ab dominis se serui cruciatibus adfici quibus
statuerint malunt, solui coniuges matrimoniis, exheredari a
parentibus liberi quam fidem rumpere Christianam et salutaris
f. 30 militiae | sacramenta deponere; quod cum genera poenarum

1 negat*i*s *P* 2 non uera esse *addidi* liquent *Sab* 3 cassa *Urs* '*excidit aut accusatiuus aut infinitiuus aut utrumque*' *Klussmannus* 6 futurorum *Sab:* futurarum *P* 7 attactu• *P* est *Gel:* est et *P* 10 si *add Gel* 12 non] hoc *Sab* 14 despectui *Sab:* dispectui *P* 17 rennuitis *P sic fere semper* 18 castigaet *P corr* 20 tempore *Sab* spatio *Salm*: et parui *P* et paruo *Sab* 21 ba^r^bari *P* 26 spraetis *P* 29 rumpere *P*

tanta sint a uobis proposita religionis huius sequentibus leges, augeatur res magis et contra omnes minas atque interdicta formidinum animosius populus obnitatur et ad credendi studium prohibitionis ipsius stimulis excitetur? an numquid haec fieri passim et inaniter creditis, fortuitis incursibus adsumi has mentes? itane istud non diuinum et sacrum est? aut sine deo eorum tantas animorum fieri conuersiones, ut, cum carnificis unci aliique innumeri cruciatus quemadmodum diximus impendeant credituris, uelut quadam dulcedine atque ** omnium uirtutum amore correpti cognitas accipiant rationes atque mundi omnibus rebus praeponant amicitias Christi? nisi forte 6
obtunsi et fatui uidentur hi uobis, qui per orbem iam totum conspirant et coeunt in istius credulitatis adsensum. quid ergo? uos soli sapientiae † conditi atque intellegentiae ui mera nescio quid † aliud uidetis et profundum: soli esse nugas intellegitis haec omnia, soli uerba et pueriles ineptias ea quae nobis promittimus principali ab rege uentura. unde quaeso est uobis tantum sapientiae traditum, unde acuminis et uiuacitatis tantum uel ex quibus scientiae disciplinis tantum cordis adsumere, diuinationis tantum potuistis hau|rire? quia per casus et tem- f. 28
pora declinare uerba scitis et nomina, quia uoces barbaras soloecismosque uitare, quia numerosum et structum compositumque sermonem aut ipsi uos nostis ecferre aut incomptus cum fuerit scire, quia Fornicem Lucilianum et Marsyam Pomponi obsignatum memoria continetis, quia quae sint in litibus constitutiones, quot causarum genera, quot dictionum, quid sit genus, quid species, oppositum a contrario quibus rationibus distinguatur, idcirco uos arbitramini scire, quid sit falsum,

3 animosius *Sab, r:* animus *P* animusius *c* 4 stimulis *Sab:* stimulus *P'* 7 carnificis *Urs:* carnifices *P* 8 aliique *Sab:* aliquem *P* alique *r* 9 a quadam *Sab* *lacunam signaui: cf. p. 47 adn.* 11 praeponant *Gel:* proponant *P* 13 quit *P corr* 14 conditi *om Urs* aliti *?* maera *P* 15 quit *P corr* aliud] abditum *Urs* altum *Liuineius* conditum *?* profundum] conditum *Urs* 16 inaeptias *P* 18 uibacitatis *P corr* 22 structum *Vahlenus:* instructum *P* 23 efferre *c'* 24 Lucilianum *Gel:* lucialinum *P* 26 quod *P* quod *P* quid sit genus *om Sab* 27 quit *P corr c: sic et postea*

quid uerum, quid fieri possit aut non possit, quae imorum summorumque natura sit? numquamne illud uulgatum perstrinxit aures uestras, sapientiam hominis stultitiam esse apud
7 deum primum? atque ipsi penitus perspicitis uos ipsos, si quando de rebus disceptatis obscuris et naturalia pergitis reserare secreta, et ipsa quae dicitis, quae adseueratis, quae capitali plerumque contentione defenditis, nescire uos et unumquemque suspiciones suas pro probatis et comprehensis pertinaci obluctatione tutari. quid enim, si uerum perspiciam, etiamsi omnia saecula in rerum inuestigatione ponantur, scire per nos possumus, quos ita caecos et superbos nescio quae res protulit et concinnauit inuidia, ut, cum nihil sciamus, omnino fallamus nos tamen et in opinionem scientiae sub inflati pectoris tumore tollamur. ut enim diuina praeteream et naturali obscuritate res mersas, potest quisquam explicare mortalium, id quod
f. 28[b] Socrates ille | conprehendere nequit in Phaedro, homo quid sit aut unde sit, anceps uarius mobilis pellax multiplex multiformis, in quos usus prolatus sit, cuius sit excogitatus ingenio, quid in mundo faciat, cur malorum tanta experiatur examina, utrumne illum tellus uliginis alicuius conuersa putore tamquam uermes animauerit, tamquam mures, an fictoris alicuius et fabricatoris manu liniamenta haec corporis atque oris acceperit formam? potest, inquam, scire in medio haec posita atque in sensibus constituta communibus, quibus causis mergamur in somnos, quibus euigilemus, quibus modis fiant insomnia, quibus uisa: immo, quod ambigit in Theaeteto Plato, uigilemus aliquando an ipsum uigilare quod dicitur somni sit perpetui portio, et quod agere uideamur, insomnium; cum uidere

3 Cor. I 3, 19 16 Plato Phaedr. p. 230 cf. Alcib. p. 129 26 Theaet. p. 158

2 perstrincxit *P* 4 dem *P corr c'* deum? primum *Sab: corr Meursius et Klussmannus* atque *Meursius:* et quae *P* aeque *Urs* ecqui *Klussmannus* paenitus *P* 8 pro *add Stewechius* 9 perspiciamus *Urs* fateamur *Gel* 11 qua *Sab* 13 subinflati *Salm* 16 fedro *P* Phredo *Sab* Phaedone *Gel* quit *P corr* 17 animans anceps *?* mouilis *P corr c* 19 quit *P corr c* 20 utrumne] *cf. p. 47 adn.* 23 acceperint *Sab* 26 ambigit *Sab:* ambit *P* Theaeteto *Sab:* theaetote *P* 28 quid *Sab* uideamur insomnium, cum uidere nos dicimus; radiorum *uulgo*

nos dicimus, radiorum et luminis intentione uideamus an rerum imagines aduolent et nostris in pupulis sidant; utrum sapor in rebus sit an palati contagionibus fiat; quibus ex causis pili nigrorem ingenitum ponant neque omnes pariter sed paulatim adiciendo | canescant; quid sit quod humores f. 30b uniuersi unum corpus efficiant mixtione, solum oleum respuat inmersionem in se pati, sed in suam naturam inpenetrabile semper perspicue colligatur; ipse denique animus, qui inmortalis a uobis et deus esse narratur, cur in aegris aeger sit, in infantibus stolidus, in senectute defessus, delira ecfuttiat et insana? uerum infirmitas et inscientia miserabilis hoc magis est, quod cum fieri possit, ut ueri aliquid aliquando dicamus, et hoc ipsum nobis incertum sit, an ueri aliquid dixerimus.

8 et quoniam ridere nostram fidem consuestis atque ipsam credulitatem facetiis iocularibus lancinare, dicite, o festiui et meraco sapientiae tincti et saturi potu, estne operis in uita negotiosum aliquod atque actuosum genus, quod non fide praeeunte suscipiant sumant atque adgrediantur actores? peregrinamini, nauigatis non domum uos credentes peractis negotiationibus remeaturos? terram ferro scinditis atque oppletis seminum uarietate non credentes uos frugem percepturos esse uicibus temporariis? coniugalia copulatis consortia non futura esse credentes casta et officiosi foederis in maritos? liberorum susceptatis prolem non incolumem credentes fore et per gradus aetatis uenturam senectutis ad metas? aegritudines corporum medicorum committitis manibus non credentes morbos posse mitigata asperitate leniri? bella cum hostibus geritis non uictoriam uos credentes | proeliorum successionibus relaturos? f. 31

1 adiorum *P corr r* 2 et *Sab:* e *P* pupulis *Sab:* populis *P* 7 impenetrabile *Sab:* inpenetrabilis *P* 8 perspicuae *P corr* 10 defessus delira ecfuttiat et insana? uerum *scripsi:* defessus delira et futura et insana quorum *P* defessus? delira et fatua et insana quorum *Gel* defessus deliret et fatue et insane? quorum *N. Heinsius* defessus, delira effutiat et insana? quorum *Oehlerus* 11 inscientia *Sab:* insientia *P* 12 quod *Gel:* ut *P* et *Sab* aliquando *Sab, r:* aliqua dō *P* 16 *tincti *P* 18 actores *Meursius, r:* attoros *P* an terris *Sab* 20 sci*nditis *P* 24 susceptatis *Liuineius:* suscipiatis *P* suscipitis *Sab* 26 committi'is *P*

ueneramini deos et colitis non credentes illos esse et propitias **9** aures uestris supplicationibus accommodare? quid? illa de rebus ab humana cognitione sepositis, quae conscribitis ipsi, quae lectitatis, oculata uidistis inspectione et manibus tractata tenuistis? nonne uestrum quicumque est huic uel illi credit auctoribus? non quod sibi persuaserit quis uerum dici ab altero uelut quadam fidei astipulatione tutatur? qui cunctarum rerum originem ignem esse dicit aut aquam, non Thaleti aut Heraclito credit? qui causam in numeris ponit, non Pythagorae Samio, non Archytae? qui animam diuidit et incorporales constituit formas, non Platoni Socratico? qui quintum elementum principalibus adplicat causis, non Aristoteli Peripateticorum patri? qui ignem minatur mundo, aduenerit cum tempus, arsurum, non Panaetio Chrysippo Zenoni? qui indiuiduis corporibus mundos semper fabricatur et destruit, non Epicuro Democrito Metrodoro? qui nihil ab homine comprehendi ait atque omnia caecis obscuritatibus inuoluta, non Arcesilae, Carneadi, non alicui [denique] Academiae ueteris recentiorisque **10** cultori? ipsi denique principes et praedictarum patres sententiarum, nonne ea quae dicunt suis credita suspicionibus dicunt? uidit enim Heraclitus res ignium conuersionibus fieri, concretione aquarum Thales, Pythagoras numeros coire, incor- f. 31b porales | formas Plato, indiuiduorum Democritus concursiones? aut illi, qui autumant nihil posse omnino conprehendi, an sit uerum quod dicunt sciunt, ut ipsum quod definiunt ueritatis esse intellegant pronuntiatum? cum igitur comperti nihil habeatis et cogniti omniaque illa quae scribitis et librorum

5 auctori *Sab* 7 cunctorum *Sab* rerum *add Hildebrandius* rerum cunctarum *Klussmannus* 8 originem ignem *Hildebrandius:* originem *P* dicit ignem *Sab* 10 architae *P* 13 igne minatur mundum *Urs* aduenerit *scripsi:* et uenerit *P* uenerit *Urs* 14 crysippo *P* 15 mundos *Sab:* mundis *P* 16 ait *addidi* 17 archesilae *P* Archesilao *Sab* 18 denique *seclusi* recentiorisu *Urs* 19 denique *Sab:* denius *P* sectarum *Urs* 20 apud e *Sab* 22 numeros coire *Urs:* numero scire *P* 25 *sq.* aut ... intelligunt *Sab* 27 omniaquae *P corr*

conprehenditis millibus credulitate adseueretis duce; quaenam
haec est iudicatio tam iniusta, ut nostram derideatis fidem,
quamquam uos habere conspicitis nostram credulitatem com-
munem? sed sapientibus uos uiris omnibusque instructis dis-
ciplinarum generibus creditis. nempe illis, qui nihil sciscunt
nec pronuntiant unum, qui pro suis sententiis bella cum ad-
uersantibus conserunt et peruicacia semper digladiantur hostili,
qui cum alter alterius labefactant destruunt conuelluntque
decreta, cuncta incerta fecerunt nec posse aliquid sciri ex ipsa
dissensione monstrarunt. sed officiant haec nihil nihilque im- **11**
pediant, plurimum quominus eis credere atque auscultare
debeatis: et quid est, quod in hac parte aut uos plurimum
habeatis aut nos minus? uos Platoni, uos Cronio, uos Numenio
uel cui libuerit creditis: nos credimus et adquiescimus Christo.
iniquitas haec quanta est, ut cum utrique auctoribus stemus
sitque nobis et uobis unum et socium credere, uobis uelitis
dari quod ita ab illis dicatur accipere, nos ea quae proferun-
tur a Christo | audire et spectare nolitis? atquin si causas f. 32
causis, partes partibus uoluerimus aequare, magis nos ualemus
ostendere, quid in Christo fuerimus secuti quam in philosophis
quid uos. ac nos quidem in illo secuti haec sumus: opera
illius magnifica potentissimasque uirtutes, quas uariis edidit
exhibuitque miraculis, quibus quiuis posset ad necessitatem
credulitatis adduci et iudicare fideliter, non esse quae fierent
hominis sed diuinae alicuius atque incognitae potestatis. uos
in philosophis uirtutes secuti quas estis, ut magis uos illis
quam nos Christo oportuerit credere? quisquamne illorum ali-
quando uerbo uno potuit aut unius imperii iussione non dicam

1 milibus *P* 3 quamquam *scripsi:* quam *P* nostram credulitatem *scripsi:* nostra in credulitate *P* nostra cum credulitate *Urs* 9 aliquit *P corr* 10 dissesione *P* efficiant *Sab* nihil *add* ***Meursius*** nihilquae *P corr* 13 Plotino *Urs* Cronio *Urs:* crotonio *P* 15 utrisque *Sab* stemus sitque *Gel:* tempus sit quae *P* 17 dicatur: accipere *Gel* nos *Gel*: uos *P* 18 adquin *P* 20 sicuti *P corr* philosofis *P* 22 illius *scripsi:* illi *P* illa *Sab in err* potentissimasquae *P corr* 28 unus *Sab*

maris insanias aut tempestatum furores prohibere, compescere, non caecis restituere lumina aut sine luminibus natis dare, non ad uitam reuocare defunctos, non annosas dissoluere passiones: sed quod leuissimum multo est, feruunculum, scabiem aut inhaerentem spinulam callo una interdictione sanare? non quo illos negemus aut morum esse integritate laudabiles aut non omni genere studiorum et disciplinarum paratos; nam et uerbis eos luculentissimis scimus loqui et compositionibus fluere leuigatis, concludere acutissime syllogismos, ordinare sequaciter inductiones, suas reddere definitionibus formulas, partiri, diuidere, multa dicere de numerorum generibus, multa de musicis, geometricas res etiam suis scitis et praeceptionibus explicare.
f. 32^b sed quid istud ad causam? numquid enthymemata | syllogismi resque aliae similes scire illos ueritatem spondent aut ea re digni sunt quibus necessario debeat rebus de obscurissimis credi? personarum contentio non est eloquentiae uiribus sed gestorum operum uirtute pendenda. ille non est dicendus auctor bonus, qui sermonem candidule prompsit, sed qui quod
12 pollicetur diuinorum operum prosequitur sponsione. argumenta uos nobis et suspicionum argutias proferatis: quibus ipse si Christus — cum pace hoc eius et cum uenia dixerim — populorum in conuentibus uteretur, quis adquiesceret, quis audiret, quis eum promittere aperte aliquid iudicaret, aut quis cassa et nuda iactantem, quamuis esset inprudens et facilitatis stolidae, sequeretur? uirtutes sub oculis positae et inaudita illa uis rerum, uel quae ab ipso fiebant palam uel ab eius praeconibus celebrabantur in orbe toto, tantas subdidit adpetitionum flammas et ad unius credulitatis adsensum mente una concurrere gentes et populos fecit et moribus dissimillimas nationes. enumerari

1 au^t *P* 4 furunculum *Sab* 6 esse *om Sab* 7 peritos *Sab* 8 loculentissimis *P* 12 praeceptionibus *Urs:* perceptionibus *P* 13 enthymemata *Sab:* enthymocemata *P* 15 debeat *Sab:* debeant *P* 16 sed *Gel:* et *P* 17 non *add Sab* 18 qui *Sab:* quis *P* 20 proferetis *Gel* profertis *Urs* 23 promittere *Urs:* promitteret *P* aliquit *P corr* iudicaret *Urs:* iudicare *P* 24 stolidae *Gel:* solidae *P* 26 fiebat *Sab* celebrabantur *Oehlerus:* celebrabatur *P* 27 tantas *scripsi:* ea *P* eas *Gel*

enim possunt atque in usum computationis uenire ea quae in India gesta sunt, apud Seras Persas et Medos, in Arabia, Aegypto, in Asia, Syria, apud Galatas Parthos Phrygas, in Achaia Macedonia Epiro, in insulis et prouinciis omnibus quas sol oriens atque occidens lustrat, ipsam denique apud dominam Romam, in qua cum homines essent Numae regis artibus atque antiquis superstitionibus occupati, non distulerunt | tamen res patrias linquere et ueritati coalescere Christianae. f. 33 uiderant enim currum Simonis magi et quadrigas igneas Petri ore difflatas et nominato Christo euanuisse: uiderant, inquam, fidentem dis falsis et ab eisdem metuentibus proditum pondere praecipitatum suo cruribus iacuisse praefractis, post deinde perlatum Brundam cruciatibus et pudore defessum ex altissimi culminis se rursum praecipitasse fastigio. quae omnia uos gesta neque scitis neque scire uoluistis neque umquam uobis necessaria iudicastis, ac dum uestris fiditis cordibus et quod typhus est sapientiam uocatis, dedistis circumscriptoribus locum, illis, inquam, noxiis, quorum nomen interest obsolefieri Christianum, superfundendi caligines atque obscurandi res tantas, eripiendae uobis fidei subiciendique contemptus, ut, quia sibi praesentiunt finem pro meritis imminere, uobis quoque immitterent causam, per quam periculum adire possetis et uiduari benignitate diuina. interea tamen o isti, qui admiramini, qui stupetis doctorum 13 et philosophiae scita, ita non iniustissimum ducitis inequitare, inludere tamquam stulta nobis et bruta dicentibus, cum uel ea uel talia reperiamini et uos dicere quae nobis dici pronuntiarique ridetis? nec mihi cum his sermo est qui per uaria sectarum deuerticula dissipati has atque illas partes opinionum diuersitate fecerunt: | uos, uos appello qui Mercurium, qui f. 33b

2 aput *P corr* 3 aput *P corr* frygas *P* 4 acaia *P* epyro *P* 6 essent *Stewechius:* sint *P* 7 ritibus *Stewechius* 9 currum *Meursius, r:* cursum *P* paetri *P corr* 11 di's *P* 13 Brendam *Meursius* altissimis *P corr* 16 et *Sab in err:* ut *P* typhus *Gel:* typus *P* 19 aeripiendae *P corr* 20 subiciendiquae *P corr* 24 philosofyae *P* inaequitare *P* 26 repperiamini *P* pronuntiariquae *P corr* 28 diuerticula *Sab*

Platonem Pythagoramque sectamini, uosque ceteros, qui estis unius mentis et per easdam uias placitorum inceditis unitate. audetis ridere nos, quod patrem rerum ac dominum ueneramur et colimus quodque illi dedamus et permittamus spes nostras? quid Plato uester in Theaeteto, ut eum potissimum nominem, nonne animo fugere suadet e terris et circa illum semper quantum fieri potis est cogitatione ac mente uersari? audetis ridere nos, quod mortuorum dicamus resurrectionem futuram, quam quidem nos dicere confitemur sed a uobis aliter quam sentiamus audiri? quid in Politico idem Plato? nonne cum mundus occeperit ab occiduis partibus exoriri et in cardinem uergere qui orientis est solis, rursus erupturos homines telluris e gremio scribit senes canos decrepitos et cum anni coeperint accedere longiores per eosdem gradus quibus hodie crescitur ad incunabula infantiae desituros? audetis ridere nos, quod animarum nostrarum prouideamus saluti id est ipsi nobis? quid enim sumus homines nisi animae corporibus clausae? uos enim non omnes pro illarum geritis incolumitatibus curas? non quod uitiis omnibus et cupiditatibus abstinetis, metus ille uos habet, ne uelut trabalibus clauis adfixi corporibus haereatis? quid
f. 34 illi sibi uolunt secretarum | artium ritus, quibus adfamini nescio quas potestates, ut sint uobis placidae neque ad sedes reme-
14 antibus patrias obstacula impeditionis opponant? audetis ridere nos, cum gehennas dicimus et inextinguibiles quosdam ignes, in quos animas deici ab earum hostibus inimicisque cognouimus? quid Plato idem uester in eo uolumine, quod de animae inmortalitate conposuit, non Acherontem, non Stygem, non Cocytum fluuios et Pyriphlegetontem nominat, in quibus animas adseuerat uolui mergi exuri? et homo prudentiae non

5 p. 173 10 p. 270 26 Phaed. p. 113

3 qui *Sab* deum *Sab* 5 Theaeteto *Sab:* theato *P* 6 adde (*eras*) suadet *P* 7 potis *Salm:* potes *P* pote *Sab* 10 im *P* 11 occeperit *Sab:* acceperit *P* uergere *Sab:* uercere *P* 15 redituros *Urs* exituros *Salm* 19 abstineatis *Sab* 20 traualibus *P* 24 quosdam *Sab:* quasdam *P* 28 Cocytum *Gel:* cocytem *P* pyriflegetontem *P* nominat, in *Sab:* nominati *P*

paruae et examinis iudiciique perpensi rem inenodabilem suscipit, ut cum animas dicat immortales, perpetuas et corporali soliditate priuatas, puniri eas dicat tamen et doloris adficiat sensu. quis autem hominum non uidet, quod sit immortale, quod simplex, nullum posse dolorem admittere, quod autem sentiat dolorem, immortalitatem habere non posse? nec tamen eius auctoritas plurimum a ueritate declinat. quamuis enim uir lenis et beniuolae uoluntatis inhumanum esse crediderit capitali animas sententia condemnare, non est tamen absone suspicatus iaci eas in flumina torrentia flammarum globis et caenosis uoraginibus taetra. iaciuntur enim et ad nihilum redactae interitionis perpetuae frustratione uanescunt. sunt enim mediae qualitatis, | sicut Christo auctore compertum est, et f. 34b
interire quae possint deum si ignorauerint, uitae et ab exitio liberari, si ad eius se misericordias atque indulgentias adplicarint, ut quod ignotum est pateat. haec est hominis mors uera, haec nihil residuum faciens — nam illa quae sub oculis cernitur animarum est a corporibus diiugatio, non finis abolitionis extremus — haec inquam est hominis mors uera, cum animae nescientes deum per longissimi temporis cruciatum consumentur igni fero, in quem illas iacient quidam crudeliter saeui et ante Christum incogniti et ab solo sciente detecti. quare nihil est quod nos fallat, nihil quod nobis polliceatur 15
spes cassas id quod a nouis quibusdam dicitur uiris et inmoderata sui opinione sublatis, animas immortales esse, domino rerum ac principi gradu proximas dignitatis, genitore illo ac patre

1 paruae *Canterus:* prauae *P* iudiciiquae *P' corr* rem *Sab, r:* re *P* 2 et *Gel:* et ex *P* 3 doloribus *Sab* 4 sensu *Urs:* sensum *P* sensuum *Sab in err* 9 condemnari *Sab* 11 cenosis *P* tetra *P* 13 qualitatis *Gel:* qualitates *P* 14 *ab *P* 15 liberari *P* se misericordias *scripsi:* seminas *P* semina *Sab* se minas *Gel* se misericordiam *Urs* applicarint *Gel:* adplicarent *P* 16 ut *scripsi:* et *P* et ut *Gel* 17 *sqq. uerba* nam ... extremus *parenthesin efficere editores non intellexerunt* 20 perlongissimi temporis cruciatu *Sab* circuitum *Urs* consumuntur *Sab* 21 ignifero *Sab* iacient *Salm:* iacent *P* iaciunt *Sab* 22 anti *P* 24 cassas, id *uulgo* id *om Sab* nouis *Gel:* nobis *P* 25 sui *Gel:* sibi *P* domino *Vahlenus:* deo *P* 26 ac *om Urs* dignitatis *Sab:* dignitates *P*

prolatas, diuinas sapientes doctas neque ulla corporis attrectatione contiguas. quod quia uerum et certum est, a perfecto sumus inemendabili perfectione prolati, inculpabiles et ideo inreprehensibiles uiuimus, boni iusti et recti, uitiositatis nullius rei, nulla cupiditas nos uincit, nulla libido dehonestat, uirtutum omnium seruamus atque integramus tenorem. et quia uno ex fonte omnium nostrum defluunt animae, idcirco unum conueniensque sentimus, non moribus, non opinionibus discrepamus, f. 35 idem omnes nouimus nec, quot in orbe sunt homines, nobis sunt **16** sententiae totidem neque infinita uarietate | discretae. at dum ad corpora labimur et properamus humana, ex mundanis circulis secuntur nos causae, quibus mali simus et pessimi, cupiditatibus atque iracundia ferueamus, exerceamus in flagitiis uitam et in libidinem publicam uenalium corporum prostitutione damnemur. et quemadmodum se possunt incorporalibus corpora coniungere aut a deo principe res factae ab infirmioribus causis ad uitiorum dehonestamenta traduci? uultis homines insitum typhum superciliumque deponere, qui deum uobis adsciscitis patrem et cum eo contenditis immortalitatem habere uos unam? uultis quaerere peruestigare rimari, quid sitis uos ipsi, cuius sitis, censeamini quo patre, quid in mundo faciatis, quanam ratione nascamini, quo pacto prosiliatis ad uitam? uultis fauore deposito cogitationibus tacitis peruidere animantia nos esse aut consimilia ceteris aut non plurima differitate distantia? quid est enim, quod nos ab eorum indicet similitudine discrepare? uel quae in nobis eminentia tanta est, ut animantium numero dedignemur adscribi? ex ossibus illis fundata sunt corpora et neruorum conligatione deuincta: et nobis comparili

1 ulla *Sab:* ull∗am *P* 2 est *scripsi:* est et *P* 5 uincit *Sab:* uincet *P* 9 idem *Zinkius:* deum *P* quod *P* nobis *Oehlerus:* non *P om Sab* 10 at *Gel:* ac *P* 11 ad *Sab, r:* ac *P* lauimur *P corr c* 12 fimus *Elmenhorstius* fiamus *?* 13 flagitiis *P* 15 sed *Urs* 17 insitum typhum *Klussmannus:* institutum *P* 'fasti typhum *uel* fastum, typhum *uel* o isti typhum' *Urs* istum typhum *Salm* 18 deum *Gel:* dum *P* 23 fastu *Urs* tumore *Salm* feruore *Klussmannus* 24 ceteris aut *Gel:* cetera ut *P* 25 ∗discrepare *P*

ratione ex ossibus fundata sunt corpora et neruorum conligatione
deuincta. auras accipiunt naribus et per anhelitum reciprocatas
reddunt: et nos spiritum consimiliter ducimus et respiramus
commeatibus crebris. femininis generibus masculinisque dis-
tincta sunt: | in totidem et nos sexus nostro sumus ab auc- f. 35b
tore formati. edunt per uteros fetus et corporalibus conciliis
procreant: et nos corporum coniugationibus nascimur et ex
aluis fundimur atque emittimur matrum. cibo sustentantur et
potu et superfluas foeditates inferioribus egerunt abiciuntque
posticis: et nos cibo sustentamur et potu et quod natura iam
respuit per eosdem effundimus tramites. cura illis est omni-
bus famem prohibere mortiferam et necessario inuigilare pro
uictu: quid aliud nos tantis agimus in occupationibus uitae,
nisi ut ea quaeramus quibus famis periculum deuitetur et in-
felix sollicitudo ponatur? morbos illa et inedias sentiunt et
ad ultimum senectute soluuntur: quid enim? nos immunes
malis ab his sumus et non eadem ratione morborum incom-
moditatibus frangimur et senectutis destruimur tabe? quod si
et illud est uerum, quod in mysteriis secretioribus dicitur, in
pecudes atque alias beluas ire animas improborum, postquam
sunt humanis corporibus exutae, manifestius comprobatur,
uicinos nos esse neque interuallis longioribus disparatos. si-
quidem res eadem nobis et illis est una, per quam esse ani-
mantia dicuntur et motum agitare uitalem. sed rationales nos 17
sumus et intellegentia uincimus genus omne mutorum. cre-
derem istud uerissime dici, si cum ratione et consilio cuncti
homines uiuerent, seruarent officiorum tenorem, abstinerent ab
inlicitis sese, | negotia turpia non adirent, neque quisquam f. 36
prauitate consilii atque ignorantiae caecitate contraria sibimet
atque inimica deposceret. uellem tamen scire, quaenam sit haec

3 spiritu *Sab* 4 crebris] reciprocis ? 5 sexus *Sab:* sexu *P* 6 conciliis *Sab:* consiliis *P* 8 aluis *Sab:* alueis *P* emittimur. matrum cibo sustentamur et potu. et *Sab* 15 illa *Sab:* illas *P* inaedias *P* 18 tabe *Sab:* tubae *P* 20 ueluas *P corr* 21 exutae *Gel:* sumptae *P* 'exutae *uel* submotae *uel* (humanis rebus) exemptae' *Urs* 24 dicuntur *scripsi:* dicitur *P* dicimur *Urs* 28 sese *Salm:* esse *P* et si *Sab* 29 prauitate *Gel:* paruitate *P*

ratio, per quam sumus potiores animalium generibus cunctis. quia nobis domicilia fecimus, quibus possimus hiemalia frigora et aestatis flagrantias euitare? quid, animantia cetera huius rei prouidentiam non habent? nonne alia cernimus opportunissimis sedibus nidulos sibi construere, mansiones alia e saxis et rupibus tegere et communire suspensis, excauare alia telluris sola et in fossibilibus foueis tutamina sibimet et cubilia praeparare? quodsi ministras manus illis etiam donare parens natura uoluisset, dubitabile non foret, quin et ipsa construerent moenium alta fastigia et artificiosas excuderent nouitates. tamen in his ipsis quae rostris atque unguibus faciunt, multa inesse conspicimus rationis et sapientiae simulacra, quae homines imitari nulla meditatione possimus, quamuis sint nobis opifices

18 manus atque omni genere perfectionis artifices. uestem illa non norunt, sellas naues atque aratra conpingere nec denique superlectilem ceteram quam familiaris usus exposcit. non sunt ista scientiae munera sed pauperrimae necessitatis inuenta. neque cum animis artes caeli ex penetralibus ceciderunt, sed exquisitae et natae sunt in terris hic omnes et cum processu f. 36b | temporum paulatim meditatione conflatae. quodsi haberent scientias animae, quas genus scilicet habere diuinum atque immortale condignum est, ab initio homines cuncti omnia scirent nec saeculum esset ullum, quod artis esset ignarum alicuius aut rerum experientia non paratum. nunc uero inops uita et multarum indigens rerum fortuita conspiciens quaedam commodule prouenire, dum imitatur experitur et temptat, dum labitur reformat immutat, ex adsidua reprehensione paruas et concinnauit scientiolas artium et ad unum exitum temporibus

5 nidulos *scripsi:* nidulorum *P* construere mansiones, alia *uulgo* alia e *scripsi:* aliae *P* alia *Sab* saxis se *Urs* 7 fossilibus *Sab* sibimet *Sab:* simet *P* 9 construerent *Gel:* construeret *P* 10 artificiosas *r:* artificiosa *P* nouitate *Sab* nauitate *Urs* 13 possumus *Sab* 14 omnigenae *Urs* 18 penetrabilibus *Sab corr in err* 21 scientias *Sab:* sentias *P* scilicet *scripsi:* et *P om Gel* nosse et *Vahlenus* 23 esset *Sab, r:* esse *P* illum *P corr c* esset *Sab, r:* esse *P*

plurimis coemendatas perduxit. quodsi homines penitus aut ipsos se nossent aut intellectum dei suspicionis alicuius acciperent aura, numquam sibi adsciscerent diuinam immortalemque naturam nec existimarent quiddam magnificum se esse, quia sibi craticulas trulleos creterrasque fecerunt, quia subuculas suppara laenas lacernulas trabeas cultros loricas et gladios, quia rastra securiculas uomerem. numquam, inquam, crederent typho et adrogantia subleuati, prima esse se numina et aequalia principis summitati, quia grammaticam musicam oratoriam pepererunt et geometricas formulas: in quibus artificiis quidnam insit admirabile non uidemus, ut ex eorum inuentione credatur esse animas potiores et sole et sideribus cunctis, hunc totum, cuius membra sunt | haec, mundum et dignitate et substantia praeterire. quid enim aliud se spondent uel insinuare posse uel tradere, quam ut regulas nominum differentiasque noscamus, ut interualla in uocum sonis, ut loquamur suadenter in litibus, ut terrarum continentias metiamur? quae si secum animae diuinis ex regionibus adtulissent, ea esset necessarium scire omnis, ea iamdudum in omni orbe tractarent neque ullum hominum reperiretur genus, quod non esset his omnibus aequaliter atque uniformiter eruditum. nunc uero in mundo quotusquisque est musicus dialecticus et geometres, quotus orator poeta grammaticus? ex quo apparet, ut saepius dictum est, inuenta haec esse locorum necessitate ac temporum neque diuinas et eruditas aduolauisse huc animas, quod neque

19 (right margin, line 1) · f. 37 (right margin, line 13)

1 coemendatas *scripsi:* coemendata *P* commendatas *Sab* commentata *Urs* paenitus *P* 3 aura *Sab:* auras *P* 4 esse] nosse *Sab* 5 craticulas *Sab:* graticulas *P* trullas *Sab* creterrasque *Hildebrandius:* ceteraque *P* craterasque *Urs* 6 lenas *P* lo*ricas *P* 7 qui *Sab* saecuriculas *P* 8 tyfo *P* typo *Sab* 9 principi *Liuineius* quia *Urs:* qui *P* 10 pepererunt *scripsi:* pepererant *P* repererunt *Urs* 12 et hunc *Urs* 13 *mundum *P* dignitatem *P corr* 14 insi*nu*are *P* 16 **** noscamus *P* sonis *Gel:* sonos *P* 17 metiamur *Sab:* mentiamur *P* 18 regionibus *Sab in err, r:* religionibus *P* ea *scripsi:* et *P* aut *Urs* 19 scire, omnes *uulgo* omnes *c'* 20 repperiretur *P* 21 omnibus *Gel, r:* hominibus *P* ominibus *Sab* 22 ge°metres *P* 24 necessitatem *P corr* 25 diuinitus *Gel* et *add Vahlenus* eruditus *P corr c'* aduolabisse *P corr*

omnes doctae sint neque discere omnes possint et sint in h
plurimae acuminis obtunsioris et bardi et ad discendi studiu
plagarum coercitione cogantur. quodsi ea quae discimus remi
niscentias esse constaret, ut antiquis opinionibus scitum est
conueniebat nos omnes ab una ueritate uenientes unum noss
unumque reminisci, non habere diuersas, non plurimas dissi
dentisque sententias; nunc uero cum singuli aliud atque aliu
adseramus, manifestum et promptum est nihil nos adtuliss
de caelo sed hic nata addiscere et suspicionibus coalita uindicare
20 et ut uobis clarius manifestiusque monstremus, cuius sit | preti
f. 37b homo, quem simillimum creditis potentiae superioris existere
concipite animis hanc imaginem uestris et, quod fieri si ad
grediamur potest, tamquam si simus adgressi, similitudini
adsumptione teneamus. sit igitur nobis tellure in effossa locu
habitabilis formam cubilis efficiens, tecto et parietibus clausu
non algidus in frigore, non feruoris nimii in calore, sed it
temperatus et medius, ut nec frigoris sensum nec ardore
ualidum perpetiamur aestatis. in hunc sonus omnino nulli
incidat uocis, non auis, non bestiae, non tempestatis, no
hominis, non denique fragoris alicuius aut concrepantis terr
biliter caeli. excogitemus deinde quemadmodum lumen accipiat
non ex inlato igni neque ex sole conspecto sed nothum aliqui
fiat, quod imaginem luminis caligine interposita mentiatu
ianua non una sit nec sit introitus rectus, adeatur inflexib
flexuosis nec recludatur aliquando, nisi cum necessaria rati
21 postularit. nunc quoniam imagini praeparauimus sedem, acci

1 possint et *Gel:* possunt ut *P* possint, cum *Urs* 2 *acuminis *P* tardi *Sab* 3 quodsi] *Gel:* quod et si *P* 6 diuersas *P* dissidentisquae *P corr* dissidentesque *c* 9 natos *Urs* discer *Urs* 10 praetii *P* 16 algidus in *r*, *Salm:* algidum *P* algidu *Sab* nimii *Urs:* nimium *P* nimius *Canterus* 17 frigoris hie malis *Urs* 18 perpetiatur *Sab* sonus *Sab:* sonum *P* 19 uestiae *P corr* non tempestatis *delendum uidetur* non homini non tempestatis *Meursius* tempestatis *Sab, r:* tempestates *P* 22 nothum *Urs:* notum *P* 24 non] modo *Zinkius* sed adeatu *Urs* inflexionibus *Sab*

piamus deinceps mox aliquem natum et * in loci illius hospitium, quod habeat rem nullam et sit inane ac uacuum, Platonica licet aut Pythagorea progenie aut horum alicuius, qui acuminis perhibentur fuisse diuini aut ex deum responsis sapientissimi nuncupati. quod cum actum fuerit, nutriri ut debeat sequitur et ali|moniis conuenientibus educari. adhi- f. 38
beamus igitur et nutricem, quae semper ad eum nuda, semper silens accedat, uerbum nullum faciens nec in sermonis alicuius similitudinem ora et labra diducat, sed cum mammas dederit et consequentia supplerit officia, datum quieti linquat et ante fores clausas dies noctesque continuet: poscit enim plerumque res, nutricias adesse curas et obseruare temporarios motus. at uero cum coeperit solidioribus cibis infans debere fulciri, nutrice inferantur ab eadem ueste ut diximus posita et tenore reticentiae seruato. ipse autem qui infertur cibus sit unus atque idem semper, nihil materia differens nec per uarios redintegratus sapores, sed aut fitilla de milio aut sit panis ex farre aut, ut saecula imitemur antiqua, ex cinere caldo glandes aut ex ramis agrestibus baculae. potio autem uini sit prorsus incognita nec sedandae aliud admoueatur siti quam liquor purus e fontibus caldore ignis intactus et, si fieri potis est, manibus subministratus cauis. fiet enim familiaris e more consuetudo in naturam uersa nec adpetitio porrigetur ulterius, esse amplius nesciens quod petatur. quorsum igitur haec spectant? 22
ut, quoniam creditum est, animas diuinas atque immortales esse et ad hominum corpora disciplinis cum omnibus aduolare, experiamur ex isto quem hoc genere uoluimus educari, capiatne

1 et *om Urs* *lacunam signaui* 3 pytagorea P 4 diuini *Sab:* diuinis *P* 6 et *Sab:* ut *P* 8 sermonis alicuius similitudinem *scripsi:* sermonis alicuius *P* sermone alicuius *Sab* sermonem aliquem *Gel* sermones aliquos *Urs* 9 diducat *Gel:* deducat *P* 14 inferatur *Sab* 15 infer*tur *P* 16 redintegratus *Sab:* redintegratos *P* 17 fitilla *Salm:* fit illa *P* sit ille *Sab* 18 glandes *Sab:* grandes *P* 20 furus *P corr* 22 subministratus *Gel:* subministratum *P* 23 porrigetur *Urs:* corrigetur *P* 25 atque *Vahlenus:* adeō *P* a deo *Sab* atque adeo *Urs*

f. 38b res fidem an sit leuiter credita et frustrabili | expectatione praesumpta. procedat igitur nobis solitudine in operta nutritus quot uultis annos agens: uultis uicenarius? uultis tricenarius? immo cum annos fuerit quadraginta permensus, mortalium conciliis inferatur, et si uerum est, illum principalis esse substantiae portionem † iam laeta ex fontibus uitae deriuatum hic agere, antequam notitiam rei sumat alicuius aut sermone imbuatur humano, det responsum rogatus, quisnam sit ipse aut quo patre, quibus sit in regionibus editus, quo pacto aut quanam ratione nutritus, quid operis aut negotii celebrans ante acti temporis decurrerit aeuitatem: ita ille non omni pecore ligno saxo obtunsior atque hebetior stabit, non missus in res nouas et numquam sibi ante cognitas ipsum sese est ante omnia nesciturus? poteritne, si quaeras, sol quid sit ostendere, terra maria sidera nubes nebula pluuiae tonitrua nix grando? poterit arbores scire quid sint, herbae aut gramina,
23 taurus equus aut aries, camelus elephantus aut miluus? esurienti si dederis uuam mustaceum caepe carduum cucumerem ficum, sciet posse sedari omnibus ex his famem aut quo genere singula esse debeant esui? ignem si plurimum feceris aut uenenatas circumposueris bestias, nonne ibit per medias flammas uiperas solifugas, esse noxias nesciens et timere ipsum quid sit ignorans? iam uero si uestem, si superlectilem ponas
f. 39 in medio tam urbanam | quam rusticam, eritne, idem ut possit discriminare, discernere, cui negotio res quaeque conueniat, cuius muneris adcommodata sint usui? indicet in quos habitus uestis stragula facta sit, mitra strophium fascia

1 expectatione *Sab:* expectatio *P* 3 quod *P corr* 6 portionem *Gel:* portione *P* iam laeta] et *Gel* tam lectam (lautam *Zinkius*) et *Stewechius* tam laetam *Salm* iam laetae *Vahlenus* 13 est] esse *Sab* 15 plubiae *P* 17 camellus *P corr* elefantus *P* mulus *Stewechius* 18 mustacium *P* 19 is *P corr c* 20 debeant esui? *Salm:* debeant et sui *P* debeant? et sibi *Sab* debeat? et sibi *Urs* 22 solifugas *Sab:* solisfugas *P* 25 discernere *expunxit c'*, *om Sab* 27 strofium *P*

puluinus mucinnium laena calautica mantele mastruca soccus solea calceus? quid si adicias quaerere rota quid sit aut tribula, uannus dolium cupa, trapetum uomis aut cribrum, mola buris aut sarculum? quid arquata si sellula, acus strigilis polubrum siliquastrum trulla lancicula candelabrum pattioca scopae scyphus saccus? quid si cithara tibia argentum aes aurum codex radius liber? quid instrumenta si cetera quibus uita succingitur et continetur humana? ita ut diximus ille non bouis ritu aut asini, porci aut si ullum est animal tardius, conspiciet haec quidem formaturas uarias respectans sed quae sint singula nesciens et quam in causam possideantur ignorans? nonne uocem si fuerit necessitate aliqua coactus emittere, ut solemne est mutis, inarticulatum nescio quid ore hiante clamabit? quid in Menone, o Plato, 24
quaedam rationibus numeri admota ex puerculo sciscitaris et ex eius niteris responsionibus comprobare, quae discamus non discere sed in eorum memoriam quae antiquitus noueramus redire? qui si tibi uere respondet — non enim nos conuenit fidem rebus abiudicare quas dicis — non rerum scientia sed intellegentia ducitur, et ex eo quod aliquos numeros cottidianis habet ex usibus notos fit ut sequatur rogatus et ipsa illum semper | multiplicationis adducat accessio. quodsi uere confidis f. 39b
immortales huc animas et plenas scientiae peruolare, adulescentulum istum rogare desinito, quem esse conspicis gnarum rerum et humanitatis esse in finibus constitutum: quadragenarium istum ad te uoca et ex eo percontare non abstrusum

14 p. 82 sqq.

1 lena *P* cala*utica *P* utica *Sab* tunica *Gel* calantica *Salm* soccus solea calceus *Sab:* soccos solex calceos *P* 2 querere *P* *om Sab* rota] traha *Urs* 3 cribrum *Sab:* cibrum *P* 4 sit *Elmenhorstius* 5 strigil *Sab* polubrum *Gel:* colubrum *P* lenticula *Urs* 6 pattiocas *P* *om Sab* batiolae *Meursius* batiaca *Salm* scopae *Gel:* scophae *P* sacus *P* si *Sab:* sit *P* cithera *P corr* 7 aurum *om Sab* 9 bouis *Urs:* uobis *P* 11 sed *Urs:* et *P* 13 mutis *Gel:* multis *P* 14 clamauit *P corr c* 15 numeri *Sab:* muneri *P* sciscitaris et *Sab:* sciscitari sed *P* 16 quae *Sab:* quas *P* 19 adiudicare *Sab* 23 hunc *P corr* 24 gnarum *Urs:* ignarum *P* 25 esse *del Urs* 26 percontrare *P corr*

aliquid, non inuolutum, non de triangulis, non de quadratis, quid sit cubus aut dynamis, sesqueoctauus aut sesquetertius † ultimus, sed quod in medio situm est, bis bina, bis terna quam efficiant summulam quaerito. uolumus uidere, uolumus scire, quid rogatus respondeat, an inquisitam expediat quaestionem. ita ille sensurus est, quamuis ei pateant aures, an aliquid dicas, an aliquid quaeras, an tibi ab sese responderi aliquid postules? et non stipes ut aliquis aut Marpesia ut dictum est rupes stabit elinguis et mutus, hoc ipsum ignorans et nesciens, secum potius an cum altero conloquaris, cum altero sermocineris an secum, oratio sit ista quam promis an sonitus uocis nihil rerum significans sed inani continuatione pertractus?
25 quid dicitis, o uiri plus quam satis est uobis ex aliena generositate tribuentes? haecine est anima docta illa quam dicitis, immortalis perfecta diuina, post deum principem rerum et post daemones et genios locum optinens quartum et affluens ex crateribus uiuis? hic est ille pretiosus et rationibus homo augustissimis praeditus, mundus minor qui dicitur et totius
f. 40 in speciem similitudinemque mundi fabricatus | atque formatus, nullo melior ut apparuit pecore, obtunsior ligno, saxo? qui nesciat homines et in mutis semper solitudinibus degat, demoretur, iners † ualeat inaere, quamuis annis uiuat innu-

8 Verg. Aen. 6,471

1 inuolutum *Sab:* uolutum *P* 2 cubus *Urs:* dib; *P* dynamis *Salm:* dynamus *P* pyramis *Urs* sesquioctauus *Sab* sesquitertius *Sab* 3 numerus *Urs* ultimo *Salm* arithmus *?* 4 summulam quaerito *Sab:* summula quaerit *P* 7 tibi *om Sab* ab sese respondere *Meursius tamquam ex codice:* absenseris ponderi *P* ab se responderi *Sab* 8 marpesia* 9 stauit *P corr* 10 cum altero sermocineris an secum *del Meursius* 11 promis an *Sab:* promisã *P* 12 pertractus *Sab:* pertractum *P* 14 haeccine est anima *Gel:* haec intestamina *P* 16 daemones et genios *Klussmannus:* mentes geminas *P* afluens *P* 17 grateribus *P* praetiosus *P* 18 augustissimis praeditus *Sab:* angustissimis praeditis *P* 19 similitudinemque mundi *scripsi:* similitudinis *P* similitudinemque *Urs* 20 qui cum *?* 22 demoretur *Sab, r:* demoret *P* idem erit *Salm* demoretur iners *uulgo* ueluti puer *Gel* ualeat manere *Salm* uelut infans est *?* uibat *P*

meris et numquam nodis corporeis eximatur. sed cum scholas attigerit et magistrorum fuerit institutionibus eruditus, efficitur prudens, doctus et quam nuper habuerat imperitiam ponit. et asellus et bos aeque usu atque adsiduitate cogendi discit arare ac molere, equus iugum subire et agnoscere in curriculo flexiones, camelus sese summittere siue cum sumit onera siue cum ponit, columba manumissa reuolare ad dominicas sedes, canis cum inuenerit praedam cohibere et continere latratum, uerba psittacus et integrare et nomina rostris expromere. sed 26 ego cum audio nescio quid praestans animam dici, deo uicinum et proximum, scientem huc omnia superioribus aduentare de saeculis, nolo illam discere sed docere nec ex docta ut dicitur elementariam fieri sed retinentem res suas corporibus semet circumligare terrenis. nisi enim sese habuerit res ita, discerni qui poterit, utrumne illud quod audit reminiscatur an discat, cum multo facilius sit credere, discere illam quod nesciat quam oblitam quod paulo ante sciebat. ex opposito corporis amittit repetentiam priorum. et ubi est illud quod dicitur, † incorporalis animas substantiam non habere? quod enim nullius est corporis, oppositione alterius non inpeditur nec potest aliquid sua de ui perdere | id quod non potest tactum rei f. 40b oppositae sustinere. ut enim numerus sine corporibus constitutus, quamuis mille corporibus obruatur, intactus et inuiolabilis constat, ita necesse est animas, si sunt ut perhibetur incorporeae, obliuionem priorum nullam pati, quamuis eas solidissimae corporum circumligauerint uinctiones. quid quod eadem

1 scolas *P* 2 efficietur *Salm* 3 ponet *Salm* 4 cogente *Sab* 6 camellus *P corr* 7 reuolare *Gel:* reuocare *P* 9 psittapus *P corr* et *om Urs, Salm* integra *Urs* rostris *scripsi:* corsus *P* prorsus *Sab* coruus *Salm* exprimere *Urs* 10 praestrans *P corr* 11 hunc *P corr* 12 saeculis] sedibus *Urs* 15 audi[t] *P* 16 sit *add Urs* 17 sciebat et (ex) opposito *uulgo* ex *Urs:* et *P* 18 amitti *Gel* amittere *Urs* 19 incorporalem *Urs* incorporales *Stewechius* corporalem ? animas *in* anima *corr P* anima *Sab* 21 sua de ui *Oehlerus:* suaderi *P* uideri *Urs* 22 sine *scripsi:* in *P* in corporibus] incorporeus *Urs* 24 in corpore *P corr c* 25 obliuionem *Gel:* obliuione *P* 26 circumligaberint *P corr* uinctiones *Urs:* iunctiones *P*

ratio non tantum incorporeas indicat eas non esse, uerum etiam priuat immortalitate has omnis et ad fines adplicat quibus uita consueta est terminari? quicquid enim causa ingruente nonnulla ita mutatur et uertitur ut integritatem suam retinere non possit, id necesse est iudicari natura esse passiuum. quod autem est promptum atque expositum passioni, corruptibile
27 esse ipsa passibilitate interueniente denuntiatur. ergo si et animae perdunt omne quod nouerant, corporalibus uinculis occupatae patiantur necesse est aliquid quod eas efficiat obliuionis induere caecitatem. neque enim nihil omnino perpessae aut integritatem conseruantes suam possunt rerum scientiam ponere aut in alios habitus sine sui mutabilitate transire. atquin nos arbitramur, quod est unum, quod immortale, quod simplex, quacumque in re fuerit, necessario semper suam retinere naturam nec debere aut posse aliquid perpeti, si modo esse perpetuum cogitat et in finibus propriae immortalitatis haerere. omnis enim passio leti atque interitus ianua est, ad mortem ducens uia et ineuitabilem rebus adferens func-
f. 41 tionem *: quam si sentiunt animae | et tactui eius atque incursionibus cedunt, usu et illis est uita, non mancipio tradita, quamuis aliter quidam inferant et rei tantae fidem suis in
28 argumentationibus ponant. ac ne tamen instructi non plenius abeamus neu rideamur a uobis, quemadmodum dicitis animas, cum terrenis fuerint corporibus inuolutae, priorum reminiscentiam non habere, cum in ipsis corporibus positae et prope insensibiles eorum commixtione perfectae pertinaciter et fideliter teneant ea quae ante annos plures, si uelis dicere uel

2 pribat *P corr* immortalitate *Sab:* immortalitatem *P* 4 ut *Sab:* et *P* 7 denuntiatur *Sab:* denuntiat *P* 9 oblibionis *P corr* 13 arbitamur *P* 15 aliquid *Gel:* aliquod *P* 18 inaeuitabilem *P* 19 *lacunam signaui: intercidit* necessitas *uel simile uerbum* anime *P* 20 caedunt *P* illis *Gel:* illius *P* 23 ne (neu *scripsi*) rideamur *Meursius:* ne uideamus *P* ne (neu *Hildebrandius*) uideamur *Sab* audiamus *Gel* audire auemus *Urs* scire auemus *Salm* uideamus ne audiamus *Klussmannus* 24 reminiscentiam *Sab:* reminiis sententiã *P* 26 effectae *Urs* fideliter *Sab:* fideli *P* 27 aea *P corr*

octoginta uel hoc amplius, uel fecerunt uel passae sunt uel locutae sunt uel audierunt. si enim obstaculo perficitur corporis, ne meminerint eorum quae iamdudum et ante hominem sciebant, magis est ut ea debeant obliuisci quae conclusae in corporibus factitarunt quam quae foris positae ac nondum hominibus coniugatae. quod enim rebus ingressis priorum repetentiam detrahit, et intra se gesta inrecordabili debet obliteratione deperdere. una enim causa res duas efficere ac sibi contrarias non potest, ut aliorum memorias sopiat, alia patiatur actoris in recordationem uenire. quod si animae quas uocatis membrorum impediuntur obstaculo, quominus artes suas atque antiquas reminiscantur, in corporibus ipsis quemadmodum constitutae meminerunt et sciunt animas se esse et corporalem substantiam non habere, inmortalitatis condicione mactatas, quem teneant in rebus gradum, quo sint | ordine a deo patre f. 41 discretae, ad infima haec mundi quanam ratione peruenerint, quas ex quibus circulis qualitates, dum in haec loca labuntur, adtraxerint? quemadmodum, inquam, sciunt doctissimas se fuisse et obstructione corporum amisisse quae nouerant? et hoc ipsum enim nescire debuerant, si aliquid eis labis corporalis inuexisset adiunctio: nam scire quid fueris et quid hodie non sis, non est signum memoriae perditae sed comprobatio indiciumque seruatae. quae cum ita se habeant, desinite, quaeso, 29 desinite res paruas atque exigui mominis immanibus pretiis aestimare, desinite hominem, proletarius cum sit, classicis, et capite cum censeatur, adscribere ordinibus primis, cum sit inops, paupere lare et tugurii pauperis nec patriciae claritatis

5 positae ac *scripsi:* positae *P* positae et *Urs* 6 rebus *del Rigaltius* se ? rerum ? 9 contrarias *Gel:* contraria *P* 12 atque *om Urs* antiqua *Oberthuerius* '*aut* antiqua *scribendum est aut, id quod malo, substantiuum neutrum plurale intercidisse uidetur*' *Klussmannus* 15 teneant *Gel:* tenent *P* 16 imfima *P* 20 labis *Sab:* labes *P* 22 **sed *P* 23 seruatae *Sab:* seruare *P* 24 mominis *Meursius:* nominis *P* praetiis *P* 25 desinit*e *P* proletarius *Gel:* proletari *P* protelari *Sab* classicis *Urs:* classicus *P* classibus *Gel* 26 capite (e *ex* ae) *P* caput *Sab* cum *add Gel* 27 paupere *Kettnerus:* pauper *P* patriciae *Gel:* patriae *P*

unquam meritus nuncupari. cum enim uos oporteret uiros recti atque integritatis auctores typhum et adrogantiam frangere, quorum alis cuncti extollimur et inani distendimur uanitate, non tantum accidere mala ista non censetis, uerum quod grauius multo est, addidistis causas quibus et uitia crescerent et inemendabilis nequitia permaneret. quis est enim hominum, quamuis ille sit indolis infamia semper atque ignominiosa fugientis, qui cum dici exaudiat uiris ab sapientibus maxime, immortalis animas esse nec fatorum esse obnoxias legibus, non in omnia flagitia praeceps se ruat, non securus,
42 f. intrepidus res obeat atque | adgrediatur inlicitas, non denique omnia suis cupiditatibus largiatur quae libido inpotens iusserit, inpunitatis praeterea etiam libertate munita? quid enim prohibebit, quominus haec faciat? metus supernae potestatis iudiciumque diuinum? et qui poterit territari formidinis alicuius horrore, cui fuerit persuasum tam se esse immortalem quam ipsum deum primum nec ab eo iudicari quicquam de se posse, cum sit una immortalitas in utroque nec ui alterius altera
30 condicionis possit aequalitate uexari? sed memoratae apud inferos poenae et suppliciorum generibus multiformes? et quis erit tam brutus et rerum consequentias nesciens, qui animis incorruptibilibus credat aut tenebras Tartareas posse aliquid nocere aut igneos fluuios aut caenosis gurgitibus paludes aut rotarum uolubilium circumactus? quod enim contiguum non est et ab legibus dissolutionis amotum est, licet amnibus ambiatur flammeis, torrentium fluminum uoluatur in caeno, saxorum imminentium casibus et immanium montium operiatur

1 meritus *Sab:* meritis *P* meritus heres *?* patris clari, tantis cum meritis nuncupare *Salm* 2 auctorest *P corr* tyfum *P* Typhaeum *Sab* Typhoeum *in err* 3 alis *Urs:* malis *P* inani *Urs:* inanium *P* inani omnes *?* 4 alas istas *Urs* non *add Klussmannus* 7 infamiam *Sab* 9 immortalis (i *in* e *corr*) *P* 10 se *om Gel* securus *expunxit c, om Sab* 14 supernae *Urs:* superbae *P* superae *idem Urs coniecit* 17 quiquam *P corr r* 18 ui *Meursius:* in *P* 19 conditionis *P* 20 ecquis *Sab* 24 *in mg c* ℟ 25 a^{m}otum *P* tutum *Salm* amnibus *scripsi:* omnibus *ex* omniuus *P* 26 flammeis *scripsi:* flammis *P* torrentium *Sab:* terrentium *P* flammis torrentium fluminum, uoluatur *uulgo* caeno *Sab:* caeno non *P*

minis, inlibatum necesse est permaneat et intactum neque ullum sensum mortiferae passionis adsumere. quid quod ista persuasio non tantum est incitatrix ad uitia libertate ex ipsa peccandi, uerum etiam philosophiae ipsius causam tollit et inaniter eam suscipi superuacanei | operis difficultate declarat. f. 42b nam si uerum est, animas nullius esse participes finis et cum omnibus saeculis aeuorum perpetuitate procedere, quid periculi res habet contemptis praetermissisque uirtutibus, quibus est contractior atque horridior uita, uoluptatibus se dare ac per omnia libidinum genera effrenatum spargere inmensae cupiditatis ardorem? ne deliciis marceat et corrumpatur mollitudine uitiorum? et qua poterit ratione corrumpi id quod immortale, quod semper est et nulli obnoxium passioni? ne sordescat et polluatur actionum turpium foeditate? et qui poterit pollui corporalem quod substantiam non habet, aut ubi sedem contaminatio ponere, ubi spatium nullum est in quo nota se possit ipsius contaminationis adfigere? rursus uero si animae leti adeunt ianuas, Epicuri ut sententia definitur, nec sic causa est conpetens, cur expeti philosophia debeat, etiamsi uerum est purgari hac animas atque ab omni puras uitiositate praestari. nam si communiter obeunt et cum ipsis corporibus sensus eis deperit extinguiturque uitalis, non tantum est erroris maximi uerum stolidae caecitatis, frenare ingenitos adpetitus, cohibere in angustiis uitam, nihil indulgere naturae, non quod cupidines iusserint atque instigauerint facere, cum nulla te praemia tanti laboris expectent cum dies mortis aduenerit et corporalibus fueris uinculis exsolutus. medietas | ergo quaedam et **31**
animarum anceps ambiguaque natura locum philosophiae peperit f. 43
et causam cur appeteretur inuenit, dum periculum scilicet ex

2 adsumat *Urs* 5 superuacanei *Sab:* superuacuaneis *P* superuacua *Stewechius* 8 **uirtutibus *P* 10 spatiari *Stewechius* 11 ardore *Stewechius* merceat *P corr* 16 ponere *Sab:* poneret *P* 17 russus *P* 18 sic *Sab:* si *P* 19 filo°°phia *P* sit *Urs* 20 hac *Urs:* has *P* 21 cum *Urs:* in *P* 22 bitalis *P* 26 ad*uenerit *P* 28 philosofiae *P* 29 appeteretur *Sab, r:* appetere cur *P*

malis iste formidat admissis, alter concipit spes bonas, si nihil sceleris faciat et cum officio uitam iustitiaque traducat. inde est quod inter doctos uiros et ingeniorum excellentia praeditos de animarum qualitate certamen est et eas alii dicunt mortali esse natura nec diuinam posse substantiam sustinere, alii uero perpetuas nec in naturam posse degenerare mortalem. quod istud ut fiat, medietatis efficitur lege, quod et illis argumenta sunt praesto, quibus eas passiuas atque interibiles esse inuenitur, et his contra non desunt quibus esse diuinas immortalesque

32 monstratur. haec cum ita se habeant et cum ab summo traditum teneamus auctore, non esse animas longe ab hiatibus mortis et faucibus constitutas, posse tamen longaeuas summi principis munere ac beneficio fieri, si modo illum temptent ac meditentur adgnoscere — eius enim cognitio fermentum quoddam est uitae ac rei dissociabilis glutinum — tum deinde feritate atque inhumanitate depositis resumant ingenia mitiora, ut ad illud quod dabitur esse possint paratae, quid est quod a uobis tamquam bruti et stolidi iudicemur, si propter hos metus liberatori dedidimus et mancipauimus nos deo? aduersus

f. 43b ictus noxios | et uenenatos colubrarum morsus remedia saepe conquirimus et protegimus nos lamminis, Psyllis Marsis uendentibus aliisque institoribus atque planis, ac ne nobis frigora solesque incommodent rapidi, munimenta domorum ac

33 uestium sollicitae praeparamus diligentia cautionis. mortis nobis cum proponatur metus id est animarum interitus, quid? non ex commodi facimus sensu quo amamus nos omnes, quod eum qui nobis spondet tali a periculo liberaturum retinemus amplectimur animisque ipsis nostris, si modo iusta est uicissitudo, praeponimus? uos uestrarum animarum salutem in ipsis

6 naturam *r, Salm:* natura *P* mortali *Sab* quid *Sab* 8 interibiles *Sab:* interribiles *P* esse *add Orellius* 8 his *Sab:* hii *P* 10 monstratur *Sab:* monstrantur *P* 12 longeuas (u *ex* b) *P* 13 ullum *Sab corr in err* 21 Psyllis *Sab in err:* phyllis *P* Marsisue *Oehlerus* 22 institoribus *Sab:* institutoribus *P* 23 munimenta *Sab:* monimenta *P* 24 diligentia *Sab in err:* diligentiam *P* 25 quid non *uulgo* quin *Urs* 26 communi *Urs* facimus *Sab:* facinus *P* sensus *P corr* quin *uel* quid *Urs* 28 uicissitudo *Sab:* ut uicissitudo *P*

uobis reponitis fierique uos deos uestro fiditis intestinoque conatu; at uero nos nobis nihil de nostra infirmitate promittimus naturam intuentes nostram uirium esse nullarum et ab suis adfectibus in omni rerum contentione superari. uos cum primum soluti membrorum abieritis e nodis, alas uobis adfuturas putatis quibus ad caelum pergere atque ad sidera uolare possitis; nos tantam reformidamus audaciam nec in nostra ducimus esse positum potestate res superas petere, cum et hoc ipsum habeamus incertum, an uitam accipere mereamur et ab lege mortalitatis abduci. uos in aulam dominicam tamquam in propriam sedem remeaturos uos sponte nullo prohibente praesumitis; at uero nos istud rerum sine domino fieri neque speramus posse neque ulli | hominum tantum potestatis attribui f. 44 licentiaeque censemus. cum igitur haec ita sint, quaenam 34 iniustitia tanta est, ut fatui uobis credulitate in ista uideamur, cum uos et similia credere et in eadem uideamus expectatione uersari? si inrisione existimamur digni, quod spem nobis huiusmodi pollicemur, et uos eadem exspectat inrisio, qui spem uobis immortalitatis adsciscitis. si tenetis alioqui sequiminique rationem, et nobis aliquam portionem ex ista ratione concedite. si nobis haec gaudia, hoc est uiam fugiendae mortis, Plato in Phaedro promisisset aliusue ex hoc choro possetque eam praestare atque ad finem pollicitationes adducere, consentaneum fuerat eius suscipere nos cultus a quo tantum doni expectaremus et muneris. nunc cum eam Christus non tantum promiserit uerum etiam uirtutibus tantis manifestauerit posse compleri, quid alienum facimus aut stultitiae crimen quibus rationibus sustinemus, si eius nomini maiestatique substernimur, a quo speramus utrumque, et mortem cruciabilem fugere et

2 at *Sab:* ac *P* 5 e *Urs:* se *P* senodes *Sab* enodes *Gel* 7 nostra *Sab:* nostram *P* ducimus *Sab:* dicimus *P* 8 sedes *Salm* 14 licentiaequae *P corr c* 19 alioqui *Oehlerus:* aliquis *P* aliquam *Sab* 20 aliquem *P corr* 21 uiam *Sab:* uia *P* 22 in *add Gel* foedro *P* Phaedone *Gel* **ex *P* 23 ad *Sab:* ad in *P* pollicitationes *Hildebrandius:* pollicitationis *P* 24 cultus *Sab:* cultos *P* 28 susternimur *Sab:* substernimus *P*

35 uitae aeternitate donari? sed si animae, inquiunt, mortales et qualitatis sunt mediae, immortales quemadmodum fieri mediis ex qualitatibus possunt? si nos istud nescire dicamus ac tantummodo auditum ex potentiore credidisse, ubi nostra uidebitur credulitas lapsa, si omnipotenti credidimus regi nihil esse f. 44b difficile, nihil arduum, si quod | inpossibile nobis est factu, illi possibile atque ad modum obsecutionis paratum? est enim quod obstare eius uoluntatibus possit, aut quod esse uoluerit, non necessario sequitur ut fiat? an numquid nostris ex diuisionibus colligemus, quid aut fieri possit aut non possit, nec rationes considerabimus nostras tam esse mortales quam sumus nos ipsi et nullius apud principem mominis? et tamen, o isti, qui mediae qualitatis animas esse non creditis et in medio limite uitae atque interitus contineri, nonne omnes omnino, quos esse opinatio suspicatur, dii angeli daemones aut nomine quocumque sunt alio, qualitatis et ipsi sunt mediae et in ambiguae sortis condicione nutabiles? nam si omnes concedimus, unum esse rerum patrem, immortalem atque ingenitum solum, nihilque omnino ante illum quod alicuius uocaminis fuerit inuenitur, sequitur ut hi omnes quos opinatio credit deos esse mortalium aut ab eo sint geniti aut eo iubente prolati. si sunt prolati et geniti, et ordinis sunt posterioris et temporis; si ordinis posterioris et temporis, ortus necesse est habeant et exordia natiuitatis et uitae: quod autem habet introitum et uitae incipientis exordium, necessario sequitur ut habere debeat
36 et occasum. sed immortales perhibentur dii esse. non ergo natura, sed uoluntate dei patris ac munere. quo igitur pacto immortalitatis largitus est donum deis die certa prolatis, et animas hoc pacto dignabitur immortalitate donare, quamuis

1 uitam *Sab* mortales *Salm:* mortalis *P* et *Salm:* est *P om Sab* 3 tuntummodo *P corr* 6 factu *Sab:* factũ *P* 7 admodum executioni *Sab* 9 no *P corr r* sequatur *Sab* non quid *Sab* diuinationibus *dubitanter Klussmannus* 12 nominis *Sab* 14 limitae *P corr* 17 mutabiles *Gel* 20 hii *P* credidit *Sab* 21 iuuente *P* prolati. si sunt *Urs:* prolati sunt *P* prolati sint *Sab* 22 et temporis si ordinis posterioris *add c* 28 largitus *Urs:* largiter *P* deis *Urs:* dei *P* die *add Klussmannus* certa] ex se *Urs* sorte incerta *Zinkius* 29 quamuis *Sab:* quas uis *P*

eas mors saeua posse uideatur extinguere et ad nihilum | redactas f. 45 inremeabili abolitione delere. Plato ille diuinus multa de deo digna nec communia sentiens multitudini in eo sermone ac libro cui nomen Timaeus scribitur deos dicit et mundum corruptibilis esse natura neque esse omnino dissolutionis expertes, sed uoluntate dei regis ac principis uinctione in perpetua contineri. quod enim recte sit uinctum et nodis perfectissimis conligatum, dei bonitate seruari: neque ullo ab alio nisi ab eo qui uinxit et dissolui, si res poscat, et salutari iussione * donari. ergo si res est ita nec aliud conuenit uel existimare uel credere, quid animas admiramini mediae dici qualitatis a nobis, cum numinibus ipsis dicat Plato medias esse naturas, sed continuam et inocciduam uitam principali beniuolentia subrogari? si enim forte nescitis et antea uobis incognitum propter rei nouitatem fuit, accipite sero ac discite ab eo qui nouit et protulit in medium Christo, non esse animas regis maximi filias nec ab eo quemadmodum dicitur generatas coepisse se nosse atque in sui nominis esse substantia praedicari, sed alterum quempiam genitorem his esse, dignitatis et potentiae gradibus satis plurimis ab imperatore diiunctum, eius tamen ex aula et eminentium nobilem sublimitate natalium. quodsi 37 essent ut fama est dominicae prolis et potestatis animae generatio principalis, nihil eis ad perfectionem | defuisset uirtute f. 45b perfectissima procreatis, unum omnes intellectum habuissent unumque consensum, aulam semper incolerent regiam nec praetermissis beatitudinis sedibus, in quibus augustissimas nouerant retinebantque doctrinas, imprudenter adpeterent terrena haec loca, tenebrosis ut corporibus inuolutae inter pituitas et sanguinem degerent, inter stercoris hos utres et saccati

4 p. 41

4 libro *Sab:* libri *P* inscribitur *Sab* 5 corruptibiles *c* corruptibili *Sab* 8 ab alio nisi *Urs:* abolitionis* *P* 9 poscat *P* missione *Gel* uinctione *Salm* *lacunam signaui: interciderunt* dono immortalitatis *uel similia* 10 enodari *Vahlenus* est ita *sic* c (?) 11 dici* *P* 15 propte *P corr c* 18 esse substantia *Klussmannus:* esse sententia *P* essentia *Urs* 19 alterum *Gel:* ad alterum *P* 23 defuisset *Sab:* defuisse *P* uirtutem *P corr* 24 hausissent *Urs* 26 angustissimas *Sab corr in err* 27 retinebrantque *P corr*

obscenissimas serias umoris. sed habitari oportuit et has partis, et idcirco huc animas tamquam in colonias aliquas deus omnipotens misit. et quid homines prosunt mundo aut ob rei cuius sunt necessarii causam, ut non frustra debuisse credantur parte in hac agere et terreni esse corporis inquilini? ad consummandam molis huius integritatem partem aliquam conferunt, et nisi fuerint additi, inperfecta et clauda est uniuersitatis haec summa? quid ergo, si homines non sint, ab officiis suis cessabit mundus, uicissitudines suas non peragent sidera, aestates atque hiemes non erunt, uentorum flamina conticescent nec ex coactis et pendentibus nubilis ad terram decident imbres ariditatibus temperamenta laturi? atquin necesse est cuncta suos ire per cursus nec ab ordinis nati continuatione discedere, etiamsi nomen in mundo nullum hominis audiatur orbisque iste terrarum
f. 46 solitudinis uacuae silentio | conticiscat. quemadmodum ergo iactatur, habitatorem debuisse regionibus his addi, cum ab homine liqueat nihil ad mundi perfectionem redire omniaque eius studia commoditatem semper spectare priuatam nec a fini-
38 bus propriae utilitatis abscedere? quid enim prodest mundo, ut ab rebus incipiam seriis, maximos reges hic esse? quid tyrannos, quid dominos, quid innumeras alias atque amplissimas potestates? quid rei militaris experientissimos duces, capiendarum urbium peritos, in equestribus proeliis aut in pedestri pugna immobiles atque inuictissimos milites? quid oratores grammaticos poetas? quid scriptores dialecticos musicos? quid pantomimos, quid mimulos histriones cantores tuba tibiis calamoque flatantes? quid cursores, quid pugiles quadrigarios desultores grallatores funiambulos praestigiatores? quid picarios salinatores bolonas unguentarios aurifices au-

1 obscaenissimas saerias *P* umoris *addidi* partes *c* 4 sunt *Gel:* sint *P* 5 terrenis *P corr* 8 cessauit *P corr c'* 12 adquin *P corr* 13 cursus *Sab:* cursum *P* 20 regis *P corr c* 23 aut im pedestri *P corr r* 24 immouiles *P corr* inbictissimos *P corr* 27 tibia *Sab* 28 grallatores *Sab:* gallatores *P* 29 qui[d] *P* picarios *scripsi:* pigarios *P* bigarios *Sab* cybiarios *Salm* uolones *Sab*

cupes uannorum sirpiarumque uitores? quid fullones lanarios phrygiones cocos panchristarios muliones lenones lanios meretrices? quid institorum alia genera, quid professorum et artium, quibus enumerandis omnis aetas angusta est, rationibus conferunt et constitutionibus mundi, ut sine hominibus condi non potuisse credatur nec optenturus integritatem sui, nisi ei 39 contentio animalis miseri et superuacui iungeretur? nisi forte rerum dominus, quae temeritatis est maximae humano ex ore depromere, | idcirco ex se genitas huc animas misit, ut quae f. 46b fuerant apud se deae, corporei tactus et terrariae circumscriptionis expertes, humana inmergerentur in semina, feminarum ex genitalibus prosilirent, ineptissimos ederent continuarentque uagitus, exsugerent fellitantes mammas, proluuie linerent et madidarent se sua, tunc ad silentium pauidae nutricis motibus et crepitaculis adducerentur auditis. idcirco animas misit, ut quae fuerant simplices et bonitatis nuper innoxiae, simulare in hominibus discerent, dissimulare mentiri circumscribere fallere, adulatoria humilitate captare, mente aliud uoluere aliud in facie polliceri, inlaqueare, decipere dolis atque insidiis nescios, per innumeras artes malitiarum uenena conquirere et ad usum temporis pellaciae mobilitate formari? idcirco animas misit, ut in pacata et placida tranquillitate degentes adsumerent ex corporibus causas quibus ferae fierent et immanes, simultates atque inimicitias gererent, consererent inter se bella, expugnarent atque euerterent ciuitates, seruitutis opprimerent et manciparent se iugo et ad ultimum fierent alterius altera potestatis natalium condicione mutata? idcirco animas misit, ut inmemores ueritatis effectae et quidnam esset deus oblitae simulacris inertibus supplicarent, ligna aera et lapides diuina

1 uinctores *Sab* 2 frygiones *P* panchrestarios *Turnebus:* panchrystarios *P* 3 institorum *Sab:* institutorum *P* 4 omnis• *P* 5 conferre *Sab* 8 rerum dominus *Vahlenus:* rex mundus *P* rex mundi *Sab* quae *Vahlenus:* quem *P* quod *Urs* hore *P corr* 10 *deae P* terrariae *Orellius:* temerariae *P* terrenae *Urs* 11 seminas *P corr* 13 ex'ugerent *P* 14 tunc] et ut *Sab* pauidi *Sab* 17 dissimulare mentiri *Sab:* dissimularent iri *P* 18 adolatoria *P* 20 nesci°s *P* ninumeras *P corr r* 21 pellaci *Urs* formare *Sab* 23 faerae *P corr* 24 uella *P corr*

f. 47 adloquerentur | ut numina, auxilia poscerent caesorum animantium cruore, nullam sui facerent mentionem, quinimmo ex his aliae ut dubitarent se esse aut ullum deum esse penitus abnegarent? idcirco animas misit, ut quae in sedibus propriis mente fuerant una, intellectu et scientia paribus, postquam formas induere mortales, opinionum discriminibus dissiderent, aliud aliis iustum, aliud utile uideretur et rectum, de appetendis rebus fugiendisque certarent, malorum ac bonorum alios aliae constituerent fines, ueritatem cupientibus noscere rerum opponeretur obscuritas et uelut oculorum luminibus uiduae nihil certum uiderent et per ancipites semitas suspicionum
40 inducerentur errore? idcirco animas misit, ut cum animantia cetera sponte natis alerentur et nulla satione prolatis neque domorum aut uestium tutamina sibi aut uelamenta conquirerent, miserabilis istis necessitas adderetur, ut cum impendiis maximis perpetuisque sudoribus domos sibi construerent, membrorum conficerent tegmina, superlectilem uariam diurnorum contraherent egestati, inbecillitatis auxilia animalibus mutuarentur a mutis, uim facerent terris, ut non sua sufficerent gramina, sed imperatas extollerent fruges, et cum sanguinem totum in subigenda tellure fudissent, robigine grandine siccitate spem laboris amitterent et ad ultimum ui famis humanis cadaueribus incubarent et ab hominum formis tabifica macie
f. 47b dissociarentur abiunctae? idcirco animas misit, | ut quae secum commorantes possessionis alicuius nullum umquam habuissent amorem, auarissimae hic fierent et in habendi studium inexaturabili pectoris ardescerent adpetitu, effoderent altos montes et uiscera ignota terrarum in materias uerterent alieni nominis atque usus, penetrarent abditas discrimine cum capitis nationes et translatis mercibus caritatem semper uilitatemque captarent,

1 poscerent *Gel:* poscerentur *P* poscerent eos *Salm* 3 his *Sab:* is *P* deum *addidi* 10 ut *Meursius* 11 suspitionum *Sab:* suscipionum *P* 13 nata *Sab* prolata *Sab* 17 diu^r^norum *P* 18 aegestati *P* egestate *Sab* inuecillitatis *P corr* 21 fudissent *Sab:* fugissent *P* grandini *P* 26 inexsaturabili *c* 30 utilitatemque *Meursius*

exercerent auidum atque iniustissimum faenus et miserorum
ex sanguine supputandis augerent insomnia milibus, posses-
sionum semper producerent fines et quamuis prouincias totas
rus facerent unum, pro arbore una, pro sulco forum litibus
terrerent, cum amicis et fratribus inexpiabiles susciperent si-
multates? idcirco animas misit, ut quae dudum fuerant mites 41
et feritatis adfectibus nesciae commoueri, macella sibi et am-
phitheatra constituerent, loca sanguinis et publicae impietatis,
ex quibus in altero mandi homines cernerent et bestiarum
laniatibus dissipari, interficere se alios nullius ob meriti causam
sed in gratiam uoluptatemque sessorum, ipsosque illos dies
quibus tantum committeretur nefas in gaudiis communibus
ducerent et festa hilaritate sacrarent, at in altero uero ani-
malium miserorum discerperent uiscera, alias aliae raperent,
ut canibus mos est et uulturiis, portiones, subigerent dentibus
et crudelissimo uentri darent, et in tam saeuis atque horridis
moribus sortem suam flerent quas ab talibus mensis pauper-
tatis | angustiae uindicarent, pro beatis ac felicibus uiuerent f. 48
quarum ora et faciem tam crudeles polluerent apparatus? id-
circo animas misit, ut diuini ponderis et grauitatis oblitae
gemmas lapillos margaritas castitatis dispendio conpararent,
conspiciendis quaererent corporibus fucos, innecterent catenis
colla, lannas pertunderent aurium, imminuerent frontes limbis,
fuligine oculos obumbrarent, nec in formis erubescerent mas-
culorum calamistris uibrare caesariem, cutem corporis leuigare,
incedere poplitibus nudis omnique alio cultu uigorem uirilitatis

2 ex *Hildebrandius:* et *P* e *Sab* supputandi *Sab* augerent *Stewechius:* augeret *P* se angerent *Sab* insania *Sab* nominibus *Salm* millibus possessionum *uulgo* posessionum *P* 5 te-rerent *Sab:* terrerent *P* 7 amphitheatra *Sab:* amphietra *P* 11 in gratiam *Cuiacius:* ingratã *P* uoluptatem consessorum *Sab* 13 ad *P corr* ac *Sab om Gel* altero *Sab:* altera *P* 14 aliae *Gel:* alia *P* aliarum *Klussmannus* 15 uulturibus *Sab* patri-monia subigerent *Klussmannus* carnes subigerent *?* 17 moribus *Urs:* horibus (h *eras*) *P* 19 fauces *Urs* 22 conficiendis *Salm* conficiendis...fucos *post* aurium *transposuit Salm* catenis *Urs:* his *P* liniis *Heraldus* lineis *Klussmannus* 23 laminas *Sab* lamnas *r*

42 et exponere et in habitum feminarum deliciasque molliri? idcirco animas misit, ut uiarum aliae infestarent meatus, aliae circumscriberent nescios, testamenta supponerent falsa, uenenatas conficerent potiones, domos ut effringerent noctibus, sollicitarent abigerent praeuaricarentur et proderent, saporum fastidia ut excuterent palato, ut in coquendis altilibus pinguitudinem nossent retinere labentem, ut spirulas et botulos facerent, isicia castellamenta lucanica suminatam cum his carnem et glacialia conditione tucceta? idcirco animas misit, ut res sancti atque augustissimi nominis symphoniacas agerent et fistulatorias hic artes, ut inflandis bucculas distenderent tibiis, cantionibus ut praeirent obscenis, numerosos ut cierent scabillorum concrepationibus sonores, quibus animarum alia lasciuiens multitudo incompositos corporum dissolueretur in mo- f. 48b tus, saltitaret et cantaret, orbes saltatorios uerteret | et ad ultimum clunibus et coxendicibus subleuatis lumborum crispitudine fluctuaret? idcirco animas misit, ut in maribus exsoleti, in feminis fierent meretrices sambucistriae psaltriae, uenalia ut prosternerent corpora, uilitatem sui populo publicarent, in lupanaribus promptae, in fornicibus obuiae, nihil pati 43 renuentes et ad oris aere conparatae constuprationem. quid dicitis, o suboles ac primi progenies numinis? ergone sapientes illae atque ex causis principalibus proditae genera haec animae turpitudinum criminum malitiarumque nouerunt atque ut exer-

1 deponere *Urs* mollire *Sab* 6 altilibus *Urs:* alitibus *P* 7 spirulas *Sab:* spiculas *P* 8 suminatam *Gel:* suamminatam *P* suam innatam *Sab* summinatam *r* 9 glacialia *Meursius:* glacilia *P* glaçiali *Gel* 10 symphoniacas *Salm:* symfonicas *P* 12 numerosos ut cierent (cierent *Vahlenus*) *scripsi:* numerosi*ter et *P* numeros *Urs* numerosos iterarent *Salm* 13 sonoris *Sab* lasciuies *P* 15 saltitaret et cantaret *Sab:* saltitare et cantare *P* 16 coxendicibus *Sab:* consendicibus *P* 17 fluctuaret *Sab:* fluctuare *P* 18 sambucistriae *Sab:* ambucistriae (u *ex* i) *P* psaltriae *Sab:* psalteriae *P* 19 prostituerent *Urs* uilitatem *Urs:* uirilitatem *P* utilitatem *Meursius* 20 obuiae *Urs:* obuitae *P* obuictae *Sab* obuinctae *Gel* 21 et *om Sab* adoris *Sab* aere *scripsi:* sacri *P* stuprum *Gel* spurci *uel* flacci *Zinkius* paratae *Gel* constuprationem *scripsi:* comparatione *P om Sab* stuprationem *Salm* conspurcationem *Hildebrandius:* *lacunam signare mauult Zinkius*

cerent, ut gererent, ut percelebrarent haec mala, † habitare atque habitare iussae sunt has partes et humani corporis circumiectione uestiri? et mortalium quisquam est rationis alicuius accipiens sensum, qui ordinatum existimet mundum per has esse ac non potius sedem ac domicilium constitutum, in quo omne cotidie perpetraretur nefas, maleficia cuncta confierent, insidiae fraudes doli auaritia rapinae uis scelus audacia obscenitas turpitudo flagitium, mala omnia cetera, quae in orbe homines toto mente noxia pariunt et labem machinantur in mutuam? sed sua, inquitis, uoluntate, non regis missione uenerunt. et 44 ubi pater omnipotens fuit, ubi regiae sublimitatis auctoritas, ut eas prohiberet abscedere nec in praecipites labi permitteret uoluptates? si enim degeneres futuras locorum immutationibus sciebat — scire autem debuerat causarum ut omnium constitutor — aut extrinsecus aliquid accessurum his esse, | quod f. 49 eas faceret obliuisci suae dignitatis et decoris — milies ut ignoscat orauerim — uniu͗ersorum scelerum non alius quam ipse est causa: siquidem perpessus est euagandi eas habere ius liberum quas retenturas non esse integritatis suae habitum prouidebat, atque ita perficitur, ut nihil intersit omnino uoluntariae uenerint an illius obtemperauerint iussioni, cum non prohibendo quod oportuerat prohiberi cessatione crimen fecerit proprium et retentionis dissimulatione permiserit prius. sed 45 procul haec abeat sceleratae opinionis immanitas, ut deus credatur omnipotens, magnarum et inuisibilium rerum sator et conditor, procreator, tam mobiles animas genuisse, grauitatis ac ponderis constantiaeque nullius, in uitia labiles, in peccatorum genera uniuersa decliues, cumque eas tales atque huius-

1 aditare *Oehlerus: lacunam signare mauult Zinkius* 2 atque habitare *om Sab* iussae sunt *Gel:* iusserunt *P* 4 per] propter *Salm* 6 confierent *Sab:* conficerent *P* 9 **mente *P* macinantur *P corr r* 10 iussione *Sab* at *Sab* 12 abscedere *Gel:* abscondere *P* absconderet *Klussmannus* permitteret *Sab:* permittere *P* 13 degeneres *Sab:* degenere *P* 17 scelerum *addidi* malorum *add Klussmannus* 20 praeuidebat *Sab* uoluntarie *Sab* 24 abeat *Sab:* habeat *P* 27 inẹ peccatorum *P*

modi sciret, in corpora ire iussisse, quorum indutae carceribus sub procellis agerent tempestatibusque cotidie fortunae et modo turpia facerent modo paterentur obscena, naufragiis ruinis incendiorum conflagrationibus ut perirent, pauperies alias, alias ut mendicitas premeret, ut ferarum paterentur aliae laniatus, muscularum aliae ut interirent ueneno, claudae ut incederent aliae, ut aliae lumen amitterent, ut articulis sederent aliae colligatis, morbis denique obiectarentur ut cunctis, quos infelix et miseranda mortalitas diuersarum sustinet dilacerata * Poenarum; tunc deinde oblitae unius esse se fontis, unius geni-
f. 49b toris et capitis, germanitatis | conuellerent atque abrumperent iura, urbes suas euerterent, popularentur hostiliter terras, seruos de liberis facerent, insultarent uirginibus et matrimoniis alienis, odissent inuicem sese, aliorum gaudiis et felicitatibus inuiderent, tum deinde se omnes maledicerent, carperent et
46 saeuorum dentium mordacitate laniarent. sed procul haec abeat, ut eadem rursus frequentiusque dicamus, tam immanis et scelerata persuasio, ut ille salus rerum deus, omnium uirtutum caput, benignitatis et columen, atque ut eum laudibus extollamus humanis, sapientissimus, iustus, perfecta omnia faciens et integritatis suae conseruantia mensiones aut aliquid fecerit claudum et quod minus esset a recto, aut ulli rei fuerit miseriarum aut discriminum causa, aut ipsos actus quibus uita transigitur et celebratur humana ordinauerit, iusserit et ab sua fluere constitutione praeceperit. minora haec illo sunt et magnitudinis eius destruentia potestatem tantumque est longe, ut istarum auctor rerum esse credatur, ut in sacrilegae crimen

1 iussisse *Gel:* iussisset *P* indutae *Sab:* inductae *P* 2 tempestatibusquae *P corr* 5 mendacitas *Sab* praemeret *P* ut ferarum *Salm:* infernarum *P* internorum *Urs* paterentur *Gel:* paterent ut *P* laniatus musculorum *Urs* 6 incederet *P corr c'* 9 dilacerata * (*intercidisse uidetur* cruciatibus *uel* flagellatione *uel simile uerbum*) *scripsi:* dilacerationem *P* dilaceratione *Sab* poenarum *uulgo* 12 euerteret *P corr c'* 16 mordacitatẽ *P corr r* habeat *P corr* 21 mansiones *P corr* 22 eminus *Sab* abesset *uel* esset summotum *Klussmannus* 24 a *Sab* 25 fluere *Sab:* flueret *P* 27 ut *add Sab*

inpietatis incurrat quisquis ab eo conceperit hominem esse
prognatum, rem infelicem et miseram, qui esse se doleat, qui
condicionem suam detestetur et lugeat, qui nulla alia de causa
sese intellegat procreatum, quam ne materiam non haberent
per quam diffunderent se mala et essent miseri semper quorum cruciatibus pasceretur nescio qua uis latens et humanitati
aduersa crudelitas. sed si parens et genitor animarum, inquitis, 47
deus non est, quo auctore progenitae | et qua sunt ratione f. 50
prolatae? si infucata uultis audire nec ab aliqua uocis ostentatione deducta, item confitemur nos istud ignorare, nescire
scientiamque tantae rei non tantum nostram ducimus infirmitatem fragilitatemque transire uerum etiam potestatum quae
in mundo sunt omnium et quae numina se esse opinionibus
usurpauere mortalium. sed quas dei negamus, cuius sint debemus ostendere? minime istud necessario sequitur. non enim
si negemus muscas scarabeos et cimices, nitedulas curculiones
et tineas omnipotentis esse opus regis, sequaciter postulandum
a nobis est, ut quis ea fecerit institueritque dicamus: possumus enim nulla cum reprehensione nescire, quis et illis originem dederit, et optinere, non esse deo ab superiore prolata tam
superuacua, tam uana, tam ad nullas pertinentia rationes, quinimmo aliquando et noxia et necessariis inportantia laesiones.
sic consimiliter hic quoque, cum animas renuamus dei esse 48
principis prolem, non continuo sequitur, ut explicare debeamus,
quonam parente sint editae et causis cuiusmodi procreatae.
quis enim nos prohibet, aut unde enatae sint prodierintque
nescire aut eas non esse dei progeniem scire? quanam, inquitis, ratione, qua uia? quia omni uero uerissimum est certoque certissimum, nihil rerum a principe, sicut saepius dictum

6 quā c' quae *Sab* uis *om Sab* 7 *si* parens *P* et] etiam *Sab* 9 infucata *Sab:* infugata *P* 11 scientiamquae *P corr r* 12 potestatem *Sab* que *P* 14 quas] quia *Sab* dei *P* 15 minime *Klussmannus:* mihi *P* nihil *Sab* 16 nitedulas *Sab:* nitelulas *P* 18 possimus *Sab* 20 a *Sab* 22 necessarias *Sab* 23 sic *Hildebrandius:* in *P om Sab* inde *Klussmannus* 25 aeditae *P* 26 aenatae *P corr* prodierintquae *P corr*

est, agi fieri statui nisi quod oporteat et conueniat fieri, nisi quod sit plenum et integrum et in suae * et integritatis per- f. 50b fectione finitum. porro autem conspicimus homines, | id est animas ipsas — quid enim sunt homines nisi animae corporibus inligatae? — scaeuitate innumerabilium uitiorum ipsos se indicare non esse patricii generis, sed ex mediocribus familiis procreatos. namque alios uidemus inmites facinerosos audaces temerarios praecipites caecos fictos dissimulatores mendaces superbos adrogantes auaros cupidos libidinosos inconstantes inualidos et sua ipsos decreta conseruare nequeuntes: quod utique non essent, si generositas eos adsereret principalis, et ab rerum capite descendentium ducerent honestamenta natalium.

49 sed et boni, dicetis, sunt in rebus humanis uiri, sapientes, iusti, inculpatis atque emendatissimis moribus. nullam referimus quaestionem, an ulli aliquando fuerint tales in quibus omnino nihil ista ipsa quae dicitur desideraret integritas. sint licet perhonesti fuerintque laudabiles, tenuerint apicem perfectionis summum, nec in aliquo lapsu eorum aliquando claudicauerit uita: sed audire deposcimus quot sint aut fuerint numero, ut ex multitudinis magnitudine metiamur, an oppositio iusta sit facta et an aequalitatis conpensatione librata. unus duo tres quattuor decem uiginti centum, certe numero definiti et nominum forsitan conprehensionibus terminati. sed genus humanum non ex bonis pauculis sed ex ceteris omnibus aestimari conuenit et ponderari. in toto enim pars est, non totum in parte, et uniuersitas debet adtrahere portiones, non f. 51 portionibus uniuersitas adplicari. | quid enim, si hominem dicas captum membris omnibus et heiulantem ex cruciatibus asperis

1 comueniat *P corr* 2 *lacunam signaui: intercidit* plenitatis *uel* plenitudinis et *om Sab* 5 saeuitate *Sab* innumerabilium *scripsi:* innumerabili *P* 6 iudicare *Sab* 11 ut*ique *P* principalis *Sab:* principales *P* 13 humanis *Sab:* humani *P* 14 regerimus *Guyetus* 16 desideraretur *Sab* 19 quot *Sab:* quod *P* 20 magnitudine *Sab:* magnitudinẽ *P* 21 et *om Sab* 22 certo *Sab in err* 23 terminati.sed *Hildebrandius:* terminatis et *P* terminati, ac *Sab* terminati. at *Gel* 28 ex cruciatibus *Salm:* crutiatibus *P* cruciatibus *Sab*

idcirco esse sanum, quod unius unguiculi nullum perpetiatur dolorem: aut esse auream terram, quod in uerrucula collis unius insint exiguae miculae, quibus nascitur colliquefactis aurum et adcuratiore congregatione conquiritur? qualitatem materiae uniuersitas elementi probat, non puluisculi flabiles, nec mare continuo dulce est, si mitioris aquae guttas alicuius adieceris atque inmiseris numeri: consumitur enim minuties ista inmenso; et non modo non parui sed esse nullius existimandum est mominis quod per omnia diffusum perit et in magni corporis intercipitur uastitate. uos humano in genere 50
bonos esse dicatis uiros, qui ut esse credantur, conparatio forsitan efficiat pessimorum. quinam isti sunt? dicite. philosophi, credo, qui quidem esse solos sapientissimos autumant et ui huius nominis supercilium sustulerunt: nempe illi qui cum suis cotidie cupiditatibus pugnant et adfectus ex animis insitos proturbare, pellere pertinaci moliuntur obluctatione uirtutum, qui ne in uitia proritari facultatis possint alicuius instinctu, patrimonia et diuitias fugiunt et causas sibi auferunt lapsus: quod cum faciunt et curant, apertissime animas esse indicant labiles et infirmitate ad uitia procliues. nostra autem sententia quod bonum natura est neque emendari neque corrigi se poscit, immo ipsum debet quid sit malum nescire, si generis forma cuiusque in sua cogitat | integritate perstare: neque enim contrarium f. 51b
insitum esse contrario potis est aut in inpari paritas aut dulcedo in amaritudine contineri. qui ergo luctatur animarum

3 colliquefacitis *P corr r* 4 adcuratiore *scripsi:* admiratio *P* adunatione *Urs* 5 puluisculi flabiles *Sab:* pullisculi flauiles *P* 7 inmeris *P corr c* 8 in immenso *Urs* et non *Klussmannus:* et *P* nec *Sab* paruis *P corr* 9 nominis *Sab* 11 dicitis *Gel* 13 qui quidem *scripsi:* quid *P* qui se *Sab* esse se ? ui *Urs:* in *P* 15 ex *Sab:* et ex *P* animis *Sab:* animes *P* 16 pellere *expunxit c'* pertinaci *Urs:* pertinacium *P* moliuntur *Sab:* molliuntur *P* oblucta..tione *P* 18 et] ne *Sab* ut *Elmenhorstius* auferunt *Hildebrandius tamquam ex codice:* adferunt *P* afferant *Sab* auferant *Elmenhorstius* 21 corrigi *Urs:* corripi *P* 23 perstare *Gel:* prestare *P* 24 pote *Sab* in *add Urs* 25 animarum *Meursius:* animorum *P*

ingenitas corrigere prauitates, is apertissime monstrat inperfectum, improbabilem se esse, quamuis omni conatu et peruicacia
51 contrarium contendat. sed risui uobis est nostra responsio, quod cum regias suboles esse animas abnegemus, non referamus contra, ex quibus sint causis atque originibus procreatae. quod est enim criminis genus, aut rei esse alicuius ignarum aut ipsum quod nescias sine aliqua profiteri dissimulatione nescire: aut uter magis uidetur inrisione esse dignissimus uobis, qui sibi scientiam nullam tenebrosae rei alicuius adsumit, an ille qui retur se ex se apertissime scire id quod humanam transiliat notionem et quod sit caecis obscuritatibus inuolutum? si penitus spectetur rei cuiusque natura, in simili et uos estis quam in nobis reprehenditis causa. non enim quia dicitis ab ipso animas rege descendere ac succedere in hominum formas, exploratum aliquid dicitis et in luce positum manifestissimae ueritatis. conicitis enim, non scitis; suspicamini, non tenetis: nam si scire est illud quod ipse tu uideris aut cognoueris animo continere, nihil eorum quae adseritis potestis uos dicere aliquando uidisse, id est animas sede ab supera et regione descendere. suspicione ergo utimini, non cognitionis expressae
f. 52 fide. quid est autem suspicio, nisi opinatio rerum | incerta et † nihil ex positu iaculatio mentis in latentia? ergo qui suspicatur, non tenet nec in lumine positus cognitionis incedit. quodsi uerum et fixum est, apud rectos et sapientissimos iudices et ista uestra qua fiditis pro ignoratione est habenda
52 suspicio. ac ne tamen uobis tantummodo censeatis coniecturis uti ac suspicionibus licere, et nos isdem possumus, quoniam commune est quod interrogatis expromere. unde, inquitis, homines et ipsorum hominum quid aut unde sunt animae?

1 inperfectum *expunxit c'* 2 improbabilem *om Sab* probabilem se esse quamuis *Salm* 3 contrarium *om P: post* contendat *add Orellius* 6 autem *Urs* 10 se ex se *Salm:* se ēē *P* sese *Sab* 14 succere *P corr c* 16 *****non *P (mente erasum esse uidetur)* 17 *in mg c' P* 20 non *add c* expraessae *P* 22 nihil] in nil *Sab* labili ? infido ? ex positu *scripsi:* expositum *P* in latentia *scripsi:* inlata *P* 24 est apud . . . iudices, et *uulgo* 26 a^c *P* ne* *P* 27 idem *Sab, r* easdem *Salm* 28 interrogatis, expromere *uulgo*

unde sunt elephanti tauri cerui muli asini? unde leones equi canes lupi pantherae eorumque quae uiuunt quid aut unde sunt animae? neque enim fidem res habet, ut Platonico ex illo cratere quem conficit miscetque Timaeus aut horum animae uenerint aut lucusta mus sorex blatta rana centipeda animata esse credantur et uiuere, quandoquidem ex elementis ipsis causa est illis atque origo nascendi, si ad animalia gignenda, quae in singulis his degunt, insunt abditae atque obscurissimae rationes. nam et uidemus alios ex sapientibus dicere, tellurem esse horum matrem, aquam tum alios, aerium spiritum his alios iungere, solem uero nonnullos esse horum opificem et ex ignibus animatos eius uitali agitatione motari. quid? si et haec non sunt et est aliqua res alia, alia causa, alia ratio, potestas alia denique inauditi nobis atque incogniti nominis, genus quae hominum finxerit et rerum constitutionibus adplicarit? nonne fieri potis est, ut exorti homines ita sint nec | ad deum primum natiuitatis eorum referatur auctoritas? f. 52b
quid enim putamus habuisse rationis Platonem illum magnum pie sancteque sapientem, cum hominis fictionem deo remouit a maximo et ad minores nescio quos transtulit cumque eiusdem noluit sinceritatis esse mixturas humani animas generis, cuius animam fecerat uniuersitatis istius, quam quod hominis fabricam indignam esse rebatur deo nec rei flaccidae fictionem magnitudini eius et eminentiae conuenire? ergo cum haec ita 53
sint, non absone neque inaniter credimus, mediae qualitatis esse animas hominum utpote ab rebus non principalibus editas, iuri subiectas mortis, paruarum et labilium uirium: perpetuitate donari, si spem muneris tanti deum ad principem conferant,

3 Tim. p. 41

1 elefanti *P* mului *P corr c'* 2 phanterae *P* panterae *r* quae *Gel:* qui *P* uiunt *P corr c'* 4 timeus *P* 6 quandoquidem *scripsi:* quidem *P* quia *Urs* quia eadem *Salm* 8 que *P corr c* 10 horum *scripsi:* hominem *P* hominum *uel* omnium *Urs* tum *Sab:* cum *P* cum ea *Salm* *alios *P* aerem *Sab* 15 gens *Sab* hominem *Sab* fincxerit *P* 16 pote *Sab* 19 piae *P corr* sanctaeque *P corr* 21 noluit *Urs:* uoluit *P* 23 fictionem magnitudini *Sab:* fictione magnitudinis *P* 27 parbarum *P corr* iam perpetuitate *?* 28 si *add Gel* dominum *Sab*

cui soli potestas est talia corruptione exclusa largiri. sed stulte istud credimus. quid ad uos, ineptissime, fatue? ubi uobis nocemus uel quam uobis facimus aut inrogamus iniuriam, si omnipotentem confidimus deum habiturum esse rationem nostri, cum abire a corporibus coeperimus et ab Orci faucibus quem-
54 admodum dicitur uindicari? ergone, inquiet aliquis, sine dei uoluntate quicquam potis est fieri? considerandum est nobis sollicite et cura inspiciendum non parua, ne dum honorare nos deum tali interrogatione censemus, in contrarium labamur nefas maiestatis eius eminentiam destruentes. qua ratione, qua causa? quoniam si cuncta eius uoluntate conficiuntur nec citra
f. 5b eius nutum | quicquam potest in rebus uel prouenire uel cadere, necessario sequitur, ut mala etiam cuncta uoluntate eius intellegantur enasci. sin autem dicere uoluerimus contra, pessimorum ab eo reicientes causas, mali esse conscium generatoremque nullius, incipient euideri aut eo inuito res pessimae fieri aut, quod sit immane dixisse, nesciente, ignaro atque inscio. rursus autem si dicere nulla esse uoluerimus mala, sicut esse nonnullis opinatum et placitum repperimus, reclamabunt cunctae gentes uniuersaeque nationes, cruciatus nobis ostentantes suos et discriminum species multiformes, quibus puncta per singula genus uritur et laceratur humanum. tum deinde a nobis exquirent: cur, mala si nulla sunt, ab operibus uos certis et facinoribus abstinetis? cur non omnia facitis quae inpatiens iusserit atque inperauerit libido? cur in noxios denique terribilibus poenas constituitis legibus? nam stoliditas inueniri quae inmanior potest, quam mala esse nulla contendere et tamquam
55 malos perdere et condemnare peccantis? quae cum esse con-

1 stultae *P corr* 2 ineptissimae *Sab* ineptissimi *uel* ineptissimi et *Urs* fatue *Salm:* fatuae *P* fatui *Urs* 5 horci *c* 6 inquiet *Sab:* inquit (t *ex* d) et *P* 7 quicquam *Sab:* quisquam *P* pote *Sab* nobis *Urs:* uobis *P* 9 dominum *Sab* 11 conficiuntur *Sab:* conficiunt *P* 13 ut *add Urs* 16 uideri *Sab* 17 ac (atque *scripsi*) inscio *Urs:* ac nescio *P* 19 reperimus *Sab* 20 uniuersaequae *P corr* 21 puncta *Salm:* cuncta *P* saecula *Sab* 24 fauoribus *Sab* 27 inanior *Sab* 28 peccantes (te *ex* ti) *P*

senserimus uicti et uniuersa his scatere † nominaliter adnuerimus humana, consequetur ut rogitent: cur ergo haec mala deus omnipotens non aufert sed esse perpetitur et cum omnibus saeculis pertinaci continuatione procedere? si intellectus nobis adfuerit dei regis ac principis nec per impias uagari suspicionum uoluerimus insanias, respondeamus necesse est, nescire nos ista nec quae nullis possent | facultatibus com- f. 53b prehendi expetisse aliquando aut studuisse cognoscere: meliusque ducetis, quinimmo optimum, magis in inscientiae finibus atque ignorantiae permanere quam nisi dei dicere nihil fieri per uoluntatem, ut simul intellegatur et malis eum causas dare et miseriarum esse innumerabilium conditorem. mala ergo, dicetis, unde sunt haec omnia? ex elementis, inquiunt, et ex eorum inaequabilitate, sapientes: quod fieri qui possit ut quae sensum et iudicium non habent malitiosa esse perhibeantur et noxia aut non ille sit potius malitiosus et noxius, qui res pessimas et nocentissimas futuras in alicuius operis adsumpsit effectum, eorum est qui adserunt peruidere. quid ergo nos? unde nos? responsionis necessitas nulla est. siue enim possumus dicere, siue minus ualemus nec possumus, utrumque apud nos paruum est; nec in magnis ponderibus ducimus uel ignorare istud uel scire, unum solum posuisse contenti, nihil a deo principe quod sit nocens atque exitiabile proficisci. hoc tenemus, hoc nouimus, in hac una consistimus cognitionis et scientiae ueritate, nihil ab eo fieri nisi quod sit omnibus salutare, quod dulce, quod amoris et gaudii laetitiaeque plenissimum, quod infinitas habeat atque incorruptibiles uoluptates, quod sibi quisque contingere uotis omnibus expetat, forisque ab his

6 nece°°e *P* 7 nec *Sab*: et *P* 8 meliusque ducentes *Sab* melius ducentes *Gel* ducetur ? 9 optimum *scripsi*: potius *P* magis *om Urs* in *add Urs* meliusque ducere, his, quinimmo potius uagis (*cum Oehlero pro* magis) in inscientiae *Klussmannus* 10 nisi *scripsi*: sine *P* scire *Meursius* dei͡ *P* deo *Sab* dicere dei *Meursius* 11 praeter uoluntatem *Meursius* uoluntate *Salm* daret *P corr* 12 esset *P corr* 17 noncentissimas *P corr* 19 nos *addidi* 20 uerumque *Sab* 21 duximus *Sab* 22 *in mg* .·. 26 laetitiaequi *P corr* 28 expetat *Sab*: expectat *P*

56 esse exitiabile ac mortiferum ducat. cetera quaecumque sunt alia, quae in quaestionibus adsolent controuersiisque uersari, f. 54 quibus genitoribus | orta sint uel quibus auctoribus fiant, neque nosse contendimus neque inquirere aut uestigare curamus: suis omnia relinquimus causis nec ad id quod expetimus esse nobis adiuncta atque adplicata iudicamus. quid est enim, quod humana ingenia labefactare, dissoluere studio contradictionis non audeant, quamuis illud quod infirmare moliuntur sit purum et liquidum et ueritatis obsignatione munitum? aut quid rursus adserere uerisimilibus argumentis non queunt, quamuis sit apertissime falsum, quamuis euidens manifestumque mendacium? cum enim sibi persuaserit quis, esse aliquid aut non esse, amat quod opinatur adserere et acumine alios anteire, maxime si agatur res submota et abdita et caligine inuoluta naturae. mundum quidam ex sapientibus aestimant neque esse natum neque ullo esse in tempore periturum; immortalem nonnulli, quamuis eum conscribant esse natum et genitum; tertiis uero conlibitum dicere est, et esse natum et genitum et ordinaria necessitate periturum. et cum ex istis opinionibus trinis unam esse necesse sit ueram, cunctis tamen argumenta non desunt quibus et sua decreta confirment et aliorum subrupiant et labefaciant scita. eundem hunc alii elementis ex quatuor tradunt et pronuntiant stare, ex geminis alii, ex singulis tertii, sunt qui ex his nullo et indiuidua corpora eius esse materiem et primam originem dicant. cumque ex his uera sit una sententia, at nulla ex his certa, similiter hic quoque argumenta omnibus f. 54b praesto sunt, quibus | et ea quae dicunt uera esse constituant et redarguant positas in aliorum sententiis falsitates. sic et deos nonnulli esse abnegant; prorsus dubitare se alii an sint

1 *in mg* .·. 2 controuersiisquae *P corr* 7 lauefactare *P corr* dissoluere *expunxit c'*, *om Sab* 10 quent *P corr c* 12 siui *P corr c* 13 anteire *P* 14 abdita et *Sab:* abditae *P* 15 existimant *Sab* natum *Sab:* siccatum *P* 17 gnatum *P corr* 21 subrupiant (ru *in* ri *corr*) *P* subrumpant *Sab* subruant *Urs* 22 aelementis *P* 24 nullo *Salm:* nullos *P* (*in mg c'* ÷) nullis *Sab* 25 uera sit *Sab:* uersa sunt *P* at *Meursius:* aut *P* 28 falsitatas *P corr c'*

uspiam dicunt; alii uero existere neque humana curare: immo alii perhibent et rebus interesse mortalium et terrenas administrare rationes. cum ergo haec ita sint neque aliter fiat, 57 quin sit unum ex omnibus uerum, pugnant tamen argumentis omnes, neque singulis deest id quod probabiliter dicant, siue cum suas res adserunt siue cum alienis opinionibus contradicunt. non alia neque absimili ratione de animarum ab his condicione disseritur. hic enim eas retur et esse perpetuas et superesse mortalium corporum functioni, superesse ille non credit, sed cum ipsis corporibus interire: alterius uero sententia est, nihil eas continuo perpeti, sed post hominem positum temporis aliquid eis ad uitam dari, mortalitatis deinde in iura succedere. et cum omnia nequeant ueri esse consortia, ita tamen fortibus et ualidissimis probationibus omnes agunt, ut reperire non possis quidnam tibi uideatur falsum, quamuis ex omni parte diuersa dici aspicias et rerum contrarietatibus dissonare. quod utique non fieret, si certum aliquid tenere curiositas posset humana, uel quod uideretur inuentum, aliorum omnium comprobaretur adsensu. inanissima igitur res est et superuacui operis, tamquam scias aliquid promere, aut uelle scire contendere quod, etsi sit uerum, posse uideas destrui, aut acceptare pro uero id quod forsitan non sit et ex more halucinantium | proferatur. et merito res ita est. non enim diuina di- f. 55 uinis sed rationibus pendimus et coniectamus humanis atque ut fieri meruisse quid remur, ita esse oportere contendimus. quid ergo? nos soli ignoramus, nescimus, quisnam sit animarum 58 conditor, quisnam constitutor, quae causa hominem finxerit, mala unde proruperint, uel cur ea rex summus et esse patiatur et confici neque ab rebus propellat humanis? uos enim horum quicquam exploratum habetis et cognitum? si suspicionum exponere uolueritis audaciam, potestis explicare ac promere, mundus iste qui nos habet utrumne non sit genitus an tem-

5 dicant *Sab:* dicam *P* 7 is *P corr c* 9 corporum *addidi* functioni *Sab:* punctioni *P* 11 temporis *addidi* 15 quauis *P corr c'* 16 contrariaetatibus *P corr* dissona *Urs* 20 aliquid *Sab:* aliquod *P* uelle *Sab:* uelles *P* 21 quod *om Sab* et si *Sab* 24 commetamur *Sab* 29 a *Sab* 32 utrumne non *scripsi:* utrumne *P* utrum non *Urs* ingenitus *Hildebrandius*

pore in aliquo constitutus? si constitutus et factus est, quonam operis genere aut rei cuius ob causam? potestis inducere atque expedire rationem, cur non fixus atque immobilis maneat sed orbito semper circumferatur in motu? sua ipse se sponte et uoluntate circumagat an uirtutis alicuius inpulsionibus torqueatur? locus ipse ac spatium, in quo situs est ac uolutatur, quid sit? infinitus an finitus, inanis an solidus? axis eum sustineat extremis cardinibus nitens an ipse se potius ui propria sufferat et spiritu interiore suspendat? potestis interrogati planum facere scientissimeque monstrare, quid niuem in plumeas subaperiat crustulas? quidnam fuerit rationis et causae, ut non ab occiduis partibus dies primus exsurgeret et lucem in oriente finiret? quemadmodum sol ipse uno eodemque contactu tam uarias res efficiat, quinimmo contrarias? quid sit
f. 55b luna? | quid stellae? cur una specie aut illa non maneat, aut per omne mundi corpus frustilla haec ignea conuenerit atque oportuerit figi? cur alia ex his parua, ampliora et maiora sint alia, obtunsi haec luminis, acutioris illa et fulgidae clari-
59 tatis? si praesto est quod libuerit scire et in aperto rerum est scientia constituta, edissertate nobis et dicite, quibus modis fiant et rationibus pluuiae, ut in superis partibus atque in aeris hoc medio suspensa aqua teneatur, natura res labilis et ad fluorem semper decursionemque tam prona? edissertate, inquam, et dicite, quid sit quod grandinem torqueat, quod guttatim faciat pluuiam labi, quod imbrem ruat, niues in plumas

1 quoeam *P corr r* 4 orbito *Hildebrandius:* orbi toto *P* orbe toto *Sab* orbico *Salm* ipsae *P corr* se *add Salm* 5 circumagatur *Gel* 7 an *add Urs* an *Sab:* ac *P* 10 scientissimeque *Sab:* inscientissime que *P* (*in mg c'* R) 16 conuenerint *Sab in err* 17 figi? cur alia *Urs:* figuralia *P* figura alia *Sab*, *r* figurari? alia *Salm* 18 et fulgidae *Sab:* effulgidae *P* 20 scientia *Sab:* inscientia *P* edissertate *Sab:* et dissertate *P* nobis *om Sab* et dicite *Sab:* edicite *P* 23 e*dissertate *P* 25 imbrem ruat *scripsi:* inbre süae *P* (*in mg c'* ·.·) imbres ac *Sab* imbres: quod *Salm* imbres in *Oehlerus, Klussmannus* in plumas *scripsi:* plumeas *P* foliola *Urs:* foliora *P* Eoli ora *Sab* fulgora *Salm* uellereas *Klussmannus*

et foliola dilatarit, uentus unde oriatur et quid sit, cur temporum uicissitudines institutae, cum statui unum posset et una esse species caeli, nihil ut rerum desideraret integritas? quae est causa, quae ratio, ut maria salsa sint aut terrarum aquae hae dulces uel calidae, aliae sint amarae uel frigidae? quo ex materiae genere humanorum corporum concreta et stabilita sunt uiscera, unde ossa solidata, quid intestina, quid uenas fistulatas et conmeabiles fecerit? cur cum esset utilius oculis nos inluminare conpluribus ad periculum caecitatis, duorum sumus angustiis adplicati? beluarum et anguium tam infinita atque innumerabilia genera cuius rei sunt causa uel informata uel prodita? quid in mundo faciunt bubones immussili buteones? quid alites et uolucres ceterae? quid formicarum | et f. 56 uermium genera in uarias labes perniciesque nascentia? quid pulices, quid inpudentes muscae, araneae sorices mures sanguisugae tippulae? quid spinae, quid sentes, quid auenae, quid lolium, quid herbarum aut fruticum aut adolentia naribus aut tristia in odoribus semina? immo si aliquid sciri, comprehendi aut aliquid si posse censetis, quid sit triticum dicite, far hordeum milium cicer faba lenticula melo cuminum porrina ulpicum caepe? non enim, si fructui uobis sunt et ciborum mediis in generibus constituta, expeditum aut promptum est quid sint singula scire, cur talibus figurata sint formis, fuerit necessitas aliqua, ut non alios sapores alios odores alios colores quam quos habent singulae res habere debuerint an et alios potuerint sumere. ipsa deinde haec quid sint, sapor dico

1 dilaniarit ? 4 ut *Sab:* aut *P* salsa *Sab:* sola *ex* solas *P* sola salsa *Klussmannus* terrarum] ceterarum aquarum *Urs* aquae hae dulces uel calidae, aliae *Klussmannus:* haec (c *eras*) dulces aliae *P* 6 concreta *Sab:* concreata *P* 7 sint *Meursius* 8 utillius *P* 10 applicati (adplicati *r*) *Sab:* adplicari *P* 12 immussuli buteones *Gel:* inmussilib; teones (s *c'*) *P* immustuli buteones *Sab* 13 uoluscres *P corr* 15 sanguisugae *Sab:* sangusugae *P* 16 tippulae *Sab:* hippulae *P* 17 aut adolentia] suaue olentia *Salm* adulentia *P corr c'* redolentia *Urs* ad tactum dolentia *Klussmannus* 18 scire *Sab* 19 si *om Sab* 20 melo cuminum *Salm:* meloneum uinum *P* inula cuminum *Sab* porri *Sab* 21 cepae *P* 26 potuerunt *Sab corr in err* dico id est sapor *del Klussmannus*

[id est sapor] et cetera, qualitatum distantias quibus ex rationibus ducant? ex elementis, inquitis, et ex principalibus originibus rerum. amara sunt enim elementa uel dulcia, odoris sunt alicuius uel coloris, ut ex eorum concretione credamus partitas esse in nascentibus qualitates quibus aut suauitas **60** nascitur aut sensibus offensio comparatur? cum igitur et uos ipsos tantarum ac tot rerum fugiant origines, fugiant causae, fugiant rationes, neque dicere neque explanare possitis, quid sit factum aut quare, aut cur oportuerit non esse, uerecundiam conuellitis et dilaceratis nostram, qui quae neque- f. 56b unt sciri nescire nos confitemur neque ea conquirere | aut inuestigare curamus quae comprehendi liquidissimum est non posse, quamuis mille per corda suspicio se porrigat atque intendat humana. et ideo Christus licet uobis inuitis deus, deus, inquam, Christus — hoc enim saepe dicendum est, ut infidelium dissiliat et dirumpatur auditus — dei principis iussione loquens sub hominis forma, cum mortalium sciret caecam esse naturam neque ullam posse comprehendere ueritatem positarum nec ante oculos rerum, pro comperto habere et cognito quidquid sibi esse suasisset nec pro suis suspicionibus haesitare litigiosas serere atque intendere quaestiones, omnia ista nos linquere et posthabere praecepit neque in res eas quae sint a nostra procul cognitione dimotae infructuosas inmittere cogitationes, sed, quantum fieri potis est, ad dominum rerum tota mente atque animo proficisci, sustolli ab his locis atque in eum traducere suspensas pectoris conuersiones, memoriam eius habere perpetuam et licet nulla possit imaginatione formari, auras tamen nescio quas eius sibi contemplationis adfingere: rebus enim ex omnibus, quas augustae continet diuinitatis

1 id est sapor *seclusit Heraldus:* ut est sapor *Meursius* id est sapor et cetera] odor et color, et *Urs* 3 sun^{t} *P* 4 uel *add Gel* oloris *Sab* colorisue *Urs* 9 aut factum *Salm* opo^{r}tuerit no^{n} *P* esse aut non esse *Klussmannus* 10 neque^{u}nt *P* 13 ^{m}ille *P* 14 uobis *Gel:* in uobis *P* 20 siui *P* nec pro suis] et prorsus *Sab* 21 questiones *P* 24 pote *Sab* 28 contemplationis *Sab:* contemptationis *P*

obscuritas, solum esse indubitabilem, solum uerum et de quo nullus ambigere nisi amens possit et desperationis insanae, quem satis sit scire ut nihil aliud noueris, sisque ueram et maximam scientiam consecutus in dei rerum capitis • et cognitione defixus. quid est † inquit uobis inuestigare, conqui- 61
rere, quisnam hominem fecerit, animarum origo quae sit, quis malorum | excogitauerit causas, orbe sit sol amplior an pedis f. 57
unius latitudine metiatur, alieno ex lumine an propriis luceat fulgoribus luna? quae neque scire compendium neque ignorare detrimentum est ullum. remittite haec deo atque ipsum scire concedite, quid quare aut unde sit, debuerit esse aut non esse, supernatum sit aliquid an ortus primigenios habeat, aboleri conueniat an reseruari, exuri, dissolui an repetita integritate renouari. uestris non est rationibus liberum, inplicare uos talibus et tam remota inutiliter curare. res uestra in ancipiti sita est, salus dico animarum uestrarum, et nisi uos adplicatis dei principis notioni, a corporalibus uinculis exsolutos expectat mors saeua, non repentinam adferens extinctionem sed per tractum temporis cruciabilis poenae acerbitate consumens. ne- 62
que illud obrepat aut spe uobis aeria blandiatur, quod ab sciolis nonnullis et plurimum sibi adrogantibus dicitur, deo esse se gnatos nec fati obnoxios legibus, si uitam restrictius egerint, aulam sibi eius patere, ac post hominis functionem prohibente se nullo tamquam in sedem referri patritam; neque quod magi spondent, commendaticias habere se preces quibus emollitae nescio quae potestates uias faciles praebeant ad caelum contendentibus subuolare, neque quod Etruria libris in

2 disperationis *P* 4 dēi *P* deo *Sab* domino *Zinkius* capitis *scripsi et lacunam signaui:* capite *P* et capite *Zinkius* 5 prodest *Klussmannus* inquid *P corr* enim utile *?* 8 propri's *P* 9 *in mg P* 10 ditrimentum *P* 12 supernatum] semper natum *Urs* 15 remotas *Sab* inutiliter *Sab:* inutilitate *P* ab utilitate *Salm* inuoluta antiquitate *Klussmannus* inutili sagacitate *?* res. uestra *Sab* 16 dico *Salm:* dici *P om Sab* 19 crutiabilis *P* aceruitate *P* 20 quod *Sab:* quid *P* a *Sab* 21 sciolis *Urs:* cholis *P* scholis *Sab, r* 22 restrictius *Sab:* restrictus *P* 24 referri *Sab:* referre *P* patriam *Sab* 25 commendaticias *Sab, r:* commendacias *P* prȩces *P* 26 emolitae *P*

Acheronticis pollicetur, certorum animalium sanguine numinibus certis dato diuinas animas fieri et ab legibus mortalitatis educi. blandimenta haec cassa sunt et inanium fomenta uoto- f. 57b rum. seruare | animas alius nisi deus omnipotens non potest, nec praeterea quisquam est qui longaeuas facere, perpetuitatis possit et spiritum subrogare, nisi qui immortalis et perpetuus solus est et nullius temporis circumscriptione finitus. cum enim dii omnes uel, quicumque sunt ueri uel qui esse rumore atque opinione dicuntur, immortales et perpetui uoluntate eius sint et beneficii munere, qui fieri potis est, ut alii praestare id quod ipsi sunt ualeant, cum alienum id habeant et maioris potentia commodatum? caedat licet hostias quantaslibet Etruria, humana sibi omnia sapientes negent, magi cunctas emolliant et commulceant potestates: nisi a domino rerum datum fuerit animis id quod † ratio postulat idque † per mandatum, multum postea paenitebit fuisse

63 rem risui, cum ad sensum coeperit interitionis accedi. sed si, inquiunt, Christus in hoc missus a Deo est, ut infelices animas ab interitionis exitio liberaret, quid saecula commeruerunt priora, quae ante ipsius aduentum mortalitatis condicione consumpta sunt? potestis enim scire, quid sit cum animis actum priscorum ueterrimorumque mortalium, subuentum et his an sit ratione aliqua, consultum atque prouisum. potestis, inquam, scire id quod Christo potuit docente cognosci, infinita an finita sint saecula ex quo in terris esse genus hominum coepit, quando primum animae corporibus inligatae, quis auctor uinctionis istius, quinimmo ipsius quisnam hominis

1 pollicetur *Sab:* pollicentur *P* 3 cassa *Sab:* causa *P* foumenta *P corr* 5 longaeuae eas *Urs* 6 omnisi *P corr* 9 uoluntate *Sab:* uoluntates *P* 10 beneficii *Sab:* beneficiis *P* potes *P corr* pote *Sab* 11 ali^{i} *P* aliis *Urs* id] uel *Sab* hid *P corr* 12 potentia *scripsi:* potentiae *P* caedat *Sab:* cedant *P* 15 *sq.* oratio nostra postulat idque per Christi (x̄pi) mandatum ? *cf. Matth. 6, 13* permandatum *Sab* 17 rem risui *scripsi:* me risui *P* irrisui *Sab* derisui *Meursius* ad sensum *Sab:* absens cum *P* 21 animis *Vahlenus:* eius nimis *P* eis animis *Sab* eiusmodi animis *Klussmannus* 25 saecula sint *Sab* 27 iunctionis *Sab*

fabricator, quo priorum abscesserint animae, quibus in mundi partibus | f. 58 aut regionibus fuerint, corruptibiles an contra, potuerintne accedere ad ** periculum moriendi, nisi tempore necessario conseruator occurrisset Christus? exponite has curas et incognitas uobis relinquite quaestiones: miseratio et illis impertita est regia et aequaliter per omnes diuina beneficia cucurrerunt: conseruatae sunt, liberatae sunt et mortalitatis sortem condicionemque posuerunt. quo genere, quae, quando? si adrogantia, si typhus, si elatio abesset a uobis, iamdudum haec scire Christo potuistis auctore. sed si generis 64 Christus humani, inquitis, conseruator aduenit, quor omnino non omnes aequali munificentia liberat? non aequaliter liberat qui aequaliter omnes uocat? aut ab indulgentia principali quemquam repellit aut despuit, qui sublimibus infimis seruis feminis pueris uniformiter potestatem ueniendi ad se facit? patet igitur omnibus fons uitae neque ab iure potandi quisquam prohibetur aut pellitur. si tibi fastidium tantum est, ut oblati respuas beneficium muneris, quinimmo si tantum sapientia praeuales, ut ea quae offeruntur a Christo ludum atque ineptias nomines, quid inuitans expectatur, cuius solae sunt hae partes, ut sub tui iuris arbitrio fructum suae benignitatis exponat? sortem uitae eligendi nulli est, inquit Plato, deus causa, neque alterius uoluntas adscribi potest cuiquam recte, cum uoluntatis libertas in ipsius sit posita potestate qui uoluit. an numquid orandus es, ut beneficium salutis ab deo digneris accipere, | f. 58ᵇ et tibi aspernanti fugientique longissime infundenda in gre-

22 de rep. 10 p. 617 e

3 *lacunam signaui: intercidisse uidentur talia* praemium inmortalitatis (*cf. c. 66*) et euadere 4 occurrerit ? deponite *Gel* 5 reliquite *P corr r* questiones *P* miseratio* *P* 9 typhus *Sab* (typus *in err*)*:* tyfus *P* aelatio *P corr* 10 hoc *Sab* hoc eo *Salm* xpo *addidi* potuissetis *Urs* 11 inquitis *Gel:* ut inquitis *P* quur *Gel:* quos *P* quaeso *Oehlerus* non *Gel:* nos *P* 12 equali *P corr c'* qui *Gel:* quia *P* 13 haud *Sab* 14 respuit *Sab* 16 igitur *scripsi:* inquit (t *ex* d) *P* 20 expectatur *scripsi:* expectat *P* peccat *Gel* in te peccat *Salm* 21 *in mg* ·R· 22 eligendi *Sab:* eligenti *P* inquid *P corr* 24 in *ex* sine *P* numquid *P* 26 fugientique *P*

mium est diuinae beniuolentiae gratia? uis sumere quod offertur
atque in tuos usus conuertere? consulueris tu tibi. aspernaris,
contemnis et despicis? tu te muneris commoditate priuaueris.
nulli deus infert necessitatem, imperiosa formidine nullum
terret. neque enim necessaria nostra illi salus est, ut conpendii
aliquid dispendiiue patiatur, si aut deos nos fecerit aut ad
65 nihilum redigi corruptionis dissolutione permiserit. immo, in-
quit, si deus est potens misericors conseruator, conuertat no-
bis mentes et inuitos faciat suis pollicitationibus credere. uis
ergo est ista, non gratia nec dei liberalitas principis, sed ad uin-
cendi studium puerilis atque * animi contentio. quid est enim
tam iniustum, quam repugnantibus, quam inuitis extorquere in
contrarium uoluntates, inculcare quod nolint et quod refugiant
animis, prius nocere quam prosis et priore detracto in alienum
habitum sententiamque traducere? tu qui te uerti et uim de-
sideras perpeti, ut id quod nolis efficias atque arripias coactus,
cur respuis adsumere uoluntate id quod uersus desideras atque
immutatus efficere? nolo, inquit, et uoluntatem non habeo.
quid ergo criminaris deum tamquam tibi desit opem desideranti
ferre? cuius dona et munera non tantum asperneris et fugias,
uerum inania uerba cognomines et iocularibus facetiis prose-
f. 59 quaris. Christianus ergo ni fuero, spem salutis habere | non
potero? ita est, ut ipse proponis. partes enim salutis dandae
conferendique animis quod tribui conuenit necessariumque est
adplicari solus ab deo patre iniunctas habet et traditas, ita
se habentibus semotis atque interioribus causis. ut enim dii

1 offertur *Sab:* effertur *P* 3 tu te *Meursius tamquam e codice:* tuti *P* tibi *Sab* te *Gel* commoditatem *Sab* priuaueris *Gel:* probaueris (u *ex* b) *P* 6 deos *Gel:* ds̃ *P* deus *Sab* 7 inquid *P corr* 10 ad *del Zinkius* 11 studium, puerilis *Zinkius lacunam indicauit Vahlenus: intercidisse uideri* pusilli *uel simile* (inanis ?) *uerbum* animi] inanis *Sab* 13 quod refugiant *Sab:* quo refugiant *P* 15 $\overset{\text{uerti}}{***}$ *P* (uerti *manu prima superscriptum est*) 17 respues *P corr* 18 uolo *Urs* inquid *P corr* 19 desideranti] desideras tibi *Sab* 21 inania *Urs:* in alia *P* 24 animis *Gel, r:* animi *P* 25 a *Sab* iniunctas *scripsi:* iniunctum *P* traditas *scripsi:* traditum *P* rerum ita se habentium ?

certi certas apud nos habent tutelas licentias potestates neque eorum ab aliquo id quod eius non sit potestatis ac licentiae postulatis, ita unius pontificium Christi est dare animis salutem et spiritum perpetuitatis adponere. si enim patrem creditis Liberum dare posse uindemiam, medicinam non posse, si Cererem fruges, si Aesculapium sanitatem, si Neptunum aliud, aliud posse Iunonem, Fortunam Mercurium Volcanum rerum esse singulos certarum ac singularum datores: et hoc necesse a nobis est ut debeatis accipere, ab nullo animas posse uim uitae atque incolumitatis accipere nisi ab eo quem rex summus huic muneri officioque praefecit. hanc omnipotens imperator esse uoluit salutis uiam, hanc uitae ut ita dixerim ianuam, per hanc solum est ingressus ad lucem neque alias datum est uel inrepere uel inuadere ceteris omnibus clausis atque inexpugnabili arce munitis. licet ergo tu purus et ab omni 66
fueris uitiorum contaminatione purgatus, conciliaueris illas atque inflexeris potestates, ad caelum ne redeunti uias cludant atque obsaepiant transitum, ad immortalitatis accedere nullis poteris contentionibus praemium, nisi quod ipsam immortalitatem facit Christo adtribuente | perceperis et ueram fueris admissus ad f. 59b
uitam. nam quod nobis obiectare consuestis, nouellam esse religionem nostram et ante dies natam propemodum paucos neque nos oportuisse antiquam et patriam linquere et in barbaros ritus peregrinosque traduci, ratione istud intenditur nulla. quid enim, si hoc modo culpam uelimus infligere prioribus illis atque antiquissimis saeculis, quod inuentis frugibus glandes spreuerint et repudiauerint arbuta, quod corticibus contegi et amiciri desierint pellibus, postquam uestis excogitata est textilis usu et commoditate succinctior, aut quod structis domibus

3 pontificis *Sab* 5 uindemiam *Gel:* uindemiam iam *P* caererem *P* 6 aescolapium *P* 7 uulcanum (uu *ex* uo) *P* 9 a nobis *Sab:* a bonis *P* a *Sab* 10 incolumitat*is* *P* 12 ia*uam *P* 13 hanc *Meursius*: hunc *P* ingress*us *P* 17 potestates, ne *Gel* ne redeunti *Hildebrandius:* redeunti *P* redeunti ne *Salm* 18 obsepiant *P* 19 ipsam *Sab:* ipsa *P* 23 uos *Gel* oportuisse *scripsi:* potuisse *P* 27 spreue**rint *P* arbuta *Sab:* arbusta *P*

et lautioribus successibus institutis non antiquas adamauerint casulas nec sub rupibus et cauernis praeoptauerint ut beluae permanere? commune est omnibus et ab ipsis paene incunabilis traditum, bona malis anteferre, inutilibus utilia praeponere, et quod esse constiterit pretiosius, laetius, id consectari et petere in eoque defigere spem salutis et salutarium commodorum.

67 itaque cum nobis intenditis auersionem a religione priorum, causam conuenit ut inspiciatis, non factum, nec quid reliquerimus opponere, sed secuti quid simus potissimum contueri. nam si mutare sententiam culpa est ulla uel crimen et a ueteribus institutis in alias res nouas uoluntatesque migrare, criminatio ista et uos spectat, qui totiens uitam consuetudinemque mutastis, qui in mores alios atque alios ritus f. 60 priorum condemnatione transistis. numquid | enim quinque in classes habetis populum distributum, uestri olim ut habuere maiores? numquid magistratus per populum creatis? militaria urbana communia quae sint comitia scitis? seruatis de caelo aut otiosas facitis obnuntiationibus actiones? si paratis bella, signum monstratis ex arce? aut fetialia iura tractatis? per clarigationem repetitis res raptas? aut Martium discrimen obeuntes spem proelii sumitis ex acuminibus auspicati? in potestatibus obeundis leges conseruatis annarias? in donis, in muneribus Cincias? in cohibendis censorias sumptibus? in penetralibus et culinis perpetuos fouetis focos? sacras facitis mensas salinorum adpositu et simulacris deorum? cum in matrimonia conuenitis, toga sternitis lectulos et maritorum genios aduocatis? nubentium crinem caelibari hasta mulcetis? puellarum togulas Fortunam defertis ad Virginalem? matres familias

1 secessibus *Scaliger* 2 ueluae *P corr* 5 constiterit *Urs*: constituerit *P* praetiosius *P* 7 intendetis *Sab* a *Gel*: et *P* ex *Sab* religione *Sab*: religionem *P* auersionem a more et religione *Klussmannus* 9 sumus *Sab* 11 institutis in *Sab*, *r*: instituti sint *P* 14 numquit *P corr* 16 numquit *P corr* 17 que *P* 18 uitiosas *Rigaltius* si paratis *Rigaltius*: reparatis *P* cum paratis *Sab* 21 proelii sumitis] praesumitis *Urs* ex *scripsi*: et ex *P* auspicati *Urs*: auspicatis *P* 23 im penetralibus *P* 24 et culinis *Scaliger*: et coliginis *P* Vestae ignis *Sab* Vestae *Urs* coliginis *Salm* et tholis ignis *Oehlerus* 25 matrimonia *P* 27 crinem *Sab*: crimen *P*

uestrae in atriis operantur domorum industrias testificantes suas? potionibus abstinent uini? adfinibus et propinquis osculari eas ius est, ut sobrias comprobent atque abstemias se esse? in Albano antiquitus monte nullos alios licebat quam niuei 68
tauros immolare candoris: nonne istum morem religionemque mutastis atque ut rufulos liceret dari, senatus constitutum sanctione est? cum Romulo Pompilioque regnantibus percocta plane ac madida concremarentur diis exta, nonne rege sub Tullo semicruda coepistis et leuiter animata porricere prisca obseruatione contempta? ante aduentum in Italiam | Herculis f. 60[b]
cum ex Apollinis monitu patri Diti ac Saturno humanis capitibus supplicaretur, et hunc similiter morem non fraude callidula et nominum ambiguitate mutastis? cum igitur et uos ipsi modo illos mores modo alias leges fueritis secuti, multaque uel erroribus cognitis uel animaduersione meliorum sint a uobis repudiata, contempta, quid est a nobis factum contra sensum iudiciumque commune, si maiora et certiora delegimus nec sumus nos passi falsorum religionibus attineri? sed nouellum 69
nomen est nostrum et ante dies paucos religio est nata quam sequimur. ut interim concedam id quod nobis obicitur intentionis esse non falsae, quid est in negotiis hominum, quod uel opere corporis et manibus fiat uel solius animi disciplina et cognitione teneatur, quod non ex aliquo coeperit tempore et in usum exierit experientiamque mortalium? medicina philosophia musica ceteraeque omnes artes quibus uita est exstructa et expolita communis cum hominibus natae sunt, et non potius nuper, quinimmo paene paulo ante agitari, intellegi celebrarique coeperunt? antequam Tages Tuscus oras contingeret luminis, quisquam hominum sciebat aut esse nos-

3 se *del Stewechius* 4 niuei *Sab:* niueis *P* 7 est *add Lipineius* pompilioquae *P corr* 9 Tullo *Sab:* tullio *P* porricere *Sab:* porrigere *P* 10 Italiam *Gel, r:* italia *P* 13 ambiguitate *Sab:* ambiguitatẽ *P* 14 alias] illas *Urs* multaquae *P* 16 contemta *Salm:* contenta *P expunxit c'*, *om Sab* 21 est *Urs:* est enim *P* 24 medicina *Rigaltius:* **edi.` in *P in mg* ·: *om Sab* etenim *Elmenhorstius* ede an *Salm* 25 filosofia *P* 26 exstructo *P corr* et culta *Sab* exculta *Urs* expoliata *P corr c'* 27 pene *P corr r* 28 oras *Sab:* ore *P*

cendum condiscendumque curabat, an fulminum casibus aut extorum aliquid significaretur in uenis? quando siderum motus aut ratio coepta est genethliaca sciri? non post Theutin Aegyptium aut post Atlantem, ut quidam ferunt, gestatorem, f. 61 baiulum, tibi|cinem illum ac destinam caeli? sed quid ego 70 haec parua? ipsi dii immortales, quorum modo aditis templa et numina suppliciter adoratis, sicut uestris litteris atque opinionibus traditur, non esse, non sciri ab temporibus coeperunt certis et impositis nominum appellationibus nuncupari? nam si uerum est ex Saturno atque eius uxore Iouem suis cum fratribus procreatum, ante nuptias et partus Opis nusquam fuerat Iuppiter, Iuppiter tam supremus quam Stygius, nusquam sali dominus, nusquam Iuno, quinimmo alius nullus genitoribus duobus exceptis caeli habitabat in sedibus, sed ex eorum concubitu concepti et nati sunt et spiritum hausere uitalem. certo ergo a tempore deus esse Iuppiter coepit, certo cultus et sacrificia commereri, certo fratribus in potestatibus anteponi. rursus uero si Liber Venus Diana Mercurius Apollo Hercules Musae, Tyndaridae Castores ignipotensque Vulcanus Ioue patre sunt proditi et genitore Saturnio procreati, ante quam Memoria, quam Alcmena Maia Iuno Latona Leda Dione, quam et Semela Diespitri factae sunt compressionibus fetae, nusquam et hi gentium nec in aliqua parte rerum fuere naturae, sed ex conuentu Iouis inseminati et nati sunt et aliquem sensum sui habere coeperunt. ergo et hi quoque tempore esse coeperunt certo et in numero numinum sacrorum ad caerimonias inuocari, quod ipsum similiter dicere translatum in Mi-

1 an *Salm:* in *P* 2 quid *Sab* mali quid *Hoffmannus* 3 genethliaca *Sab:* genetiaca *P* Theutin *Gel:* heutin *P* heutina *Sab* Teutatem *in err* Theutatem *Urs* 4 gestatorem, baiulum *seclusit Zinkius* 11 opi• *P* 12 Iuppiter *alterum del Meursius* suppremus *P* 18 herculis *P corr* 20 genitore Saturno *Sab* genito Saturno *Gel* 21 Alcmena *Sab:* alchmena *P* 22 quam *Rigaltius:* cum *P* tum *Sab* Semele *Sab* diespaetri (ae *in* e e *in* i *corr*) *P* foete *Sab:* fetiae *P* 23 hii *P* gentium intelliguntur *Klussmannus* gentium inueniuntur *Vahlenus* fuere *Sab:* fuisse *P* 25 hii *P*

neruam licebit. si enim Iouis, ut adseueratis, ex cerebro sine ullius seminis emicuit iactu, antequam est Diespiter genitus et in utero | matris corporeae formam circumscriptionis acce- f. 61b pit, certum est utique Mineruam non fuisse neque rerum in numero aut ulla esse in substantia computatam, sed ex quo capite Iouis enata est, et esse res coepit et nonnulla in essentia constituta. non habet ergo primigenios ortus, et a certo coepta est tempore dea dici, sacris in aedibus statui et inuiolabili religione sanciri. quod cum ita se habeat, cum de nouitate loquimini religionum nostrarum, uestrae uobis in mentem non ueniunt, nec curatis inspicere, quando sint exorti dii uestri, quas origines habeant, quas causas, uel ex quibus proruperint emicuerintque radicibus? cuius est autem pudoris, quinimmo inuerecundiae cuius, quod agere te uideas, in eo alterum reprehendere, maledicti et criminis loco dare ea quae in te possint reciprocata uicissitudine retorqueri? sed quod agimus **71** nos, nouum est, quod autem uos, priscum est et nimiae uetustatis: et quid istud aut uos iuuat aut nostram causam rationemque contristat? noua res est quam gerimus, quandoque et ipsa uetus fiet: uetus quam uos agitis, sed temporibus quibus coepit noua fuit ac repentina. religionis autem auctoritas non est tempore aestimanda sed numine, nec colere qua die sed quid coeperis conuenit intueri. ante trecentos annos religio, inquit, uestra non fuit. et dii uestri non fuerunt ante milia annorum duo. quibus istud rationibus colligi aut quibus supputationibus potest? non difficilibus, non obscuris, sed quas possit uidere qui uolet et contrectare, quemadmodum dicitur, manibus. | quis Iouem cum fratribus genuit? genialibus Opi adiunctus f. 61 bis Saturnus, ut uos fertis, Caelo atque Hecata procreatus. quis

1 celebro *P corr* 2 diespeter *P* 3 corpore *Sab* 4 ut*ique *P* 5 numero *Sab:* numeros *P* quo *add Salm* 6 coepit et *scripsi:* coepit *P* non ulla *uel* nulla *Urs* essentia *Sab:* essetiam *P* 7 non *addidi* 8 dea *Sab:* nea *P* inuiolauili *P corr* 11 exorti *Sab:* exoriti *P* 18 iubat *P corr* 23 qui *Sab* trecentos *Urs:* quadringentos *P* 24 inquid *P corr* 27 bolet *P corr* 28 genitalibus *Sab* Opi *scripsi:* opis *P* adiunctis (i *ex* u) *P* 29 et *P corr c*

Picum, Fauni patrem atque auum Latini? Saturnus, ut uos idem uestris scriptis atque auctoribus traditis. ergo si haec ita sunt, sequitur ut Picus et Iuppiter germanitatis sibi sociati sint iure, utpote uno ex sanguine unoque ex semine procreati. consentaneum est ita esse quod dicitur. ab Ioue et Pico quot sunt generis usque ad Latinum gradus? trini, ut indicat series. uultis Faunus, Latinus et Picus annis uixerint uicenis atque centenis? ultra enim negatur posse hominis uita produci. aestimatio iusta et liquida est. trecenti ergo sunt pleni et sexaginta post hos anni? res ita est, ut indicat supputatio. cuius socer Latinus fuit? Aeneae. genitor Aeneas cuius? Ascanii Albani oppidi conditoris. quot apud Albam regnatum est annis? quadringentis et prope bis denis. aetatis urbs Roma cuius esse in annalibus indicatur? annos ducit quinquaginta et mille aut non multum ab his minus. ergo ab Ioue, qui frater est Pici quique pater est minorum et reliquorum deorum, anni ad haec tempora prope milia duo sunt aut pleni, ut largiamur aetati. quod cum redargui non possit, non tantum recens nata religio ostenditur quam obitis, set infantes et paruulos esse ipsos adhuc deos, quibus tauros atque alias hostias cum periculo corruptionis suggeritis, quos oportebat adhuc mammis

72 atque stillato lacte nutriri. at religiones uestrae multis annis praecedunt nostram et eo sunt ueriores quod uetustatis auc-

f. 61 bis[b] toritate munitae sunt. | et quid eas prodest annis quam plurimis anteire, cum a certo coeperint tempore, aut spatii cuius sunt milia annorum duo saeculorum tantis comparata cum

1 faoni *P corr c'* 2 idem uos *Sab* 3 germanitati *P corr c'* 4 sunt *P corr* 5 *in mg* ℞ quod *P* 6 gradus *Sab, r:* granus *P* 7 *in mg* ∵ 11 genitor Aeneas *Zinkius:* genitor **latinus *P* genitoris Latinus *Sab* genitoris Latini *Gel* genitor is *uel* genitoris Ascanii *om* cuius *Urs* genitor gener is Latini *Meursius* genitor is Ascanii *Salm* genitor gener Latini *Klussmannus* Ascanii *addidi* 12 quod *P* 13 urbs *Sab:* urbe *P* 14 annalibus *Sab:* aulibus *P* iudicatur *Sab* 17 at *P* haud *Sab* largeamur *P corr c'* 19 quam *Sab:* quas *P* 22 at *Sab:* et *P* religiones *Sab:* religionis *P* 23 uestustatis *P*

milibus? ac tamen ne causam tam longa prodere dissimulatione uideamur, nisi molestum est, dicite, omnipotens et primus deus nouella uobis uidetur res esse, et qui eum uenerantes colunt, inauditas incognitas repentinas agitare atque inducere religiones? estne illo antiquius quicquam, aut quod eum praecedat re tempore nomine potest aliquid inueniri? nonne solus ingenitus, immortalis et perpetuus solus est? quis caput ac fons rerum est? non ipse? cui debet aeternitas hoc ipsum quod nuncupatur aeternitas? non ipsi? infinita ut prodeant saecula, non ex eius perpetuitate perficitur? indubitabile istud et uerum. non ergo quod sequimur nouum est, sed nos sero addidicimus quidnam sequi oporteret ac colere aut ubinam conueniret spem salutis adfigere et salutaria subsidia conlocare. nondum enim adfulserat qui uiam monstraret errantibus et caligine in altissima constitutis cognitionis lumen inmitteret et ignorationis discuteret caecitatem. sed causa in huiusmodi uertitur * sola? quid, **73** uos Aegyptiaca numina, quibus Serapis atque Isis est nomen, non post Pisonem et Gabinium consules in numerum uestrorum rettulistis deorum? quid, Phrygiam matrem, cuius esse conditor indicatur uel Midas uel Dardanus, non cum Hannibal Poenus res Italas raperet et terrarum exposceret principatum, et nosse et scire coepistis et memorabili religione sancire? sacra Cereris matris non quod uobis | incognita essent, adscita paulo ante, f. 62 obtentum est ut Graeca dicantur nouitatem ipsam testificante cognomine? non doctorum in litteris continetur, Apollinis nomen Pompiliana indigitamenta nescire? ex quo apparet et liquidum est, et hunc uobis fuisse incognitum, post autem aliquando coepisse esse et hunc notum. si quis igitur uos inter-

1 longa *Urs:* longam *P* bonam *Gel* 7 aut fons *Sab* 10 indubitabile *Sab:* indubile *P* 11 sequimur *Gel:* sequitur *P* 12 oporteret ac *scripsi:* oporteat *P* oporteat et *Gel* oporteat ac *Oehlerus* conueniret *Urs* ('oporteat aut ubinam conueniat spem *uel* oporteat et colere aut ubinam conueniret spem'): comuenire et *P* 16 uertimur *Salm* *lacunam signaui: interciderunt* religio nostra *uel similia* soli *Salm* 19 frygiam *P* 20 iudicatur *Sab* 21 italicas *Sab* 22 scire] asciscere *?* caereris *P* 23 incognitae *P corr* sunt autem adscita *?* 24 obtemtum *P* 26 indigetamenta *c'* 27 aliquanto *Sab* 28 hunc *addidi*

roget, cur eorum numinum quorum modo fecimus mentionem tam sero susceperitis cultum, responsuros uos certum est: aut quia illos nuper deorum esse in numero nesciebamus, aut quia nunc sumus a uatibus moniti, aut quia in rebus asperrimis beneficiis eorum sumus auxiliisque seruati. quodsi hoc a uobis recte existimabitis dici, et ex nostris partibus ratione consimili existimatote esse responsum. religio nostra nunc nata est: nunc enim missus aduenit qui eam nobis ostenderet, qui in eius induceret ueritatem, qui deus monstraret quid sit, qui ad eius nos cultum
74 ab rebus opinabilibus auocaret. et quid, inquit, est uisum deo regi ac principi, ut ante horas, quemadmodum dicitur, pauculas sospitator ad uos Christus caeli ex arcibus mitteretur? interrogamus et nos contra: quae causa, quae ratio est, ut non suis aliquando reddantur mensibus tempora, sed serius hiemes, serius aestas atque autumnitas fiant? cur post messes arefactas atque extincta frumenta nonnumquam decidant pluuiae, quas rebus oportuit incolumibus labi et temporis opportunitatibus
f. 62b ministrari? immo illud exquirimus | potius, cur, si Herculem oportuit nasci, si Aesculapium Mercurium Liberum aliosque nonnullos, qui et conciliis adiungerentur deorum et mortalibus aliquid utilitatis adferrent, tam sero a Ioue sint proditi, ut sola illos posteritas sciret, superiorum uero ignoraret antiquitas? rationem aliquam fuisse dicetis. ratio ergo et hic fuit, cur non nuper sed hodie sospitator nostri generis adueniret. quaenam igitur ratio est? non imus infitias nescire nos. neque enim promptum est cuiquam dei mentem uidere, aut quibus modis ordinauerit res suas, homo animal caecum et ipsum se nesciens ullis potest rationibus consequi: quid oporteat fieri, quando uel quo genere, ipse rerum cunctarum pater, modera-

3 nesciebamus *Sab:* desciebamus *P* 5 hoc *add c* 6 patribus *P corr* 8 inducere^{t} *P* 10 auocaret *P* inquid *P* 11 atque *Sab* 13 uos *Elmenhorstius* 14 hyems *Sab* 15 arefactas *Sab:* arefacta *P* 17 atque *Sab* 18 hercu•lem *P* 19 opotuit *P corr c* 25 imus *Sab:* minus *P* infi•cias (c *in* t *corr c*^{1}) *P* 27 *sqq.* suas. homo ... nullis potest rationibus consequi, ... genere: ipse ... scit id solus *Salm* 28 nullis *Urs* potest *Gel:* potens *P*

tor et dominus scit solus. nec si ego nequiuero causas uobis expromere, cur aliquid fiat illo uel hoc modo, continuo sequitur ut infecta fiant quae facta sunt et amittat res fidem quae generibus uirtutum tantis et potestatum indubitabilis esse monstrata est. tu opponas et referas: cur tam sero emissus 75 est sospitator? in infinitis, perpetuis saeculis nihil omnino dicendum est serum. ubi enim finis et initium nullum est, nihil praematurum est, nihil tardum. tempus enim a finibus et extremitatibus noscitur, quae habere non potest perpetua series et immoderata continuatio saeculorum. quid enim si res ipsae, quibus opem conueniebat ferri, opportunitatem istam temporis exigebant? quid si alterius condicionis antiqua, alterius fuere sequentia? quid si priscis aliter subueniri, aliter | debuit f. 63 posterioribus consuli? nonne litteras auditis commemorantes uestras fuisse homines olim semideos, heroas, cum immanibus corporibus atque uastis? non infantes sub uberibus matrum centenarios legitis edidisse uagitum, quorum ossa uariis in regionibus eruta uix repertoribus fecerunt fidem humanorum reliquias esse membrorum? potest ergo fieri, ut tum demum emiserit Christum deus omnipotens, deus solus, postquam gens hominum fractior et infirmior coepit nostra esse natura. si quod hodie factum est, ante milia fieri oportuisset annorum, fecisset istud rex summus, aut si post totidem milia id quod hodie factum est debuisset inpleri, nihil deum cogebat necessarias temporum non expectare mensuras. rationibus fixis peraguntur res eius et quod semel decretum est fieri nulla potest nouitate mutari. cur ergo, inquit, si omnipotenti seruitis deo et eum 76 habere confiditis salutis atque incolumitatis uestrae curam, cur persecutiones patitur perpeti uos tantas atque omnia genera

3 infecta *Sab:* infacta *P* 4 potestatum *Gel:* potestatibus potestatū *P* 5 monstrata* *P* 6 nihil omnino *Gel:* nihil omino (*ex* omni) *P* nihilominus *Sab* 9 perpetua *addidi* 10 et immoderata *Gel:* etiam moderata *P* 11 oportunitatem *P* 15 saemideos *P* 17 centenarios] stentoreos *Sab* uagitus *Sab* 19 p*otest *P* cum *Sab* 22 oportuisset *Urs:* potuisset *P* 27 cur *scripsi:* cum *P* inquit (t *ex* d) *P* inquit, si] inquitis *Sab* seruiatis *Sab* 28 confidatis *Sab* nostrae *Sab*

poenarum et suppliciorum subire? perquiramus et nos contra, cur et uos, cum tantos et tam innumeros colatis deos cumque illis aedes constituatis sacras, simulacra effingatis ex auro, animantium mactetis greges, acerras omnes turis plenas conficiatis altaribus, cur non immunes agitis tot discriminibus et procellis, quibus cotidie uos agunt exitiabiles multiplicesque fortunae? cur, inquam, dii uestri cessant a uobis auertere tot
f. 63ᵇ morborum et ualetudinum | genera, naufragia ruinas incendia pestilentias sterilitatem, amissionem pignorum et proscriptionem bonorum, discordias simultates bella, captiuitates urbium et sublatis ingenuitatibus seruitutes? sed et nobis in huiusmodi casibus minime auxiliatur deus. prompta et manifesta causa est. nihil est enim nobis promissum ad hanc uitam nec in carunculae huius folliculo constitutis opis aliquid sponsum est auxiliique decretum; quinimmo edocti sumus minas omnes quaecunque sunt parui ducere atque aestimare fortunae, ac si quando ingruerit uis quaepiam grauior, quam finem necesse sit consequi, adscribere infortunio uoluptatem nec timere nec fugere quo facilius exui corporalibus possimus et uinculis et
7 tenebrosam euadere caecitatem. itaque ista quam dicitis persecutionis asperitas liberatio nostra est, non persecutio, nec poenam uexatio inferet sed ad lucem libertatis educet. ut si aliquis brutus ac stolidus in carcerem hominem datum in ingressu quaestionum numquam adficier sat grauibus atque inmanibus existimet poenis nisi in ipsum saeuiat carcerem,

1 requirimus *Salm* 3 illi sedes *Sab* 4 thuris *P corr* plenas *Urs:* plenis *P* coniiciatis *Heraldus* 6 angunt *Orellius* 8 moruorum *P corr* ualetudinũ *P* 9 *amissionem *P* 10 simultates bella *scripsi:* bella simultates *P* 14 carunculae *Sab:* calunculae *P* 17 qua f. n. s. c. uitae *Salm* 18 adscribere fortunio [uoluptatem] nec *Urs* [adscribere infortunio uoluptatem] nec *Heraldus* timere mortem *?* 19 e *Gel* ex *Urs* 22 uexato *Sab* inferet *Gel* (inferret *Sab*)*:* inferat *P* educet *Sab:* seducet *P* 23 carcere *c'* datum *Urs:* natum *P* damnatum *Gel* in ingressu *scripsi:* in egressum *P* inegressum *Sab* ingressum *Gel om Urs* lumine cassum *Klussmannus* 24 adficier *scripsi:* adficere *P* sat grauibus *scripsi:* segregauimus *P* se grauibus *Sab* se grauaminibus *Klussmannus*

materiam eius comminuat atque urat tectum, parietem, ianuas partesque alias operis renudet deiciat adfligat, nesciens hoc facto ei cui uideatur officere dari ab se lucem et sceleratam eripi caecitatem: itidem et uos flammis exiliis cruciatibus beluis, quibus corpora lancinatis et diuexatis nostra, non uitam eripitis nobis, sed pelliculis releuatis | et cutibus nos nescii, f. 64 et quanto instatis et pergitis in effigies has nostras speciesque saeuire, tanto artis et grauibus releuatis nos uinculis et ad lumen efficitis circumcisis nexibus euolare. quare, homines, abs- 78 tinete quaestionibus uacuis impedire spes uestras, nec si aliter quam uos putatis aliquid se habet, uestris potius opinionibus credere quam rei debetis augustae. urgent tempora periculis plena et exitiabiles imminent poenae: confugiamus ad salutarem deum nec rationem muneris exigamus oblati. cum de animarum agatur salute ac de respectu nostri, aliquid et sine ratione faciendum est, ut Epictetum dixisse adprobat Arrianus. dubitamus, ambigimus nec esse quod dicitur plenum fidei suspicamur: committamus nos deo, nec plus apud nos ualeat incredulitas nostra quam illius nominis et potentiae magnitudo, ne dum ipsi nobis argumenta conquirimus quibus esse uideatur falsum id quod esse uolumus atque adnitimur uerum, obrepat dies extremus et inimicae mortis reperiamur in faucibus.

16 Epict. fr. 181 Schweigh.

1 ectum *P corr c* 4 itidem *Sab:* ididem *P* flammis *Sab:* flaminis *P* 5 diuexatis *Gel:* diu uexetis *P* diu uexatis *Sab* 6 releuatis *Urs:* reuelatis *P* nos *Sab:* uos *P* nos nescii, et] nos, nescii quod *Gel* 7 quantum *Sab* 8 tantum *Sab* releuatis *Urs:* reuelatis (u *ex* b) *P* 10 questionibus *P* 14 muneris *Sab:* numeris *P* 15 agitur *Urs* 16 Epithetum *Sab corr in err* 19 numinis *Urs* 20 conquirimus *Sab:* conquisimus *P* 21 uolumus *scripsi:* nolimus *P* nolumus *Rigaltius* abnutemus *Salm* adnitimur uerum, obrepat] abnutemus, rerum obrepat *Klussmannus* 22 ARNOUII ADUERS NATIONES LIB. II. EXP. INCIPIT LIB. III

LIBER TERTIVS

1 Iamdudum quidem criminibus his omnibus, maledictionibus potius ut uera dicamus, ab excellentibus parte in hac uiris et ueritatem istam commeritis nosse satis plene accurateque responsum est neque apex ullus ullius praetermissus est quaestionis qui non sit modis mille et rationibus ualidissimis refutatus. non est igitur necessarium parte in hac causae
f. 64b diutius | inmorari. neque enim res stare sine adsertoribus non potest, religio Christiana aut eo esse comprobabitur uera, si adstipulatores habuerit plurimos et auctoritatem ab hominibus sumpserit. suis illa contenta est uiribus et ueritatis propriae fundaminibus nititur nec spoliatur ui sua, etiamsi nullum habeat uindicem, immo si linguae omnes contra faciant contraque nitantur et ad fidem illius abrogandam consensionis unitae
2 animositate conspirent. nunc ad ordinem reuertamur a quo sumus necessario paulo ante digressi, ne diutius interrupta defensio palmam criminis comprobati calumniatoribus concessisse dicatur. subiciunt enim haec: si uobis diuina res cordi est, cur alios nobiscum neque deos colitis neque adoratis nec cum uestris gentibus communia sacra miscetis et religionum coniungitis ritus? possumus interim dicere: ad cultum diuinitatis obeundum satis est nobis deus primus, deus, inquam, primus, pater rerum ac dominus, constitutor moderatorque

8 ·tare *P* res stare] stare *Sab* restare *Meursius tamquam e codice* per se stare *Klussmannus* 9 et religio *Salm* christiani *P corr c'* religio Christiana *seclusit Zinkius* 10 omnibus *P corr* 14 fidem *Sab:* finem *P* abrogandam *Sab:* adrogandam *P* 17 concessise *P* 18 diuina *P* 20 gentilibus *Zinkius* cummunia *P corr*

cunctorum, in hoc omne quod colendum est colimus, quod
adorari conuenit adoramus, quod obsequium uenerationis ex-
poscit uenerationibus promeremur. cum enim diuinitatis ipsius
teneamus caput, a quo ipsa diuinitas diuinorum omnium quae-
cumque sunt ducitur, superuacuum putamus personaliter ire
per singulos, cum et ipsi qui sint et quae habeant nomina
nesciamus et cuius sint praeterea numeri neque liquidum neque
comprehensum neque exploratum habere possimus. atque ut 3
in terrestribus regnis necessitate nulla compellimur, | regalibus f. 65
in familiis constitutos nominatim cum principibus adorare, sed
in regum ipsorum cultu quicquid illis adnexum est tacita ut
se sentit honorificentia comprehendi, non alia ratione quicum-
que hi dii sunt quos esse nobis proponitis, si sunt progenies
regia et principali oriuntur e capite, etiamsi nullos accipiant
nominatim a nobis cultus, intellegunt se tamen honorari com-
muniter cum suo rege atque in illius uenerationibus contineri.
et hoc quidem a nobis fuerit ita prolatum, si modo liquet et
constat praeter ipsum regem et principem esse alia numinum
capita, quae digesta et separata per † numerum uelut quendam
populum plebeiae multitudinis faciant. neque nobis in aedibus
sacris effigies pro diis, sigilla et simulacra uelitis ostendere,
quae intellegitis uos quoque, etsi recusatis et renuitis con-
fiteri, uilissimi esse formas luti et fabrorum figmenta puerilia.
et cum de re loquimur diuina uobiscum, hoc ut ostendatis ex-
poscimus, esse deos alios natura ui nomine, non in simulacris
propositos, quos uidemus, sed in ea substantia in qua con-
ueniat aestimari tanti esse nominis oportere uirtutem. sed con- 4

1 cunctarum *Klussmannus* colendum *Sab:* colendus *P* 4 capud *P corr* ae *P corr* quicumque *Heumannus* 5 personas *Sab* ire *add Sab* 6 singulas *Sab* 11 ut] ui *Sab om Urs* et *Salm* 13 hii *P* 17 ita *add c'* interea *?* 18 alia numinum *Rigaltius:* alienum *P* alia non *Sab* alia etiamnum *Salm* alia deum *Hildebrandius* alienigenum *Klussmannus* 19 numerum] munera certa suo numero *?* quendam *Sab:* quaedam *P* 21 sigilla et *Klussmannus:* illa et *P* et illa *Gel* 22 etsi *Klussmannus:* et *P om Sab* sed *Urs* at *Salm* recusatis *om Sab* 23 uilissimi *Sab:* uelissime *P* 27 numinis *Urs* uirtutum *Sab*

silium non est parte in hac causae diutius inmorari, ne lites maximas concitare ac tumultuosa conserere uideamur uelle certamina. sit ista, ut praedicatis, plebs numinum, sint deorum innumerae gentilitates, adstipulamur adquiescimus coniuemus nec in aliqua quaestione dubitabile istud ambiguumque configimus. illud tamen a uobis audire exposcimus et rogamus:
f. 65v unde uobis compertum est | uel quibus rationibus conprehensum, hinc sint in caelo quos esse existimatis et colitis an nescio qui alii opinionis et nominis inauditi? potest enim fieri, ut et hi sint quos esse non remini et quos esse confiditis in nulla inueniantur parti naturae. neque enim caeli aliquando subuolastis ad sidera, singulorum facies atque ora uidistis, et quos esse memineritis illic deos eosdem hic colere tamquam notos instituistis ac uisos. sed et illud rursus desideramus audire, a uobisne inposita habeant haec nomina quibus eos uocatis an ipsi haec sibi diebus imposuerint lustricis. si diuina haec sunt et caelestia nomina, quis detulit ad nos ea? sin autem a uobis appositas appellationes has habent, quemadmodum potuistis uocabula his dare quos neque uideratis aliquando neque quales aut qui essent ulla cognitione noratis?
5 sed ut uultis et creditis atque ut uobis persuasum est, hi dii sint, nominibus appellentur his etiam quibus eos † popularem censeri popularis uulgaritas ducit: unde tamen uobis liquet, nominibus hi suis censum compleant an sint aliqui uobis incogniti neque

1 partae *P corr* 3 plebs *Sab:* praebs *P* 4 gentilitates *Sab:* gentilitatis *P* atquiescimus *P* conibemus *c' om Sab* 5 conficimus *Meursius* 8 hinc *Sab:* hinc de (de *r*) *P* hinc di *Meursius* 10 ut hi *omisso* et *Sab* 11 parti *Hildebrandius:* partis *P* parte *Sab* 14 *sq.* audire a uobis, impositane *cum Sab uulgo, nisi quod Hildebrandio et Oehlero* ne imposita *placuit* 16 lustricis *Meursius:* lubidri's *P* ludicris *Sab* 17 at *P corr* 18 appellationis *P corr* 19 uideratis *Meursius:* uidebatis *P* 20 ulla *scripsi:* in ulla *P* in nulla *Sab* cognitione *Sab:* cognatione *P* 21 hii *P* 22 sint *Gel:* sunt *P* populares *Sab del Urs* populatim *Rigaltius: lacunam signare mauult Zinkius* 23 liquet *Zinkius:* quae *P* quaeso *Meursius* scire quot *Salm* nominis *Gel* 24 hi suis *Zinkius:* huius *P* sensum *Sab* compleant *Salm:* complent *P* an] etsi *Salm* sunt *Gel* incogniti neque *Zinkius:* in cognitione quae *P* in cognitione *Sab* in cognitionem *Urs*

in uisum aliquando notitiamque perlati? neque enim sciri est facile, definita et certa sit eorum numeri multitudo an sine ulla populositatis summa sit nec computationis alicuius rationibus terminata. fingamus enim uos deos mille percolere uel milia potius quinque: at in rerum natura potest forsitan fieri, ut deorum milia centum sint, potest, ut hoc amplius, immo, quod diximus paulo ante, potest deorum summa esse nulla | nec numerabili circumscriptione finita. aut igitur et uos f. 66 impii, qui praeter deos paucos reliquorum officia non obitis, aut si uobis ueniam ceterorum ignorantiae postulatis, eandem et nobis conciliabitis ueniam, si pro parte consimili eorum religionibus abstinemus quos esse omnino nescimus. et tamen 6 ne nos quisquam peruicaciter arbitretur sacramenta nolle suscipere ceterorum quaecumque sunt numinum. deuotas etenim mentes et manus protendimus supplices neque aspernamur quocumque inuitaueritis accedere, si modo discamus, quinam isti sint diuini quos nobis ingeritis, et quos par sit adiungi summi regis ac principis uenerationi. Saturnus, inquit, et Ianus est, Minerua Iuno Apollo Venus Triptolemus Hercules atque alii ceteri, quibus magnificas aedes cunctis paene in urbibus religiosa consecrauit antiquitas. inuitare nos forsitan ad istorum numinum potuissetis cultum, si non ipsi uos primi opinionum turpium foeditate talia de illis confingeretis quae non modo illorum polluerent dignitatem sed minime illos esse qualitatibus conprobarent eis adiunctis. adduci enim primum hoc ut credamus non possumus, immortalem illam praestantissimamque naturam diuisam esse per sexus et esse partem unam mares, partem esse alteram feminas. quem quidem locum plene iamdudum homines pectoris uiui tam Romanis litteris explicauere

1 uisum *Meursius:* usum *P* 3 populositas *Salm* 5 ad *P corr* potest et *Sab* 10 postulatis *Sab:* postulastis *P* 13 arbitretcur *P corr* suscipere *P* 14 sunt *add c* 15 aspernamur *Sab:* aspernamus *P* 16 quocumque *Sab:* quodcumque *P* 17 sint *Heumannus:* sunt *P* diui *Sab* 18 inquid *P corr* anus *P corr c'* 19 est] et *Salm* treptolemus *P* herculis *P corr* atque alii] Aesculapius *Urs* 20 ceteri *Meursius:* et ceteri *P* 25 comprobarent iis *Hildebrandius:* conprobaretis *P* comprobarent *Heraldus*

quam Graecis, et ante omnes Tullius Romani disertissimus ge-
neris nullam ueritus impietatis inuidiam ingenue constantem
f. 66b et libere quid super tali opinatione | sentiret pietate cum
maiore monstrauit: a quo si res sumere iudicii ueritate con-
scriptas, non uerborum luculentias pergeretis, perorata esset
haec causa nec secundas ut dicitur actiones nobis ab infanti-
7 bus postularet. sed quid aucupia uerborum splendoremque ser-
monis peti ab hoc dicam, cum sciam esse non paucos, qui
auersentur et fugiant libros de hoc eius nec in aurem uelint
admittere lectionem opinionum suarum praesumpta uincentem,
cumque alios audiam mussitare indignanter et dicere, oportere
statui per senatum, aboleantur ut haec scripta quibus Chris-
tiana religio comprobetur et uetustatis opprimatur auctoritas?
quinimmo, si fiditis exploratum uos dicere quicquam de diis
uestris, erroris conuincite Ciceronem, refellitote, redarguite,
temeraria et impia dictitare conprobate. nam intercipere scripta
et publicatam uelle submergere lectionem non est deos defen-
8 dere sed ueritatis testificationem timere. ac ne tamen et nobis
inconsideratus aliquis calumniam moueat, tamquam deum quem
colimus marem esse credamus, ea scilicet causa, quod eum
cum loquimur pronuntiamus genere masculino, intellegat non
sexum sed usu et familiaritate sermonis appellationem eius et
significantiam promi. non enim deus mas est, sed nomen eius
generis masculini est, quod idem uos dicere religione in uestra
non quitis. nam consuestis in precibus 'siue tu deus es siue
dea' dicere, quae dubitationis exceptio dare uos diis sexum
disiunctione ex ipsa declarat. adduci ergo non possumus, ut
corpora credamus deum. nam esse necesse est corpora, si sunt

1 de nat. deor. fr. 3 Bait.

1 graegis *P corr c'* 4 quos *P corr* 5 esset *Dauisius:* esse et *P* esset et *Sab* 15 refellitote, redarguite, temeraria et impia dictitare *Stewechius:* temeraria et impia dictitare refellitote redarguite *P* 16 dictare *Sab* dicta *Gel* reprobate *Sab* 18 testificationem *Sab, r:* testificatione *P* 20 marem *Sab:* matrem *P* 24 quid *Sab corr in err* 25 praecibus *P* siue dea] siue tu dea *Sab* 26 dubitationis *Sab:* dubitationib; *P* diis *Sab, r:* dii *P* 28 nam] at *Urs* esse *om Sab*

| mares ac feminae, aut insignificatam esse generum disiunctionem. f. 67 quis enim uel exigui sensus nescit terrenorum ab illo animantium conditore non alia de causa generis diuersi sexus institutos esse atque formatos, nisi ut per coitus et conubia corporum res caduca et labilis successionis perpetuae innouatione duraret? quid ergo? dicemus deos procreare, deos 9 nasci, et idcirco his additas genitalium membrorum partes, ut sufficere prolem possent, et noua quaque suboriente fetura quicquid prior aetas abstulisset recidiua substitutio subrogaret? ergo si haec ita sunt, id est si dii procreant † superi et super has leges experiuntur se sexus, suntque inmortales nec frigoribus fiunt senectutis effeti, sequitur ut debeant plena esse diis omnia neque innumeros caelos eorum capere multitudinem posse, siquidem et ipsi perpetuo generant et per suboles subolum multiplicata semper innumerabilitas ampliatur: aut si obscenitas coeundi ita ut decet ab diis abest, quae causa ratioque monstrabitur, cur insigniti sint his locis, quibus sexus se solet libidinum propriarum admonitionibus recognoscere? neque enim ueri est simile, haberi haec frustra aut inprobum in illis lusum ludere uoluisse naturam, ut eos his partibus aggeraret quibus utendum non esset. ut enim ad usus certos manus pedes oculi ceteraque constructio membrorum sua quaeque in officia constituta est, ita conuenit credere in sui muneris functionem comparatas esse has partes: aut confi-

1 faeminae *P corr* aut *addidi* insignificatam *scripsi:* insignificata *P* ui significata *Sab* insignita *Urs* esse] ex *Sab* disiunctionem *scripsi:* disiunctione *P* distinctione *Urs* 2 nesci *P corr c'* 8 quaque suboriente *Gel:* quaeq; sunt oriente *P* (quaeque sunt) oriente *sic Sab* 9 recidiba *P corr* 10 *sq.* [id est si dii procreant] superi et [super] has leges experiuntur sexus *Zinkius* [superi] et si per has (*uel* humanas) leges pariuntur sexus *?* 11 super] si per *Gel* 12 debeant *Sab*: debeat *P* 14 ipsi *Gel:* ipsi si *P* 16 obsenitas *P* 18 solent *Sab* 19 inprobum *Hauptius:* inprouida *P* improuidentiam *Sab* prouidentiam *Meursius* improuidam *Salm* 20 lusum *Hauptius:* suam *P* suaue *Salm* 21 esset *Urs:* ẽ sed *P* est, sed *Sab* est *Salm* 24 functionem *Sab:* finctionem *P* confitendum *Gel:* confidendum *1*

tendum est, in deorum corporibus esse aliquid uacuum, quod
10 sit frustra atque inaniter fabricatum. | quid dicitis, o sancti
f. 67b atque inpolluti antistites religionum? habent ergo dii sexus et genitalium membrorum circumferunt foeditates, quas ex moribus uerecundis infame est suis appellationibus promere? quid ergo iam superest, nisi ut eos credamus inmundorum quadrupedum ritu in libidinum furias gestire, cupiditatibus rabidis ire in mutuas complexiones et ad postremum fractis dissolutisque corporibus uoluptatis eneruatione languescere? et quoniam quaedam sunt feminarum generis propria, sequitur ut deas quoque credamus circumactis persoluere suas mensibus leges, fastidiosos ducere atque habere conceptus, aboriri praeferre et praepropero partu septimanas edere aliquando feturas. o pura, o sancta atque ab omni turpitudinis labe disparata atque abiuncta diuinitas! hauet animus atque ardet, in chalcidicis illis magnis atque in palatiis caeli deos deasque conspicere intectis corporibus atque nudis, ab Iaccho Cererem, Musa ut praedicat Lucretia, mammosam, Hellespontiacum Priapum inter deas uirgines atque matres circumferentem res illas proeliorum semper in expeditionem paratas. hauet, inquam, uidere deas grauidas, deas fetas gliscentibusque per dies aluis alias intestini ponderis morositate cunctari, parturire alias tractu longo et manus obstetricias quaerere, illas telis grauibus et dolorum acuminibus fixas heiulare, tortari et inter haec omnia suppetias Iunonis implorare Lucinae. nonne multo est rectius maledicere, conuiciari atque alia ingerere diis probra,

17 sq. Lucret. 4, 1168 L.

5 moribus *scripsi:* oribus *P* 7 quadripedum *P* 8 ad *om* *Sab* 9 uoluptatis *Gel:* uoluntati *P* uoluntatis *Sab*, *r* eneruatione *Sab:* eneruationi *P* languescere *Sab*, *r:* anguescere *P* 11 deas *scripsi:* eas *P* 12 abortiri *Urs* praeferre *scripsi:* perferre *P* 15 auet animus *Gel:* habet et animum *P* habet etiamnum *Sab* 17 ab] apud *Sab* iactho *P* Iacchum *Sab* 18 Lucretii *Sab* priapum *Sab*, *r:* priamum *P* 20 praeliorum *P corr c'* expeditionem *Huetius:* expeditione *P* auet *Gel:* habet *P* 21 fitas *P corr c'* aluis] aliis *Sab* 22 alias *post* aluis *addidi* 23 obsticias *P corr c'* quaereres *Sab* alias *Urs* 24 tortari *Canterus:* et hortari *P* 26 conuitiari *c'* diis] de his *Sab*

quam uel obtentu pio talia de his monstra | opinionum in- f. 68
dignitate praesumere? et audetis adscribere causam nobis 11
offensionis deorum, cum, si iudicatio fiat, certissima in uobis
reperiatur haec esse et in contumelia alia quam opinamini
stare? nam si dii, ut dicitis, adficiuntur ira et animorum in-
dignationibus incalescunt, cur eos non putemus aegre atque
aegerrime sustinere, dari sibi a uobis sexus, quibus canes por-
cique formati sunt, et cum ita credatis, non aliter se fingi et
ignominiosa cum ostentatione proponi? ergo cum haec ita sint,
miseriarum omnium causa uos estis, uos deos impellitis, uos
excitatis infestare omnibus malis terras et noua quaeque cotidie
struere, quibus ulcisci se possint tot a uobis iniuriis et male-
dictionibus exasperati: maledictionibus, inquam, et iniuriis,
quas partim fabulis turpibus, partim opinionibus indecoris,
quas uestri theologi, quas poetae, quas ipsi uos quoque igno-
miniosis celebratis in ritibus, res perditas inuenietis humanas
et abiecisse clauum deos, si modo illorum curam spectat mor-
talium regere atque administrare fortunas. nam nobis quidem
cur irascantur non habent, quos uident et sentiunt neque se
colere neque deridere, quod dicitur, et honestius quam uos
multo de sui nominis dignitate existimare, quam credere.
de sexu hactenus. nunc ad speciem ueniamus et formas, quibus 12
esse descriptos deos superos creditis, quibus immo formatis et
templorum amplissimis conlocatis in sedibus. neque quisquam
Iudaeicas in hoc loco nobis opponat et Sadducaei generis fa-
bulas, tamquam formas tribuamus et nos deo: hoc enim pu-
tatur | in eorum litteris dici et ut rem certam * atque auctoritate f. 68b

1 uel *scripsi:* ut *P om Sab* 4 nec *Freinshemius* alia *add Oehlerus* 5 stare *Sab:* strare *P* 7 aegerrime *Urs:* acerrime *P* 14 quas *Sab:* quam *P* indecoris *Sab:* indecoriis *P* 15 theo-legi *P corr c'* 17 clabum *P corr* 18 administraret *P corr c'* 20 diridere *P corr* dicitis *?* quam uos *del Hugius* 21 quam] et *Gel* atque *Urs om Salm* quam uos *Hugius* 22 *sqq. in mg* De specie & | formis | deo 25 iudeicas *P* iudaicas *Gel* 26 tribu-amus *Sab:* tribuant *P* anos (a *eras*) *P* os *Salm* 27 dici et] dicier *Meursius* ut *scripsi:* ut uel *P om Gel* uelut *Meursius* rem certam *Vahlenus:* re certa *P* res certa *Meursius* rem certam atque] lege certaque *Gel* *lacunam indicauit Vahlenus: intercidisse uideri* testimonio *cf. 4, 18* auctorita *P corr c*

firmari: 'quae aut nihil ad nos attinent nec ex aliqua portione quicquam habent commune nobiscum, aut si sunt ut creditur sociae, quaerendi sunt uobis altioris intellegentiae doctores, per quos possitis addiscere, quibus modis conueniat litterarum illarum nubes atque inuolucra relaxare. nostra de hoc sententia talis est. naturam omnem diuinam, quae neque esse coeperit aliquando nec uitalem ad terminum sit aliquando uentura, liniamentis carere corporeis neque ullas formarum effigies possidere, quibus extima circumscriptio membrorum solet coagmenta finire. quicquid enim tale est, mortale esse arbitramur et labile; nec obtinere perpetuam posse credimus aeuitatem quod extremis coercitum finibus necessaria circumcludit ex-
13 tremitas. at uero uos deos parum est formarum quod amplectimini mensione, filo etiam terminatis humano, et quod indignius multo est, terrenorum corporum circumcaesura finitis. quid ergo dicemus? caput deos gestare tereti rotunditate colli erectum, retinaculis neruorum dorso inligatum ac pectori et ad ceruicum necessarias flexiones consertionibus uerticularum atque ossea substructione fulciri? quod si accipiemus ut uerum sit, aures etiam sequitur ut habeant curuis perterebratas anfractibus, oculorum orbiculos mobiles, superciliorum marginibus obumbratos, suspensum imbricem narium, munctionibus muculentis et spiritali commeabilem tractui, subactionibus ciborum dentes trini generis atque in officia trina compositos,
f. 69 manus ministras | operum, articulatis digitis et cubitorum mobilitate tractabiles, corporibus sustinendis pedes, explicandis gressibus et suggerendis anticipationibus itionum genua. quodsi

1 ad] lat *P corr* attinent *Sab:* attinet *P* 2 commune *Sab:* communem *P* ut *add Salm* creditae *Sab* 8 ullas' *Sab:* ulla *P* 14 etiam terminatis *scripsi:* et atterminatis *P* etiam atterminatis *Sab* 16 colli erectum *scripsi:* collectum *P* 18 ad *Sab, r:* a *P* uerticularum *F. Dousa:* uerticum *P* uertebrarum *Urs* 20 sequitur *Sab:* secuntur *P* ut *add c'* curbis *P corr* 21 mouiles *P corr* 22 imbricem *Sab:* imbricen *P* munctionibus *Sab, r:* unctionibus *P* 23 mucculentis *Sab:* munculentis *P* ciuorum *P corr r* 25 articulatis *scripsi:* articulis *P* 27 genua *addidi*

ea quae prompta sunt, consentaneum est et illa portari quae sub costis earumque sub cratibus cutes contegunt atque omentorum membranulae, gurguliones uentriculos lienes pulmones uesiculas iecora, intestinorum uolubilium tractus et per omnia uiscera commeantes purpurei sanguinis uenas cum arteriis spiritalibus coniugatas. an numquid caelestium corpora foeditatibus **14** his carent, et quoniam cibis mortalibus abstinent, edentulos eos esse paruolum credendum est ritu et uiduatos interioribus cunctis tamquam utres sufflatos turgidorum corporum inanitate pendere? quid quod, si haec ita sunt, erit uobis necessarium contueri, similesne sint dii omnes an formarum dispari circumscriptione teneantur. si enim par cunctis atque una est omnibus similitudinis species, non absurdum est credere errare eos fallique cognitionis in mutuae comprehensione. sin autem gerunt discrimen in uultibus, sequitur ut intellegi debeat, non alia de causa dissimilitudines his datas, nisi ut singuli se possent differentium signorum proprietatibus noscitare. ergo esse dicendum est quosdam capitones cilunculos frontones labeones simos, alios mentones naeuios atque nasicas, hos displosis naribus, illos resimis, nonnullos turgentibus malis aut buccarum cumulatione ** acriuoces, nanos longos medios macilentos pingues crassos, hos capillorum intortionibus crispulos, caluitiis alios | et glabritatibus rasos: neque opinari nos falso f. 69b uestrae produnt atque indicant officinae, siquidem cum facitis atque informatis deos, hos crinitos effingitis, alios leues, senes iuuenes pueros aquilos caesios rauos seminudos intectos aut, ne frigus incommodet, fluidarum uestium superiectione perfusos. quisquamne est hominum rationis alicuius sapore con- **15**

1 portari] putari *Sab* 2 earumquę *c'* 3 lienes *Urs:* uenas *P* renes *Meursius* 7 abstinent *Sab:* abstinentur *P* 8 paruulorum *Gel* 13 no^{n} *P* 14 cognitiones *P corr* im *P corr r* 17 prop^{r}ietatibus *P* 18 *in mg* ·R· silunculos *Urs* 19 simos *scripsi:* in his *P* naeuios *Gel:* naeuimos *P* 20 buccarum *Sab:* ubccarum *sic P* 21 mcumulatione (m *eras*) *P* *lacunam signaui* acriuoces *Gel:* sacriuoces *P* saccibucces *Salm* nanos *Sab:* mannos *P* 24 uestrae *Gel:* uestra et *P* uestrae et *Sab* officinae *Sab:* officina *P* 25 leues *Gel:* leues lenes *P* 26 aquilos *Gel:* aquilios *P* 27 incommudet *P corr*

tactus, qui pilos et lanugines credat in deorum corporibus nasci, qui annorum in illis inesse discrimina, qui et per uarias tegminum atque amictuum formas uestitos hos ire atque ab aestibus sese frigoribusque tutari? quod qui habet uerum, et hoc necesse est tamquam uerum accipiat: esse deos fullones, esse tonsores, qui uel sacras eluant uestes uel capillos imminuant siluescentium crinium uelleribus inuolutis. itane istud non turpe, non impietatis et contumeliae plenum est, moribundi et caduci animantis liniamenta diis dare, insignire his partibus, quas enumerare, quas persequi probus audeat nemo nec sine summae foeditatis horrore mentis imaginatione concipere? hocine est illud fastidium uestrum, sapientia haec adrogans, qua despuitis nos ut rudes atque omnem scientiam remini rerum uobis diuinarum patere? Aegyptiorum ridetis aenigmata, quod mutorum animantium formas diuinis inseruerint causis easdemque quod species multo ture accipiant et reliquo caerimoniarum paratu: uos effigies hominum tamquam deorum ueneramini potestates nec pudet his ora terreni animalis imponere, erroris alios et stultitiae condemnare et in
f. 70 erroris eiusdem similitudine ac uitii | deprehendi. nisi forte
16 dicetis alias quidem inesse diis formas, sed honoris et dicis causa species uos eis accommodauisse mortalium: quod maioris multo est contumeliae, quam erroris aliquid ignoratione fecisse. nam si uos fateremini id quod uestra suspicio credidisset formamentis adtribuisse diuinis, minus erat iniuriae praesumpta in opinatione peccasse: nunc uero cum aliud creditis et aliud fingitis, et in eos estis contumeliosi quibus id adtribuitis quod eis confitemini non esse, et inreligiosi esse monstramini, cum id adoratis quod fingitis, non quod in re esse ipsaque in

1 polos *P corr c'* 5 fullones *Sab:* tullones *P* 7 inuolutis *scripsi:* inuolutos *P* 12 hoccine *r* 13 sscientiam *P corr* 16 censibus *Orellius* ture *Sab:* iure *P* 19 errori asalios *P corr c'* 20 uitii *scripsi:* uitio *P* 21 sed *Urs:* et *P* honoris *Sab:* honores *P* dicis *Lipsius, Urs:* dotis *P* 22 causas *P corr* 24 credidissed *P corr* formam mentis *Sab* 26 opinatione *Sab:* opinatio *P* 27 id attribuitis *Gel:* ita tribuitis *P* it adtribuitis *r* 28 eis *Oehlerus:* eos *P* ipsaquę *P*

ueritate censetis. si aselluli canes porci humanum aliquid saperent fingendique haberent artes idemque nos uellent cultu aliquo prosequi et statuarum consecrationibus honorare, quantas nobis irarum flammas, indignationum quos turbines concitarent, si suorum corporum formas nostra uellent portare atque obtinere simulacra? quantas, inquam, irarum flammas suffunderent, excitarent, si urbis conditor Romulus asinina staret in facie, si sanctus Pompilius in canina, si porcina sub specie nomen esset Catonis aut Marci Ciceronis inscriptum? ita ergo stoliditatem uestram non rideri, si rident, uestris ab numinibus remini, aut quoniam censetis adfici eos ira, non insanire, non furere neque pro iniuriis et contumeliis tantis ultum ire se uelle iacularique in uos ea quae dolor suetus est iacere et offensionis acerbitas comminisci? quanto fuerat rectius elephantorum his formas, pantherarum aut tigridum, taurorum equorumque donare? nam quid in homine | pulcrum f. 70b est, quid, quaeso, admirabile uel decorum, nisi quod et clurino cum pecore nescio quis auctor uoluit esse commune? sed 17 si uobis, inquiunt, nostra opinatio displicet, uos demonstrate, uos dicite, qua sit deus praeditus forma. si ueram uultis audire sententiam: aut nullam habet deus formam, aut si informatus est aliqua, ea quae sit profecto nescimus. neque enim quod uidimus numquam nescire esse ducimus turpe aut ea re prohibemur aliorum sententias refutare, quia super hoc nostram nullam ipsi sententiam promimus. ut enim, si uitreus esse dicatur mundus, si argenteus, ferreus uel ex fragili conglobatus et fabricatus testa, non dubitemus falsum esse contendere, quamuis quae sit eius materia nesciamus, ita cum de specie agatur dei, quam perhibetis conuincimus non esse, etiamsi

18 Ennius sat. 45 V.

1 ueritate *apographum Bruxellense:* ueritate ẽ *P* ueritate esse *Sab* asselluli *P corr c'* porci *P* 6 *inquam *P* 13 que *P* 14 aceruitas *P corr* 15 helefantorum *P* trigridum *P corr* 17 clurino] ueterino *Sab* *in mg* ∴ 19 nobis *Sab* 20 praedictus *Sab* 22 que *P corr c'* 23 prohibemur *Gel:* prohibemus *P* 24 aliorum *Gel:* aliquorum *P* 25 ipsi *P* 26 conglobatus *Meursius:* conclobatus *P* condolatus *Sab* 27 testa *Gel:* est testa *P* esse testa *Stewechius*

18 quae sit minus possumus explicare. quid ergo, inquiet aliquis, non audit deus, non loquitur, non ante se positas res uidet, non intuetur? suo forsitan genere, non nostro. neque enim ueri aliquid scire tanta in re possumus aut suspicionibus indagare, quas esse apud nos liquet instabiles, lubricas et uanorum similitudines somniorum. si enim dixerimus isdem illum rationibus uidere quibus et nos uidemus, sequitur ut intellegi debeat, superiectas pupulis eum habere membranulas, coniuere, nictare, radiis aut imaginibus cernere, aut quod oculis commune est omnibus, sine alterius luminis commixtione nihil omnino conspicere. quod ipsum similiter de auditu ac de elo-
f. 71 quii forma et uerborum prolatione dicendum est: | si per aures audiat, eas quoque habere flexuosis tramitibus perforatas, qua inrepere uox possit sensum nuntiatura sermonis, aut si uerba ore funduntur, labia habere cum dentibus, quorum inflictu et mobilitate multiiuga lingua sonos articulet et uocem in uerba
19 conformet. at si nostri animi mentem non recusatis audire, tantum abest, ut nos deo corporalia liniamenta tribuamus, ut animorum etiam decora ipsasque uirtutes, quibus eminere uix concessum est paucis, tantae rei uereamur adscribere. quis enim deum dixerit fortem constantem frugi sapientem? quis probum, quis sobrium, quis immo aliquid nosse, quis intellegere, quis prouidere, quis ad fines officiorum certos actionum suarum decreta dirigentem? humana sunt haec bona et ex oppositione uitiorum existimationem meruerunt habere laudabilem. quis est autem tam optusi pectoris, tam bruti, qui humanis bonis deum esse dicat magnum aut ideo nominis maiestate praecellere quod uitiorum careat foeditate? quicquid de deo dixeris, quicquid tacitae mentis cogitatione conceperis,

3 non *add c'* 8 pupulis *Meursius tamquam e codice:* populis *P* pupillis *Sab* conibere *c'* 9 nictare *Sab:* nectare *P* 10 *est *P* 14 uos *P corr c'* 15 labia *P* 16 mouilitate *P corr* multiiugos *Stewechius* 17 at *scripsi:* ac *P om Sab* mentem *Rigaltius:* motum *P* 19 decora *Sab, r:* decorpora *P* decorora *c'* 20 uereamur *Sab:* ueremur *P* 22 aliquid *Sab:* aliquis *P* 23 auctionum *P corr* 25 oppositionem *P corr* 27 numinis *Urs*

in humanum transilit et corrumpitur sensum, nec habet propriae significationis notam quod nostris dicitur uerbis atque ad negotia humana compositis. unus est hominis intellectus de dei natura certissimus, si scias et sentias nihil de illo posse mortali oratione depromi. et haec uero prima est uestrorum 20
numinum contumelia, quam de formis | et sexibus boni scilicet f. 71b
uindices et religiosi constituistis auctores. illud uero quod sequitur quale est, quod deos nobis inducitis alios fabros, alios medicos, alios lanarios nautas citharistas auloedos uenatores pastores et, quod supererat, rusticos? ille, inquit, musicus deus est, et hic alter diuinus est. ceteri enim dii non sunt musici et uentura praedicere inscitia nesciunt atque ignorantia futurorum. obstetriciis ille informatus artibus, medicorum alius institutus est disciplinis. ergone singuli sua in re pollent nec in auxilium uocati alienis possunt in partibus subuenire? hic in sermone facundus est atque in uerborum continuationibus promptus: bardi enim sunt alii nec possunt aliquid scitum, si oratio facienda est, eloqui. et rogo: quae ratio est, quae tam dura ne- 21
cessitas, quae causa, ut artificia haec superi tamquam uiles nouerint atque habeant sellularii? in caelo enim cantatur et psallitur: ut interualla et numeros uocum nouem conserant scitule ac modulentur sorores. sunt in sidereis motibus siluae, sunt lustra, sunt nemora: ut uenationum praepotens habeatur in expeditionibus Diana. imminentia dii nesciunt et sortibus uiuunt agitanturque fatalibus: ut quid cuique crastinus dies ferat aut hora, Latonius explicet atque aperiat uates. ipse alio impletur deo et ui numinis premitur exagitaturque maioris: ut merito dicatur habeaturque diuinus. corripiuntur dii morbis et uulnerari, uexari aliqua ex re possunt: ut cum exegerit ratio,

1 sens•um *P* habet *Sab:* habeat *P* 3 ad *sup. uers. P* 5 uerbo *P corr* 6 boni *Sab:* bonis *P* 8 uobis *Sab* 9 naccas *Meursius* aulaedos *Sab:* aut lędos *P* uenatores *Sab:* uenetores *P* 10 superat *Sab* et ille *Sab* inquid *P corr* 11 diuini *Urs* musici *addidi* 13 obstetricis *Sab* 18 at *Sab* 19 ut *Sab, r:* aut *P* 21 conserant *Sab:* consecrant *P* 22 scitule *dubitanter Oehlerus:* scitulae *P* sorores] *interrogationis signum, quod uulgo hic et in sequentibus ponitur, sustuli* sideribus *Meursius* montibus *Sab* montes *Meursius* 23 ut *add Gel* habeatur *Gel:* habetur *P* 25 uiunt *P corr*

f. 72 auxiliator | subueniat Epidaurius. parturiunt, pariunt: ut difficiles puerperiorum tricas Iuno mulceat corripiatque Lucina. rem rusticam tractant aut curant militaria munera: ut flammis potens Vulcanus fabricetur his enses aut ruris ferramenta procudat. uestis indigent tegmine: ut uirgo Tritonia curiose eis stamen neat et qualitate pro temporis aut trilices tunicas aut de serico componat. accusant et diluunt crimina: ut Atlantea progenies eloquii primas ferat studiosa exercitatione quaesiti.

22 set erras, inquit, et falleris; non enim ipsi opifices dii sunt, sed ingeniis hominum subiciunt has artes atque, ut uita sit instructior, tradunt scienda mortalibus. sed qui aliquam subicit ignaro ac nescio disciplinam, sollertem quem is efficere nonnullius operis scientia contendit, sciat ipse necesse est primus id quod alterum callere constituit. neque enim traditor alicuius esse scientiae potis est, ut non eius quod tradit praecepta habeat cognita et rationem teneat exercitatissime comprehensam. dii ergo sunt artifices primi, siue quod, ipsi ut dicitis, subdunt scientiam mentibus, siue quod immortales et geniti numquam genus omne terrenum uetustate temporis antecedunt. hoc est ergo quod quaeritur, cum sit nullus apud superos artibus his locus neque usus, illorum neque natura deposcat ingeniosum aliquid aut sellularium scire: cur esse dicatis in aliis alios perceptionibus gnarures et habere sollertias, in quibus singuli se uincant | f. 72b scientiarum cognitione discreti?

23 nisi forte hoc dicitis, deos artifices non esse, sed eos

2 corripiatque *Sab:* corripietque *P* 3 flammipotens *Gel* 4 feramenta *P corr* 5 curiose iis *Salm:* curiosius *P* 6 stamen *Sab, r:* tamen *P* 7 componat *Meursius:* et imponere *P* imponat *Sab* et sine onere imponat *Salm* Atlantea *Sab:* alantea *P* 8 quaesiti. et *Sab* 11 his instructior *Meursius* sciendas *Meursius* 12 sollertem quem *scripsi:* sollertemque *P* is *scripsi:* his *P* hunc *Urs om Meursius* 14 callere *Urs:* colere *P* docere *Meursius* 15 scientiae *Sab:* sciente *P* scientie *r* praecepta *Sab:* percepta** *P* 16 exercitatissume *P corr* 17 primi *Gel:* primi sunt *P* sunto artifices, primi sunto *Salm* 20 aput *P corr* 21 usus illorum *uulgo* 23 alios *add Scaliger* gnarures *Scaliger, Urs:* ignaro res *P* gnariores *Sab* ignarures *Meursius* *in mg* ∴ 24 singuli se uincant *Urs:* singulis euincant *P*

his artibus praesidere, curare, immo sub illorum posita esse tutela omnia quae administramus, quae gerimus, atque ut bene ac feliciter cedant, illorum prouisione curari. quod quidem merito dici ac probabiliter uideretur, si ad uoluntatem semper sententiamque procederent ea quae obimus, quae gerimus aut in negotiis periclitamur humanis. cum uero in contrarium cotidie res uertantur neque ad propositum uoluntatis actionum respondeant fines, ludentis est dicere, deos nobis superesse custodes, quos suspicio finxit nostra, non explorata ueritas comprehendit. per maria Mater Matuta tutissimas praestat commeantibus nauigationes: et cur insanum mare tam frequentes exposcit crudelium naufragiorum ruinas? salutaria et fida consilia nostris suggerit cogitationibus Consus: et in contrarios exitus cur adsidue uertitur placitorum inopinata mutatio? armentorum et pecorum gregibus Pales praesunt Inuusque custodes: et cur saeua contagia et pestilentes morbos ab aestiuis auertere cessatione inimica non curant? Flora illa genetrix et sancta obscenitate ludorum bene curat ut arua florescant: et cur cottidie gemmulas et pubescentes herbas adurit atque interficit nocentissimum frigus? puerperiis Iuno praeposita est et auxiliatur genetricibus fetis: et matrum intereunt cur cotidie millia parricidalibus nixibus interemptae? in tutela Vulcani est ignis et materies eius in illius | regimine constituta est: f. 73
et cur aedes frequentissime sacras atque urbium portiones ad cinerem patitur flammarum uoracitate conlabi? diuinationis scientiam largitur hariolantibus Pythius: et cur obliquata, dubia, cur obscuritatis submersa caligine dat saepius subministratque res-

3 uene *P corr* cedant *Sab:* credant *P* 10 permarini *r* Mater Matuta *addidi* praestant *r* praestat Portunus *Sab* 11 et *Gel:* sed *P* 12 exposcit *P. Iunius:* exposuit *P* 14 adsiduae *P* 15 inbusque *P corr c'* 16 aest*iuis* *P* 17 meretrix *Urs* 22 bulcani *P corr* 23 materiaes *P corr r* 24 frequentissimę *P* portiones *Salm:* portiores (*in mg* ∴) *P* potiores *Sab* ad cinerem *Sab:* ac cinerum *P* 26 pytius *P* obliqua et dubia *uel* obliquitate dubia *Urs* obliqua ac dubia *Salm* 27 obscuritatis *Meursius:* obscuritatibus *P* obscuritatum *Urs* °saepius *P* submonstratque *Sab*

ponsa? Aesculapius officiis et medendi artibus praeest: et cur plura morborum et ualetudinum genera ad sanitatem nequeunt incolumitatemque perduci, immo sub ipsis fiunt curantium manibus atrociora? curat Mercurius ceromas, pugillatibus et luctationibus praeest: et cur inuictos omnes non perficit quibus praeest, cur unius in officio praesidatus hos uictoriae compotes, alios uero perpetitur ignominiosa in-
24 firmitate rideri? tutelatoribus, inquit, supplicat diis nemo, et idcirco singuli familiaribus officiis atque auxiliis desunt. nisi enim tura et salsas accipiant fruges, benefacere dii nequeunt, et nisi pecorum sanguine delibutas suas conspexerint arulas, suos deserunt atque abiciunt praesidatus? atquin ego rebar paulo ante, spontaneas esse numinum benignitates ultroque ab his fluere inexpectata beniuolentiae munera. numquid enim rex poli libamine aliquo exambitur aut hostia, ut omnia ista quibus uiuitur commoda mortalium gentibus largiatur? non feruorem genitalem solis deus, noctis et tempora, uentos pluuias fruges cunctis subministrat aequaliter bonis malis iniustis iustis ingenuis seruis pauperibus diuitibus? hoc est enim proprium dei potentis ac ueri, inexorata beneficia
f. 73b praebere fessis atque inualidis | rebus et multiformi semper asperitate uallatis. nam sacrificiis editis id quod poscaris adnuere, non est istud postulantibus subuenire sed benignitatis propriae munificentiam uenditare. ludimus et lasciuimus tanta in re homines, et qui sit deus obliti, quid istius magnificentia nominis, quicquid uile uel sordidum suspiciosa potuimus cre-
25 dulitate confingere diuis tutelaribus adrogamus. unctionibus,

1 officinis *Stewechius* 4 curat *Salm:* cürae (*in mg* ∵) *P om Urs* ceroma *Sab* ceromasi *Urs* 5 praestat *Sab* 7 compotit *Stewechius* compotes esse ? esse compotes ? 8 tutelaribus *Sab* 10 thura *ex* cura *P* tura *r* 11 dilibutas *P* 12 praesidatus *Sab:* praesidiatus *P* adquin *P corr* 14 inexpetita *Urs* numquit *P corr* 16 commodam *P corr c'* gentibus] generi *Urs* 17 ferborem *P corr* 18 plubias *P corr* 19 iustis iniustis (iniustis iustis *Hildebrandius*) ingenuis *Urs:* iniustis *P* 20 inexorta *P corr c'* 25 quid *Sab*

inquit, superest Vnxia, cingulorum Cinxia replicationi, Victa et Potua sanctissimae uictui potuique procurant. o egregia numinum et singularis interpretatio potestatum: nisi postes uirorum adipali unguine oblinerentur ab sponsis, nisi uirginalia uincula iam feruentes dissoluerent atque imminentes mariti, nisi potarent et manderent homines, di nomina non haberent? quid, quod non contenti tam deformibus subdidisse atque inplicuisse deos curis, naturas his etiam feras truculentas immanes, malis gaudentes semper et humani generis adtribuitis uastitate. non commemorabimus hoc loco deam La- **26**
uernam furum, Bellonas Discordias Furias et laeua illa quae constituitis numina taciturnitatis silentio praeteribimus. Martem ipsum ponemus in medio et speciosam illam Cupidinum matrem, ex quibus unum praeficitis proeliis, amoribus alteram et cupiditatis ardori. potestatem, inquit, bellorum Mars habet. utrumne ut mota compescat an ut cessantia et quieta commoueat? nam si sedator militaris insaniae est, cur cotidie bella non desunt? sin autem conditor illorum est, deum ergo dicemus in uoluptatis suae dulcedinem collidere | orbem totum, f. 74
discordiarum et discriminum causas inter gentes serere terrarum longinquitate diiunctas, conducere ex diuerso tot mortalium milia et intra uerbi unius moras campos cadaueribus aggerare, sanguineos praecipitare torrentes, fundatissima delere imperia, aequare urbes solo, libertatem ingenuis abrogare et seruitutis condicionem imponere, dissensionibus gaudere ciuilibus, commorientium fratrum parricida nece et ad ultimum filiorum et patrum parricidali congressionis horrore. quod ipsum licebit **27**
in Venerem pari atque eadem ratione traducere. nam si amoris

1 inquid *P corr in mg* ∵ Victa *Sab:* uita *P* Victua *Urs* 2 Pota *Canterus* aegregia *P* 3 interpraetatio *P* 6 dii *c* 8 curis *Sab:* curiis *P* naturas *Gel:* naturam *P* 9 attribuitis *Sab:* adtributis *P* 10 uastitatem *Sab* commemorabimus *Gel:* commemorauimus *P* Lauernam *Sab:* labernam *P* 11 leua *P* 12 praeteribimus *Meursius:* praeterimus *P* 14 alteram *Elmenhorstius:* alterum *P* 15 et *Sab:* ex *P* 17 uella *P corr* 21 disiunctas *Sab* 24 solo *Sab:* soli *P* 26 parricida *seclusit Hugius* nec• *P* 27 parricidali *seclusit Zinkius*

haec flammas, sicut perhibetis et creditis, cogitationibus subdi humanis, sequitur ut intellegi debeat, quicquid labis et criminis ab insania proficiscitur tali, Veneriis debere uulneribus imputari. ergone dea cogente in uilissimi nominis scorta suam saepius produnt etiam nobiles dignitatem, dissuuntur tenacium matrimoniorum nexus, in incestas libidines necessitudo sanguinis inardescit, insaniunt in liberos matres, patres uirginum suarum uota in se uertunt, contra decus aetatis senes in obscenos ingemunt curis iuuenalibus adpetitus, sapientes et fortes uiri soluunt decreta constantiae uirilitatis uigore mollito, innectuntur ceruicibus laquei, conscenduntur ardentes rogi et per uastas atque altissimas rupes iaciunt se passim uoluntariis
28 saltibus praecipitati? quisquamne est hominum rationis alicuius primordiis indutus, qui diuinitatis substantiam tam foedis
f. 74ᵇ polluat aut contaminet | moribus? qui naturas attribuat diis tales, quas in agrestibus beluis lenitudo saepe permulsit atque extenuauit humana? ubinam, quaeso, est illud, quod ab omni perturbationis adfectu dii procul amoti sunt, quod lenes placidi mites, quod in genere uirtutis unito perfectionis apicem atque ipsius retinent sapientiae summitatem? aut cur eos oramus, ut a nobis aduersa atque inimica propellant, si malorum omnium quibus cotidie carpimur ipsi esse nobis reperiuntur auctores? quantumlibet nos impios, inreligiosos uocetis aut atheos, numquam fidem facietis esse amorum deos, esse bellorum, esse qui discordias conserant, qui furialibus stimulis animos inquietent. aut enim uerissime dii sunt, et ea quae commemorastis non faciunt: aut si faciunt ea quae dicitis, sine
29 ulla dubitatione dii non sunt. et tamen possemus utcumque

3 tali *Urs:* talib; *P* Veneris *Urs* debere *Gel:* debeat *P* 4 suam *Sab, r:* sua *P* 5 dissuuntur *Sab:* dissuriun'tur *sic P* disuniuntur *Salm* tenacium *Sab, r:* tanacium *P* tenaces *Urs* 6 in *add Stewechius* incesta libidine *Sab* 9 iuuenilibus *Sab* 14 imbutus *Sab* substantiam *scripsi:* constantiam *P* 16 quas *P* aegrestibus *P corr* ueluis *P corr* laenitudo *P* 19 uirtutum omni *?* unico *Urs* unicae *Stewechius* 20 retinent *Gel, r:* retinet *P* 22 perperiuntur *P corr* 23 *in mg* ∵ 27 *in mg* ∵ aut si faciunt *add Klussmannus* aut si ea, quae dicitis, faciunt *Sab*

accipere a uobis has † mentes impiarum plenissimas fictionum, si non multa de diis ipsi tam contraria promentes dissoluentiaque se ipsa sustinere animi compelleretis adsensum. cum enim singuli singulos anteire interioris contenditis scientiae laude, et deos ipsos quos opinamini tollitis et reponitis alios quos manifestum est non esse, et alios alii deos in eisdem dicitis rebus, et innumeros esse conscribitis quos esse singulos semper consensio accepit humana. incipiamus ergo sollemniter ab Iano et nos patre, quem quidam ex uobis mundum, annum alii, solem esse prodidere nonnulli. quod si accipiemus ut uerum sit, sequitur ut intellegi debeat nullum umquam fuisse Ianum, quem ferunt Caelo atque Hecata procreatum in Italia | regnasse primum, Ianiculi oppidi conditorem, patrem Fonti, f. 75
Vulturni generum, Iuturnae maritum, atque ita per uos dei nomen eraditur, quem in cunctis anteponitis precibus et uiam uobis pandere deorum ad audientiam creditis. rursus uero si Ianus est annus, deus esse nec sic potest. quis enim annum ignorat temporis esse circumscriptionem statam nec habere uim numinis id quod spatiis mensum et dierum dinumeratione conclusum est? quod ipsum licebit in Saturnum non absimili ratione traducere. nam si tempus significatur hoc nomine, Graecorum ut interpretes autumant, ut quod χρόνος est habeatur *Κρόνος*, nullum est Saturnium numen. quis est enim tam demens, qui tempus esse dicat deum, quod mensura cuiusdam est spatii in continua serie perpetuitatis inclusi? atque ita ex ordine tolletur et iste caelestium, quem Caelo

1 mentes] sententias *?*   3 se ipsa *Urs:* ipsa *P* ipsa se *Heraldus*   4 singuli *scripsi:* singulis *P* in singulis *Urs*   6 alios alii *scripsi:* alius aliud *P* alios alius *Salm*   deos] de *Sab*   in eisdem *Salm:* eisdem *P*   7 innumeros *Sab:* innumerus *P*   conscribitis *Sab:* conscribitur *P*   8 consensio *Sab, r:* consentio *P*   10 alii *Sab:* aliis *P*   solem *Sab:* sollemne *P*   12 ianũ *P*   haecata *P* Hecate *Sab*   13 Fontis *Meursius*   15 praecibus *P*   16 uobis *Urs:* nobis *P*   17 annus *Sab:* ianus *P*   19 mensu^{u}m *P* mensium *Sab*   22 grecorum *P*   interpraetes *P*   chronos *P*   23 Cronos *Gel:* .xponoc. *P*   numen *Urs:* nomen *P*   26 tolleretur *P corr c*

esse editum patre, magnorum esse procreatorem deorum, uiti-
satorem falciferum uetustas edidit prisca et minorum trans-
30 misit aetati. nam quid de ipso dicemus Ioue, quem solem
esse dictitauere sapientes, agitantem pinnatos currus turba
consequente diuorum, aethera nonnulli flagrantem ui flammea
atque ardoris inextinguibili uastitate? quod si liquet et constat,
nullus ergo omnino est uobis auctoribus Iuppiter, qui patre
editus Saturno atque Ope matre, ut genitoris euaderet rabiem,
in Cretensium finibus memoratur esse celatus. iam uero Iu-
nonem opinatio nonne consimilis deorum tollit e censu? nam
si aer illa est, quemadmodum uos ludere ac dictitare consues-
f. 75b tis Graeci nominis | praeposteritate repetita, nulla soror et
coniunx omnipotentis reperietur Iouis, nulla Fluuionia, nulla
† Pomana, nulla Ossipagina, nulla Februtis Populonia Cinxia
Caprotina, atque ita reperietur inanissima esse istius nominis
31 fictio opinionis uacuae celebritate uulgata. Aristoteles, ut Gra-
nius memorat, uir ingenio praepotens atque in doctrina prae-
cipuus Mineruam esse Lunam probabilibus argumentis ex-
plicat et litterata auctoritate demonstrat. eandem hanc alii
aetherium uerticem et summitatis ipsius esse summam dixerunt,
memoriam nonnulli, unde ipsum nomen Minerua quasi quae-
dam Meminerua formatum est. quodsi accipit res fidem, nulla
est ergo Metis filia, nulla Victoriae *, nulla Iouis elata de
cerebro inuentrix oleae, nulla magisteriis artium et disciplina-
rum uarietatibus erudita. quod aqua nubat terram, appellatus
est, inquiunt, cognominatusque Neptunus. si ergo liquoris op-
tentio nominis huius appellatione signatur, nullus deus est
omnino Neptunus, atque ita tollitur et remouetur e medio

16 Valentini Rose Aristoteles pseudepigraphus p. 616

1 magnorum esse] magnorum et *Urs* 3 iam *Meursius* 5 flamma *P corr c* 6 ardoris *Sab:* ardores *P* inextinguibilis *Urs* 8 ditus *P corr c* madre *P corr* *rabiem *P* 9 caelatus *P* 12 ******praeposteritate *P* 13 flubionia (b *in* u *corr*) *P* Fluuonia *uel* Fluonia *Urs* 14 Pomona *Sab* Februlis *Urs* 16 fictio *Sab:* finctio *P* aristotelis *P* 20 etherium *P* 21 memoriam* *P* 23 mentis *Sab, r* Victoria *Cuperus* ***lacunam signaui:*** socia *uel* gestatrix *uel simile uerbum intercidit* elata *Sab* ellata *P* nata *Urs* enata *Salm* 24 nulla inuentrix *Urs* magisteris *P corr*

Stygii frater Iouis Olympiique germanus, tridenti armatus ferro, pistricum dominus atque maenarum, rex salsorum gurgitum et tremebundi motator soli. Mercurius etiam quasi quidam 32
Medicurrius dictus est, et quod inter loquentes duo media currat et reciprocetur oratio, nominis huius concinnata est qualitas. ergo si haec ita sunt, non est dei Mercurius nomen sed sermonis reciprocantis et uocis, atque ita hoc pacto aboletur et extinguitur caduceator ille Cyllenius in algido fusus monte, uerborum excogitator | et nominum, nundinarum mercium f. 76
commerciorumque mutator. terram quidam e uobis, quod cunctis sufficiat animantibus uictum, Matrem esse dixerunt Magnam, eamdem hanc alii, quod salutarium seminum frugem gerat, Cererem esse pronuntiant, nonnulli autem Vestam, quod in mundo stet sola ceteris eius partibus mobilitate in perpetua constitutis. quod si ratione profertur et adseueratur certa, trina pariter numina uobis interpretibus nulla sunt: non Ceres, non Vesta deorum esse computabuntur in fastis, non ipsa denique Mater Deum, quam Nigidius autumat matrimonium tenuisse Saturni, dea recte poterit nuncupari, siquidem unius terrae haec sunt omnia nomina et his sola praedicationibus indicatur.
praetermittimus hoc loco satietatis fuga Vulcanum, quem esse 33
omnes ignem pari uoce pronuntiatis ac sensu, quod ad cunctos ueniat, Venerem, et quod sata in lucem proserpant, cognominatam esse Proserpinam: qua rursus in parte trium capita numinum tollitis, siquidem primum elementi est nomen, non sentientis uocabulum potestatis, libidinis alterum per cuncta animantia diffusae, tertium uero significat attollentia se germina et frugum subcrescentium motiones. quid, cum Liberum Apollinem Solem unum esse contenditis numen uocabulis amplificatum tribus, nonne sententiis uestris deorum imminuitur

2 menarum *P* 3 soli *Meursius:* sali *P* 4 duos *Gel* 7 pacto *Gel:* acto *P* 8 caduceator *Sab:* caducetor *P* caducitor *Salm* gyllenius *P corr c* 12 ali¹ *P* 14 mouilitate *P corr* 16 interpraetibus *P* 17 besta *P corr* 20 sola] illa *Rigaltius* 21 sacietatis *Sab:* satietatib' *P* 22 uoce* *P* uocum *Sab* ac sensu *scripsi:* adsensu *P* assensuque *Hildebrandius* cunctos *Sab, r:* cunctis *P* 26 sentientis *Gel:* sentiens *P* alterum *Sab:* alteras (s *eras*) *P* 28 et *om Sab* 30 sententis *P corr*

census et opinio praeiudicata dilabitur? nam si uerum est, solem eundem Liberum esse eundemque Apollinem, sequitur ut in rerum natura neque Apollo sit aliquis neque Liber, atque
f. 76b ita per uos | ipsos aboletur, eraditur Semeleius, Pythius, alter feculentae hilaritatis dator, Sminthiorum alter pernicies murum.
34 non indocti apud uos uiri neque quod induxerit libido garrientes Dianam Cererem Lunam caput esse unius deae † triuiali germanitate pronuntiant neque ut sunt trinae dissimilitudines nominum, personarum dissidentias tres esse: Lunam his omnibus uocari atque in eius uocamen reliquorum seriem coaceruatam esse cognominum. quod si exploratum, si fixum est atque ita si esse rei ueritas monstrat, cassum iterum nomen est Cereris, cassum Dianae, atque ita perducitur res eo, ut et illa frugum, sicut perhibetis, inuentrix uobis ducibus atque auctoribus nulla sit, et expolietur Apollo germana, quam quondam puris in fontibus abluentem membrorum sordes cor-
35 niger ille uenator inspexit et poenam curiositatis inuenit. in philosophiae memorabiles studio atque ad istius nominis columen uobis laudatoribus eleuati uniuersam istam molem mundi, cuius omnes amplexibus ambimur, tegimur ac sustinemur, animans esse unum sapiens rationale consultum probabili adseueratione definiunt: quorum si est uera, fixa et certa sententia, etiam illi continuo desinent dii esse quos in eius portionibus paulo ante immutatis nominibus constituebatis. ut enim homo unus nequit permanente sui corporis integritate in homines multos scindi, neque homines rursus multi disiunc-

1 praeiudicata *Urs:* praedicata *P* 4 aboletur Semeleius, eraditur Pythius *?* 5 dator, sminthiorum *Sab:* datoris minathiorum (*in mg* ∴) *P* 7 deae *scripsi:* diei *P* dei *Sab* tribiali *P* 7 *sq.* Triuiae tripliciter nominatae *?* Triuiae tergeminatae *?* 9 dissidentias *Elmenhorstius tamquam e codice:* diffidentias *P* differentias *Sab* tris *P corr* Lunam *Salm:* luna in *P* Lunam in *Sab* Lunam enim *Urs* 11 coacerbatam *P corr c* si *Meursius:* se *P om Urs* 12 item *Urs* 16 corniger *Sab, r:* coniger *P* 18 filosofiae *P* memorabiles *Gel:* memorabili *P* 20 animans *Salm:* animas *P* animal *Sab* 21 rationabile *Sab* 22 fixa et *Canterus, Urs:* et fixa *P* ac certa *Hildebrandius* 23 desinent *Sab:* desident *P* 25 nequid *P* integritate *Sab:* integritatē *P* 26 multi disiunctionis *Urs:* multitudinis iunctionis *P*

tionis differentia conseruata in unius sensus * simplicitatemque
conflari, si ita mundus unum est animal et unius mentis agita-
tione motatur, nec in plura potest numina dissipari nec si
eius particulae | dii sunt, in unius animantis conscientiam f. 77
cogi atque uertier. luna sol tellus aether astra membra sunt
et mundi partes: quod si partes et membra sunt, animalia
utique sui nominis non sunt: neque enim partes hoc ipsum
esse quod totum est aliqua in re possunt, aut sibi sapere,
sibi sentire, quod sine totius animantis adsensu nullis propriis
adficiatur e motibus: quo constituto ac posito summa omnis
illuc redit, ut neque sol deus sit neque luna neque aether,
tellus et cetera. sunt enim partes mundi, non specialia nu-
minum nomina, atque ita perficitur omnia uobis turbantibus
miscentibusque diuina, ut in rerum natura unus deus consti-
tuatur mundus explosis omnibus ceteris, omnino inaniter, uacue
et sine ulla substantia constitutis. si totidem nos modis toti- 36
demque sententiis deorum uestrorum subrueremus fidem, nulli
esset dubium, quin ira et rabie concitati ignes, feras et gladios
atque alia postularetis suppliciorum in nos genera, quibus sitim
soletis uestram nostri sanguinis adpetitione proluere. cum
uero per uos ipsos prope omnis gens numinum sub ostentatione
tollatur ingeniorum atque doctrinae, audetis intendere, nostri
nominis causa res humanas ab diis premi, cum quidem, si
uerum est esse illos uspiam atque incalescere irarum flammis,
nihil habeant iustius propter quod in uos saeuiant quam quod
eos negatis subsistere neque ulla esse in parte naturae. Musas 37
Mnaseas est auctor filias esse Telluris et Caeli, Iouis ceteri
praedicant ex Memoria uxore uel Mente, has quidam uirgines,

1 *lacunam signaui: intercidisse uidetur* consensum sensus] censum *Urs* simplicitatemque *P* simplicitatem *Gel* 2 ita si *Sab* 5 uertier *Hildebrandius:* uter *P* uerti *Sab* 6 e mundi *P corr c'* 7 utique *Sab:* utaeque *P* 8 quo *P corr c'* 12 numinum *Sab, r:* nominum *P* 15 omnino *Urs:* quinimmo *P* 16 uos *Sab* 18 esset *Sab:* esse *P* gladios *Sab:* gladius *P* 19 suppliorum *P corr c'* 21 ostentatione *Sab:* ostentatione̅ *P* 23 praemi *P* quidam *Sab* 24 uerum est *Sab:* liberum et *P* 25 uos *Sab:* nos *P* 26 ulla *Gel:* una *P* 27 Mnaseas *Gel:* mnasseas *P*

alii matres fuisse conscribunt. libet enim iam paucis etiam
f. 77b illas partes attingere, quibus alius aliud eadem | de re dicere opinionum diuersitate monstramini. Ephorus has igitur numero esse tris effert, Mnaseas, quem diximus, quattuor, Myrtilus inducit septem, octo adseuerat Crates, ad extremum Hesiodus nouem cum nominibus prodit, dis caelum et sidera locupletans. nisi fallimur, ista dissensio nihil scientium uerum est, non ab rei ueritate descendens. nam si liquido sciretur quid sit, esset unanimis uox omnium et in eiusdem sententiae finem cunc-
38 torum pergeret et conueniret adsensio. quonam modo igitur religionis potestis integrare uim plenam, cum circa ipsos erretis deos, aut ad uenerabiles inuitare nos cultus, cum nihil nos certi de ipsorum numinum comprehensione doceatis? ut enim de mediis conticiscamus auctoribus, aut ille primus eradit atque interficit sex diuas [Musas], si esse illas constat nouem, aut iste ultimus et extremus sex adponit, quae nullae sunt tribus solis in ueritate constantibus, ut neque sciri possit aut comprehendi, quaenam debeant addi, quae demi, et in periculum deducatur religionis ipsius susceptio, aut id quod non est colens aut quod sit fortasse praeteriens. Nouensiles Piso deos esse credit nouem in Sabinis apud Trebiam constitutos. hos Granius Musas putat consensum adcommodans Aelio, nouenarium numerum tradit Varro, quod in mouendis rebus potentissimus semper habeatur et maximus, nouitatum Cornificius praesides, quod curantibus his omnia nouitate integrentur et constent, deos nouem Manilius quibus solis Iuppiter potestatem iaciendi sui permiserit fulminis. Cincius numina peregrina nouitate ex ipsa appellata
f. 78 pronuntiat; nam solere Romanos religiones | urbium superatarum partim priuatim per familias spargere, partim publice

5 theog. 75 sqq.

3 eforus *P* Iforus *Sab* (*in err* Ephorus) 4 murty*lus *P* Murtylis *Sab* (*in err* Myrtilus) 6 diis *c* 8 esset unanimis *scripsi:* una eis *P* unanimis *Sab* una esset *Salm* 14 conti*iscamur *P* conticescamus *c'* 15 sex *Sab:* sed *P* Musas *seclusit Meursius* aut (a *eras*) *P* ut *Sab* 20 *in mg* ∴ credet *P corr c* 23 in mouendis] in nouandis *Urs* 24 praesides *Sab:* praesidens *P* 27 appaellata *P* 28 religiones *Modius:* regiones *P* deos omnes *Sab* 29 parti*m *P*

consecrare, ac ne aliqui deorum multitudine aut ignorantia praeteriretur, breuitatis et compendii causa uno pariter nomine cunctos Nouensiles inuocari. sunt praeterea nonnulli, qui ex 39
hominibus diuos factos hac praedicant appellatione signari, ut est Hercules Romulus Aesculapius Liber Aeneas. sententiae, ut apparet, diuersae sunt haec omnes, neque fieri per rerum naturam potest, ut qui opinionibus differunt ueritatis unius habeantur auctores. si enim Pisonis sententia uera est, Aelius et Granius mentiuntur, si quod dicitur ab his certum est, peritissimus errat Varro, qui rebus in substantia constitutis inanissimas subdit et res cassas. si nouenarius numerus cognomen Nouensilium ducit, Cornificius balare conuincitur, qui nouitati praesidentibus diuis alienae potentiae uim donat. quodsi opinio Cornificii uera est, inprudens Cincius inuenitur, qui urbium uictarum deos potestate adficit Nouensilium numinum. quodsi hi sunt quos Cincius praedicat, Manilius dicere reperietur falsum, qui alieni fulminis iaculatores sub istius uocaminis appellatione concludit. quodsi exploratum et uerum est id quod Manilius autumat, in errore sunt hi maximo qui honoribus diuinis auctos consecratosque mortales Nouensiles ab nouitate honoris existimant nuncupari. quodsi Nouensiles hi sunt qui meruerunt ad sidera subleuari, postquam sunt uitae mortalitate defuncti, nulli prorsus Nouensiles di sunt. ut enim serui milites magistri non sunt personarum | subiacentium f. 78b
nomina sed officiorum, condicionum et munerum, ita cum Nouensiles dicimus, si nomen est istud eorum qui ex hominibus

1 aliqui *Hildebrandius:* aliquid *P* aliquis *Heraldus* 2 braebitatis (b *in* u *corr*) *P* 4 hac *Sab:* haec *P* 6 apparet *Sab:* apparent *P* hae *Sab* 10 urro *P corr* substantia *Sab:* stantia *P* 11 inanissima *Meursius* rationes et cassas *Urs* res et cassas *idem Meursius* 12. 15 Nouensilium *Sab:* nouensium *P* 17 fulminis *P* bocaminis *P corr* 20 Nouensiles *addidi* ob *Sab* 21 nouitate *Salm:* nouitatem *P* 22 sublebari *P* post*quam *P* 23 dii *c* 26 si nomen est istud eorum *scripsi:* si omnes istud deorum *P* si omnes nomen eorum *Sab* esse nomen eorum *Gel* omnes nouem eorum *Urs* si nomen est istud deorum *Salm*

meruerunt dii esse, manifestum et promptum est, non personas specialiter definitas sed nouitatem ipsam cognomine Nouen-
40 silium nuncupari. Nigidius Penates deos Neptunum esse atque Apollinem prodidit, qui quondam muris immortalibus Ilium condicione adiuncta cinxerunt. idem rursus in libro sexto exponit et decimo disciplinas Etruscas sequens, genera esse Penatium quattuor et esse Iouis ex his alios, alios Neptuni, inferorum tertios, mortalium hominum quartos, inexplicabile nescio quid dicens. Caesius et ipse eas sequens Fortunam arbitratur et Cererem, Genium Iouialem ac Palem, sed non illam feminam quam uulgaritas accipit sed masculini nescio quem generis ministrum Iouis ac uilicum. Varro qui sunt introrsus atque in intimis penetralibus caeli deos esse censet quos loquimur nec eorum numerum nec nomina sciri. hos Consentes et Complices Etrusci aiunt et nominant, quod una oriantur et occidant una, sex mares et totidem feminas, nominibus ignotis et miserationis parcissimae; sed eos summi Iouis consiliarios ac participes existimari. nec defuerunt qui scriberent Iouem, Iunonem ac Mineruam deos Penates existere, sine quibus uiuere ac sapere nequeamus, sed qui penitus nos regant ratione, calore ac spiritu. ut uidetis, et hic quoque nihil concinens dicitur, nihil una pronuntiatione finitur, nec est aliquid fidum, quo
f. 79 insistere mens possit ueritati † suae proxime suspicione | coniciens. ita enim labant sententiae alteraque opinione ab altera conuellitur, ut aut nihil ex omnibus uerum sit aut si ab aliquo
41 dicitur, tot rerum diuersitatibus nesciatur. possumus, si uidetur, summatim aliquid et de Laribus dicere, quos arbitratur uulgus

2 Nouensilium *Sab:* nouensium *P* 4 immortalibus Ilium *scripsi:* immortalium *P* urbem Ilium *Sab* Troicum Ilium *Salm* 5 adiuncta *P* exponi *P corr c* 6 paenatium *P* 9 eas sequens *Liuineius:* adsequens *P* assequens *Sab* has sequens *Canterus* id sequens *Salm* 10 caererem *P* 17 memorationis *Urs* uiscerationis *Scaliger* parcissime *P* paruissimae *Meursius* 18 participes *Scaliger:* principes *P* 19 paenates *P* 20 paenitus *P* 21 continens *Sab* 22 finitum *Urs* fidum] solidum *Urs* 23 quae proxima sint ? proxima *Sab* suspicione *Sab:* suspicionẽ *P* suam proximam suspicionem *Hugius* coniiciens *Sab:* conities *P* 24 opinio *Sab in err*

uicorum atque itinerum deos esse ex eo quod Graecia uicos cognominat λαύρας. in diuersis Nigidius scriptis modo tectorum domumque custodes, modo Curetas illos, qui occultasse perhibentur Iouis aeribus aliquando uagitum, modo dicit Digitos Samothracios, quos quinque indicant Graeci, * Idaeos Dactylos nuncupari. Varro similiter haesitans nunc esse illos Manes et ideo Maniam matrem esse cognominatam Larum, nunc aerios rursus deos et heroas pronuntiat appellari, nunc antiquorum sententias sequens Laruas esse dicit Lares, quasi quosdam genios et functorum animas [mortuorum]. infinitum est et in- 42
mensum, species ire per singulas atque ipsis facere promptum libris, nullum esse a uobis deum neque existimatum neque creditum, de quo non ambiguas discrepantisque sententias opinionum mille uarietatibus prompseritis. sed breuitatis et fastidii causa satis haec est dixisse quae dicta sunt, et est operosum nimis coaceruare in unum multa, cum ex uno et ex altero manifestum fiat et pateat haesitare, labare nec quicquam uos certi de his rebus quas adseritis dicere. nisi forte dicetis: etiamsi personaliter ignoramus qui sunt Lares, qui sunt Nouensiles, qui Penates, esse illos tamen consensio ipsa uindicat auctorum et in numeris caelitum | formam sui generis optinere. f. 79b
et quemadmodum poterit an sit deus aliquis sciri, si ignorabitur et nescietur quid sit, aut postulatio ipsa beneficiorum ualere, si exploratum non erit, non certum, quis ad quamque

1 eos (s *eras*) *P* grecia *P* 2 Lauras *Sab:* laude (*in mg* R) *P* 3 domuumque *Sab* occultasse *Gel, r:* occultas *P* occultasse se *Sab* 4 dicit *addidi* modo Digitos] indigetes *Sab* 5 samotratios *P* quos quinque] quosque *Urs* greci *P* Idaeos dactylos *Salm:* deus dactulos *P* *lacunam signaui:* aut *siue* uel *siue* id est *intercidisse uidetur* 6 hesitans *P* Manes *Sab:* manas *P* 8 haeroas *Sab, r:* haerohas *P* pronunctiat *P* 9 quosdam *P* 10 et functorum *Stewechius:* effunctorum *P* defunctorum *Sab* animas mortuorum *seclusit Canterus, Urs* mortuorum *seclusit Hildebrandius* inmen^sum *P* 11 proptum *P* 13 quod *P corr* non *add Urs* discrepantesque (te *ex* ti) *P* 14 non prompseritis *Gel* 16 coaceruare *Sab:* coauerbàre *P* 17 pateat *Sab:* patet *P* hesitare labare (b *ex* u *corr c'*) *P* hesitare *expunxit c'*, *om Sab* 18 certi *Gel:* certe *P* dicere] scire *Urs* 19 sunt *ante* Nouensiles *om Sab* 20 consensio *Sab:* consentio *P* uindicat *Sab:* uindicata *P* uindicta *c'* *in mg* ∵ 22 aliqui^s *P*

debeat consultationem uocari? omnis enim qui quaerit alicuius numinis impetrare responsum, debet necessario scire, cui supplicet, quem imploret, a quo rebus auxilia et necessitatibus exposcat humanis, maxime cum uos ipsi et non omnes omnia deos posse praestare et dissimillimis ritibus singulorum animos
43 referatis offensionesque placari. etenim si hic atram, ille albam desiderat pellem, huic capite uelato, illi sacrificandum est nudo, de matrimoniis ille consulitur, hic medellas incommoditatibus praestat, interesse non potest nihil, an sit ille Nouensilis, an ille, cum ignoratio rerum, personarum confusio et deos cogat offendi et necessario piaculum contrahi? finge enim me ipsum incommoditatis alicuius et declinandi periculi causa horum cuipiam numinum supplicare dicentem: adeste, adestote dii Penates, tu Apollo tuque Neptune omniaque. haec mala quibus uror torreor uexor uestri numinis auerruncate clementia: eritne spes aliqua referendae ab his opis, si Ceres Pales Fortuna, Iouialis aut Genius, non Neptunus et Apollo Penates dii erunt? aut si Curetas pro Laribus inuocaro, quos esse Digitos Samothracios pars uestrorum adseuerat auctorum, quemadmodum
f. 80 his potero auxiliatoribus et propitiis uti, cum neque his | sua et aliena illis inposuero cognomina? usque adeo res exigit propriatim deos scire, nec ambigere nec dubitare de uniuscuiusque ui nominis, ne si alienis ritibus et appellationibus fuerint inuocati, et aures habeant structas et piaculis nos
44 teneant inexpiabilibus obligatos. quare si uobis liquet, in sublimibus palatiis caeli habitare, consistere multitudinem istam quam enumeratis deorum, in unius proloquii finibus conuenit

1 consultationem *Sab:* consolationem *P* ucori *P corr* 2 suplicet *P* 5 et *add Gel* dissimillibus *sic Sab* 6 referatis *Sab in err:* refertis *P* offensionisque *P corr c'* 10 et personarum confusio *Sab* personarum et confusio *Zinkius* 11 offendi *Oehlerus:* offendat *P* offendat cogat *Sab* neces.sario *P* 13 suplicare *P* adest^{e} *P* 15 torreor *Gifanius:* terreor *P* aberruncate *P* 16 caeres *P* Pales *Sab:* pares *P* 18 esse Digitos] indigetes *Sab* 22 propriatim *Sab:* propiatim *P* uniosცuiusque *P corr* 23 nominis *Hauptius:* nomine *P* ne si *Salm:* si *P* ut si *Gel* cum si *Urs* 27 prolocqui (c *eras*) *P corr c'*

uos stare nec per uarias distractos repugnantesque sententias fidem ipsis rebus quas struitis derogare. si Ianus est, Ianus sit, si Liber est, Liber sit, si Summanus, Summanus sit: hoc est enim confidere, hoc tenere, exploratae in rei cognitione defigi, non more caecorum atque errantium dicere: Nouensiles Musae sunt, Trebiani quinimmo dii sunt, immo nouenarius numerus, subuersarum potius uel urbium praesides, et in id periculum perducere res tantas, ut dum alios tollitis et reponitis alios, possit iure de cunctis an sint ulla in parte dubitari.

3 *liber sit *P* 4 explorate *c'* 6 traebiani *P* neuenarius *P corr* 8 ducere *Sab* 10 ARNOUII (ii *ex* us) LIB. III. EXPLI. INC LIB. IIII. FELICITER. *P*

LIBER QVARTVS

1 Interrogare uos libet ipsosque ante omnia Romanos, dominos rerum ac principes, utrumne existimetis Pietatem Concordiam Salutem Honorem Virtutem Felicitatem ceteraque huiusmodi nomina quibus aras uidemus a uobis cum magnificis exaedificatas delubris uim habere diuinam caelique in regionibus degere an ita ut adsolet dicis causa, ex eo quod optamus et uolumus bona ista nobis contingere, superorum retuleritis in f. 80b censum? nam si uerba | existimantes haec cassa et nullius substantiae nomina diuinis tamen regionibus consecratis, erit uobis uidendum, utrumne istud puerile sit ludicrum an uestrorum numinum delusionem spectans, quibus coaequatis et adiungitis inanium figmenta uerborum? sin autem ex animi certiore sententia deos esse et haec rati templis et puluinaribus honorastis, inscitiam nostram ut doceatis oramus: Victoria Pax Aequitas et cetera quae in superioribus dicta sunt quanam ratione, qua uia intellegi possunt dii esse atque ad su-
2 perorum concilium pertinere? nos enim, nisi forte communem tollitis nobis atque eripitis sensum, nihil horum sentimus et cernimus habere uim numinis neque in aliqua contineri sui generis forma, sed esse uirtutem uiri, salutem salui, honorem honorati, uictoris uictoriam, concordis concordiam, pietatem

2 ipsoque *P corr c* 3 utrumne *Sab:* uerumne *P* 5 exaedificata *P corr c'* 7 dici, ex eo *Heraldus* dici, causa ex ea *Salm* 9 cassa *Sab:* causa *P* 10 tamen *Urs:* tam in *P* tamen in *Sab* religionibus *Urs* consecrastis *Urs* 11 utrumne *Sab:* uirumne *P* 12 numinum *Salm:* de numinum *P* ad numinum *Sab, r* delusionem *Sab, r:* delusione *P* 13 lex *P corr c'* 15 honorastis *Sab:* onerastis *P*

pii, memoriam memoris, feliciter uero uiuentis ac sine ullis offensionibus felicitatem. quod a nobis uerissime dici .ex contrariis promptum est et oppositionibus noscitare, infelicitate discordia obliuione iniquitate impietate ignauia pectoris et ualetudine corporis minus fausta. ut enim haec accidunt hominibus hominumque sunt posita in actionibus, adfectibus fortuitis, ita quod illis aduersum est et ex qualitatibus benignioribus nominatur, in aliis necesse est haereat, ex quibus ita formatis figuratio ista concepta est nominum. nam quod 3 nobis cateruas ignotorum alias inducitis deorum, existimare non possumus, utrumne istud serio atque ex rei compertae faciatis fide an fictionibus ludentes | cassis ingeniorum la- f. 81 sciuiatis per luxum. quod abiectis infantibus pepercit lupa non mitis, Luperca, inquit, dea est auctore appellata Varrone. ex rerum ergo prouentu, non ex ui naturae dea ista est prodita? et postquam feros morsus immanis prohibuit belua, et ipsa esse occepit et ipsius nominis significantiam traxit? aut si fuit iamdudum dea, priusquam Romulus nasceretur et frater, cuius fuerit nominis atque appellationis expromite. Praestana est, ut perhibetis, dicta, quod Quirinus in iaculi missione cunctorum praestiterit uiribus: et quod Tito Tatio, Capitolinum ut capiat collem, uiam pandere atque aperire permissum est, dea Panda est appellata uel Pantica. ante facta et haec ergo numquam fuerant numina et nisi Romulus tenuisset teli traiectione palatium nique Tarpeiam rupem rex Sabinus potuisset accipere, nulla esset Pantica, nulla Praestana esset? si et has dicitis ante sui causam fuisse cognominis, quod in priore quaesitum est capite, cuius et hae fuerint uocaminis indicate. pel- 4

1 memoris' *P* 2 nobis *Sab:* uobis *P* uerbissime *P corr* 3 est et *Urs:* est *P* 5 hominibus *addidi* 6 hominumque *Meursius:* hominumquę *P* hominum quae *Sab* effectibus *Meursius* 7 est et *Meursius:* est *P om Gel* 9 numinum *Meursius* 10 ignotorum *Gel:* signatorum *P* 13 per luxum *Hildebrandius:* fluxum *P* luxu *Sab* 14 inquid *P corr* 16 et *Sab:* te *P* morsus *Sab:* morsu *P* 17 hoc coepit *Sab* 21 ut *add Sab* caperet *Urs* 22 pandere *P* 23 ante facta *Stewechius:* ate facta *P* arefacta *r* patefacta *Sab om Gel* et *om Heraldus* 25 nique *Gel:* neque *P* 26 Praestana esset *Salm:* praestana ẽ *P* Praestana? et *Sab*

lendorum hostium dea potens Pellonia est. quorumne, nisi molestum est, edite. confligunt partes atque inter se comminus armorum collatione decernunt, et haec illi est pars hostis et illa huic hostilis: quos ergo Pellonia, cum hinc et inde pugnabitur, pellet, aut in gratiam concessura est quorum, cum utrique debeat parti sui nominis uires officiumque praestare? quod si utique fecerit, id est partibus si utrisque fauorem ac suffragium commodarit, nominis sui uim perdet, quod partis
f. 81[b] unius in pulsione formatum est. | nisi forte dicetis: Romanorum tantum est dea haec et cum solis Quiritibus faciens gratiosis semper opitulationibus praesto est. esse quidem hoc ita, quod nomini fauemus, optamus, at quaestionem non exiguam res habet. quid enim? Romani deos possident peculiares, qui aliarum gentium non sint? et quemadmodum poterunt dii esse, si non omnibus quae ubique sunt gentes aequabilitatem sui nominis exhibebunt? et ubi quaeso iamdudum Pellonia haec fuit, cum apud furculas Caudinas decus publicum subiugatum est, cum apud Trasimeni lacum sanguinei cucurrere torrentes, cum Diomedis campi Romanis cadaueribus aggerati sunt, cum mille alia uulnera proeliorum innumeris accepta sunt cladibus? dormiebat, stertebat, aut quod uilia facere consueta sunt capita,
5 in hostilia castra defugerat? dii laeui, deae laeuae sinistrarum tantum regionum sunt praesides et inimici partium dexterarum. quod quanam istud ratione dicatur quoue animi sensu, neque ipsi nos adsequimur nec a uobis confidimus posse in aliquam lucem communis intellegentiae perduci. iam primum enim

1 quorumne, nisi *Sab:* quorum nesi *P* quorum nam, nisi *Gel* 4 huic *Sab, r:* huc *P* 6 utrique *Sab:* utique *P* partis *P corr c'* nomines *P corr c'* officiumquae *P corr* 7 utique (i *ex* u) *P* utrinque *Sab* utrique *Elmenhorstius* 9 in pulsione *Salm:* impulsione *Sab* 10 gratiosis his *?* 12 nomini Romano *?* at *Sab:* ad *P* exiguam *Sab:* eogiguam (*in mg* ∵) *P* 14 potuerunt *Sab* 16 numinis *Gel* 17 caudinas *Sab:* gaudinas *P* 18 Thrasimeni lacum *Salm:* thramymenica cum *P* Thrasimenum lacum *Sab* cucurrere *Sab in err:* currere *P* 20 praeliorum *P* 21 domiebat *P corr* 22 deae laeuae *Stewechius:* et laeua *P* et laeuae *Gel* a laeua *Salm* 23 tantum a *P* partium *Sab:* praetium *P* 24 quanam *Sab:* quonam *P*

mundus ipse per se sibi neque dexteras neque laeuas neque superas regiones neque imas neque anticas habet neque posticas. quicquid enim teres est atque ex omni parte rotunditatis solidae conuexione conclusum, nullum habet initium, nullum finem: ubi finis et initium nullum est, esse aliqua portio sui nominis [et initium] non potest. itaque cum dicimus: dextera haec regio est | et illa laeua, non ad mundi habitum dicimus, f. 82
qui sui simillimus totus est, sed ad positionem nostram situmque reuocamus, qui informati sic sumus, ut alia dextera, alia in nos dicantur esse laeua: quae tamen haec ipsa, quae laeua appellamus et dextera, in nobis nihil habent perpetuum, nihil fixum, sed prout nos casus atque euentus conlocauerit temporis, ita nostris sumunt ab lateribus figurationes. si orientem solem respexero, cardo mihi frigoris et septentrio fit laeuus: in quem si ora traduxero, erit mihi sinister occasus, qui ab sole posterganeus habebatur. rursus uero si iecero plagam in occiduam lumina, in uocabulum sinistri auster et meridies transit: in quam si me partem necessaria temporis circumegerit ratio, fit ut oriens laeuus inmutata corporis conuersione dicatur. qua ex re poterit facillime recognosci, neque dextera neque laeua natura esse ulla sed positionibus, sed temporibus, sed prout nostri corporis habuerit se situs rerum ad circumstantiam collocatus. quod cum ita se habeat, quanam ratione, quo pacto sinistrarum partium dii erunt, cum easdem constiterit regiones modo dexteras fieri modo laeuas? aut quo dexterae meruerunt de immortalibus dis partes, ut sine ullis

3 rutunditatis *P* 6 et initium *seclusi* 7 dicemus *Sab* 9 in nobis *Salm om Urs* 11 dextera *Zinkius:* dextralia *P* dextra alia *r* dextera alia *Sab* dextera alias *Salm* habent *Sab:* habet *P* 13 nostris *Sab, r:* nostri *P* 15 occasus *P* 16 ab sole] ante *Urs* habebatur *Urs:* habebitur *P* 17 occiduam *Sab:* occidua *P* in *add Salm* meridies *Sab:* meridie *P* 18 transit] trahet *Sab* quam *Sab:* qua *P* partem *Sab:* parte *P* 20 neque dextera *om Sab* 21 positionibus et temporibus et *Zinkius, quem secutus sum, nisi quod cum Oehlero bis* et *in* sed *correxi:* positionis et temporis et *P* positionis et temporis ratione et *uel* positione et tempore et *Meursius* 22 haberit *P corr* 23 ratio *P corr* 25 religiones *Sab corr in err* quo *Hildebrandius:* quod *P* quid *Sab* 26 dis *in* diis *corr P*

praesidibus degerent, quas esse faustas et prosperis semper
6 cum ominibus ediderunt? Lateranus, ut dicitis, deus est
focorum et genius adfectusque hoc nomine, quod ex latercullis
ab hominibus crudis caminorum istud exaedificetur genus. quid
f. 82b ergo? si testa aut materia | fuerint quacumque alia fabricati
foci, genios non habebunt, et ab officio tutelae quisquis iste
est Lateranus abscedet, quod regni sui possessio non luteis
constructa est formis? et quid, quaeso, ut faciat, praesidatum
focorum deus iste sortitus est? per humani generis coquinas
currit inspiciens et explorans, quibusnam lignorum generibus
suis ardor in foculis excitetur, habitudinem fictilibus contribuit
uasculis ne flammarum dissiliant ui uicta, curat ut ad sensum
palati suis cum iucunditatibus ueniant rerum incorruptarum
sapores, et an rite pulmenta condita sint praegustatoris fun-
gitur atque experitur officio. itane istud non foedum, quinimmo,
ut uerius dixerim, non contumeliosum, non impium, ad hoc
tantum inducere deorum nescio quas fictiones, non quas dignis
honoribus prosequare sed quas rebus turpibus et infami prae-
7 ficias actioni? etiamne militaris Venus castrensibus flagitiis
praesidet et puerorum stupris? etiamne Perfica una est e
populo numinum, quae obscenas illas et luteas uoluptates ad
exitum perficit dulcedine inoffensa procedere? etiamne Pertunda,
quae in cubiculis praesto est uirginalem scrobem effodientibus
maritis? etiamne Tutunus, cuius inmanibus pudendis horren-
tique fascino uestras inequitare matronas et auspicabile ducitis
et optatis? quodsi minime uos admouent ad intellectum ueri-
tatis res ipsae, nec ex ipsis saltem potestis nominibus noscere
f. 83 inanissimae superstitionis figmenta haec | esse et falsorum
imaginationes deorum? putationibus arborum Puta, inquitis,

2 ominibus *Sab, r:* hominibus *P* 3 adfectusque *Meursius:* adiectusque *P* adauctusque *Sab* dictusque *Salm* 4 crudis ab hominibus *Sab* caminorum *Sab, r:* camenorum *P* 5 testa] ista *Sab* 8 quod *Sab* 11 fictilibus *Sab:* fictilis *P* 13 palatis *P corr* 14 *sq.* experitur atque praegustatoris fungitur officio *Meursius* 15 non *om Sab* 19 flagiis *P corr c* 23 scrouem *P* 24 Mutunus *Sab* pudendis *P* 26 admouent ad *Sab:* admouenda *P* admonent ad *Urs* 29 imaginationes *Sab:* imaginatione *P*

praesto est, rebus petendis Peta, deus nemorum Nemestrinus est, Patellana numen est et Patella, ex quibus una est patefactis, patefaciendis rebus altera praestituta. Nodutis dicitur deus, qui ad nodos perducit res satas, et quae praeest frugibus terendis, Noduterensis: ab erroribus uiarum dea † Vpibilia liberat, in tutela sunt Orbonae orbati liberis parentes, in Neniae, quibus extrema sunt tempora. iam quae durat et solidat infantibus paruis ossa Ossipago ipsa memoratur, Mellonia dea est pollens potensque in apibus, mellis curans custodiensque dulcedinem. dicite, o quaeso isti, ut uobis propitiae faueant 8
Peta Puta Patella, si omnino non essent apes ullae in terris, aut si exos genus humanum uelut quidam uermiculi nascerentur, dea Mellonia non esset aut Ossipago solidatrix ossuum nomen proprium non haberet? etenim quaero et rogito, utrumne uobis uideantur antiquiores dii esse natura tempore uetustate an homines, an apes fruges uirgulta et cetera? dubitabit hominum nemo, quin innumeris dicatis deos aetatibus, saeculis cuncta quaecumque sunt anteire. quod si habet se ita, qui fieri per rerum naturam potest, ut ex rebus postea procreatis acciperent nomina ea quae sunt priora temporibus aut tutelas sortirentur earum dii rerum quae nondum essent genitae et in usum mortalibus adtributae? an numquid iamdudum sine nominibus dii erant, et postquam res nasci terrisque inesse coeperunt, his a uobis dignati sunt signis atque appellationibus nuncupari? | et unde scire potuistis, quae no- f. 88b
mina singulis inderetis, cum esse illos ignoraretis omnino aut inesse potentias his certas, cum esset uobis similiter ne-

3 Nodutus *Meursius* 4 quia *Sab* 5 terendis *Urs:* ferendis *P* Terensis *Salm* Vibilia *Gel* Vehilia *Meursius* 6 Orbonae *Sab,* *r:* urbanane *P* 7 naenia *sic Sab* sunt *om Sab* iam *Meursius:* nam *P* 8 Ossipago *Canterus:* ossilago *P* ipsa] esse *Urs* Mellonia *Sab:* melonia *P* Mellona *Urs* 10 isti, ut *scripsi:* ita ut *P* ut ita *Sab* ita *Urs* 11 putat *P corr* 12 genus humanum *Elmenhorstius:* humanum *P* humanum genus *Urs* 13 Mellonia *Sab:* melonia *P* Mellona *Urs* Ossipago *Canterus:* ossilago *P* ossium *Sab* 17 dubitabit *Sab:* dubitauit *P* numeris *P corr* 19 naturam *Sab, r:* natura *P* 27 nescium *Sab:* nesciunt *P*

scium, quisnam eorum quid posset et cui rei deberet pro sui 9 numinis potestate praeponi? quid ergo, inquitis, hos deos nusquam esse gentium iudicatis et falsis opinationibus constitutos? non istud nos soli, sed ueritas ipsa dicit et ratio et ille communis qui est cunctis in mortalibus sensus. qui est enim qui credat esse deos Lucrios et lucrorum consecutionibus praesidere, cum ex turpibus causis frequentissime ueniant et aliorum semper ex dispendiis constent? quis Libentinam, quis † Burnum libidinum superesse tutelis, quas iubet sapientia fugere et quas mille per species propudiosa experitur et exercet obscenitas? quis Limentinum, quis Limam custodiam liminum gerere et ianitorum officia sustinere, cum fanorum limina cotidie uideamus et priuatarum domorum conuelli et subrui nec sine his esse flagitiosos ad lupanaria commeatus? quis curatores obliquitatum Limos, quis Saturnum praesidem sationis, quis Montinum montium, quis segnium Murcidam? quis ad extremum deam Pecuniam esse credat, quam uelut maximum numen uestrae indicant litterae donare anulos aureos, loca in ludis atque in spectaculis priora, honorum suggestus summos, amplitudinem magistratus, et quod maxime pigri ament, securum 10 per opulentias otium. quodsi habent in sedibus diuinis suos f. 84 proprios praesides ossa, mella et limina ceteraque alia, | quae uel cursim perstrinximus uel nimietatis non adtigimus taedio, licet consimili ratione mille alios deos inducere, qui rebus

1 quod *Sab* 3 iudicatis *Sab:* indicatis *P* sed *Urs* 4 ratio *Sab:* oratio *P* 5 in mortalibus *Sab:* immortalibus *P* quis *Gel* 8 constent *Sab:* constet *P* Liburnum *Gel* Liburnam *Elmenhorstius* Liberum *Meursius* Prurium *Hildebrandius* 10 experitur *Urs:* expeditur *P* expetit *Gel* 11 Lunam *Sab* Ianum *Urs* Ianam *Stewechius* luminum *Sab* gerere *Sab:* genere *P* 12 limina *addidi* quotidie millia *uel* tot quotidie *Meursius* 14 qui *Sab* 15 Limos *Sab:* lemons *P* Limones *Hildebrandius* quis *Urs:* qui *P* sationis *Gel:* latinis *P* satiuis *Canterus* 16 quis segnium *Sab:* qui segnium *P* Murciam *Sab* 19 spectaculis *Sab:* exspectaculis *P* 21 quodsi *Urs:* quid si *P* habent *Rigaltius* haberet *P* haberent *Sab* habere *Salm* in sedibus] in se diuos *Ur*- insistitis *Salm* in sideribus *Rigaltius* diuinis *addidi* 22 ceteraquae *P corr* 23 non adtigimus *P* attingimus *Sab*

innumeris debeant suam curam custodiamque praebere. cur enim deus praesit melli upi tantummodo, non praesit cucurbitis, rapis, non cunelae, nasturtio, non uiciis betaceis caulibus? cur sola meruerint ossa tutelam, non meruerint ungues pili ceteraque alia locis posita in obscuris et uerecundioribus partibus, etsi sunt casibus obnoxia plurimis et curam magis deorum diligentiamque desiderant? aut si et has dicitis partes suis agere sub tutelatoribus diuis, incipient totidem dii esse quot res sunt: nec explicabitur ratio, cur non rebus omnibus diuinae praesideant curae, si certas res esse quibus praesint numina et prouideant dixeritis. quid dicitis, o patres nouarum **11** religionum, quid potestatum? hoscine a nobis deos uiolari et neglegi sacrilego clamitatis queritaminique contemptu, Lateranum genium focorum, Limentinum praesidem liminum, Pertundam Perficam Nodûterensem? et quia non supplices Mutuno procumbimus atque Tutuno, ad interitum res lapsas atque ipsum dicitis mundum leges suas et constituta mutasse? atquin uidete, perspicite, ne tum talia confingitis monstra talia atque molimini, deos offenderitis certissimos, si modo sunt ulli qui istius nominis mereantur sustinere atque habere fastigium, nec propter aliam causam mala ista quae dicitis [ferueant et cotidianis accessionibus insolescant. cur ergo, e f. 84b nobis fortasse aliquis dixerit, esse falsum est istos deos? et inuocati ab haruspicibus parent, et suis acciti nominibus ue-

2 meli *P corr* 3 cunelae *Hildebrandius:* culenae *P* cunilae *Sab* uiciis *Orellius:* ficiis *P* ficis *Sab* betaceis *Salm:* beaticiis *P* betis *Sab* 6 etsi *Zinkius:* et *P* haec *Meursius* 8 tutelaribus *Sab in err* 9 quot *Sab:* quod *P* 10 praesideant *Sab:* praesidea' *P* 12 quid *Urs:* qui *P* hoscine *Salm:* obscenae *P* obscene *Sab, r* obscenarum *Pithoeus* uiolari *Sab:* uiolare *P* 13 sacrilege *Sab* queritaminque *P corr* contemni *Sab* Larem *Sab* 14 genium *P* Pertundam *Sab:* pertus. quędam *P* 15 Perficam *Sab, r:* perfica *P* Nodutim, Tęrensem *Salm* Mutuno *Gel:* hoc ẽ uno *P* hoc est humi *Sab* 16 Tutuno *Sab:* est ut uno *P* 18 talia atque *Sab:* talia adquae (ae *ex* a *c'*) *P* 19 offenderetis *P corr c'* 21 dicitis *Sab, r:* dictis *P* 22 feruant *P corr c* inolescant *Sab* cur *Sab:* cum *P* 23 aliquis *P* falsos *Sab* est *add Oehlerus* deos contendis *Gel* et] si *Sab* 24 accciti *P*

niunt et fidelia reddunt responsa quaerentibus. possumus op-
tinere falsum esse quod dicitur, uel quod superstitionibus ple-
nissima res tota est, uel quod multas cotidie praedictionum
uidemus aut aliter cadere aut in contrarios exitus frustrata
12 expectatione torqueri. sed sint, ut adseritis, uerae: unde tamen
facietis fidem, Melloniam uerbi causa uel Limentinum inserere
se fibris et ad rerum quas quaeritis significantias aptare?
numquid illorum aliquando uidistis os habitum faciem, aut
eadem haec possunt in pulmonibus aut iecusculis conspici?
nonne accidere fieri, licet astu dissimuletis, potest ut alter
pro altero subeat fallens ludens decipiens atque inuocati spe-
ciem praestans? si magi, haruspicum fratres, suis in accitionibus
memorant antitheos saepius obrepere pro accitis, esse autem
hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus, qui deos se
fingant nesciosque mendaciis et simulationibus ludant, cur non
ratione non dispari credamus hic quoque subicere se alios pro
eis qui non sunt, ut et uestras opinationes firment et sibi
13 hostias caedi alienis sub nominibus gaudeant? aut si haec
accipere rei nouitate renuitis, unde uobis est scire, an sit
unus aliquis, qui succedat pro omnibus quos inuocatis parti-
busque se cunctis locorum diuisionibusque supponens multorum
f. 85 uobis speciem diuorum praebeat et | potestatum? quisnam iste
est unus? interrogabit forte. possumus instituti ueris auctoribus
dicere, sed ne nobis fidem habere nolitis, Aegyptios Persas
Indos Chaldaeos Armenios interroget omnesque illos alios,
qui interioribus uiderunt et cognouerunt haec artibus: iam pro-

2 superstitionibus *Gel:* suspicionibus *P* plenissima *Sab:* plenissimás *P* 5 uerae: unde *scripsi:* uera eandem *P* uera: nunquam *Gel* uera: qui *Urs* uerae: an iidem *Salm* tandem *Urs* 8 numquit *P corr* hos *P corr* 9 iecusculis *Sab:* iocusculis *P* 10 actu *Sab* 12 in accitionibus *Salm:* in actionibus *P* incantationibus *uel* inuocationibus *Urs* 13 accitis *Stewechius:* actis *P* ueris *Gel* 15 cur non *Urs:* cum *P* cur *Sab* 16 pari *Gel* illis pari *Zinkius* 18 haec *scripsi:* hic *P* sic *Sab* hoc *Oehlerus* 20 quos inuocatis *Sab:* in quos uocatis *P* partibusquae *P* partibus qui *Salm* 21 diuisionibusque *scripsi:* diuisionumque *P* 23 interrogabit *Sab:* interrogauit *P* interrogabitis *Urs* interrogabit. forte *uulgo: ueram distinctionem indicauit Meursius* instituti] istum *Sab* 25 chaldeos *P* interroget *P* interrogetis *uel* interrogate *Urs* 26 interioribus *Urs:* in interioribus *P*

fecto discetis, quisnam sit deus unus uel sub eo qui plurimi, qui deos se fingant et humani generis inprudentiam ludant. iamdudum nos pudet ad eum locum uenire, in quo risum tenere non possunt non tantum puerculi et procaces, uerum etiam serii atque in oris taetrici asperitatem durati. nam cum a doctoribus omnes nostris insinuatum acceperimus et traditum, in declinationibus deorum pluratiuos numeros non esse, quod essent dii singuli, nec communiter ire per plurimos uniuscuiusque nominis proprietas quiret, immemores uos facti et puerilium disciplinarum recordatione consopita et conplures subditis uocabulis isdem deos et cum sitis alias in eorum numero restrictiores, multiplices eos rursus cognominum societate fecistis: quam quidem olim partem iudicii acris uiri atque ingenio perspicaci tam sermone Italo explicuere quam Graeco. et dare nobis conpendium potuisset res ista, si non et aliquos uideremus litterarum esse istarum expertes, et institutus a nobis sermo nos quoque conpelleret, nonnihil de his rebus quamuis ab illis sumptum commemoratumque depromere. aiunt igitur 14
theologi uestri et uetustatis absconditae | conditores, tris in f. 85b
rerum natura Ioues esse, ex quibus unus Aethere sit patre progenitus, alter Caelo, tertius uero Saturno, apud insulam Cretam et sepulturae traditus et procreatus: quinque Soles et Mercurios quinque, ex quibus, ut referunt, Sol primus Iouis filius dicitur et Aetheris habetur nepos, secundus aeque Iouis et Hyperiona proditus genetrice, tertius Volcano, non Lemnio,

19 sqq. Cic. de nat. deor. 3, 53 sqq.

2 qui deos *Sab:* quia eos *P* 3 iamdudum] *hic apud Oehlerum c. 13 incipit* 4 puerculi *Sab:* puericuli *P* 5 oris *scripsi:* mares *P* mores *Sab* moris *Salm* tetricia *Sab* asperitatem *Salm:* asperitate *P* 9 quiret] *uerba quae in fine libri leguntur* neque enim fieri per rerum naturam potest, ut quod unum est fiat duo et in diuersas res eat unitas ingenita simplicitate diuisa *huc transposuit Orellius* facti *Sab:* faci *P* 10 consopita *Urs:* composita *P* seposita *Gel* 13 quam *Sab:* quas *P* acris *Urs:* acres *P* ingenio *Sab, r:* per ingenio *P* 18 commemoratumque depromere *in ras c* commodatumque *Urs* 19 uetutatis *P* tres (e *ex* i *corr*) *P* 20 ioues *P* 21 aput *P* insolam *P* 22 saepulturae *P* 23 referunt *Gel:* refferunt *P* res ferunt *Sab* 24 aetheris *Sab:* aetherius *P* secundus Regina et Hyperione proditus genitore *Sab* 25 genitrice (it *in* et *corr c'*) *P*

set Nili qui fuerit filius, quartus Ialysi pater, quem Rhodi peperit heroicis temporibus Acantho, quintus Scythici regis et uersipellis habetur Circae. iam Mercurius primus, qui in Proserpinam dicitur genitalibus adhinniuisse subrectis, supremi progenies Caeli est, sub terra est alter, Trophonius qui esse iactatur, Maia tertius matre et Ioue procreatus sed tertio, quartus suboles Nili est, cuius nomen Aegyptia gens horret et reueretur expromere, quintus Argi est interemptor, fugitiuus atque exul et proditor apud Aegyptum litterarum. sed et Mineruae, inquiunt, sicut Soles et Mercurii quinque sunt, ex quibus prima non uirgo sed ex Volcano Apollinis procreatrix, Nili altera proles et quae esse perhibetur Aegyptia, stirps Saturni tertia est et quae usum excogitauit armorum, Iouis quarta progenies quam Messenii Coryphasiam nuncupant, et quae Pallantem occidit patrem incestorum adpetitorem est quinta.

15 ac ne longum uideatur et nimium, minutatim uelle capita ire per singula, aiunt idem theologi, quattuor esse Volcanos et tris Dianas, Aesculapios totidem et Dionysos quinque, ter binos
f. 86 Hercules et quattuor Veneres, tria | genera Castorum totidemque Musarum, pinnatorum Cupidinum trigas et quadrigas Apollinarium nominum, quorum similiter genitores, similiter matres, loca quibus nati sunt indicant et originem singulorum suis cum prosapiis monstrant. quod si uerum et certum est et ex rei' cognitae adseueratione monstratur, aut omnes dii non sunt, quoniam plures sub eodem nomine, quemadmodum accepimus, esse non possunt, aut si aliquis ex his est, igno-

10 Cic. l. c. 59 Clemens Alex. protr. 2, 28 17 Cic. l. c. 53 sqq.

1 Nili *Sab:* nisi *P* Ialysi *Sab:* alysi *P* Rhodi *Sab:* rhodii *P* 2 Acantho *Urs:* achanto *P* scythichi *P* 3 Circae *Salm:* circe *P* Circes *Sab* iam *Meursius:* nam *P* 4 adinniuisse *P* supraemi *P* 5 coeli est *Sab:* caeli *P* trofonius *P* 7 soboles *Sab:* subolis *P* 11 uulcano (uu *in* uo *c'*) *P* apolinis *P* appolinis *c'* 12 Aegyptia *Gel:* aegyptiae *P* Aegyptiis *Sab in err* stirps *Salm:* strips *P* Sais *Sab* 14 coryfasiam *P* 15 Pallantem *Gel:* corypalantem *P* Corya pallantem *Sab in err* 16 minutum *Sab* 17 uulcanos *P corr* tres *c* 18 aesculapius *P corr* dionisos *P* dionisios *c'* 19 genere *P corr c*

rabitur et nescietur, quia sit consimilium nominum confusione caecatus. atque ita per uos ipsos, quamuis fieri nolitis, efficitur, ut haesitet religio conturbata neque habeat finem certum, in quem dirigere se possit multis elusa ambiguitatis erroribus. fingite nos enim uel auctoritate commotos uel uiolentia terroris 16
uestri induxisse in animum Mineruam uerbi causa sacris uobis sollemnibus et ritu uelle adorare uolgato: si, cum diuinas apparamus res adgredi atque aris flammantibus sua reddere constituta, Mineruae omnes aduolent ac de istius nominis possessione certantes poscant sibi singulae apparatum illum sacrorum reddi: quid in medio faciemus nos animal tenue uel in partes quas potius pii muneris officia transferemus? dicet enim forsitan prima illa quam diximus: meum nomen est Mineruae, meum numen, quae Apollinem genui, quae Dianam et ex mei uteri fetu caelum numinibus auxi et deorum numerum multiplicaui. immo, inquiet quinta Minerua, † tutunis, quae marita et puerpera totiens castitatis purae inminuta es sanctitate. nonne uides in Capitoliis omnibus uirginalis esse species Mineruarum et innuptarum his formas ab artificibus | cunctis f. 86b
dari? desiste igitur nomen iuris tibi adsciscere non tui. nam Mineruam me esse genitore ex Pallante procreatam, testis omnis est poetarum chorus, qui Palladem me nuncupat deriuato a patre cognomine. quid dicis, inquiet secunda haec audiens,

1 quia *Sab:* quid *ex* qua *ut uidetur P* consimilium *Sab:* consilium *P* 3 ut *Sab, r:* at *P* hesitet *P* haec sit et *Sab* 4 multis *scripsi:* et nullis *P* nullis *Sab* tam multis *Oehlerus* 5 commotos *r, Salm:* cōmotus *P* ideo notos *Sab* ideo motos *in err* 7 uolgato: si *scripsi:* uolgator si *P* uulgato, res si *Sab* uolgato si *r* diuina *r* 8 res *addidi* adgredi atque *Rigaltius:* adgrediat quae *P* adgrediat. que *c'* aggrediamurque *Sab* aggredimurque *Gel* 9 ineruae *P corr* 14 meum *Rigaltius:* cū *P* tum *Sab* meum est Mineruae nomen ac numen *uel* meum tum nomen est Mineruae tum numen *Urs* numine *Salm* appollinem *P* genui *Sab:* genuit *P* 15 fetu *Sab:* fletu *P* 16 quinta *Gel:* quanta *P* quarta *Sab* tu tu sis *Sab* tu sis *Gel* tu tinnis *Salm* 17 imminuta *Sab:* inmuta *P* es *Sab, r:* est *P* 18 uirginaleis *Sab* 19 et] nec *Sab* innuptarum *Rigaltius:* nuptarum *P* 20 adsciscere *Sab, r:* adhisciscere *P* 23 inqu'et *P* audies *P corr c'*

ergone Mineruium nomen tu feres parricida petulans et ex amoris incesti contaminatione polluta, quae dum te fucis atque artibus excolis meretriciis, etiam patris in te mentem furialibus plane cupiditatibus excitasti? perge igitur, aliud tibi quaere signum; nam mea res ista est, quam Nilus maximus fluminum aquis generauit ex liquidis et in uirgineos habitus roris concretione conduxit. quodsi fidem inquiris facti, Aegyptios et ego testes dabo, quorum sum Neith lingua, Platonis testificante Timaeo. quid deinde arbitramur fore? desistetne et illa Mineruam se dicere, cui Coryphasiae nomen est uel ex Coryphae matris signo uel quod ex uertice summo Iouis parmam ferens emicuit atque armorum accincta terroribus? aut illam, quae tertia est, cessuram patienter nomine? et non dictis talibus habituram rationem sui et primarum adrogantiam refutaturam: itane tu audes maiestatem tibi mei nominis usurpare sinceram, ex caeno et ex gurgitibus prodita coagulataque limosis? aut tibi tu alienam dignitatem adsumis deae, quae de uertice procreatam mentiris te Iouis et rationem te esse mortalibus ineptissimis suades? ex capite Iupiter conceptos filios procreat? et ut arma quae gestas procudi possint et fabricari, in uerticis f. 87 | ipsius cauo officina fabrilis fuit, incudes mallei fornaces folles carbones et forfices? aut si uerum est quod adseueras, rationem te esse, desiste tibi nomen id quod meum est uindicare: nam quam dicis ratio non est species numinis certa sed obscurarum intellegentia causarum. si ergo, ut diximus, officia nobis adeuntibus religiosa Mineruae adsint quin-

9 p. 21 e

1 feres *Urs:* fer**s *P* fers *Sab* 4 plane *Urs:* plenam *P* 6 generabit *P corr* 8 sum Neith *Salm:* nili *P* Neith *Canterus, Urs* lingua dicor *Gel* Platonis *Sab:* latonis *P* 9 timeo *P* 10 coryfasiae *P* coryfae *P* 12 amorum *P corr* 13 cessuram *Sab:* censuram *P* patienter *Urs:* patientiae *P* patientia *Gel* nomen *Sab* 15 sinceram *Meursius:* si uerum *P* quae *Gel* Sai cum *Urs om Salm* 16 e limo sis *Sab* 17 alienam *Gel:* aliā *P* at tibi tu aliam dignitatem assume, deam quae *Salm* deae quae] atque *Sab* que *P* 18 rationem *Sab, r:* ratione *P* 19 Iouis e capite concepta tu fueris si quis ex capite *Urs* Iupiter *addidi* 20 et ut] aut si *Sab* ut *Salm* possunt *Sab* possent *Salm* 22 forcipes *Urs* aut *Sab:* ut *P* at *Urs* 26 adsinit *P corr*

que ac de huius nominis proprietate rixantes sibi quaeque
desideret aut turis suffimenta libari aut ex pateris aureis in-
feria uina defundi, quo disceptatore, quo iudice controuersias
tollemus tantas? aut quis quaesitor, quis arbiter ceruicibus
tantis erit, qui inter personas huiusmodi aut uindicias iustas
dare aut sacramenta conetur pronuntiare non iniusta? nonne
potius ibit domum seseque abstinens ab negotiis talibus tutius
esse arbitrabitur nihil horum contingere, ne aut uni dando
quod omnium est inimicas eficiat ceteras aut stultitiae crimen
incurrat, si id attribuat cunctis quod esse oportebat unius?
possumus haec eadem de Mercuriis, Solibus, immo de aliis 17
omnibus, quorum numeros tenditis et multiplicatis, expro-
mere. sed satis est ex uno rationem in ceteris eandem esse
scire, et ne forte prolixitas fastidium audientiae pariat, cessa-
bimus ire per singula, ne dum uos arguimus nimietatis, lo-
quacitatis inmodicae suscipiamus et nos culpam. quid dicitis
o isti, qui ad deorum nos cultum membrorum laniatibus in-
uitatis et suscipere nos cultum uestrorum conpellitis numinum?
possumus | difficiles non esse, si modo aliquid nobis dignum f. 87b
tanti nominis opinione monstretur. ostendite nobis Mercurium,
sed unum: date Liberum, sed unum: unam Venerem atque
unam similiter Dianam. nam esse Apollines quatuor aut tris
Ioues numquam nobis facietis fidem, nec si testem ipsum ci-
tetis Iouem aut Pythium constituatis auctorem. sed ex diuerso 18
nescio quis: unde, inquit, scimus, an explorata et cognita
theologi scriptitarint, an ut uisum est atque sedit libidinosam
extulerint fictionem? nihil istud ad causam, nec sermonis istius
in eo est ratio constituta, utrumne res ita sint, theologorum
ut indicant scripta an aliter se habeant et multo dissociatae
discrimine; nobis enim satis est rebus de publicatis loqui ne-

1 nominis *Gel:* nomine *P* 2 thuris *P corr r* in seriam *Sab* 6 iniusta *scripsi:* iusta *P* 9 et ficiat *in* eficiat *corr P* 10 id attribuat *Sab:* ita tribuat *P* 12 extenditis *Stewechius* multiplicas *P corr* 22 tres *c* 23 iouis *P corr c* 26 libidinosam *Sab, r:* libidinosa *P* 29 dissociatae *Sab in err:* dissociata *P* 30 nobis enim satis est rebus de publicatis loqui *add c*

que quaerere quid sit in uero sed refutare, conuincere id quod in medio positum est atque opinatio concepit humana. sed si mendaces illi, uos ueritas quae sit exponite et inrefutabile aperite secretum. at qui fieri potis est remotis magisteriis litterarum? quid est enim quod dici de immortalibus diis possit, quod non ex hominum scriptis ad humanas peruenerit notiones? aut quicquam uos ipsi de illorum ritibus potestis caerimoniisque narrare, quod relatum in litteras non sit et scriptorum commentariis publicatum? aut si ponderis existimatis nullius haec esse, aboleantur omnes libri quos de diis habetis compositos theologorum, pontificum, nonnullorum etiam philosophiae deditorum; quinimmo potius fingamus ab exordio
£ 88 | mundi nullum aliquando mortalium † nullum esse de diis quicquam: experiri uolumus et cupimus scire, an muttire, an hiscere deorum in mentione possitis, an concipere eos mente quos in animis uestris nullius scripti informauerit notio. cum uero nomina et potentias illorum suggerentibus uobis libris addidicisse uos constet, iniquum est detrahere litteris his fidem quarum ea quae dicitis testimonio atque auctoritate firmatis.

19 nisi forte haec falsa et ea quae a uobis dicuntur erunt uera. quo argumento, quo signo? cum enim homines utique et qui haec et illa commentati sunt fuerint, et de rebus incertis ab utraque sit disputatum parte, adrogantis est dicere, id quod tibi placeat esse uerum, quod uero animum laedit id libidinis et falsitatis arguere. per humani generis iura atque ipsius mortalitatis consortia, cum auditis et legitis 'ex illo patre atque ex illa matre deus ille est proditus', nonne animi uestri sensum tangit humanum nescio quid dici et ex terreni generis humilitate proficiscens? aut cum esse arbitramini uos ita, sollicitudinem concipitis nullam, ne offensionis aliquid apud

1 quae*rere *P* 4 at *scripsi:* et *P* pote *Sab* 5 quid *Sab:* id *P* 6 ex *om Urs* scriptis *scripsi:* discriptis *P* descriptis *c* de scriptis *Urs* de his scriptis *Salm* 10 aboleantur *Sab:* abole^n^tur *P* 12 filosofiae *P* 13 nullum esse] meminisse *Gel* intimasse *Heraldus* scripse *sic Salm* 15 hiscere *Sab:* hiscire *P* 21 utique *Rigaltius:* utrique *P* utrinque *Sab* 24 sibi *Rigaltius* 26 patre *addidi* 28 sensus *Sab* 29 uos] eos *Urs*

ipsos quicumque sunt contrahatis deos, quod ex turpi concubitu creditis atque ex seminis iactu ignoratam sibi ad lucem beneficiis obscenitatis exisse? nos enim, ne quis forte existimet ignorare, nescire, quid istius nominis conueniat dignitati, aut natiuitatis' expertes deos esse oportere censemus, aut si aliquos ortus | habent, ab domino rerum ac principe rationibus quas f. 88b ipse nouit [ipse] ducimus atque existimamus emissos, immaculatos castissimos puros, nescientes quae sit foeditas ista coeundi et usque ad illos ipsos principali procreatione finita. at uero uos contra maiestatis inmemores et sublimitatis tantae 20 eas illis adiungitis natiuitates ortusque eos adscribitis quos ingeniis lautioribus homines et execrationi habeant et horrori. ex Ope, inquitis, matre et ex genitore Saturno cum suis est natus Diespiter fratribus. uxores enim dii habent atque in coniugalia foedera condicionibus ueniunt ante quaesitis? usu farreo coemptione genialis lectuli sacramenta condicunt? habent speratas, habent pactas, habent interpositis stipulationibus sponsas? et quid de ipsis condicionibus loquimur, quando et quosdam nuptias celebrasse et festas habuisse frequentias * dicere et lusisse in his deas et, quod participes [et quid] fescenninorum non essent, perturbasse discordiis omnia et hominum in posterum genus exitiorum seuisse discrimina? sed in ceteris 21 forsitan minus huius eluceat turpitudinis foeditas. ergone ille rector poli, pater deorum et hominum, supercilio id est nutu totum motans et tremefaciens caelum, ex uiro concretus et femina est? et nisi ambo se sexus in obscenas dissoluerent

2 iactu *Sab:* actu *P* beneficio eos *Urs* 4 dignitati *Sab, r:* dignitatis *P* aut] sane *Sab* 6 a *Sab* principes *P corr* 7 ipse *seclusit Zinkius* ipsos *Sab* emissos *Urs:* ei missos *P* esse missos *Sab* 12 execrationi *P* 14 gnatus *P corr* 15 quaesiti *P corr c'* 16 farre *Urs* condicunt *Urs:* conducunt *P* 18 condicionibus *scripsi:* coniunctionibus *P* 19 °t *P* *lacunam signaui: intercidisse uidetur* audetis *uel simile uerbum* dicitis *Sab* 20 et quid *om Sab* fesceninoorum *sic Sab:* fescenniorum *P* *in mg* ·r· 21 hominum in *scripsi:* humano in *P* in humanum *Sab* humanum in *Oehlerus* 22 seuisse *Urs:* saeuisse *P* 24 supercilio id est nutu *scripsi:* supercilio inutu *P* supercilio et nutu *Sab* 26 se *addidit Hildebrandius* dissoluerentur *Gel*

copulatis corporibus uoluptates, Iuppiter ille maximus non esset, et usque ad hos dies et regem numina non haberent et
f. 89 caelum sine domino staret? et quid Iouem miramur ex | feminae effusum dictitare uos aluo, quando auctores uestri et nutricem habuisse conscribunt et ex alieni uberis alimonia mox traditam retinuisse uitam? quid dicitis o uiri? ergone, iterum dicam, tonans fulgens et fulminans et nubila terribilia conducens suxit fluenta mammarum, uagitum edidit, repsit atque ut fletum exponeret ineptissime tractum, crepitaculis obticuit auditis et ad somnos inductus est in mollissimis cunis iacens et uocibus delenitus infractis? o deorum adsertio religiosa, o amplitudinis metuendae uenerabilem monstrans atque insinuans dignitatem! sicine apud uos, quaeso, supernarum nascitur eminentia potestatum, his in lucem prodeunt generationibus dii uestri quibus asini porci canes, quibus inmunda haec omnis conceptatur et genitur terrenarum proluuies bestia-
22 rum? nec contenti hos coetus grauitati attribuisse Saturniae, etiam ipsum regem mundi flagitiosius liberos procreasse quam ipse est natus atque editus praedicatis. ex Hyperiona, inquitis, matre et ex Ioue iaculatore fulminis Sol aureus et flagrantissimus natus est: ex Latona et eodem arquitenens Delius et siluarum agitatrix Diana: ex Leda et eodem [arquitenens Delius et siluarum] graece Dioscoris nomen est: ex Alcmena et eodem Hercules ille Thebanus, quem claua pellisque tutata sunt: ex Semela atque ipso Liber, qui Bromius dicitur et ex femine iterum natus patris: ex ipso rursus et Maia Mercurius ore facundus et gestator adfabilium

3 *ex *P* *in mg* ℟ ℟ 10 molissimis *P* 12 amplitudnis *P* 16 gignitur *Sab* prolubies *P* bestarum *P* 17 conti *P corr c* coetus] ortus *Urs* *in mg* ℟ 18 proceasse *P corr* procreasse natum atque editum praedicatis *Sab* 19 yperiona *P* 20 fluminis *P corr* flagrantissimus *Sab in err:* fragrantissimus *P* 21 platona *P corr* agitatrix] habitatrix *uel* ferarum agitatrix *Urs* 22 arquiten^ens^s *P* arquitenens delius et siluarum *om Sab, expunxit r lacunam signauit Sab: intercidisse putat Gel* quibus *Urs* Castores, quibus *Rigaltius* Tyndaridae Castores quibus 23 herculi *P corr c* 24 theba*nus *P* tutatae *Sab* Semela *Sab, r:* emela *P* 25 et ex femine iterum natus patris *om Sab* feminae *P corr*

| colubrarum. potest ulla grauior contumelia Ioui uestro infligi f. 89b aut quicquam est aliud quod labefactet aut destruat deorum principis auctoritatem, quam quod eum creditis uoluptatibus aliquando libidinosis uictum et in femineos appetitus inflammati pectoris incaluisse feruore? et quid regi Saturnio matrimoniis fuerat cum alienis rei? nonne illi fuerat satis Iuno, nec sedare impetum cupiditatum in regina poterat numinum, cum nobilitas eam commendaret tanta, facies os dignitas et ulnarum niuei marmoreique candores? an uxore contentus haud una concubinis, pelicibus atque amiculis delectatus inpatientiam suam spargebat passim, ut babaecali adolescentes solent, salax deus, et canus ex infinitis corporibus flaccescentium uoluptatum restituebat ardorem? quid dicitis o impii uel quas de uestro Ioue opinionum confingitis foeditates? ita non animaduertitis, non uidetis, cuius eum notetis probri? cuius criminis constituatis auctorem? uel quas in eum labes flagitiorum, quantas coaceruetis infamias? ad libidinem homines proni atque ad 23 uoluptatum blanditias naturae infirmitate procliues adulteria tamen legibus uindicant et capitalibus adficiunt eos poenis quos in aliena comprehenderint foedera genialis se lectuli expugnatione iecisse. subsessoris et adulteri persona cuius esset turpitudinis, notae cuius, regnatorum maximus nesciebat, et speculator ille, ut fama est, bene meritorum ac pessime, quidnam deceret se uelle rationibus pectoris non perspiciebat | amissis. f. 90 et tolerari forsitan maletractatio haec posset, si eum saltem personis coniungeretis conparibus, et adulter a uobis immortalium constitueretur dearum. in humanis uero corporibus quidnam, quaeso, inerat pulchritudinis, quid decoris, quod inritare, quod flectere oculos posset in se Iouis? cutes uiscera

7 regina *Sab:* reginam *P* 8 oris *Sab* 9 haut *P corr* 11 babaecali *Hugius:* babecali *P* bacchari *Sab* 12 infinitis *Sab:* finitis *P* infinitis initis *Meursius* 15 noctetis *P corr* 18 uoluptatum *Sab:* uoluntatum *P* infirmitatẽ *P corr c'* 19 penis *P corr* 22 regnatorum *Hildebrandius:* regnorum *P* regum *Sab* 23 quidnam *Sab:* quinnam *P* 24 amissis *Meursius:* amissi *P* 25 et *Sab:* set *P* eum *Gel:* eam *P* 26 adulter a *Heraldus:* adultera *Sab* 29 in se *Meursius:* inde *P*

pituita atque omnis illa proluuies intestinorum sub inuolucris constituta, quam non modo Lynceus ille penetrabili acie possit horrescere, uerum etiam quiuis alter sola uel cogitatione uitare. o egregia merces culpae, o digna et pretiosa dulcedo, propter quam Iuppiter maximus [cycnus] fieret et taurus et candidorum procreator ouorum. si aperire oculos mentis et ueritatem pro-
24 priam intueri sine ulla uultis gratificatione priuata, miseriarum omnium causas, quibus genus ut dicitis iamdudum adflictatur humanum, ex huiusmodi reperietis opinationibus fluere quas habetis antiquitus de diis uestris et quas in melius reformare ante oculos posita ueritate renuistis. nam nos quidem quidnam de illis aliquando aut inconueniens sensimus aut conscriptionibus edidimus indecoris, ut in inuidiam iaciantur nostram labores generis humani et commoditates quibus uiuitur imminutae? numquid a nobis dicitur, ut ciconias, ut palumbes ex ouis esse progenitos quosdam deos? numquid ex pelagi spuma et ex Caeli genitalibus amputatis Cythereiae Veneris concretum coaluisse candorem? numquid parricidii causa uinctum esse Saturnum et ablui | diebus statis, uinculorum ponderibus et
f. 90b leuari? numquid beneficio Curetum ab interitu seruatum Iouem? numquid expulisse regno patrem et alieni iuris imperium uiolentia et fraude tenuisse? numquid pulsum a nobis senem Italorum delituisse in finibus, et quod tutus fuisset a filio, nomen Latio inposuisse pro munere? numquid incestas nuptias cum sorore Iouem ipsum dicimus fecisse nos, aut inuitatum ad ius mensae pro suillis uisceribus prolem nes-

26 Clemens Alex. protr. 2, 36

1 prolubies *P* 2 Lynceus *Sab*, *r:* lyceus *P* 4 egregia *Sab:* grecia *P* praetiosa *P* 5 cycnus *seclusi* maximus et taurus fieret et cycnus, candidorum procreator ouorum *Meursius* 8 afflictatur *Sab:* flictatur *P* inflictatur *?* 10 habetis *Salm:* habeatis *P* habebatis *Sab* 13 iaciántur *Sab*, *r:* iaciatur *P* 16 ouis *Meursius tamquam e codice:* iouis *P* Ioue *Sab* numqui *P corr r* 18 numquit *P corr: sic infra semper* 19 ablui] a his *Sab* statis *Salm:* tantis *P* et leuari *Salm:* eleuari *P* rele uari *Urs* 21 expullisse *P* 22 a nobis] a Ioue *Gel* 23 ita lorum *P corr* dicitur delituisse *?* 24 iⁿposuisse *P* 26 i *Salm:* eius *P* mensam *Sab*

cium Lycaoniam pransitasse? numquid altero claudum pede apud insulam Lemnum fabrilia opera exercuisse Vulcanum? numquid cupidinis atque auaritiae causa, sicut canit Boeotius Pindarus, Aesculapium fulminis transfixum esse telo? numquid Apollinem ditem factum eos ipsos reges quorum gazis fuerat locupletatus et donis ambiguitate fefellisse responsi? numquid furem Mercurium publicauimus nos? nos esse Lauernam atque cum hoc simul fraudibus praesidere furtiuis? numquid ex nobis Myrtilus est auctor, qui Macari filiae Megaclonis ancillulas profitetur fuisse Musas? numquid rege a Cyprio, cuius nomen Cinyras est, † dictatum meretriculam Venerem diuorum in numero consecratam? quis ex reliquiis Pelopis conpactum esse Palladium **25** prodidit? non uos? quis Spartanum fuisse Martem? non Epicharmus auctor uester? quis in Thraciae finibus procreatum? non Sophocles Atticus cunctis consentientibus theatris? quis mensibus in Arcadia tribus et decem uinctum? non Melae fluminis filius? quis ei canes | ab Caribus, quis ab Scythis f. 91 asinos immolari? non principaliter cum ceteris Apollodorus? quis dum genialibus insultat alienis haesisse in laqueis inuolutum? non commentarii uestri? non scaenae? numquid aliquando a nobis conscriptum est mercennariam deos seruitutem seruisse, ut Herculem Sardibus amoris et petulantiae causa, ut Admeto Apollinem Delium, ut Laomedonti Troico Iouis fratrem, ut eidem sed cum patruo Pythium, ut coniugalia secreta miscentibus Mineruam luminis ministram et lucernarum modulatricem? nonne ille uester est uates, qui Martem fecit et Venerem mortalium manibus uulneratos? non ex uobis Panyassis

1 l. c. 2, 29 3 l. c. 2, 30 9 l. c. 2, 31 10 l. c. 2, 13 12 l. c. 2, 47 13 l. c. 2, 29 21 l. c. 2, 35 26 l. c. 2, 36

4 pidarus *P corr c* 7 nos? *Hildebrandius:* non *P* num *Sab* nos? nos] non uos *Salm* labernam *P* 9 filiae *Canterus, Urs:* filias *P* Megaclonis *Canterus, Urs:* meglaconis *P* profitetur *Gel:* profitemur *P* 10 numquid] quis *Gel* Cinyras *Urs:* cyniras· *P* 11 ditatam *Gel* 12 reliquis *P corr c'* 13 nonne Epicharmus *Sab* 14 trachiae (h *expunxit r*) *P* 16 Melae *Gel:* mille *P* 17 filius *Gel:* filio *P* scytis *P* 19 genitalibus *Sab* 21 mercenariam *r* 22 Omphalae Herculem *Meursius* Herculem Omphalae ? Sardibus *Urs:* sordibus *P* sordidi *Sab* 24 pytium *P* coniugalia *P* 25 moderatricem *Canterus, Urs*

unus est, qui ab Hercule Ditem patrem et reginam memorat sauciatam esse Iunonem? non uiraginem ab Ornyto caesam cruentatam uexatam Polemonis uestri indicant scripta? non ab Hippocoontis liberis ipsum Sosibius Herculem cruciatum retulisse pronuntiat et inlati uulneris et doloris? apud insulam Cretam sepulturae esse mandatum Iouem nobis editum traditur? in Spartanis et Lacedaemoniis finibus nos dicimus conditos in cunis coalitos fratres? noster ille est auctor, qui Patrocles Thurius scriptorum in titulis indicatur, qui tumulos memorat reliquiasque Saturnias tellure in Sicula contineri? Hieronymus *** Plutarchus nostrarum esse partium comprobatur, qui in Oetaeis uerticibus Herculem post morborum
26 comitialium ruinas dissolutum in cinerem prodidit? nam quid de illis amoribus dicam quibus in feminas sanctos incaluisse caelestes uestris proditum litteris atque auctoribus continetur?
f. 91b | numquid enim a nobis arguitur rex maris Amphitritas Hippothoas Amymonas Menalippas Alcyonas per furiosae cupiditatis ardorem castimoniae uirginitate priuasse? numquid Apollo Latonius immaculatus ille, castissimus atque purus Arsinoas Aethusas Hypsipylas Marpessas, Zeuxippas et Prothoas, Daphnas et Steropas inconsulti pectoris adpetisse feruoribus? numquid senex Saturnus iamdudum obsitus canis atque annorum uetustate iam frigidus nostris carminibus indicatur ab uxore in adulterio comprehensus induisse formam feri et sub pecoris specie hinnitibus euolauisse iactatis? Iuppiter ipse rex mundi nonne a uobis infamis est isse per innumeras species

5 l. c. 2, 37   8 l. c. 2, 30   16 l. c. 2, 32

1 herculem *P corr*   2 uiraginem Mineruam ?   laesam *Meursius*   4 ippocoontis *P*   5 et doloris] dolores *Rigaltius*   7 et Lacedaemoniis *seclusit Zinkius*   9 Thurius *Canterus, Urs:* hurius *P*   11 heronymus *P corr* Chaeroneus *Sab*   *lacunam signaui* plutharcus *P* et Dicaearchus *Nourryus* aut Dicaearchus *Zinkius*   12 oaetaeis *P*   13 comitialium *Sab, r:* comitalium *P*   iam[...] *Meursius*   16 numquit *P corr: sic infra semper*   ampitrita[...] *P corr r*   17 Hippothoas *Gel:* hippocoas *P*   Amymonas *Gel* ampymonas *P* Amimonas *Sab*   Alopas Menalippas *Urs*   Alcyona[...] *Sab:* alceonas *P* Alopas *Salm*   18 castimonia ac uirginitate *ue*[...] castimonia uirginitatis *Meursius*   20 Aethusas *Urs:* ethysas *P* Chry-sas *Sab*   Zeuxippas *Urs:* zeusippas *P*   24 induise *P*   25 pec-toris *P corr*   26 infamatus *Graeuius*

et petulantis amoris flammam seruilibus obumbrauisse fallaciis? numquid a nobis aliquando conscriptus est, libidinosa ut perficeret furta, modo esse in aurum uersus, modo in satyrum ludicrum, in draconem, in alitem, in taurum, et quod omnia genera contumeliarum transiliat, in formiculam paruulam, ut Cletoris uidelicet filiam Myrmidonis ederet apud Thessalos matrem? quis illum in Alcmena nouem noctibus fecit peruigilasse continuis? non uos? quis in amoribus desidem derelicta caeli statione iacuisse? non uos? et sane adiungitis beneficia non parua, siquidem uobis deus Hercules natus est, qui in rebus huiusmodi patris sui transiret exuperaretque uirtutes. ille noctibus uix nouem unam potuit prolem extundere concinnare conpingere, at Hercules sanctus deus natas quinquaginta de Thestio nocte una perdocuit | et nomen uirginitatis exponere f. 92 et genetricum pondera sustinere. quid quod non contenti feminei generis adtribuisse diis curas etiam sexus adiungitis adamatos ab his mares? Hylam nescio quis diligit, Hyacintho est alius occupatus, ille Pelopis desideriis flagrat, hic in Chrysippum suspirat ardentius, Catamitus rapitur delicium futurus et poculorum custos, et ut Iouis dicatur pullus, in partibus Fabius aduritur mollibus obsignaturque posticis. sed soli amant apud 27 uos mares et femineo sexui sua conseruata est sanctitas? nonne uestris cautum est litteris, adamatum esse ab Aurora Tithonum, arsisse in Endymionem Lunam, Nereidem in Aeacum, in Achillis genitorem Thetim, Proserpinam in Adonem, matrem eius Cererem in Iasionem nescio quem rusticanum et post Vulcanum Phaethontem Martem in Anchisae nuptias ipsam illam Ve-

5 l. c. 2, 39 7 l. c. 2, 33

3 satirum *P* 4 in taurum *Gel:* taurum *P* 6 Cletoris *scripsi:* clitoris *P* Myrmidonis ederet *Sab in err:* mirdoni sedere *P* tessalos *P* 7 Alcmena *Sab:* alcemena *P* 11 exuperaretqui *P corr* 13 herculis *P* gnatas *P corr* 14 Testhio *sic Sab in err:* thesio *P* 17 maris *Urs* Hyacintho *Sab:* hyacincto *P* 18 flagrat *Sab:* flaglat *P* Chrysippum *Gel:* crysippum *P* 19 camitus *P corr* delicium *Salm:* deliciarum *P* deliciolum *Hildebrandius* 23 Tithonum *Sab, r:* tithronum *P* *in mg* ·R· 24 Endymionem *Sab, r:* enendymionem *P* eacum *P* 26 Iasionem *Sab:* iasonem *P* 27 faetontem *P* ancisae *P corr*

nerem Aeneadum matrem et Romanae dominationis auctorem? cum talia igitur uos probra et flagitiosa prodigia non in unum aliquem nominatim sed in omnem pariter superorum gentem quam esse uos remini sine ullius exceptione iaciatis, audetis salua uerecundia dicere, aut esse nos impios aut uos pios, cum multo maiores ferant a uobis offensas ex omnibus probris quae in illorum maledicta conducitis quam amplitudines et honores ex ritu atque officio cultionis? aut enim falsa illa sunt cuncta quae sunt prompta de singulis existimationem illorum maiestatemque laedentia, et res digna omnino est, propter quam
f. 92b dii funditus | genus omne debeant abolere mortalium, aut si explorata et uera sunt et sine ullis dubitationibus conprehensa, ad eam perducitur res summam, ut inuitissimis uobis non ge-
28 neris superi sed humani eos fuisse credamus. ubi enim nuptiae matrimonia puerperia nutrices artificia debilitates, ubi status capitis et condicio seruitutis, ubi uulnera caedes cruor, ubi amores desideria uoluptates, ubi omnis animorum adfectio ab inquietis perturbationibus ueniens, necesse est diuinum nihil istic esse, nec quod proprium caduci est generis et terrenae fragilitatis praestantiori posse adhaerere naturae. quis est enim qui credat, si modo agnoscit ac percipit, uis istius potentiae quae sit, aut genitabiles habuisse partes deum et abscisione foedissima priuatum his esse, aut ex se proditas aliquando intercepisse proles et uinculorum coercitum poenis, aut cum patre quodammodo conseruisse bella ciuilia et eum iure abstinuisse regali, aut exterritum minoris metu uertisse exuperatum terga et tamquam fugitiuum et exulem in summotis delituisse secretis? quis est, inquam, qui credat ad humanas adcubuisse deum mensas, interemptum auaritiae causa, fefellisse supplices ambiguitate responsi, praecellere in furtorum dolis,

5 nos *Sab:* uos *P* 7 amplitudines *Hildebrandius:* amplitudinis *P* honores *Hildebrandius:* honoris *P* 13 inuitissimis *Sab:* inuictissimis *P* 20 praes*tantiori *P* 21 perpit *P corr* 22 genitales *Sab* abscissione *Sab* 24 intecepisse *P* 25 *et*] aut *Sab* eum *Gel:* cum *P* 26 reguli *Sab* 30 dolis *r, Urs:* dótis *P* donis *Sab*

adulterasse seruisse uulneratum esse et adamasse et per om-
nes libidinum formas incestarum cupiditatum circumegisse pel-
laciam? atquin omnia uos ista et fuisse et inesse in diis
adseueratis uestris, neque ullam praetermittitis speciem ui-
tiositatis maleficii lapsus quam non in conuicium | numinum f. 93
opinionum petulantia conferatis. aut igitur uobis quaerendi
sunt dii alii in quos omnia ista non cadant — in quos enim
haec cadunt, humani sunt generis atque terreni — aut si hi
sunt tantummodo quorum nomina publicastis et mores, opinio-
nibus tollitis uestris. mortalia sunt enim quaecumque narratis.
et possumus quidem hoc in loco omnis istos, nobis quos in- 29
ducitis atque appellatis deos, homines fuisse monstrare uel
Agragantino Euhemero replicato, cuius libellos Ennius, clarum
ut fieret cunctis, sermonem in Italum transtulit, uel Nicagora
Cyprio uel Pellaeo Leonte uel Cyrenensi Theodoro uel Hippone
ac Diagora Meliis uel auctoribus aliis mille, qui scrupulosae
diligentiae cura in lucem res abditas libertate ingenua protu-
lerunt. possumus, inquam, si placet, et Iouis res gestas et
Mineruae expromere bella, uirginis et Dianae, quibus dolis
Liber Indorum affectauerit regimen, cuius fuerit condicionis
Venus, cuius operae, cuius quaestus, matrimonium Magna cuius
tenuerit Mater, quidnam spei, quid uoluptatis specioso ab
Attide conceperit, unde Serapis Aegyptius, unde Isis, uel ex
quibus causis appellatio ipsa concinnata sit nominum. sed non 30
istam suscepimus in eo sermone quem facimus uel operulam
uel uoluntatem, ut ostendamus et publicemus, quinam fuerint
hi omnes. illud nobis propositum est, quoniam nos impios et
inreligiosos uocatis, uos pios contra et deorum contenditis esse
cultores, demonstrare atque in medio ponere, ab hominibus
magis nullis ignominiosius eos tractari quam a uobis. | quod f. 93b
si habere se ita ex ipsis maledictionibus promptum est, sequitur

13 l. c. 2, 24

3 ita *P corr* 5 conuitium *P* 6 comferatis *P* 8 hii *P* 14 Nicanore *Meursius* 15 pelleo *P* ippone *P* 16 scripulosae *P* 19 bella uirginis *Meursius* uirginis *P* diane *P* 20 regimen *Hildebrandius:* rege̅ *P* regnum *Sab* 23 Atyde *Sab* 27 est *Meursius:* est ut *P* 28 pios *add Gelenius post* contra, *Hildebrandius post* uos 30 ignominiosus *P corr*

ut intellegi debeat uos superis stimulos indignationum furialium commouere, qui tam foedas de illis uel auditis uel creditis uel ignominiosas ipsi compingitis fabulas. non enim qui sollicite relegit et inmaculatas hostias caedit, qui aceruos turis dat concremandos igni, numina consentiendus est colere aut officia solus religionis inplere. cultus uerus in pectore est atque opinatio de dis digna, nec quicquam prodest inlatio sanguinis et cruoris, si credas de his ea quae non modo sint longe ab eorum dissita distantiaque natura, uerum etiam labis et turpi-
31 tudinis aliquid et maiestati eorum concilient et decori. interrogare enim uos libet et ad sermonis exigui responsionem uocare, utrumne grauius existimetis nullas caedere his hostias, quia putes naturam tantam neque uelle neque appetere istas, an talia de his probra opinionum foeditate concipere quae cuiusuis animum in ultionis possint rabiem concitare? si rerum momenta pendantur, nullum reperias tam † inuidum iudicem, qui non criminosius aestimet maledictis insignibus cuiuspiam famam carpi quam a quoquam silentio praeteriri. hoc enim forsitan rationis existimari possit et credi, illud sacrilegae mentis est et desperatae in fictionibus caecitatis. si in caerimoniis uestris rebusque diuinis postilionibus locus est et piaculi dicitur
f. 94 contracta esse | commissio, si per imprudentiae lapsum aut in uerbo quispiam aut simpuuio deerrarit, aut si rursus in sollemnibus ludis curriculisque diuinis commissum omnes statim in religiones clamatis sacras, si ludius constiterit aut tibicen

20 sqq. Cic. de har. resp. 23

1 furalium *P corr* 3 uel] et *Sab* 4 sollicitae *P corr* cedit *P* 5 censendus *Gel* 7 dis *in* diis *corr P* quicquam *Sab:* quiquam *P* 8 credis *Sab* 9 *dissita distantiaque *r, Salm*- diis sit adstantiaquae *P* diuina praestantique *Sab* ed *P corr r* 10 et maiestati] *ab his uerbis folium 93*ᵇ *in rasura scripturam exhib*- *similem manui c': eadem manus folium 94. 94*ᵇ *quaternioni postea inser- tum exarauit. ultimi uersus folii 94*ᵇ *ut spatium expleretur diductis litteris scripti sunt* concilient *Gel:* conciliet *P* decoro *r* 14 proba *P corr* 16 iniquum *Liuineius* insipidum ? 17 existimet *Sab* 20 si *om Gel* 21 postulationibus *Sab* piaculi *Urs:* piaculis *P* piacularis *Stewechius* 23 sinympuuio *P* sympinio *Sab* rursus] cursu *Gel* 25 ludius *Sab:* lydius *P* constiterit *Hildebrandius:* constitit *P*

repente conticuerit aut si patrimus et matrimus ille qui uoci-
tatur puer omiserit per ignorantiam lorum aut terram tenere
non potuerit: audetis abnuere in delictis tam grauibus uiolari
semper a uobis deos, cum in leuioribus causis irasci eos ipsi
cum pernicie saepius confiteamini ciuitatis? sed poetarum, in- 32
quiunt, figmenta sunt haec omnia et ad uoluptatem compositae
lusiones. non est quidem credibile homines minime brutos
et uetustatis remotissimae uestigatores aut non eas inseruisse
suis carminibus fabulas quae in notionibus hominum superessent
atque in auribus collocatae aut ipsos sibi tantum licentiosi
uoluisse iuris adsciscere, ut confingerent per stultitiam res eas
quae nec ab insania procul essent remotae et quae illis ab
dis metum et periculum possent ab hominibus comparare. sed
concedamus, ut dicitis, deformitatum tantarum concinnatores
esse atque inuentores poetas: immunes tamen ab deorum male-
tractatione nec sic estis, qui aut talia cessatis maleficia uindi-
care aut non legibus latis et seueritate | poenarum tantae f. 94b
istis obuiam temeritati, constitutumque a uobis est, ne quis
posthac hominum id quod esset turpitudini proximum aut
deorum indignum maiestatibus loqueretur. quisquis enim patitur
peccare peccantem, is uires sumministrat audaciae, et maioris
contumeliae res est falsis quemquam notare atque insignire
criminibus quam uera ingerere atque obiectare delicta. quod
enim sis dici et quod esse te sentias, morsum habet minorem,
testimonio tacitae recognitionis infractum: illud uero acerbissime
uulnerat quod inurit innoxios et quod decus nominis atque
existimationis infamat. scribuntur dii uestri in tricliniis cae- 33
lestibus atque in chalcidicis aureis cenitare, potare et ad ulti-

1 conticuerit *Hildebrandius:* conticuit *P* et matrimus *add Urs* 2 aut tensam aut terram *Meursius cf. Cic. l. c.* 3 potuerit *Hildebrandius:* potuit *P* et audetis *Gel* 4 a *Sab, r:* an *P* 6 uoluptatem *Gel, r:* uoluntatem *P* 7 minime *Urs:* minus *P* 12 a *Sab* 13 dis *in* diis *corr P* 15 a *Sab* mala tractatione *r* 16 aut *om Sab* 17 seueritate *Sab:* seueritatem *P* tantae *Sab:* ante *P* 18 temeritati *Sab:* temeritatis *P* non constitutum quia *?* 20 deorum *Urs:* eorum *P* 22 *in mg P* 25 infractum *Sab:* infractu *P* 26 nominis *Sab:* non minus *P* 27 scribuntur *Gel:* adscribuntur *P* 28 chalchidicis *P*

mum fidibus et uocum modulatione mulceri. uos aures patientissimas commodatis nec iudicatis indignum uoluptates attribui diis eas quibus corpora terrena fulciuntur et quas aures expetunt eneruati pectoris dissolutione mollitae. inducuntur ex his alii amatores, adulteri castitatis nec cum feminis tantum sed cum uiris etiam propudiosos flagitiososque miscere f. 95 concubitus. uobis nulla est cura, | quid super rebus dicatur tantis, neque ullo saltem castigationis metu luxuriantium litterarum coercetis audaciam. per insanias, per furores orbare alii se et tamquam hostili de sanguine ita se proprio parricidio cruentare: sacrilegia uos illa miramini elata sublimiter, et quod poenis omnibus conueniebat plecti, ut animosius consurgat audacia, incentiuo extollitis laudis. illi uulnera orbitatis ingemere et cum heiulatibus indecoris fata incusare crudelia: uos stupetis eloquentiae uiribus, et quod penitus oportebat ex humani generis † coalitu tolli, percensetis, ediscitis ac ne ulla intercidat obliuione curatis. uulnerari, uexari, bella inter se gerere furialium memorantur ardore discriminum: uobis illa est descriptio uoluptati, atque ut scriptorum tantam defendatis audaciam, allegorias res illas et naturalis scientiae mentimini

34 esse doctrinas. sed quid ego neclectas aliorum conqueror contumelias numinum? ipse ille Iuppiter, cuius uos nomen effari non sine metu decuit et totius corporis concussione, amasio captus ab uxore describitur confiteri culpas suas, et uelut demens ac nescius, quas amiculas coniugi, quas uxori anteposuerit pelices, obduratus inuerecundia publicare: uos talia qui extulere prodigia poetarum esse principes atque reges diuinis ingeniis praeditos, capita esse memoratis sanctissima, tantumque ab officio religionum quas induxistis euolastis, ut grauioris

4 inducuntur *Sab:* induuntur *P* 5 amores *P corr c* 10 alii se *Sab:* aliis est *P* alios est *r* tamquam *Sab, r:* iamquam *P* parrigidio *P corr c'* 13 incentiua *Sab* laudis *Elmenhorstius:* laudes *P* laude *Sab* illa *Sab* 14 heiulatibus *Sab, r:* h*eiulantibus *P* facta *Sab* 16 coetu *Urs* ediscitis *om Sab* 22 ippiter *P corr* suos *P corr* nomen *Urs:* numen *P* 24 uelut *Gel:* uel *P* 28 praeditos *Gel:* proditos *P* 29 induxistis *scripsi:* inducitis *P*

ponderis | sint apud uos uerba quibus caelitum uiolatur subli- f. 95^b
mitas. ita ergo non decuit, si modo ullus deorum esset apud uos metus aut si esse illos uspiam praesumptionis certissimae confidentia crederetis, rogationibus, plebis scitis, consultorum senatus metu intercedere prohibere sancire, ne quis uellet de dis passim nisi quod esset plenum religionis effari? nec a uobis saltem istum meruerunt honorem, ut quibus expellitis a uobis eisdem ab his legibus' propulsaretis iniurias? maiestatis sunt apud uos rei, qui de uestris sequius obmurmurauerint aliquid regibus. magistratum in ordinem redigere, senatorem aut conuicio prosequi seueris esse decrestis periculosissimum poenis. carmen malum conscribere, quo fama alterius coinquinetur et uita, decemuiralibus scitis euadere noluistis inpune, ac ne uestras aures conuicio aliquis petulantiore pulsaret, de atrocibus formulas constituistis iniuriis. soli sunt apud uos superi inhonorati contemptibiles uiles, in quos ius est a uobis datum quae quisque uoluerit dicere, turpitudinum iacere quas libido confinxerit atque excogitauerit formas. et incuriam nobis intendere tam infamium non erubescitis numinum, cum sit rectius multo deos esse non credere quam esse illos tales talique
existimatione sentire? sed poetis tantummodo licere uoluistis **35**
indignas de dis fabulas et flagitiosa ludibria comminisci? quid pantomimi uestri, quid histriones, quid illa mimorum atque
exoleti generis multitudo? nonne ad usum | quaestus sui f. 96
abutuntur dis uestris et lenocinia uoluptatum ex iniuriis adtrahunt contumeliisque diuinis? sedent in spectaculis publicis sacerdotum omnium magistratumque collegia, pontifices maximi

1 quibus] quam *Gel* uiolatur *Meursius tamquam e codice:* uiolata *P* 3 certae *Sab* 4 plebiscitis *Sab* 6 dis *in* diis *corr P* nec] ac *Sab* 7 mererent *Sab* 8 iniurias] *interrogationis signum posui* 9 secus *Sab* 10 magistratum *Sab:* magistratuũ *P* conuitio *P* 11 seueris *scripsi:* suis *P* 13 de uiralibus *sic Sab* 14 conuitio *P* 15 soli *Sab:* soliti *P* soli dii *Salm* 16 quos ius] quosuis *Sab* 18 confinxerit *Urs:* confixerit *P* 22 dis *in* diis *corr P* comminisci *Sab:* commisci *P* 25 abutitur *Sab in err* dis *in* diis *corr P* attrahunt *Urs:* adtrahit *P* 26 contumelliisque *P corr* sedent *Salm:* sedet *P* sedent et *Sab* 27 magistratuumque *Sab*

et maximi curiones, sedent quindecimuiri laureati et diales cum apicibus flamines, sedent interpretes augures diuinae mentis et uoluntatis, nec non et castae uirgines, perpetui nutrices et conseruatrices ignis, sedet cunctus populus et senatus, consulatibus functi patres, diis proximi atque augustissimi reges: et quod nefarium esset auditu, gentis illa genetrix Martiae, regnatoris et populi procreatrix amans saltatur Venus et per adfectus omnes meretriciae uilitatis inpudica exprimitur imitatione bacchari. saltatur et Magna sacris compta cum infulis Mater et contra decus aetatis illa Pessinuntia Dindymene in bubulci unius amplexum flagitiosa fingitur adpetitione gestire, nec non et illa proles Iouis Sophoclis in Trachiniis Hercules pestiferi tegminis circumretitus indagine miserabiles edere inducitur heiulatus, uiolentia doloris frangi atque in ultimam tabem diffluentium uiscerum maceratione consumi. quin et ille in fabulis maximus ipse regnator poli sine ulla nominis maiestatisque formidine adulterorum agere introducitur partes, atque [formidine] ut fallere castitatem alienarum possit familias
f. 96b matrum, ora immutare pellacia et in species coniugum | subdi-
36 tiui corporis simulatione succedere. nec satis haec culpa est. etiam mimis et scurrilibus ludicris sanctissimorum personae interponuntur deorum, et ut spectatoribus uacuis risus possit atque hilaritas excitari, iocularibus feriuntur cauillationibus numina: conclamant et adsurgunt theatra, caueae omnes concrepant fragoribus atque plausu, et quod nullis possit satisfactionibus expiari, exoletis atque inrisoribus numinum dona instituuntur et munera, ab officiis otium publicis, immunitas et uacatio cum coronis. et audetis post ista mirari unde oriantur haec

1 quindecemuiri *P* 2 interpraetes *P* augures interpretes *Sab* 4 sed et *Sab* 6 esset] est et *Vahlenus* 8 inpudicia *P corr* 9 magnas *P corr* 10 Dindymene *Canterus:* dyndimene *P* 11 amplexum *Oudendorpius:* amplexu *P* 12 Sophoclis *Salm:* sofocles *P* a Sophocle *Sab* Trachiniis *Gel:* trachinis *P* Hercules *Sab:* herculis *P* 13 circumretitus *Ianus Guilielmus:* circumpetitus *P* 16 numinis *Urs* 17 introducitur *Sab:* introducatur *P* 18 formidine *om Sab* 19 pellacia *Meursius tamquam e codice:* ellacia *P* fallacia *Sab* subdititii *Sab* subditu *r* 23 cabillationibus *P corr c'* 24 theat*ra *P* 25 plausis *sic Sab*

mala quibus inundatur et premitur sine ulla intermissione mortalitas, cum omnis † res eas quibus sunt inuoluta probra numinum et maledictionis elogia et cotidie referatis et ediscatis cotidie, et si quando animum desidem otiosis uultis alucinationibus occupari, dies uobis poscatis dari et sine ullis intermissionibus exhiberi. quod si haberet uos aliqua uestris pro religionibus indignatio, has potius litteras uos exurere debuistis olim, libros istos demoliri, dissoluere theatra haec potius, in quibus infamiae numinum propudiosis cotidie publicantur in fabulis. nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerunt dari? cur immaniter conuenticula dirui, in quibus summus oratur deus, pax cunctis et uenia postulatur magistratibus exercitibus regibus familiaribus inimicis, adhuc uitam degentibus et resolutis corporum uinctione, in quibus aliud auditur nihil | nisi quod humanos faciat, nisi quod mites f. 97 uerecundos pudicos castos, familiaris communicatores rei et cum omnibus uobis solidae germanitatis necessitudine copulatos. uerum ita se res habet, ut quoniam plurimum gladiis et po- 37 testate ualetis ferri, anteire uos etiam ueritatis scientia iudicetis, et esse † pro diis pios, quorum potentias primi opinionum obscenitate foedastis. hoc in loco, si ferocitas uestra permittit et rabies patitur illud, nobis ut respondeatis oramus, utrumne iras cadere in naturam existimetis deorum an ab adfectibus his longe diuinam esse beatitudinem disiugatam? nam si concipiunt has faces et motibus exasperantur irarum, sicut uestrae opinationes ferunt — nam saepe illos dicitis et propter ludos minus sollicite factos et propter praesules non probatos et propter quaedam spatiola defanata et propter caerimonias non rite perfectas tremoribus infremuisse terrarum et

2 omni' *P* litteras ? 4 alucinatinationibus *P* 7 uos *Rigaltius:* hos *P* 8 istos *om Salm* theatra *Sab:* thetra *P* 11 meruerint *Sab* 12 oratur *Gel:* orator *P* 16 familiaris *Guilielmus:* familiares *P* 17 uobis *scripsi:* quos *P* quod *Vahlenus* solidae *scripsi:* solidet *P* quos solidet] consolidae *Salm* germanitas *Stewechius* copulatio *Sab* 19 scientiā *m al* 20 pios] ipsos *Meursius* opinio *P corr c* 26 ur͡ae *P* 27 factos *Sab, r:* facio *P*

contagione pestilentiae conrupisse auras zephyrorum luctuosa cum populi uastitate — sequitur ut intellegi debeat iracundias non paruas ex opinionibus eos continere praedictis. quod si datur, datur et illud necessario consequens, miserias has omnis quibus olim genus accumulatur humanum ab huiusmodi fluere fictionibus: quodsi ab his causis indignatio proficiscitur numinum, miseriarum tantarum uos estis auctores, qui animos caelitum non cessatis offendere et ultionis in rabiem concitare. sin au- f. 97b tem | ab huiusmodi furiis deorum est genus immune neque quid sit irasci dii omnino nouerunt, et nobis ergo irasci sine ulla ratione dicuntur, qui ira quid sit ignorant et ab eius † comptu et permixtione sunt absoluti. [neque enim fieri per rerum naturam potest, ut quod unum est fiat duo et in diuersas res eat unitas ingenita simplicitate diuisa.]

1 pestilentio *P corr* corrupisse *Canterus, Urs:* conruisse *P* zephyrorum *scripsi:* temporum *P* uentorum *Meursius* teporum *ante conieceram* cluctuosa *P corr* 2 debeat *Sab:* debeant *P* 3 datur *addidi* 4 et] est *Hildebrandius* omnes *c* 9 furiis] nefariis *Sab* 10 *nouerunt *P* 11 *uerba* et ab eius . . . diuisa *seclusit Salm* 12 cōmptu *r* contenta *Sab* contactu *Urs* conceptu *Huetius* commotu *Oehlerus* *uerba* neque enim . . . diuisa *Orellius post uerba* proprietas quiret *p. 151, 10 transposuit* 14 ARNOUII ORATORIS LIB. IIII. EXP. INCP LIB. ·U.

LIBER QVINTVS

Esto: ab ludentibus poetis cuncta illa sint prodita et * im- 1
mortalibus diis probra. quid? illa, quae historiae continent
graues seriae curiosae quaeque in arcanis mysteriis traditis,
poetarum sunt excogitata lasciuia? quae, si uobis uiderentur
ineptiarum talium fabulae, neque in usu retineretis quaedam
† suo neque per cursus annuos laetitias exerceretis ut festas
neque ut rerum simulacra gestarum sacrorum conseruaretis in
ritibus. ex quibus tam multis unum interim ponam modera-
minis temperamentum secutus, in quo stolidus et inprudens
ipse ille inducitur Iuppiter, uerborum ambiguitatibus lusus. in
secundo Antiatis libro — ne quis forte nos aestimet concinnare
per calumnias crimina — talis perscripta est fabula: Numam
illum regem, cum procurandi fulminis scientiam non haberet
essetque illi cupido noscendi, Egeriae monitu castos duodecim
iuuenes apud aquam celasse cum uinculis, ut cum Faunus
et Martius Picus ad id locorum uenissent haustum — nam
illis aquandi | sollemne iter huc fuit — inuaderent constringe- f. 98
rent conligarent. sed quo res fieri expeditius posset, regem
pocula non parui numeri uino mulsoque complesse circaque

2 poetis *Sab:* poeticis *P* et] de *Gel* *lacunam signaui* 3 prora *P corr c* 4 misteriis *P* 5 uiderentur *Sab:* uidentur *P* 6 quaedam suo] quotidiano *Urs* 7 sacro *?* aut *c* 12 existimet *Sab* 13 perscripta *Sab:* proscripta *P* 15 Egeriae *Sab:* egregię *P* 16 *celasse *P* cum *Sab:* eum *P* cum uinculis in Auentino *?* 17 mar*ti*us *P* it *P corr* uenissent *Sab, r:* uenisset *P* 18 *a*quand*i* *P* solenne iter huc *Sab:* sollemniter haec *P* 19 coligarent *P corr r* 20 parua *Urs* mero uino *Urs*

accessus fontis insidiosa uenturis opposuisse fallacia. illos more de solito bibendi adpetitione correptos ad hospitia nota uenisse. sed cum liquoribus odoratis offendissent fragrantia pocula, uetustioribus anteposuisse res nouas, inuasisse auiditer, dulcedine potionis captos hausisse plus nimio, obdormiuisse factos graues; tum bis senos incubuisse sopitis, iniecisse madidatis uincla, expergitosque illos statim perdocuisse regem, quibus ad terras modis Iuppiter posset et sacrificiis elici, et accepta regem scientia rem in Auentino fecisse diuinam, elexisse ad terras Iouem ab eoque quaesisse fulguritum procurationis morem. Iouem diu cunctatum ‘expiabis’ dixe ‘capite fulgurita’; regem respondisse ‘caepicio’; Iouem rursus ‘humano’; rettulisse regem ‘sed capillo’; deum contra ‘animali’; ‘maena’ subiecisse Pompilium. tunc ambiguis Iouem propositionibus captum extulisse hanc uocem ‘decepisti me Numa; nam ego humanis capitibus procurari constitueram fulgurita, non maena capillo caepicio: quoniam me tamen tua circumuenit astutia, quem uoluisti habeto morem et his rebus quas pactus es pro-
2 curationem semper suscipies fulguritorum’. quid primum, quid
f. 98b ultimum uel exsequatur animus | uel conticiscat, nec facile dictu est neque ullis considerationibus expeditum. ita enim sunt omnia et excogitata et comparata derisui, ut sit uobis conitendum, falsa ut credantur haec esse, etiam si sint uera, quam optinere uelle pro ueris et uelut quiddam mirabile non sine ipsius numinis insinuare contemptu. quid enim dicitis o isti? credimusne illum Faunum et Martium Picum, si ex numero sunt deorum et ex illa perpetua immortalique natura, sitis aliquando ariditate siccatos atque, ut aestum possent inrigare uenarum, fluenta isse † per fontium? credimusne captos

1 insidiosa u. o. fallacia *scripsi:* insidiosam u. o. fallaciam *P* 3 fragrantia *Sab:* flagrantia *P* 5 dulcedine *Sab:* dulcedinem *P* haussisse *P corr* 8 ippiter *P corr* et *om Sab* 10 fulguritum *scripsi:* ritum *P* 11 morem *om Sab* et morem *Salm* dixisse *c'*, *Sab* 13 animali *Sab:* animalia *P* anima *Gel* maena *add Heraldus post* Pompilium *Hildebrandius post* anima 14 Pompilium, piscis *Gel* 16 non maena *scripsi:* numa *P* non *Gel* tu maena *Hildebrandius* 21 dictu *Sab:* dictum *P* 23 sint *Urs:* sunt *P* 26 credemusne *Meursius; sic etiam postea* 29 adisse propere *P*

mero et dulcedine inlectos mulsi tamdiu se poculis ingurgitauisse fallacibus, ut usque ad ebrietatis periculum ueniretur? credimusne uictos somno atque altissimi soporis obliuione demersos uinciendi copiam sui animalibus praebuisse terrenis? quibus deinde partibus uinculorum illae iniectae sunt nexiones? soliditatis habebant quicquam aut ex duris ossibus informatae fuerant eorum manus, quae constringi laqueis et nodorum possent inligationibus coerceri? non enim requiro, non exigo, an aliquid potuerint fari ebrietatis alienatione nutantes, an Ioue inuito uel potius nescio protrahendi ad terras eius ritum quisquam potuerit publicare: illud solum audire desidero, cur, si Faunus et Picus sunt diuini generis et potestatis, non ipsi potius edidere quaerenti id quod ab ipso Ioue periculosius Numa cupiebat audire? | an numquid Iuppiter solus huius f. 99 rei scientiam nouerat? ab ipso enim decidunt fulmina ** ut inminentia procurare alicuius debeat scientiae disciplina? an cum ipse iaculetur hos ignes, aliorum sit operis scire, quibus modis conueniat iras eius atque animos temperare? etenim reuera stultissimum credere est, ipsum remedia sciscere, quibus auerti possint ea quae per fulminis iactum in humanis fieri constituerit rebus. hoc est enim dicere: illo ritus genere meas iras placabitis, et si quando per fulgura significauero aliquid imminere, facite hoc et illud, ut quod fieri statui inane fiat et uacuum et sacrorum ui uanescat. sed concedamus, ut dicitur, 3 ipsum aduersum se Iouem remedia scisse atque artes quibus iri obuiam suis significationibus conueniret: etiamne credemus deum numinis tanti tractum esse ad terras et in uerrucula collis unius cum homunculo stantem altercabilem conseruisse sermonem? et quaenam illa, quaeso, diuina res fuit, quae ab impetu rerum tanto Iouem compulit auocari et mortalium sese denuntiationibus sistere? mola salsa, tus, sanguis, uerbenarum

2 ebrietat*is* *P* 3 uictos *Urs:* uinctos *P* 14 numquit *P corr r* 15 ab ipso *Sab:* ad ipsum *P* *lacunam signaui* 15 *sq.* (ab ipso enim decidunt) fulmina ut i. procurari a. debeant *Meursius* 19 sciscere *Heraldus:* scire *P* 20 ea *om Sab* 21 meas] minas *Sab* 22 iras *r, Meursius:* has *P* 23 ut *add Sab* 24 sacrorum ui *Cuiacius:* sacrorum *P* sacrum *Sab* 27 uerrucula *Sab:* uerricula *P* 31 sagmina (*pro* sanguis) uerbenarum, suffitio *Scaliger*

suffitio et nominum terribilium fremores? et potentiora quaı
Iuppiter fuerunt haec omnia, ut eum compellerent inuitur
parere praeceptis aut uoluntarium sese circumuentionibus tra
dere? quid? quod sequitur fidem suam habet, tam improuidur
fuisse Saturnium, ut aut ea proponeret quorum ambagibus ips
f. 99b caperetur aut nesciret futurum, | quibus lusura se modis astu
tia esset calliditasque mortalis? expiabis, inquit, capite fu
gurita. inperfecta adhuc uox est neque plena proloquii circum
scriptaque sententia. scire enim necessario conuenit, utrumı
capite ueruicino an suillo, an bubulo, an quolibet alio expia
tionem istam sciscat Diespiter perpetrari: quod cum nondu
specialiter statuisset, essetque adhuc pendens et nondum seı
tentia terminata, qui potuit Numa scire hominis Iouem di
turum caput, ut anteuerteret, anteiret et in caput caepic
4 ambiguitatis illius incerta traduceret? nisi forte dicetis rege
fuisse diuinum: numquid ipso poterat esse Ioue diuinior? ni
homo praesumeret, quid dicturus esset Iuppiter, eum non ci
cumscripsit: deus scire non poterat, quibus modis parar
circumscribere se homo? ita non in promptu est et appar
puerilium esse ingeniola fictionum, quibus cum adquiritur co
dis Numae uiuacitas, inprudentia maxima inportatur Ioui? qu
enim tam inprudens, quam confiteri te captum argutia cord
humani, et cum deceptum te doleas, in uictoris concedere u
luntatem et medicinam quam obtuleras ponere? nam si fu
ratio et quaedam conuenientia naturalis, cur humano capi

1 sufficio *P corr r* 2 compellere *P corr* 3 traderet *Sab* 4 suam habet *scripsi:* sumet aut *P* sumet *Gel* 7 caliditasque *P* 8 pr loqui *P corr c'* 10 uerbicino *P corr* an bubulo *om Sab* 12 specialiter *Sab:* spectaliter *P* 14 ut *add Sab* cepicii *P* 15 anbiguitatis (b *ex* u) *P* 16 nunquid (d *ex* t) *P* 17 pra sumens *Gel* cum praesumeret *Vahlenus* quod *r* eum n *addidi* non circumscripsisset *Hildebrandius* 18 et deus *Hild brandius* 19 homo] *interrogationis signum posui cum Zinkio* homo praesumens, quod dicturus esset Iuppiter, circumscripsit deum: de scire non poterat, quibus modis pararet circumscribere se homo? *Zinkius* 20 arguitur *Rigaltius* 21 impudentia *Sab* imputatur *Stewechius* Iouis *Sab* 23 uoluntatem *Sab:* uoluptatem *P* 24 occuler *Meursius*

procuratio debuerit suscipi fulguriti, non uideo cur ab rege
relatio sit facta caepicii: sin autem poterat et caepicio trans-
igi, libidinose hominis inhiatum est cruori. atque ita in con-
trarium pars utraque traducitur, ut nec Numa monstretur
uoluisse scire quod uoluit et crudelis Iuppiter | fuisse do- f. 100
ceatur, qui quod maena potuit et caepicio suscipi uoluisse
se dixerit humanis capitibus expiari. apud Timotheum, non igno- 5
bilem theologorum unum, nec non apud alios aeque doctos
super Magna deorum Matre superque sacris eius origo haec
sita est, ex reconditis antiquitatum libris et ex intimis eruta,
quemadmodum ipse scribit insinuatque, mysteriis. in Phrygiae
finibus inauditae per omnia uastitatis petra, inquit, est quae-
dam, cui nomen est Agdus, regionis eius ab indigenis sic
uocata. ex ea lapides sumptos, sicut Themis mandauerat prae-
cinens, in orbem mortalibus uacuum Deucalion iactauit et
Pyrra, ex quibus cum ceteris et haec Magna quae dicitur
informata est Mater atque animata diuinitus. hanc in uertice
ipso petrae datam quieti et somno nequam incestis Iuppiter
cupiditatibus adpetiuit, sed cum obluctatus diu id quod sibi
promiserat optinere nequisset, uoluptatem in lapidem fudit
uictus. hinc petra concepit, et mugitibus editis multis prius
mense nascitur decimo materno ab nomine cognominatus Ag-
destis. huic robur inuictum et ferocitas animi fuerat intrac-
tabilis, insana et furialis libido et ex utroque sexu; ui rapta
diuastare, disperdere, immanitas quo animi duxerat; non deos
curare, non homines nec praeter se quicquam potentius credere
terras, caelum et sidera continere. cuius cum audacia qui- 6
busnam modis posset uel debilitari uel conprimi saepenumero
esset deorum in deliberatione quaesitum, haesitantibus | ceteris f. 100b

2 caepiciis *P corr* 4 Numa *Hildebrandius:* numam *P* 6 maena *Zinkius:* Numa *P* a Numa *Salm* potuit et] potuisse *Sab* caepitio *Sab:* cepio *P* suscipi *P* 7 se *add Zinkius* 8 unum *Urs:* uirum *P* 10 est *P* 11 frygiae *P* 12 inquid *P corr* 14 uocata *Meursius:* uocatae *P* 18 nequam *C. Barthius:* quam *P* 21 hinc *Urs:* hanc *P* 22 acdestis *P* 24 ut ex *Stewechius* utroque *Gel:* utraque *P* sexus *Sab* 25 deuastare *Urs* ire immanitas *Salm* 26 prae *Urs* credere; terras *uulgo* 27 contemnere *Sab, uulgo* quibusnam *Sab:* quibusdam *P*

huius muneris curam Liber in se suscipit. familiarem illi fontem, quo ardorem fuerat suetus et sitiendi lenire flagrantiam ludo et uenationibus excitatam, ualidissima succendit ui meri. necessitatis in tempore haustum accurrit Agdestis, immoderatius potionem hiantibus uenis rapit: fit ut insolita re uictus soporem in altissimum deprimatur. adest ad insidias Liber, ex setis scientissime conplicatis imum plantae inicit laqueum, parte altera proles cum ipsis genitalibus occupat. exhalata ille ui meri corripit se impetu et adducente nexus planta suis ipse se uiribus eo quo uir erat priuat sexu. cum discidio partium sanguis fluit inmensus, rapiuntur et combibuntur haec terra, malum repente cum pomis ex his punicum nascitur. cuius Nana speciem contemplata regis Sangari uel fluminis filia carpit mirans atque in sinu reponit: fit ex eo praegnas. tamquam uitiatam claudit pater et curat ut inedia moriatur: pomis atque aliis pabulis deum sustentatur a matre. enititur paruulum. sed exponi Sangarius praecipit: repertum nescio quis sumit † formas, lacte alit hirquino et quoniam Lydia scitulos sic uocat, uel quia hirquos Phryges suis attagos elocutionibus nuncupant, inde Attis nomen ut sortiretur effluxit. hunc unice mater deum, ore fuerat quod excellentissimo, diligebat. diligebat et Agdestis, blandus adulto comes et qua solum poterat f. 101 minime rectis adsentationibus uinctum saltuosa ducens | per

2 ardorem *Sab:* o^r^dorem *P* lenire *Sab:* leniet *P* flagrantiam *Sab:* fraglantiam *P* 3 ualidissimi *Urs* 4 aestatis *Urs* acdestis *P* 7 imum *Canterus:* unum *P* planctae *P corr* 8 exhalata *Urs*, *Scaliger:* exalta *P* exaltatus *Sab* 10 quo *Sab:* quod *P* uir erat *Urs, Scaliger:* fuerat *P* dissidio *Sab* 12 repente *Sab:* repentẽ te *P* *in mg* R punicum *Sab:* pinicum *P* puneum *sic r* Nana *Gel:* nata *P* nana *Sab* grana *in err* 13 Sangari uel] Sangarii *Sab* 14 praegnas *r:* praegnat *P* praegnans *Sab* 15 oriatur *P corr* 16 pabulis *Scaliger:* tabulis *P* bacculis *Sab* 17 Sangarius *Sab:* sanguinarius *P* quis *Sab:* quid *P* 18 formans *Sab in err* format *Gel* Phorbas *Salm* 19 frygis (i *in* e *corr*) *P* 20 Atys *Sab sic semper* 21 deum, ore *Sab:* de more *P* de humore *c* diligebat. diligebat *Meursius:* diligebat *P* 12 acdestis *P* comes *Sab:* comis *P* 23 minime *scripsi:* minus *P* amans *Gel* tectis *Gel* uinctum *Rigaltius:* uinctus *P*

nemora et ferarum multis muneribus donans, quae puer Attis
primo sui esse dicebat laboris atque operis glorians: per uinum
deinde confitetur et ab Agdesti se diligi et ab eo donis sil-
uestribus honorari; unde uino, quod silentium prodidit, in eius
nefas est sanctum sese inferre pollutis. tunc Pessinuntius rex 7
Midas alienare cupiens tam infami puerum coniunctione ma-
trimonio eius suam filiam destinat, ac ne scaeuus aliquis nup-
tialia interrumperet gaudia, fecit oppidum claudi. uerum deum
mater adulescentuli fatum sciens interque homines illum
tamdiu futurum saluum quamdiu esset solutus a matrimonii
foedere, ne quid accideret maesti, ciuitatem ingreditur clausam
muris eius capite subleuatis, quod esse turritum ratione ab
hac coepit. *** Agdestis scatens ira conuulsi a se pueri et
uxoris ad studium deriuati conniuantibus cunctis furorem et
insaniam suggerit: conclamant exterriti † adorandorum Phryges,
mammas sibi demetit † Galli filia paelicis, rapit Attis fistulam,
quam instigator ipse gestitabat insaniae, furiarum et ipse iam
plenus, perbacchatus iactatus proicit se tandem et sub pini
arbore genitalia sibi desecat dicens 'tibi Agdesti haec habe,
propter quae motus tantos furialium discriminum concitasti'.
euolat cum profluuio sanguinis uita, sed abscisa quae fuerant
Magna legit et ** Mater deum, inicit his terram, ueste prius tecta
erant atque inuoluta defuncti. | fluore de sanguinis uiola flos f. 101b
nascitur et redimitur ex hac arbos: inde natum et ortum est
nunc etiam sacras uelarier et coronarier pinos. uirgo sponsa

1 danans *P corr* 3 [h]acdesti *P* h *deleuit r* 5 sanctuarium *Gel* sese *Urs:* se ee̅ *P* polluctis *Urs* pessinuncius *P corr* 7 ei *Meursius* scaebus *P* 8 fecit *Sab:* fecisse *P* 9 adulestuli *P corr* 10 esset (t *ex* d) *P* 12 esse *Sab*, *r:* esset *P* turritum *Sab*, *r:* turrium *P* 13 *lacunam signaui* acdetis *P* 15 ad ora deorum *Urs* ad ora amborum *Meursius* ad horam *Salm* ad orgia eorum *?* fryges *P* 16 demetid *P corr r* testulam *Sab* 19 desegat *P corr* tibi *Sab:* sibi *P* ac-desti *P* 20 quae *Sab*, *r:* quem *P* 21 profluuio *Sab*, *r:* pro-fluui *P* abscissa *Sab* fuerant *Sab*, *r:* fuerat *P* 22 et *om Sab* *lacunam signaui: intercidisse uidentur talia* lauit balsamisque unxit et iniicit *Sab* tectis *Sab* 23 erant *addidi* inuolutis *Sab* 24 inde *Sab:* uide *P* 25 sacras *Sab:* sacra *P*

quae fuerat, quam Valerius pontifex Iam nomine fuisse conscribit, exanimati pectus lanis mollioribus uelat, dat lacrimas cum Agdesti interficitque se ipsam: purpurantes in uiolas cruor uertitur interemptae. mater suffodit et Iam deum, unde amygdalus nascitur amaritudinem significans funeris. tunc arborem pinum, sub qua Attis nomine spoliauerat se uiri, in antrum suum defert et sociatis planctibus cum Agdesti tundit et sauciat pectus pausatae circum arboris robur. Iuppiter rogatus ab Agdesti ut Attis reuiuesceret non sinit; quod tamen fieri per fatum posset, sine ulla difficultate condonat, ne corpus eius putrescat, crescant ut comae semper, digitorum ut minimissimus uiuat et perpetuo solus agitetur e motu. quibus contentum beneficiis Agdestim consecrasse corpus in Pessinunte,
8 caerimoniis annuis et sacerdotiorum antistitibus honorasse. si contemptor aliquis numinum et sacrilegi pectoris immanitate furiosus intendisset animum maledicere diis uestris, auderet in eos quicquam grauius dicere quam ista prodit historia, quam uelut quiddam mirabile commentarii contulistis in formulam ac, ne illam uis temporis et uetustatis obsolefaceret longitudo,
f. 102 perpetuitatis | honore mactastis? quid est enim de diis in ea positum quidue conscriptum, quod non, si in hominem dixeris pudibundis moribus et disciplinis horridioribus educatum, et contumeliae reus sis et iniuriis et offensionibus odium simultatibus subeas inexpiabilibus comparatum? ex lapidibus, inquitis, quos Deucalion iactauit et Pyrra, deum procreata est

3 acdestio *P* interficitque *Sab:* interfecitque *P* iam *P corr* purpuran*tes *P* 4 suffodit et Iam *scripsi:* suffodit etas *P* suffodit et se *Sab* suffodit eam *Gel* sustollit et sepelit *Urs* suffudit et has *Salm* 5 amygdalus *Sab:* amegdalus *P* ammegdalus *c* ammigdalus *c'* 7 atrum *P corr c'* acdesti *P* 8 pausata *Salm* 9 hacdesti (h *expunxit r*) *P* ut *Sab:* tit *P* 10 condonat *Sab:* condonant *P* 12 e] et *Sab om Gel* 13 acdestim *P* 14 caerimonis *P corr c'* a*nnuis *P* sacerdotiorum *scripsi:* sacerdotum *P* antistitibus *Sab:* antistib, *P* intestibus *Salm* antistitiis *Oehlerus* 20 honore *Sab:* honorē *P* 23 iniuriae *Sab* iniurius *Meursius* offensionibus *Zinkius:* offensionis *P* 25 deucalidon *P corr* *iactauit *P*

mater. quid o theologi dicitis, quid supernarum antistites potestatum? ergone deum mater ante diluuii casum nulla fuit in parte naturae, et nisi omne mortalium genus interemisset uis imbrium, procreationis illius causa atque origo cessaret? humanum est ergo munus quod esse se sentit et beneficiis debet Pyrrae quod numerarí se conspicit in alicuius substantiae qualitate: quod quidem si uerum est, et illud erit necessario non falsum, hominem illam fuisse, non diuam. nam si certum est homines ex illo lapidum iactu natiuitatis suae originem ducere, et hanc necesse est credi unam fuisse de nobis, consimilium causarum rationibus procreatam. neque enim fieri rerum per repugnantiam`quiuit, ut ex uno lapidum genere et ex eadem ratione iaciendi immortalium quidam sortis, condicionis alii substituerentur humanae. Varro ille Romanus multiformibus eminens disciplinis et in uetustatis indagatione rimator in librorum quattuor primo quos de gente conscriptos Romani populi dereliquit curiosis computationibus edocet, ab diluuii | tempore, cuius supra fecimus mentionem, ad usque f. 102b Hirti consulatum et Pansae annorum esse milia nondum duo: cum quo si stat fides, Mater quoque dicenda est Magna intra huius numeri fines aeuitatem suam habere conclusam, atque ita perducitur res eo, ut quae omnium numinum genetrix esse narratur non sit mater sed filia, quinimmo infans et paruula, siquidem deos concedimus neque initia neque fines saeculorum perpetua in continuatione sortitos. sed quid terrenis obuoluisse 9 nos sordibus deum loquimur matrem, cum ab Iouis ipsius maledictis nullam pausam facere uel exigui temporis intercapedine quiueritis? cum in summo Agdi uertice deum dormiret

2 ante *add Salm* dilubii *P corr m al* casum *Salm:* causam (m *eras*) *P* causa *Sab* casu *Urs* 6 numerari *Liuineius:* erari *P* orari *Sab* alicuius *Sab:* alicus *P* 12 quiuit *Zinkius:* quit *P* 13 iaciendi *Meursius:* faciendi *P* 14 suscitarentur *Meursius* 15 multiformibus *Sab:* multiformis *P* 17 dereliquid *P corr* 18 dilubii *P corr* 20 cum quo si stat *Liuineius:* cum quos (quo *c'*) stat *P* cum quo constat *Sab* 25 cognitione *Sab* obuoluisse *Gel:* obsoluisse *P* 26 nos *Sab* deum *Gel:* deam *P* 28 acdi *P*

tum genetrix, obrepere conquiescentis pudori filius, inquitis, insidiator enisus est. post innumeras uirgines et spoliatas castitate · matronas etiamne in matrem cupiditatis infandae spem Iuppiter cepit, nec ab illius adpetitionis ardore horror eum quiuit auertere, quem non hominibus solis sed animalibus quoque nonnullis natura ipsa subiecit, et ingeneratus ille communiter sensus? an respectus pietatis et honesti Capitoliorum defuit praesidi, nec quid sceleris cuperet conturbatis per insaniam mentibus aut retractare poterat aut peruidere? sed utut res est, ponderis et maiestatis oblitus ad furta illa flagitiosa correpens ibat, pauens ac trepidus, anhelitu oris presso, suspensis per formidinem gressibus et inter media constitutus
f. 103 sol|licitudinis speique confinia palpabat res intimas, altitudinem dormitionis et matris patientiam temptans. o rerum imaginatio indecora! o habitus foedus Iouis ad obsceni certaminis expeditionem parati! ergone ille rex mundi, cum incautus et properus obreptionis esset reiectus a furto, in inpetum se uertit et quoniam rapere uoluptatem insidiosa fraude non quiuit, ui matrem adgressus est et apertissime coepit uenerabilem subruere castitatem? conluctatus ergo diutissime cum inuita est, uictus, fractus superatusque defecit, et quem pietas diiugare ab infando matris non ualuit adpetitu, effusa libido diiunxit?
10 nisi forte dicetis, conuentionis huiusmodi coeptum genus uitat atque execratur humanum, apud deos incesta sunt nulla. et cur mater acerrime pugnabat inferenti uim filio? cur ab illius amplexibus tamquam inlicitos uitans refugiebat adtactus? nam si nihil esset in re mali, tam gerere illa morem sine ulla retractione debuerat quam uolebat hic cupide ad-

1 genetrix, tum *Meursius* obrepere *Sab:* obriperet *P* 2 enixus *Sab* 8 defuit *Salm:* depuit *P* despuit *Sab* praesidi *Gel:* praesidii *P* nec *Gel:* ne *P* 9 utut *Urs:* ut *P* 11 tepidus *Sab* 13 palpabat *Sab:* pellabat *P* pallabat *c* 14 dormitionis *scripsi:* dormientis *P* matris et *Urs* 15 foedi *Sab* 17 obreptionis *Urs:* obiectionis *P* oblectationis *Meursius* 18 quoniam *Urs:* quam *P* 22 diiuncxit *P* deuinxit *Sab* 23 conuentiones *Urs* coetum *'sed glossema uidetur uocis* conuentiones' *Urs* 24 uitat *Sab:* uitam *P* 25 repugnabat *Sab* 28 cupide *Meursius:* cupidę *P* cupitae *Urs*

petitionis suae inritamenta complere. et sane hoc loco frugalitatis magnae uiri et circa res etiam flagitiosi operis parciores, ne sancta illa semina frustra uideantur effusa, silex, inquitis, ebibit Iouialis incontinentiae foeditatem. quid deinde, quaeso, consecutum est? dicite. in sinu medio lapidis atque in illa cotis duritie informatus atque animatus est infans, Iouis magni futura progenies. non est facile contradicere tam | prodigiosis f. 103b conceptionibus tamque miris. cum enim genus humanum ex lapidibus apud uos ortum procreatumque dicatur, necesse est credere et receptacula lapides habuisse genitalia et iaculatam conbibisse sementem et completis temporibus sustinuisse aluos graues et ad postremum peperisse feminei moris difficultate conixos. illud nostram subigit curiositatem requirere: cum post decem menses redditum esse dicatis partum, illo tempore quo in utero lapidis fuit clausus quibus alimoniis inrigatus est, quibus sucis, uel ex rigore quae saxeo nutricia potuit ducere, ut est fetibus sollemne de matribus? nondum, inquit, contigerat lucem et tonitrus patrios iam mugiens imitatus referebat: et postquam illi datum est caelum diemque conspicere, obuia quaeque uastabat incursans atque ipsos sibi spondebat deos caeli posse ab regione detrudere. o cauta et prouida deum mater, quae ne nati inuidiam tam insolentis subiret aut mugiens fetus somnis suis officeret aut interpellaret quietem, subtraxit se ipsam et seminis illud nocentissimum uirus transmisit ab se longe et saxorum asperitatibus propinauit. aestuatum 11
est in conciliis deorum, quibusnam modis posset intractabilis illa feritas edomari, et cum uia nulla superesset, ad opem concursum est unicam, ut mero madidaretur multo et uirilibus spoliaretur abscisis. quasi uero adfecti corporalibus his damnis

3 semin.a *P* inquitis *Rigaltius:* inquit *P* 4 *ioualis* *P* 6 duritiae *P* 11 sustinuisse *scripsi:* sustulisse *P* tulisse *Meursius* 17 festibus *P corr* solemne *P corr c'* 18 imitatus *scripsi:* imitatusque *P* imitabatur atque *Urs* imitus intusque *Salm* minitatusque *Rigaltius* 21 a *Sab* regione *Sab:* religione *P* 22 subieret *P* 23 officeret *Sab:* sufficeret *P* interpellaret *Sab:* interpellare *P* 26 posset *Sab in err:* esset *P* 27 faeritas *P* edomari *Sab:* edominari *P* 28 adidaretur *P corr c* multo *om Sab* 29 abscissis *Sab*

f. 104 fiant languidioris audaciae, et non cotidie uideamus eos | qui sibi demessuerint has partes maioris petulantiae fieri atque omnibus postpositis pudoris et uerecundiae frenis in obscenam prorumpere uilitatem flagitiorum confessione uulgata. uellem tamen uidere, si esset mihi his nasci temporibus datum, patrem illum Liberum debellatorem ferocitatis Agdestiae, post deorum augustissimas curias caeli ab culminibus lapsum, peniculamenta decurtantem cantheriorum, innectentem laqueos mobiles, aquarum innoxias puritates multa sauciantem ui meri, et postquam ebrietas potum mersit, inseruisse caute manus, contrectauisse uirilia dormientis, atque ut omnia cingerent circumpositi laqueorum morsus, artificii curas tum rebus adhibuisse perituris.

12 hocine de diis quisquam uel exigua dixerit eorum opinione pollutus? aut si talibus occupati sunt negotiis cogitationibus curis, quisquam eos sapiens aut deos esse crediderit aut inmortalium saltem in numero conputauerit? Agdestis iste, oro, cuius obscenitas amputata securitatem fuerat inlatura caelestibus, ex terrenis animantibus unus fuit an deorum aliquis et inmortalitatis praeditus honore? si enim nostrae sortis et condicionis habebatur humanae, cur terrorem tantum numinibus inferebat? deus autem si fuerat, qui potuit decipi aut diuino aliquid ex corpore desecari? sed quaestionem mouemus parte in hac nullam; fuerit licet de diuino genere uel ex nobis ali-
f. 104b quis, si hoc rectius existimabitis dici: lentene fluore | de sanguinis et ex genitalibus amputatis arbor mali enata est punici, an tum quando uis illa telluris cooperta est gremio solum

3 post*positis* *P*   5 illis *Urs*   6 *illum *P*   acdestiae *P*   7 peniculamenta *Urs, Scaliger:* peniculantem *P*   8 decurtantem *Urs, Scaliger:* decurtamtam *P* decuramenta *Sab*   cantheriorum *Gel:* cantherios *P*   9 multa* *P*   posquam *P*   10 potum mersit *scripsi:* potu emersit *P*   12 curas *Sab:* cura si *P* curam sic *Salm*   14 pollutos *P corr c'* polluctus *Salm*   15 immortalium *Urs:* mortalium *P*   16 acdestis *P*   19 immortalitatis *Sab:* inmortalitate *P*   honore *Sab:* honori *P* honoris *Zinkius*   conditionis *P*   20 terrorem *Sab, r:* terrore *P*   21 diuino *Salm:* de diuino *P*   22 ex *om Gel* ei *Urs*   questionem *P*   23 uino *P corr* ė genere *P*   24 lentene *scripsi:* etiamne *P*   fluore *Sab:* luore *P*   25 mali enata *Sab:* alienata *P*   26 an tum quando *scripsi:* an tum que quando *P* an tum cum *Sab* tantum quod *Rigaltius* actutumque quando *Oehlerus*   res *Meursius*

radice complexa est, in stipitis exiliuit robur, oneratos fudit balaustiis ramos et in puncti spatio poma extulit mitia, perfectionis propriae maturitate completa? et quia de rubro exorta sunt haec sanguine, idcirco illis color est purpurei luminis suffectione subluteus; addite huc etiam idcirco esse uuida, idcirco uinosa, quod ex sanguine uino saburrati genus ducant, et fabulam conuenienter implestis. o Abdera, Abdera, dares quantas uias mortalibus inridendi, talis si apud te esset fabula ita conflata! discunt eam cuncti patres et superciliosae perlegunt ciuitates, et esse tu fatua et stoliditatis frigidissimae iudicaris. per sinum, inquit, Nana filium concepit ex pomo. sequitur sci- **13**
licet ratio: ubi enim cautes et saxa pariunt dura, ibi poma necesse est suriant. glandibus atque ficis alebat Berecyntia religatam. conuenienter et recte: pomis enim debuerat uiuere quae mater fuerat facta de pomo. postquam fetus emissus est, longe iussus est ab Sangario proici: quem conceptum diuinitus credidit esse iamdudum, dedignatus est subolem sui pignoris nuncupari. lacte infans educatus hirquino est. o fabulam sexui inimicam semper atque infestissimam masculino, in qua secus uirile non solum homines ponunt, sed pecudes etiam fiunt ex maribus matres. pulcritudine inclita et praedicabili fuit | in- f. 105
signitus decore. admirabilis res satis, quod non illum fetor uitabilem reddidit fugiendumque caprinus. Mater eum dilexit

1 exiliuit *Sab:* exili ut *P* oneratos *Sab:* honeratus *ex* oneratus *P* 2 puncti spatio *Urs:* punctis ratio *P* punctistitio *Gel* 4 illis** *P* 5 offectione *Salm* 6 *uinosa *P* uino *add Zinkius* saburrati *Oehlerus:* saburratio *P* saburrato *Gel* 7 implestis *Sab* dares *add Salm* quantas uias] quam fias *Gel* quam fieres *Urs* *in mg* R 8 irridenda *Gel* 9 conflata *Sab:* conplata *P* discunt *Urs:* dicunt *P* 10 factua *P corr* iudicares *c'* 11 inquid *P* scilicet *Meursius:* se *P* 12 ibi *Sab:* ubi *P* poma ibi *Sab* 13 suriant *Urs:* surgant *P* glandibus *Sab:* blandibus *P* 14 relegatam *Meursius* 17 dedignatus *Stewechius:* designatus *P* et si gnatus *Sab* esset *Sab* 18 ist *P corr* 19 secus uirile *Elmenhorstius:* se secus uirile *P* sexus uiriles *Sab* 21 matres *Urs, r:* mares *P* inclyta *P* 22 foetor *Sab* faetor *r:* faeto *P* 23 uitabilem *Sab, r:* uitabile *P*

Magna. si nepotem ut auia, res simplex, sin theatra ut percrepant, infamis et flagitiosa dilectio est. diligebat et Agdestis uenatoriis eum muneribus locupletans. ab semiuiro quidem nullum esse poterat periculum castitatis, sed quid Midas horruerit, non est facile suspicantibus aestimare? ipsis Mater est ingressa cum moenibus. admiramur quidem in hac parte uires et fortitudinem numinis, sed culpamus neglegentiam rursus, quod cum legis meminisset et fati, patefecerit hostibus minus prouida ciuitatem. nuptialia celebrantibus uota furias Agdestis insaniamque subiecit. si Midas rex offenderat, qui uxore adulescentulum uinciebat, quid admiserat Gallus, quid pelicis filia, ut ille se uiro, haec mammarum honestate priuaret? tibi habe haec, inquit, propter quae res tantas animorum subuersionibus concitasti. nesciremus adhuc omnes, quid in adulti corpore furor desiderasset Agdestius, nisi puer abscisa satiatus

14 obiecisset offenso. quid dicitis o gentes? quid huiusmodi deditae opinionibus nationes? nonne cum ista promuntur, arripit uos pudor et tantarum uerecundia foeditatum? nos auemus a uobis quid de diis dignum uel audire uel discere, at uero

f. 105b uos nobis mammarum expromitis | exsectiones, amputationes uirilium ueretrorum, iras sanguinem furias, interitus uirginum uoluntarios et ex sanguine mortuorum flores atque arbores procreatas. dicite o iterum, ergone deum mater genitalia illa desecta cum fluoribus ipsa per se maerens officiosa sedulitate collegit, ipsa sanctis manibus, ipsa diuinis contrectauit ac sustulit flagitiosi operis instrumenta foedique, abscondenda

1 si in *ex* sin *P* 2 acdestis *P* 3 a *Sab* 5 existimare *Sab* 6 cum] tum *Sab* admiramur *Gel:* admirabamur *P* 8 patefecerit *Salm:* atefecerit *P* Atys fecerit *Sab* attes fecerit *r in mg* 9 prouidam *Sab* acdestis *P* 10 subiecit *Rigaltius:* subicit *P* uxorem *P corr* adulentulum *P corr* 12 honestate *Sab:* honestatẽ *P* 13 inquid *P corr* iras *Salm* 15 acdestius *P* abscissa *Sab* abscissae *Gel, Urs* abscissas *Salm* satiatus *scripsi:* satietatis *P* societatis *Urs* Atys *Meursius* has partes *Salm* satietati *Hildebrandius* 16 offenso *Salm:* offensi *P* offensam *Gel, Urs* 18 habemus *c* 20 amputationes. amputationes *P* 21 interius *P corr* 24 desecta *Urs:* disiecta *P* fluoribus *Urs:* floribus *P* per se *del Meursius*

etiam mandauit terrae, ac ne nuda in gremio diffluerent scilicet
soli, priusquam ueste uelaret ac tegeret, lauit utique, balsamis
atque unxit? unde enim uiolae nasci potuissent odorae, nisi
putorem membri unguentorum illa suffectio temperaret? cum
historias, quaeso, perlegitis tales, nonne uobis uidemini aut
textriculas puellas audire taediosi operis circumscribentes moras
aut infantibus credulis auocamenta quaeritantes anus longaeuas
* et uarias fictiones sub imagine ueritatis expromere? cum
Ioue locutus est Agdestis, ut amato restitueret uitam: adnuere
Iuppiter recusauit, quia fatis potentioribus prohibebatur; at ne
esset omnino durissimus, unam largitus est gratiam, ne putore
corpus dissolueretur ullo, succrescerent comae semper, mini-
missimus digitorum solus ut in corpore uiueret, solus motus
perpetuos exhiberet. hocine quisquam admiserit aut credulitatis
adsensione firmarit, pilum in mortuo | crescere, partem inte- f. 106
gram esse et seiunctum ab lege putredinis mortale corpus ad-
huc usque durare? urgere nos iamdudum ad istius rei conpro- 15
bationem possemus, nisi stultitiae paris esset et talia dicere
et huiusmodi rerum indicia postulare. sed historia haec falsa
est neque ullam continet ueritatis in se partem. nostra qui-
dem nihil interest, quorum causa contenditis exterminatos esse
ab terris deos, utrumne sit constans et fidei firmitate conixa
an contra mendaciter et falsitatis alicuius fictione composita.
nobis enim satis est, quibus hodie manifestare propositum est,
numina ista quae promitis, si sunt uspiam gentium atque ira-
rum feruoribus incalescunt, non magis a nobis quam a uobis
accipere offensionum furialium causas, et esse illam in † rebus
et a uobis in commentarios relatam et a uolentibus cotidie

1 scilicet *Heraldus:* sic *P* 3 odorae *Urs:* odore *P* 6 audi*re *P* circunscribentis *Sab* 7 querulis *Urs* 8 *lacunam signaui* et *om Urs* 9 ioue* *P* acdestis *P* restituret *P corr* adnu*ere *P* 10 at *Orellius:* ac *P* 12 minissimus *P corr* 14 exhi*beret (b *ex* u) *P* 15 integram esse *Memmius:* interisse *P* non interisse *Urs* 16 a *Sab* mortale *Meursius:* inmortale *P* 17 conprobationem *Canterus:* conparationem *P* 18 paris *Oehlerus:* pars *P* diceret *P corr* discere *Sab* 22 a *Sab* abs *r* 27 diebus *Urs* ritibus *Heraldus* in libros a uobis et *Meursius* 28 commentariis *Salm*

perlegi et futuri temporis pro instructione per ordinem succedentium tradi. quae si utique uera est, nullam uidemus subesse rationem, cur nobis irasci perhibeantur dii caelites, cum turpitudines illorum tantas neque nos prodiderimus neque in litteras contulerimus ullas neque in publicam testificationem sacrorum celebritatibus inseruerimus. sin autem, ut remini, falsa est et mendaciis interpolata fallacibus, ambigere hominum nullus potest, quin causa uos sitis offensae, qui uel talia quosdam conscribere siueritis aut conscripta durare
16 saeculorum in memoriam sitis passi. et tamen qui potestis
f. 106ᵇ | falsitatis arguere conscriptionem istam, cum ipsa sacra sint testimonio, quae per cursus annuos factitatis, et credi a uobis esse ueram et exploratae fidei iudicari? quid enim sibi uult illa pinus, quam semper statutis diebus in deum matris intromittitis sanctuario? nonne illius similitudo est arboris, sub qua sibi furens manus et infelix adulescentulus intulit et quam genetrix diuum in solatium sui uulneris consecrauit? quid lanarum uellera, quibus arboris conligatis et circumuoluitis stipitem? nonne illarum repetitio lanarum est, quibus Ia deficientem contexit et teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus? quid compti uiolaceis coronis et redimiti arboris ramuli? nonne illud indicant, uti mater primigeniis floribus adornauerit pinum, miserabilis indicem testimoniumque fortunae? quid pectoribus adplodentes palmas passis cum crinibus Galli? nonne illos referunt in memoriam luctus, quibus mater turrita cum Agdesti lacrimabili puerum prosecuta est heiulatu? quid temperatus ab alimonio panis, cui rei dedistis

1 pro instructione *Salm:* per structionem *P* 2 si• *P* ut•ique *P* 4 nos *om Sab* 6 cęlebritatibus *P* inseruerimus *Urs:* miserimus *P* 10 memoriam *scripsi:* memoria *P* 11 cum *in ras P* 12 cursos *P corr c′* anuos *P corr c′* 13 ueram *Meursius:* uera *P* explicatae *Sab* 14 nus *P corr c* ,statutis *ex* statis *corr P* statis *Sab* intermittitis *Sab* 16 quam *addidi* 18 circumuolbitis *P corr* 19 lanarum *Sab:* uanarum *P* Ia *Meursius:* iam *P* 20 •contexit *P* teporis *Sab:* temporis *P* 21 uiolaceis *P* 24 crinibus *P* 25 Galli *Sab:* gallii *P* 26 acdesti *P* 27 theiulatu *P corr*

nomen castus? nonne illius temporis imitatio est quo se numen ab Cereris fruge uiolentia maeroris abstinuit? aut si ea 17
quae dicimus non sunt ita, uos edissertate, uos dicite: euirati isti mollesque, quos interesse uobiscum in istius numinis uidemus sacris, quidnam istic habeant negotii sollicitudinis curae, et cur more lugentium caedant cum pectoribus lacertos | et f. 107
fortunam imitentur in lamentabili constitutorum sorte? quid coronae, quid uiolae, quid uolucra mollium uelamenta lanarum? cur ad ultimum pinus ipsa paulo ante in dumis inertissimum nutans lignum mox ut aliquod praesens atque augustissimum numen deum matris constituatur in sedibus? aut enim haec causa est, quam in uestris scriptis et commentariis inuenimus, et manifestum uos est non diuinas conficere caerimonias sed imaginem tristium redintegrare gestorum; aut si alia ratio est, quam mysterii nobis abnegauit obscuritas, et ipsa quoque necesse est turpitudinis alicuius participetur infamia. quis est enim qui credat, honestatis aliquid in ea re esse quam ineant uiles Galli, effeminati conficiant exoleti? postulat quidem magnitudo materiae atque ipsius defensionis 18
officium, ut similiter ceteras turpitudinum species persequamur, uel quas produnt antiquitatis historiae uel mysteria illa continent sancta quibus initiis nomen est et quae non omnibus uulgo sed paucorum taciturnitatibus traditis. sed sacrorum innumeri ritus atque adfixa deformitas singulis † corporaliter prohibet uniuersa nos exsequi: quinimmo, ut uerius exprimamus, a quibusdam nos ipsi consilio et ratione deflectimus, ne dum explicare contendimus cuncta, expositionis ipsius contaminatio-

2 uiolentia moeroris *Sab:* uiolentiã e^r^roris *P* 4 stius *P corr c'* 5 habeant *Sab, r:* habeat *P* negotiis *P corr* 6 morae *P corr* 8 uoluere *I. Fr. Gronouius* molliumue *Oehlerus* uelamenta *seclusit Elmenhorstius* et uelamenta *Salm* 10 nutans *Sab:* mutans *P* 11 numem *P corr* 14 caerimonias *Gel:* quaerimonias *P* 18 ineant *Gel:* inhiant *P* initient *Urs* 22 non omnibus *Gel:* omnibus non *P* 23 traditis. sed *Meursius:* tradidisse *P* traduntur. sed *Gel* tradunt. sed *Urs* 24 specialiter *uel* partiliter *Urs* propriatim ? 25 uerum *Sab* 26 quibusdam *Gel:* quibus *P*

nibus polluamur. Fentam igitur Fatuam, Bona quae dicitur Dea, transeamus, quam murteis caesam uirgis, quod marito f. 107^b | nesciente seriam meri ebiberit plenam, Sextus Clodius indicat sexto de diis graeco, signumque monstrari, quod cum ei diuinam rem mulieres faciunt, uini amphora constituatur obtecta nec myrteas fas sit inferre uerbenas, sicut suis scribit in causalibus Butas. sed et deos Conserentis pari more ac dissimulatione taceamus, quos cum ceteris scribit Flaccus in humani penis similitudinem uersos obruisse se cinere, qui sub ollula fuerat factus extorum: quem cum Tanaquil dimoueret Etruriae disciplinarum perita, subrexisse se deos et neruis obduruisse diuinis. Corniculanae inde imperauisse captiuae, ut intellegeret et agnosceret, quid sibi res uellet; Ocrisiam prudentissimam feminam diuos inseruisse genitali, explicuisse motus certos: tunc sancta ecferuentia numina uim uomuisse Lucilii ac regem
19 Seruium natum esse Romanum. Bacchanalia etiam praetermittemus inmania quibus nomen Omophagiis graecum est, in quibus furore mentito et sequestrata pectoris sanitate circumplicatis uos anguibus, atque ut uos plenos dei numine ac maiestate doceatis, caprorum reclamantium uiscera cruentatis oribus dissipatis. nec non et Cypriae Veneris abstrusa illa initia praeteribimus, quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse, in quibus sumentes ea certas stipes inferunt ut meretrici et referunt phallos propitii numinis signa donatos. obliuioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illud mysterium

15 Lucil. inc. 14 M. 16 Clemens Alex. protr. 2, 12 21 l. c. 2, 14 25 l. c. 2, 19

1 Fentam *Hildebrandius:* fetam *P* foetam *Sab* Faunam *Urs* 3 seriam *Sab:* semariam *P* 4 greco *P* Graecorum *Canterus*, *Urs* 7 Butas *Gel:* putas *P* Conserenteis *Salm:* conferentis *P* 8 teris *P corr* 9 penis *Sab:* poenis *P* se *add Urs* cinere *Meursius:* cineri *P* 10 tanaqui *P corr c* et Ethruriae *Sab corr in err* 11 sed *P corr* · 12 Corniculanae *Gel:* cornicula *P* corniculae *Sab* imperauisse *Urs:* impetrauisse *P* 13 uellet *scripsi:* uellent *P* pudentissimam *Meursius* 15 efferuentia *Oehlerus:* et feruentia *P* 16 praetermittamus *Gel* 17 immania *Gel:* inania *P* omofagiis *P* 22 praeteribimus *scripsi:* praeterimus *P* praetereamus *Gel* Cinyras *Urs:* cyniras *P* 23 sumentes ea] mystae deae ? 24 ∵fallos *P in mg* ∵

traditur: | frater trucidatus ab fratribus, interempti ex san- f. 108
guine apium natum, prohibitum mensis holus illud adponi, ne
a Manibus mortui inexpiabilis contraheretur offensio. sed et
illa desistimus Bacchanalia altera praedicare, in quibus arcana
et tacenda res proditur insinuaturque sacratis, ut occupatus
puerilibus ludicris distractus ab Titanis Liber sit, ut ab
isdem membratim sectus atque in ollulas coniectus ut coque-
retur, quemadmodum Iuppiter suauitate odoris inlectus, inuo-
catus aduolarit ad prandium conpertaque re graui grassatores
obruerit fulmine atque in imas Tartari praecipitauerit sedes.
cuius rei testimonium argumentumque fortunae suis prodidit
in carminibus Thracius talos speculum turbines, uolubiles
rotulas et teretis pilas et uirginibus aurea sumpta ab Hesperi-
dibus mala. erat nobis consilium praeterire, praeteruehi illa **20**
etiam mysteria, quibus Phrygia initiatur atque omnis gens
Ilia, nisi nomen interpositum his Iouis prohiberet nos strictim
iniurias eius ignominiasque transire, non quo nobis dulce sit
tam foedis inequitare mysteriis, sed ut ipsis uobis promptum
etiam atque etiam fiat, quid in eos congeratis iniuriae quorum
profitemini uos esse custodes uindices ueneratores. quondam
Diespiter, inquiunt, cum in Cererem suam matrem libidinibus
improbis atque inconcessis cupiditatibus aestuaret — nam genetrix
haec Iouis regionis eius ab accolis traditur — neque tamen auderet
id quod procaci adpetitione | conceperat apertissima ui petere, f. 108b
ingeniosas comminiscitur captiones quibus nihil tale metuentem
castitate imminueret genetricem: fit ex deo taurus et sub pe-
coris specie subsessoris animum atque audaciam celans in
securam et nesciam repentina immittitur ui furens, agit in-

4 l. c. 2, 17. 18 20 l. c. 2, 15. 16

1 trucidatur *Sab* a *Sab* 6 titatis *P corr* Titanibus *Sab* 8 nidoris *Urs* 12 carnibus *P corr c'* Thracius *Sab:* thracios *P* uates Thracius *Gel* Orpheus Thracius *?* Thracius: talos . . . mala erat *ante Salmasium* 14 ea erat *Salm* praeteruehi *Sab:* praeterueni *P* 15 frygia *P* Phrygiae *Sab* Phrigia *in err* 16 Ilia *Memmius:* illa *P* 18 inaequitare *P* 21 in Cererem *Sab:* inicere *P* inire Cererem *Scaliger* suam *om Sab* 24 petere *Sab in err:* peteret *P* petere et *Sab* 27 speciem *P corr c'* 28 incestus *Sab:* incestius *P*

cestus res suas et prodita per libidinem fraude intellectus et cognitus euolat. ardescit furiis atque indignationibus mater, spumat anhelat exaestuat nec fremitum continere tempestatemque irarum ualens ex continua passione Brimo deinceps ut appelletur adsumpsit, neque alia cordi est res ei quam
21 ut audaciam filii poenis quibus potis est persequatur. Iuppiter satagit fractus metu nec quibus remediis leniat uiolatae animos reperit. fundit preces et subplicat: obstructae sunt dolentis aures. adlegatur deorum uniuersus ordo: nullius auctoritas tanta est ut audiatur. ad postremum filius uias satisfactionis inquirens comminiscitur remedium tale: arietem nobilem bene grandibus cum testiculis deligit, exsecat hos ipse et lanato exuit ex folliculi tegmine. accedens maerens et summissus ad matrem et tamquam ipse sententia condemnauisset se sua, in gremium proicit [et iacit] hos eius. uirilitate pignoris uisa sumit animum mitiorem et concepti fetus reuocatur ad curam: parit mensem post decimum luculenti filiam corporis, quam
f. 109 aetas mortalium consequens modo Liberam modo | Proserpinam nuncupauit. quam cum uerueceus Iuppiter bene ualidam, floridam et suci esse conspiceret plenioris, oblitus paulo ante quid malorum et sceleris esset adgressus et temeritatis quantum, redit ad prioris actus, et quia nefarium uidebatur satis, patrem cum filia comminus uxoria coniugatione misceri, in draconis terribilem formam migrat, ingentibus spiris pauefactam colligat uirginem et sub obtentu feri mollissimis ludit atque adulatur amplexibus. fit ut et ipsa de semine fortissimi compleatur Iouis, sed non eadem condicione qua mater: nam illa filiam reddidit liniamentis descriptam suis, at ex partu uirginis

2 ardescet *P corr c'* 3 tempestateque *P corr c* 4 Brimo *Guilelmus Canterus:* primo *P* 5 appelletur *Meursius:* appellatur *P* appellaretur *Urs* quam ut *Sab in err:* quin *P* quia *Sab* 6 *audaciam *P* fili *P corr* 8 praeces *P* dolentis *Sab:* dolentes *P* 9 aues *P corr* 13 folliculi *Sab:* polliculi *P* merens *P corr r* 14 condemnasset *Sab* 15 et iacit *del Orellius* uia *P corr* 16 concepti *Urs:* concepit (ce *in* ci *corr*) *P* concipit *Sab* 19 uerueceus *Sab:* uiruiriceus *P* 22 astus *Meursius* 24 ingenitibus *P corr* 25 feri *Urs:* fero *P* 27 illam *P corr c'* 28 filia *P corr c'* at *Sab, r:* ad *P*

tauri specie fusa Iouialis monumenta pellaciae. auctorem aliquis desiderabit rei: tum illum citabimus Tarentinum notumque senarium, quem antiquitas canit dicens ‘taurus draconem genuit et taurum draco’. ipsa nouissime sacra et ritus initiationis ipsius, quibus Sebadiis nomen est, testimonio esse poterunt ueritati: in quibus aureus coluber in sinum demittitur consecratis et eximitur rursus ab inferioribus partibus atque imis. non esse arbitror necessarium sermone quoque hic multo 22 membra ire per singula quantaeque insint in partibus priuis turpitudinum scatebrae flagitiorumque monstrare. quis est enim mortalium uel exiguae humanitatis sensum ferens qui non ipse peruideat, qualia sint haec omnia, | quam scelerata, quam f. 109b foeda quantasque ignominias di ferant ex ipsis mysteriorum sacris et ex sacrorum originibus indecoris? Iuppiter, inquit, exarsit in Cererem. quid tantum, quaeso, de uobis Iuppiter iste quicumque est meruit, quod genus est nullum probri, infamiae, adulterium nullum, quod in eius non caput uelut in aliquam congeratis uilem luteamque personam? matrimonii prodidit ius Leda: Iuppiter esse dicitur auctor culpae. uirginitatem Danae custodire nequiuit: furtum esse narratur Iouis. ad mulieris nomen properauit Europa: expugnator pudicitiae idem esse iactatur. Alcmena Electra Latona Laodamia, mille aliae uirgines ac mille matres cumque illis Catamitus puer pudoris spoliatus est honestate: eadem ubique est Iuppiter fabula, neque ullum turpitudinis genus est, cum quo eius non nomen consociatis libidinibus conseratis, ut uideatur miserabilis prorsus ullam non esse causam ob aliam natus, nisi ut esset criminum

1 species est *Urs* species *Salm* *in mg* ·R· autorem *P corr* 2 desiderabit *Sab:* desiderauit *P* rei : tum] rei tantae *Urs* citauimus *P corr* Tarentinum] tritum *Urs* Tarentinum notumque] Tarentini Rhinthonis ? 3 atiquitas *P corr* 5 Sabadiis *Meursius* 6 demittitur *Urs:* dimittitur *P* 7 imferioribus *P* 9 quantaeque *Sab in err, r:* quantaque *P* priuis *Dauisius:* prauis *P* 12 sunt *Sab* 13 dii ferant *Meursius:* differant *P* 16 infamiae *Urs:* infame *P* 18 luteamquem *P corr* 19 laeda *P* 20 donae *P corr* 21 nomen non *Rigaltius* 22 alcimena *P corr* Laodonia *Sab* ille *P corr c* 23 catami*tus *P* 25 cum *scripsi:* in *P* 26 inseratis *Urs* 27 ullam *Urs:* nullam *P*

sedes, maledictorum materia, locus quidam expositus, in quem spurcitiae se omnes sentinarum e conluuionibus deriuarent: quem tamen si diceretis cum extraneis habuisse commercium feminis, impia res quidem, sed tolerabilis esset maledictionis iniuria. etiamne in matrem, etiamne in filiam efferati pectoris appetitionibus adhinniuit, neque illum sanctitas aut reuerentia genetricis, horror etiam pignoris ex se sati ab imagine potuit
f. 110 | tam

23 foedae cogitationis abducere? uellem itaque uidere patrem illum deorum Iouem, aeternam rerum atque hominum potestatem, bubulis esse cohonestatum cornibus, hirsutas agitantem aures, contractis in ungulas * gressibus, rumigantem pallentis herbas et ex parte postica caudam suffragines talos molli fimo perlitum atque intestina proluuie delibutum. uellem, inquam, uidere — dicendum est enim saepius — torquentem illum sidera et qui pallidas nationes fragore perterret et prosternit consectantem ueruecum greges, inspicientem testiculos arietinos, arripientem hos manu censoria illa atque diuina qua uibrare coruscos ignes et saeuire fulminibus suetus est, tum deinde secreta rimantem [feruenti nullas] summotisque arbitris circumiectas prolibus diripientem membranulas ferüentique adhuc matri uelut quasdam infulas eliciendae miserationis offerentem: diductum pallidum saucium, simulantem doloris cruces et ad fidem facto faciendam arietino sanguine coinquinatum et in mendacia uulneris laneis fasciis linteolisque contectum. hocine audiri et perlegi sub mundi hoc axe? et eos qui haec tractant existimari se uelle pios, sanctos religionumque custodes? estne

1 seges *Urs*   2 sentinarum *Salm:* scrënarum (*in mg* ∵) *P* scoenarum *Sab* scenarum *Gel, r*   e *addidi ante* conluuionibus, *Oehlerus post* omnes   4 malectionis *Sab corr in err*   5 efferatio *P*   6 adinniuit *P*   11 *lacunam signaui:* ambulantem *intercidisse uidetur* ruminantem *Sab*   12 suffragine, talo *Sab*   13 molli fimo *Urs:* mollissimo *P, Sab* mollissima *c*' mollissimos *Gel*   prolubie *P corr m s XV*   dilibutum *P*   15 perterrit *P corr c*'   16 uerbecum *P corr c*'   17 manus *P corr*   18 saeuirae *P corr r*   19 feruenti nullas *seclusit Zinkius* feruenti smila *Gel* feruenti in olla *Urs* illa *Salm*   20 prolibus *Sab, r:* rolibus *P*   membranullas *P*   22 diductum *scripsi:* deductum *P*   crucis *P* cruris *m s XV*   23 arietinon *P corr r*   in *addidi*   24 uulnera *Urs*   laneis *Sab:* lanis *P*   fasceis *P*   25 axe *Sab:* ase *P*   26 pius *P corr c*

aliquod sacrilegium hoc maius, aut ulla mens inueniri tam inreligiosis potest opinionibus praedita quam quae talia credit aut accipit aut sacrorum intimis in mysteriis | prodit? Iuppiter f. 110b ille quicumque est, si sentiret se esse aut si ullo sensu adficeretur iniuriae, nonne digna res esset, propter quam iratus et percitus terram nostris subduceret gressibus, solis lumina extingueret atque lunae, quinimmo res omnes in antiquae speciem confunderet unitatis? sed non sunt, inquit, rei publicae 24 nostrae haec sacra. quisnam istud dicit aut quis reponit? Romanus Gallus Hispanus Afer Germanus aut Siculus? et quid adiuuat causam, si uestra haec non sunt, cum qui ea conficiunt sint uestrarum partium? aut quid refert, utrumne ea probetis necne, cum quae uestra sunt propria aut in simili foeditate aut turpitudinis genere reperiantur esse maiore? uultis enim consideremus mysteria et illa diuina, quae Thesmophoria nominantur a Graecis, quibus gente ab Attica sancta illa peruigilia consecrata sunt et pannychismi graues? uultis, inquam, uideamus, quas origines habeant quasue causas, ut Athenas etiam probemus ipsas humanitatis artibus studiisque pollentes tam in deos dicere contumeliosa quam dictitent alii, nec minora ab his probra quam ceteris obiciantur a uobis religionis sub specie publicari? quodam, inquiunt, tempore cum in Siciliae pratulis purpureos legeret nondum mulier flores et adhuc uirago Proserpina cumque illam per floream messem huc atque illuc passim lectionis cupiditas auocaret, per profundae altitudinis speluncam | rex prosiliens Manium raptam f. 111 uirginem secum uehit et terrarum absconditur successibus rursus. quod cum factum nesciret Ceres nec filia esset ubinam gentium suspicaretur, intendit animum perditam toto in orbe

1 gens *Sab* : 2 praedita *Sab* : praedicata *P* : praeligata *Ungerus* 3 intymis *P* : 6 uestris *Urs* : 8 inquid *P corr* : 10 spanus *P* : 13 sint *Sab* : in *om. Sab* : 15 thesmoforia *P* 16 graegis *P corr c* : 17 pannychismi graues *Gel:* phanniciismi graue (graues *r*) *P*, Phanniciis migraue *Sab* Pannychia? ni graue *Urs* 20 dictent *Sab* 23 sed *Meursius* 24 uirgo *Sab* 27 obsconditur *Sab corr in err* 28 quo *P corr c* : filia *Sab:* filias *P* : esset ubinam *Sab:* sed tu uinam *P* ubinam *m s XV in mg* :

conquirere: sumit faces geminas flammis conprehensas Aetnaeis, quibus sibi praelucens pergit ire quaesitum terrarum in regionibus cunctis. in istius conquisitionis errore Eleusinios etiam peruehitur fines. pagi istud est nomen regione in Attica constituti. quinque illud temporis has partes incolebant terrigenae, quibus nomina haec fuerant: Baubo Triptolemus Eumolpus Eubuleus Dysaules: boum iugator Triptolemus, capellarum Dysaules custos, Eubuleus porcorum, gregis lanitii Eumolpus, a quo gens ecfluit Eumolpidarum et ducitur clarum illud apud Cecropios nomen et qui postea floruerunt caduceatores, hierophantae atque praecones. igitur Baubo illa, quam incolam diximus Eleusinii fuisse pagi, malis multiformibus fatigatam accipit hospitio Cererem, adulatur obsequiis mitibus, reficiendi corporis rogat curam ut habeat, sitientis ardori oggerit potionem cinni, cyceonem quam nuncupat Graecia: auersatur et respuit humanitatis officia maerens dea nec eam fortuna perpetitur ualetudinis meminisse. comis rogat illa atque hortatur contra, sicut mos est in huiusmodi casibus, ne
f. 111^{b} fastidium suae humanitatis | adsumat: obstinatissime durat Ceres et rigoris indomiti pertinaciam retinet. quod cum saepius fieret neque ullis quiret obsequiis ineluctabile propositum fatigari, uertit Baubo artes et quam serio non quibat allicere ludibriorum statuit exhilarare miraculis: partem illam corporis, per quam secus femineum et subolem prodere et nomen solet

3 sqq. Clemens Alex. protr. 2, 20

1 comprehensas *Gel:* onere pressas *P* Aetnaeis *Gel:* etneis *P* etnehis *c* et etneis *Sab* 3 Eleusinios *Salm:* eleusionios *P* eleusinos *Sab* 5 quinque *Liuineius:* qui *P* atque *Heraldus* 6 treptolemus *P* 7 Eubuleus...Triptolemus *om Sab* disa^{u}les *P* treptolemus *P* 8 euboleus *P* greges *P corr* 9 Eumolpus *Sab, r:* euolpus *P* et gens *Gel* effluit *Canterus, Urs:* et fluit *P* fluit *Gel* ducit *?* 11 hierofantae *P* eleusini *P* 14 reficiendi *Sab, r:* repiciendi *P* sitientis *Oehlerus:* sitienti *P* sitiendi *Meursius* a^{r}dori *P* adoris *Salm* 15 cinni *scripsi:* cynum *P* cinnum *r, Elmenhorstius* quem *r* grae*cia *P* 16 fortuna *Gel:* fortunam *P* 17 comis *Oehlerus:* communis *P* meminisse communis. rogat *uulgo* 18 ne *Sab:* ane *P* anus, ne *Heraldus* ut ne *Oehlerus* 22 quibat *Sab, r:* quib. at *P* 23 exilarare *P* 24 sexus foemineam *Sab*

adquirere generi, tum longiore ab incuria liberat, facit sumere
habitum puriorem et in speciem leuigari nondum duri atque
hystriculi pusionis. redit ad deam tristem et inter illa communia
quibus moris est frangere ac temperare maerores retegit se
ipsam atque omnia illa pudoris loca reuelatis monstrat ingui-
nibus. atque pubi adfigit oculos diua et inauditi specie sola-
minis pascitur: tum diffusior facta per risum aspernatam sumit
atque ebibit potionem, et quod diu nequiuit uerecundia Baubo-
nis exprimere propudiosi facinoris extorsit obscenitas. calum- 26
niari nos improbe si quis forte hominum suspicatur, libros sumat
Threicii uatis, quos antiquitatis memoratis esse diuinae, et
inueniet nos nihil neque callide fingere neque quo sint risui
deum quaerere atque efficere sanctitates. ipsos namque in me-
dio ponemus uersus, quos Calliopae filius ore edidit Graeco et
cantando per saecula iuri publicauit humano:

sic effata simul uestem contraxit ab imo
obiecitque oculis formatas inguinibus res:
† quas caua succutiens | Baubo manu — nam puerilis f. 112
ollis uultus erat — plaudit, contrectat amice.
tum dea defigens augusti luminis orbes
tristitias animi paulum mollita reponit:
inde manu poclum sumit risuque sequenti
perducit totum cyceonis laeta liquorem.

quid Erechthidae o cati, quid ciues Mineruii dicitis? hauet

13 sqq. l. c. 2, 21

1 generi, tum *Salm:* generi. cum *P* generi: eum *Sab* generi: eam *Gel* genericum *Urs* genetricum *Liuineius* 3 hystriculi *scripsi:* striculi *P* redit ad *Sab, r:* redita | ad *P* redit ita ad *Stewechius* 6 affigit *Sab:* adficit *P* specie *Sab:* species *P* 8 necquiuit *P* uerucundia *P* 11 treicii *P* 13 sanctitates *Sab:* sanctitatẽ *P* 14 uersus *Sab:* uersos *P* Calliopae *Hildebrandius:* calliope *P* Calliopes *Sab* ' greco *P* 15 cantandos *Orellius* iuri] generi *Urs* 16 sinu *Lambinus* 17 formatas inguinibus *Sab:* formata sanguinib' *P* 18 Baubus manu' *N. Heinsius* Bacchi manu' *Ioannes Auratus* 19 olli *Sab* amice *Gel:* amicae *P* contrectat amice] conctata micae *Sab* 21 tristias *P corr* 22 poclum *Sab:* poculum *P* risuque *Sab:* risuquem *P* 24 Erichthidae o cati *Pithoeus:* erithi deocati *P* Erichtheo sati *Sab* Mineruii *Sab:* minerui *P* auet *Sab:* habet *P*

animus scire, quibus sitis eloquiis tam periculosa negotia defensuri, uel artibus habeatis quibus tam confossis salutem dare personis uel rebus atque causis. non est ista falsa subscriptio nec delatione adpetimini calumniosa. Eleusiniorum uestrorum notae sunt origines turpes: produnt et antiquarum elogia litterarum, ipsa denique symbola quae rogati sacrorum in acceptionibus respondetis 'ieiunaui atque ebibi cyceonem: ex cista sumpsi et in calathum misi: accepi rursus, in cistulam transtuli'.

27 ergone, ut promunt sancta illa atque arcana mysteria, rapiuntur et rapiunt dii uestri, matrimonia copulant fraudibus adpetita furtiuis, ab repugnantibus et inuitis decus uirginitatis eripitur, imminentes nesciuntur iniuriae, quidnam raptis acciderit ignoratur; amissa quaerunt ut homines et sub sole clarissimo cum lucernis et facibus orbis peragrant uastitatem? adficiuntur, aegrescunt, lugentium sumunt sordes et miseriarum insignia, atque ut animum commodare alimoniis possint uictuique sumendo, non ratio, non tempus, non sermo aliquis adhibetur grauis aut adfabilitas seria, sed propudiosa corporum
f. 112b monstratur | obscenitas obiectanturque partes illae quas pudor communis abscondere, quas naturalis uerecundiae lex iubet, quas inter aures castas sine uenia nefas est ac sine honoribus appellare praefatis. quidnam quaeso spectaculi, quid in pudendis fuit rei uerendisque Baubonis, quod feminei sexus deam et consimili formatam membro in admirationem con-

1 tam *add c*   3 uel rebus *scripsi:* uulneribus *P*   ista *Gel:* ita *P*   subscriptio *Salm:* susceptio *P* suspectio *Lipsius* suspicio *Urs*   5 notae sunt *scripsi:* notas et *P*   turpes: produnt *scripsi:* producunt turpes *P* produnt urbes *uel* produnt turpes antiquarum *Urs* Eleusiniorum uestrorum notae *uel* notas et origines producam *Meursius* et *om Urs*   6 deniquae *P*   rogatis *P corr*   7 ex cista *H. Iunius:* excita *P*   8 rursus, rursus *Urs*   9 promunt *Sab:* pronunt *P*   11 furtius *P corr*   a *Sab*   13 amissi *Gel*   quaerunt *Urs:* quaeruntur *P* queruntur *Zinkius*   14 uastitatem *Sab:* uastitate *P*   15 miserorum *Urs*   17 non ratio *P*   sermo *Sab, r:* sero *P*   20 quas] atque *Urs*   22 spectaculi *Vahlenus:* in specuali *P* in specu tali *Sab* spectaculo in tali *Urs* in spectu tali *Stewechius* in specu anili *Zinkius*   23 rei uerendisque *Stewechius:* reuerendisque *P* uerendisque *Canterus*

uerteret atque risum, quod obiectum lumini conspectuique diuino et obliuionem miseriarum daret et habitum in laetiorem repentina hilaritate traduceret? o qualia, o quanta inridentes potuimus cauillantesque depromere, si non religio nos gentis et litterarum prohiberet auctoritas. iam dudum me fateor 21 haesitare circumspicere tergiuersari, tricas quemadmodum dicitur conduplicare Tellenas, dum pudor me habet Alimuntia illa proferre mysteria, quibus in Liberi honorem patris phallos subrigit Graecia et simulacris uirilium fascinorum territoria cuncta florescunt. quid sit istud, obscurum est forsitan, et qua fiat ratione disquiritur. quisquis istud ignoras, disce atque admiratus res tantas puris semper in sensibus meticulosa obseruatione custodi. cum inter homines, inquiunt, esset adhuc Nysius et Semeleius Liber, nosse inferos expetiuit et sub Tartari sedibus quidnam rerum ageretur inquirere: set cupiditas haec eius nonnullis difficultatibus inpediebatur, quod qua iret ac pergeret inscitia itineris nesciebat. Prosymnus | quidam exoritur ignominiosus amator dei atque in nefarias libidines satis pronus, qui se ianuam Ditis atque Acherusios aditus pollicetur indicaturum, si sibi gereret morem deus atque uxorias uoluptates pateretur ex se carpi. deus facilis iurat potestatis futurum ac uoluntatis se eius, sed cum primum ab inferis conpos uoti atque expeditionis redisset. uiam comiter Prosymnus edisserit atque in limine ipso prostituit inferorum. interea dum Liber Stygem Cerberum Furias atque alias res omnis curiosa inquisitione conlustrat, ex uiuentium numero index decedit atque

7 sqq. l. c. 2, 34

2 miserarum *P corr* in *add Sab* 4 nos gentis *Sab:* noscentis *P* 6 hesitare *P* circumspicere *Hildebrandius:* circumsciscere *P* circumhiscere *Sab* circumscribere *Zinkius* tergiuersari *Sab:* tergiuersa *P* 7 Alimontia *Salm:* alimonia *P* alimoniae *Sab, r* Alimuntis *Pithoeus* 8 phallos *Salm:* uallos *P* ithyphallos *Sab* 13 esset *Sab:* essent *P* 14 nisius *P* et Semeleius Liber *seclusit Zinkius* Liber *seclusit Stewechius* 15 inquirere: sed *Sab:* inquireret et *P* 17 prosumnus *P* 19 acerusios *P* 20 gereret *Gel, r:* gereret et *P* 21 carpit *P corr c'* 22 compos *Sab:* conpos si *P* 23 expetitionis *Sab* redisset *P* prosumnus *P* 25 omneis *Gel:* omni *P* 26 numero *Sab:* numerū *P* index *Heraldus:* index inde *P* index ille *Gel* decedit *Urs:* decidit *P*

ex more sepelitur humano. emergit ab inferis Euius et recognoscit extinctum ducem: qui ut fidem compleret pacti et iurandi solueret religione se iuris, locum pergit ad funeris et ficorum ex arbore ramum. ualidissimum praesecans dolat runcinat leuigat et humani speciem fabricatur in penis, figit super aggerem tumuli et postica ex parte nudatus accedit subdit insidit. lasciuia deinde surientis adsumpta huc atque illuc clunes torquet et meditatur ab ligno pati quod iam dudum in

29 ueritate promiserat. ac ne quis forte a nobis tam impias arbitretur confictas res esse, Heraclito testi non postulamus ut credat nec mysteriis uolumus quid super talibus senserit ex ipsius accipiat lectione: totam interroget Graeciam, quid sibi uelint hi phalli, quos per rura, per oppida mos subrigit et

f. 113b ueneratur antiquus, inueniet causas | eas esse quas dicimus: aut si fuerit puditum ueritatem simpliciter explicare, quid obscurare, quid tegere causam ritus atque originem proderit, cum criminatio ipsa religionis in re sit? quid dicitis o gentes, quid occupatae, quid deditae templorum uenerationibus nationes? ad haecine nos sacra flammis exiliis caedibus atque alio genere suppliciorum compellitis et crudelitatis metu? hoscine nobis deos inportatis insinuatis infligitis, quorum similes nec uos esse neque alium uelitis quemquam sanguinis uobis gradu et iure familiaritatis adiunctum? potestisne impubibus et praetextatis uestris quas Liber induxerit pactiones suis cum amatoribus indicare? potestis uestras nurus, quin-

1 more *Sab, r:* mole *P* sepelitur *Sab, r:* sepelitu *P* **emergit *P* Euius *Salm:* cuius *P* euhiius *Sab* euhyius *Gel* 2 iurandi *Gel, r:* iurandis *P* 3 religione se *Gel:* religionis et *P* 4 runcinat *Sab:* rūncinat *P* 5 penis *Sab:* poenis *P* 6 et *Sab:* ex *P* subdit *Sab:* subsidit *P* 7 subrigentis *r* luxuriantis *Sab* 10 testi *Meursius:* ut testi *P* 13 hi phalli *Stewechius:* hii ualli *P* ityphalli *Sab* 14 antiqus *P* eas *Canterus:* eas. eas *P* et eas res *Salm* 17 cum *add Gel* **criminatio *P* 18 dedit*ae tem*plorum *P* 19 haecne *Sab* 20 alio *scripsi:* aliquo *P* reliquo *Gel* atque alio] ac reliquo *Urs* 23 potestisne *Sab:* potestatisne *P* 24 Liber *Sab, r:* libet *P* 25 uestras *Sab:* uel trans *P*

immo uobis matrimonio coniugatas ad uerecundiam Baubonis impellere atque ad pudicas Cereris uoluptates? uultis uestri iuuenes sciant audiant discant, Iuppiter ipse qualis in unam extiterit atque alteram matrem? uultis adultae uirgines robustique adhuc patres, idem iste in filiam qua luserit arte, cognoscant? uultis germanae iam feruidae atque ex isdem seminibus fratres eundem rursus accipiant concubitus, lectulos non esse aspernatum sororis? ita ergo non protinus ab huiusmodi fugiendum diis longe ac ne inrepat in animum tam inpurae religionis obscenitas, audientia tota claudenda est? quis est enim mortalium tam pudicis moribus institutus, quem non ad huiusmodi furias deorum documenta proritent? aut quis suas comprimere | cupiditates a cognatis ualeat reuerendisque f. 114 personis, cum apud superos sanctum nihil in libidinum uideat confusione seruatum? ubi enim primam perfectamque naturam intra fines constiterit iustos cupidinem suam non ualuisse frenare, cur non in promiscuos adpetitus effundat se homo et ingenita fragilitate praeceps datus et magisterio sanctae diuinitatis adiutus? iam dudum me fateor reputantem mecum in 30 animo rerum huiuscemodi monstra solitum esse mirari, audere uos dicere quemquam ex is atheum inreligiosum sacrilegum qui deos esse omnino aut negent aut dubitent aut qui eos homines fuisse contendant et potestatis alicuius et meriti causa deorum in numerum relatos, cum si uerum fiat atque habeatur examen, nullos quam uos magis huiusmodi par sit appellationibus nuncupari, qui sub specie cultionis plus in eos ingeratis maledictionum et criminum quam si aperte hoc facere confessis maledictionibus coinbibissetis. deos esse qui dubitat aut esse omnino qui negat, quamuis sequi sententias inmanes

2 simpellere *P corr* 6 germanae *scripsi:* germanis (s *eras*) *P* feruidae *scripsi:* feruidi *P* hisdem *P* iisdem *Sab* 8 aspernatum *Sab:* aspernaturos *P* *sororis *P* 9 ne *Sab:* nec *P* 11 quem *Sab, r:* que *P* 16 intra *Gel:* inter *P* 17 im *P* 18 *sanctae* *P* 20 audere *Sab:* audire *P* 21 his *m s XV, Sab* 22 deos hos *Stewechius* 24 rerum *Meursius* 25 nullos *Gel:* nullius *P* 26 quis *Sab* 28 coimbibissetis *Salm:* conbibissetis *P* deus *P corr*

opinionum uideatur audacia, sine ullius tamen insectatione
personae fidem rebus non adcommodat inuolutis: et qui generis
adseuerat eos fuisse terreni, quamuis eos priuet sublimitate
caelitum, subsiciuis tamen adcumulat laudibus, siquidem illos
diuinitatis ad meritum beneficiis autumat et uirtutum ad-
31 mirationibus subleuatos. uos uero, qui uindices et eorum con-
f. 114b tenditis immortalitatis esse propugnatores, unum ex his | quem-
piam praeteristis, transistis uestris maledictionibus inuulnera-
tum? aut genus ullum est probri tam communi existimatione
damnabile quod in eos conferre metueritis uel nominis saltem
auctoritate tardati? quis caduca et mortalia corpora deos edidit
amasse? non uos? quis illa furta dulcissima in alienis genia-
libus perpetrasse? non uos? quis cum matribus liberos, quis
cum suis uirginibus rursus patres infaustos miscuisse concu-
bitus? non uos? quis scitulos pusiones atque adultos uenus-
tissimis lineis adpetitos esse inceste? non uos? quis abscisos,
quis exoletos, quis uersipelles, quis fures, quis in uinculis
habitos, quis in catenis, quis denique fulminibus adpetitos,
quis uulneratos, quis obisse supremos dies, sepulturas etiam
meruisse terrenas? non uos? cum igitur a uobis tot et tanta
conflata sint deorum in contumelias crimina, audetis obicere
nostri nominis causa numinum esse offensas mentes, cum
iamdudum uos liqueat irarum esse tantarum reos et diuinae
32 indignationis auctores? sed erras, inquit, et laberis satisque
te esse imperitum, indoctum ac rusticum ipsa rerum harum
insectatione demonstras. nam istae omnes historiae, quae tibi
turpes uidentur atque ad labem pertinere diuinam, mysteria

3 sublimitate *Sab:* sublimitates *P* 4 subcisiuis *Sab* 5 beneficiis *Sab:* ueneficiis *P* autumat *Gel:* autumant *P* 7 propugnatores *Urs:* propagatores *P* num *Urs* esse propagatores unum ex his *in ras P* 11 tardati *Sab:* tradatis *P* 14 miscuissem *P corr c'* 15 quis *Sab:* qui *P* adulos *P corr* 16 inceste *Hildebrandius:* iniuste *P* inhoneste *Urs* abscissos *Sab* 18 adpetitos *r:* apetitos *P* appetitos *Sab* 19 suppmos *P* 21 contumeliis *Gel* 23 liqueat *Sab:* que ad *P* 25 harum *addidi* 26 in sectatione *Sab* demonstras *Sab:* demonstrans *P* histriae *P corr* 27 misteria *P corr r*

in se continent sancta, rationes miras atque altas nec quas facile quiuis possit ingenii uiuacitate pernoscere. neque enim quod scriptum est atque in prima est | positum uerborum f. 115 fronte, id significatur et dicitur, sed allegoricis sensibus et subditiuis intelleguntur omnia illa secretis. itaque qui dicit 'cum sua concubuit Iuppiter matre' non incestas significat aut propudiosas Veneris conplexiones, sed Iouem pro pluuia, pro tellure Cererem nominat. et qui rursus perhibet lasciuias eum exercuisse cum filia, nihil de foedis uoluptatibus loquitur, sed pro imbris nomine ponit Iouem, in filiae significatione sementem. sic et ille qui raptam Dite a patre Proserpinam dicit, non ut reris in turpissimos adpetitus uiraginem dicit raptam, sed quia glebis occulimus semina, isse sub terras deam et cum Orco significat foedera genitalis conciliasse feturae. consimili ratione et in historiis ceteris aliud quidem dicitur, sed intellegitur aliud, et sub uulgari simplicitate sermonis latet ratio secreta et altitudo inuoluta mysterii. argutiae sunt ut apparet 33 atque acumina haec omnia, quibus fulcire sollemne est malas in iudiciis causas, quinimmo, ut uerius dicam, sophisticarum disputationum colores, non quibus uerum sed imago et species ueri semper atque umbra conquiritur. nam quoniam rectas accipere lectiones pudet dedecet indecorum est, itum est in has partes, ut alia subiceretur res alii et in speciem decoris turpitudinis interpretatio cogeretur. sed quid ad nos istud, an alii sensus aliaeque sententiae conscriptionibus uestris subsint? | nobis enim satis est, qui deos a uobis scelerate con- f. 115b

5 dicit *Gel:* dicet *P* 11 raptamn *P corr* 12 ut] ui *Gel* reris *Urs:* cereris *P* turpissimos *Sab:* turpissimus *P* 13 gleuis *P corr m s XV* isse *Sab:* °sse *P* 14 Orco *Sab:* origo *P* conciliasse *scripsi:* conciliare *P* foeturae *Sab:* futurae *P* 16 late *P corr c'* r•atio *P* 18 solemne *P corr c'* 19 sofisticarum *P* 20 disputationem *P corr c'* non quibus *Sab:* non quibus non *P* 22 indecorum est, itum est *scripsi:* indecorum est (*in mg* ·:) *P* inclinatum est *Gel* decursum est *Salm* indecorum est, itum *Stewechius* indecorat, itum est *Hildebrandius* 23 subiicerentur *Sab* decori• *P* decoris *c'* 24 interpraetatio *P* 25 aliis *P corr* uestris *scripsi:* uanis *P*

tendimus impieque tractari, quod scriptum est, quod auditur accipere nec curare in abdito quid sit, cum contumelia numinum non in obscura sensuum mente sed in uerborum eminentium significatione teneatur. ac ne tamen uideamur inspicere quale sit istud quod dicitur nolle, primum illud a uobis, si modo commodare patientiam uultis, exquirimus [primum]: allegorico genere uel scripta haec esse uel eo demum modo intellegi oportere, unde est uobis cognitum uel unde intimatum? in consilium scriptores aduocauere uos? an tum in eorum pectoribus latitabatis, cum pro aliis res alias interiore ueritate operta subdebant? deinde si illi rationis alicuius causa et religionis metu mysteria illa conuoluere tenebrosa obscuritate uoluerunt, quantum uobis audaciae est, ut quod illi noluerunt uos uelitis intellegere, uos scire et cunctorum substernere notioni quod illi frustra uerbis minime uerum significantibus occulerunt?
34 sed ut uobis adsentiamur in fabulis his omnibus ceruas pro Iphigeniis dici, unde tamen uobis liquet, cum allegorias istas uel explanare uelitis uel pandere, eadem uos interpretari eademque sentire quae sub tacitis cogitationibus ipsis ab historicis sensa sunt nec per uoces proprias, significationibus sed aliis explicata? uos Iouis et Cereris coitum imbrem dicitis dictum telluris in gremium lapsum: potest alius aliud et argutius fingere et ueri
f. 116 cum similitudine suspicari, potest aliud tertius, | potest aliud quartus atque ut se tulerint ingeniorum opinantium qualitates, ita singulae res possunt infinitis interpretationibus explicari. cum enim rebus de occlusis omnis ista quae dicitur allegoria

6 primum *del Meursius* 7 gere *P corr m s XV* eo demum *scripsi:* eodem *P* 9 aduocauere uos? an tum *scripsi:* aduocare uos sutum *P* aduocare? uos scilicet tum *Sab* (in consiliumne uos scriptores) aduocauere? uos scilicet tum *Urs* aduocauere uos? aut tum *Salm* 10 interiore ueritate operta *scripsi:* inter ueritate capta *P* intercepta ueritate *Urs* 11 causa *addidi* 13 quid *Sab* uellitis *P corr r* 13 *sq.* intellegere, uelitis *Meursius* 15 minime *scripsi:* minus *P* 16 ceruas *Gel:* ceruos *P* 17 ifigeniis (ph *et* a *m s XV*) *P* 18 explanatis *Sab* uelitis *addidi* panditis *Sab* interpraetari *P* 19 sentiri *Sab* 21 caereris *P* 22 ueri maiori *?* 23 aliud tertius *P* 24 tulerunt *P corr* 25 interpraetationibus *P* 26 rebus de *scripsi:* rebus *P* e rebus *Gel* rebus ab *Hildebrandius* ista quae *Sab, r:* itaq. *P*

sumatur nec habeat finem certum in quo rei quae dicitur sit fixa atque immota sententia, unicuique liberum est in id quo uelit adtrahere lectionem et adfirmare id positum in quod eum sua suspicio et coniectura opinabilis duxerit. quod cum ita se habeat, qui potestis res certas rebus ab dubiis sumere atque unam adiungere significationem dicto quod per modos uideatis innumeros expositionum uarietate deduci? denique si adcommodum 35 ducitis, etiam illud a uobis repetita interrogatione conquirimus, omnesne has fabulas existimetis id est singulas totas ambifarias ac bilingues et uersipellibus esse scriptas modis an alias earum partes nihil ambiguum dicere, alias uero multifidas atque allegorici tegminis superiectione uelatas? si enim ad finem a capite textus omnis expositionis et series obtentionibus allegoricis clausa sunt, edissertate, monstrate, quid pro rebus singulis, quas unaquaeque eloquitur fabula, supponere debeamus et promere quasque in res alias atque intellegentias uocare. ut enim Iouem pro pluuia, Cererem uerbi causa pro terra uultis audire et pro Libera ac patre Dite submersionem seminis atque † iactu, ita dicere uos conuenit, quid pro tauro | debeamus accipere, quid pro indignatione Cereris atque ira, f. 116b quid sibi uelit Brimo uerbum, quid Iouis solliciti supplicatio, quid allegati caelites nec auditi, quid exsectus aries, quid exsecti arietis proles, quid satisfactio his facta, quid quae rursus gesta sunt libidine obsceniore cum filia? consimiliter et in altera fabula Hennae nemus et flores quid sint, quid sumptus ignis ex Aetna conprehensaeque isto faces, quid pera-

1 quae *Sab, r:* qui *P* set *P corr c'* 2 quod *Sab* 3 uellit *P* 5 a *Sab* 8 ductis *P corr c'* 9 omnesne *Heraldus:* omnes de *P* his *c', Sab* dis *Meursius* id est singulas *del Meursius* 10 ambifarias *Sab:* anbifarias *P* 11 anbiguum *P* 16 intelligentias *Sab:* intellegentia *P* 17 uocare *Sab:* uacare *P* uebi *P corr* 18 Libera *r, H. Grotius:* libero *P* 19 iactum *Sab, r* 21 uaelit *P corr* Brimo *Guil. Canterus:* primo *P* 22 alligati *P corr c* 23 que *P corr c'* 25 Hennae *Salm:* henna *P* Ennaea *Sab* nemus *Sab:* demus *P* 26 etna *P* conpraehensaequae *P* istae *Sab*

gratio cum his orbis, quid Attica regio, quid Eleusinius pagus, quid Baubonis tugurium atque hospitium rusticanum, quid cyceonis significet potio, quid aspernatio potionis, quid nouatio et reuelatio pudendorum, quid spectaculi flagitiosa dulcedo et ex remediis talibus orbitatis obliuio comparata? quodsi pro his omnibus quod oporteat subici rerum immutatione monstratis, erit ut uobis adsensum super tali adseueratione tribuamus: sin autem singula singulis neque potestis supponere nec alterum in sensum rerum uocare contextum, quid allegoricis obscuritatibus oneratis id quod simpliciter scriptum est et
36 communem ad intellegentiam publicatum? nisi forte dicetis non toto in historiae corpore allegorias has esse, ceterum partes alias esse communiter scriptas, alias uero dupliciter et ambifaria obtentione uelatas. urbana est ista subtilitas, set quibuslibet brutis patens. nam quia cuncta quae scripta sunt inexpeditissimum uobis est traducere inuertere deriuare, eligitis
f. 117 quaedam uestrae conuenientia uoluntati | et ex ipsis optinere contenditis nothas atque adulteras lectiones interiori esse superpositas ueritati. quod tamen ut uobis ita sese habere quemadmodum dicitis adnuamus, qui scitis aut unde cognoscitis, utra pars sit sententiis historiae scripta simplicibus, utra uero sit dissonis atque alienis significationibus tecta? potest enim fieri, ut quod uos existimatis sic esse aliter se habeat, ut quod aliter creditis conceptionibus aliis contrariisque prolatum sit. ubi enim dicitur in unius materiae corpore pars esse allegorice scripta, indubitabili altera sermone rectoque, nec inest in re signum quo differitas indicari ambiguorum

2 baubois *P corr c* rusticanum *Sab:* rusticano *P* rusticana *Salm* 3 signifigest *P corr c'* pontio *P corr c'* 8 singulis *Salm:* in singulis *P* supponere *Meursius:* opponere *P* nec ad *Gel* 9 alterum *om Gel* ad uerum *Meursius* in sensum *add Salm* allegoriis obscuratis *Sab* 10 oneratis *scripsi:* honestis *P* honestatis *Hildebrandius* 12 caeterum *Sab:* *ceterarum *P* 14 sed *Oehlerus:* et *P* at *C. Barthius* 17 conuenientiae *Sab corr in err* 18 nothas *Sab:* notas *P* interiori *Sab in err:* interiores *P* interioris *Sab* 19 superpositas *Sab:* superposita *P* 23 potes *P corr* 24 aut *Sab* 26 *allegarice *P corr r* 27 differentia *Sab* indiciari *P corr r* iudicari *Sab* ambiguiorum *P corr r*

possit simpliciterque dictorum, tam potest quod simplex est ambiformiter dictum existimari quam quod ambigue scriptum est reclusis esse obtentionibus credi. quod quidem quo genere aut fiat aut fieri posse credatur, intellegere confitemur minime nos posse. inspiciamus enim quod dicitur hoc modo. in nemore, 37
inquit, Hennensi quondam flores Proserpina lectitabat uirago. integrum adhuc istud est et recta pronuntiatione prolatum; nam et nemus et flores quid sint, quid Proserpina, quid uirago, cunctis indubitabiliter notum est. emicuit Summanus e terris curru quadriiugo uectitatus. simplex et hoc aeque est; nam quadrigae, currus atque Summanus interpretationem desiderant nullam. inprouisus Proserpinam rapuit et sub terras secum auexit. seminis, inquit, abstrusio raptione in Proserpinae nuncupatur. quid | accidit, quaeso, ut in aliud subito conuertere- f. 117b
tur historia, semen Proserpina diceretur, ut quae uirago iamdudum florum in lectionibus habebatur, postquam sublata et rapta est, significationem coeperit habere sementis? Iuppiter, inquit, in taurum uersus concubitum matris suae Cereris appetiuit: ut expositum supra est, nominibus his tellus et labens pluuia nuncupatur. legem allegoricam uideo tenebrosis ambiguitatibus explicatam. irata Ceres est et exarsit et arietis proles pro poena atque ultione suscepit. hoc iterum uideo communibus in proloquiis promptum; nam et ira et [testes] satisfactio suis moribus et condicionibus dicta sunt. quid ergo hic accidit, ut ab Ioue, qui pluuia, et ab Cerere, quae appellata est terra, res transiret ad uerum Iouem atque ad

1 simpliciterquę *P* quod *Sab:* quam *P* 5 nos *Salm:* non *P* *om Sab* 6 Ennensi *Sab* lectitabat uirago *Urs:* lectitabat *P* ad huc uirago lectitabat *Meursius* 9 Summanus *Sab:* submanus *P* 11 summanus (sum *in* sub *corr*) *P* interprętationem *P* desiderant *Sab, r:* desiderat *P* 12 terras *Sab:* terra *P* 13 abstrusio *Sab, r:* abstrusior *P* 14 alit *P corr* 16 sublatam *P corr c'* 18 concubitum *Sab:* coincubitum *P* q̌oincubitum *c* caereris *P* appetibit *P corr c'* 20 plubia *P* lectionem ? 21 caeres *P* arietes *P corr c'* 23 testes *seclusit Zinkius* testibus *Vahlenus* 24 suis *scripsi:* suis is *P* suis hic *Sab* nominibus *Urs* dictionibus *Urs* 25 plubia *P corr* 26 uerbum *Meursius*

38 rerum simplicissimam dictionem? aut igitur debent allegorico genere omnia esse scripta et posita demonstrandaque uniuersa nobis, aut genere isto conscriptum est nihil, quoniam esse quod concretum quasi parte ex historia sit parte ex allegoria non uidetur. allegorico genere scripta sunt haec omnia. minime istud uidetur certum. qua quaeritis ratione, qua causa? quia omne quod gestum est et in alicuius operis euidentia constitutum conuersionem non potest in allegoricam duci; neque enim potest infectum esse quod factum est aut rei gestae natura in alienam potest degenerare naturam. numquid bellum Iliacum in Socraticam uerti condemnationem potest, aut pugna illa Cannensis proscriptio fieri crudelitasque Syllana? potest qui- f. 118 dem proscriptio, quemadmodum | Tullius ludit, pugna dici appellarique Cannensis, sed quae gesta est dudum pugna, pugna esse non potest eademque proscriptio; neque enim quod gestum est potest aliud ut dixi quam id esse quod gestum est, aut in alienam migrare substantiam id quod in ui propria atque in 39 sui generis qualitate defixum est. unde igitur probamus historias has omnes rerum esse gestarum conscriptiones? ex sollemnibus scilicet sacris atque initiorum mysteriis, uel quae statis fiunt temporibus ac diebus uel quae in abdito tradunt gentes moris proprii perpetuitate seruata. neque enim credendum est sine suis originibus haec esse, frustra atque inaniter fieri nec habere coniunctas primis institutionibus causas. pinus illa, sollemniter quae in matris infertur sanctum deum, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Attis uirum demessis genitalibus abstulit et quam memorant diuam in solatium sui consecrauisse maeroris? phallorum illa fascinorumque subrectio,

13 Cic. pro Rosc. Amer. 89

1 rerum] Cererem *Meursius* 2 demonstrandaquę *P corr* 4 concretum *scripsi:* creditur *P* historia *scripsi:* historiae *P* sit parte ex allegoria *addidi* 6 qua quaeritis *Oehlerus:* quaeritis *P* quaeritis qua *Sab* 7 constutum *P corr c'* constitutum est *Sab* 8 conuersione *Urs* allegoriam *Urs* 14 pugna, pugna *Urs:* pugna *P* 15 eademque *Sab:* eadem eademque *P* 21 gentes (*uel* initiatis) *Urs:* genitis *P* traduntur initiatis *Salm* 23 inaniter *Urs:* inaia *P* inania *Sab, r* 25 deum *Meursius:* deae *P* 27 memorant. *P* 28 phallorum *Salm:* fallorum *P* ithyphallorum *Sab*

quos ritibus annuis adorat et concelebrat Graecia, nonne illius facinoris similitudinem refert, quo se ab debito Liber liberauit? Eleusinia illa mysteria et sacrorum reconditi ritus cuius memoriam continent? nonne illius erroris quo in filiae conquisitione Ceres, fessa oras ut uenit ad Atticas, triticeas attulit fruges, Nebridarum familiam pellicula cohonestauit, hinnulae et illud spectaculum maximum Baubonis in inguinibus risit? aut si | alia causa est, nihil ad nos istud, dummodo e causa f. 118b cuncta ista confiant. neque enim credibile est nullis antecedentibus causis suscepta haec esse; aut insanire iudicandum est Atticos, qui sibi ritum religionis adfinxerint conflatum rationibus nullis. quod si liquet et constat, id est si e rebus actis mysteriorum causae atque origines effluunt, in allegoricas species nulla possunt conuersione traduci. quod enim factum, gestum est, infectum non potest fieri rerum prohibente natura. et tamen ut uobis ita se habere adsentiamur res istas, id est 40 ut historiae aliud uerbis sonent, nescio quid aliud more hariolantium dicant, ita non animaduertitis, non uidetis, quanta istud dicatur et * cum ignominia fieri contumeliaque diuorum? an iniuria grauior ulla potis est reperiri, quam terram et pluuiam uel quodlibet aliud — nihil enim refert quae fiat interpretatione conuersio — Iouis et Cereris dicere atque appellare concubitum et cum deorum criminibus labem imbris e caelo et telluris significare madorem? potest inreligiosius quippiam uel existimari uel credi quam semina terris mersa uel quodlibet aliud — nihil enim similiter refert — raptum Proserpinae dicere et cum nota Ditis patris rei rusticae de opere prologui? nonne milies optatius fuit elinguem fieri atque mu-

1 qos *P corr* ritibus *P* 2 a *Sab* Liber *add Sab* 5 caeres *P* tritticias *P corr c'* tritriceas *Sab* 6 nebridiantium ? pelliculam *P corr* hinnulea *Urs* 8 e causa *scripsi:* causa *P om Salm* 11 rium *P corr* affinxerint *Meursius:* adfixerint *P* 12 e rebus *Urs:* rebus *P* 13 effluunt *P corr* 15 infestum *P corr c'* 16 ita *Sab, r:* ista *P* itas *P corr* 18 animad*uer*tis *P corr* inpietate *uel similem uocem ante* quanta *intercidisse putat Zinkius* 19 *lacunam signaui: intercidit u. c.* insinuetur 20 potes *P corr* 21 interpretatione *P* 22 caereris *P* 24 maderem *P* 25 seminia *P corr* 27 Ditis *Sab, r:* diti *P* de opere *r:* de operi *P,* dei *Sab*

tum, quam scaturriginem istam uocis et strepitum foedae loquacitatis emittere, quam deorum nominibus res appellare f. 119 tur|pissimas, quinimmo turpibus deorum factis negotia significare uolgaria? 41 antea mos fuerat in allegorica dictione honestissimis sensibus obumbrare res turpes et foeda prolatu honestorum conuestirier dignitate. at uero uobis auctoribus per turpitudinem dicuntur res graues et castitate pollentia obscenis commemorantur in uocibus, ut quod olim grauitas foedorum uerecundia contegebat nunc uerniliter turpiterque dicatur dignorum elocutione mutata. quod in adulterio dicimus Martem, inquit, et Venerem Vulcani esse circumretitos arte, cupiditatem dicimus atque iram ui pressas consilioque rationis. quid enim prohibebat, quid obstabat, suis unamquamque rem uerbis et suis significationibus promere? immo quid urguebat, cum nescio quid indicare per commentarios et scripta uoluisses, nolle illud intellegi quod indicares, sed contrarias res simul una expositione suscipere, studium docere cupientis et nolentis ostendere malignitatem? an deos adulteros dicere periculum habuit nullum, prolatio cupidinis atque irae linguam et os fuerat obsceno coinquinatura contactu? quod si utique fieret et allegoricae caecitatis obumbratio tolleretur, et facilis ad discendum res esset et deorum dignitas conseruaretur inlaesa. nunc uero cum dicitur in Martis et in Veneris uinctione uitiorum esse significata compressio, peruersissimae res duae simul isdem temporibus fiunt, ut et foedorum species intellectum subiciat ho-

1 quam] atque *Sab* foede *P* 2 emittere *Stewechius:* amittere *P* 4 bulgaria *P corr c*ʹ allegoricas dictiones *omisso* in *Sab* 5 obumbrari *Meursius* foeda *scripsi:* foedas *P* 6 conuestirier *Sab, r:* conuectirier *P* 8 commemorantur *Sab in err:* commorantur *P* prauitas *Salm* foedorum *Meursius:* foederum *P* foedae rei *Sab* 9 contegebatur *Sab* uerniliter *r:* uiriliter *P* scurriliter *Sab* dignorum] digna res *Sab* 13 unumquamque *P corr c* 14 urgebat eum *Sab* 15 uoluisses *Salm:* uoluisse *P* uoluisset *Gel* 16 indicaris *sic Salm:* indicare *P* indicaret *Sab* 18 ullum *Meursius* 19 *cupidinis *P* fuerat *scripsi:* fuerant *P* 22 conseruaretur *Sab:* conseruatur *P* 25 ut *Sab:* ui *P* foedorum *Meursius:* foede rẽ *P* foedae rei *Sab*

nestatis | et prius animum turpitudo quam religionis alicuius f. 119b
perstringat auctoritas. nisi forte dicetis — hoc enim solum restat, 42
quod a uobis posse uideatur opponi — deos sua mysteria nolle ab hominibus sciri et idcirco historias ambagibus esse allegoricis scriptas. et unde uobis est liquidum, quod hominibus superi nolint sua mysteria publicari? unde illa uos scitis aut cur ea dissoluere in allegoriarum explanatione curatis? ad extremum et ultimum quid sibi dii uolunt, ut honesta cum nolint, turpissima de se dici atque indecora patiantur? Attidem cum nominamus, solem, inquit, significamus et dicimus: sed si Attis sol est, quemadmodum conmemoratis et dicitis, quis erit Attis ille, quem in Phrygia genitum uestrae produnt atque indicant litterae, quem passum esse res certas, fecisse item res certas, quem in spectaculis ludicris theatra uniuersa nouerunt, cui inter sacros cultus res uidemus fieri specialiter annuas nominatimque diuinas? utrumne ab sole ad hominem an ab homine ad solem uocabuli huius facta translatio est? si enim nomen istud principali erat ab origine solis, quid tandem de uobis sol aureus meruit, ut ei cum semiuiro faceretis uocabulum istud esse commune? sin hirquinum et Phrygium est, quid Phaethontis genitor, pater huius luminis et claritatis admisit, ut abciso ab homine dignus uideretur uocari
et augustior fieret euirati corporis nuncupatione signatus? sed 43
quid sit istud, iam promptum est omnibus. nam quia talium scriptorum historiarumque uos pudet nec aboleri uidetis posse
ea quae sunt | foede semel in commentarios relata, nitimini f. 120
cohonestare res turpes atque omnibus argutiarum modis pro rebus subditis uerborum inuertitis corrumpitisque naturas atque ut olim accidere male sanis adsolet, quorum turbida uis morbi

4 sciri *Sab:* scire *P* 7 explanationem *Sab* 8 dii *P* 9 paciantur *P corr* 11 commemoratis *Canterus:* *connumeratis *P* 18 principali erat *Oehlerus:* principaliter *P* ab *del Oehlerus* habet *Sab* originem *Sab* quid *Sab:* qui *P* 20 esse commune? sin *Sab:* se communes in *P* 22 abscisso *Sab* 23 euirati *Sab,* r: et uirati *P* 24 quia *P* dalium *P corr* 25 historiarumque uos *Sab:* historiarum quos *P* 26 relata *Sab:* relatae *P* 28 inuertictis *P corr* corrumpitisquae *P corr* 29 turbida *Sab:* turpida *P*

sensum atque intellegentiam depulit, confusa atque incerta iactatis et inanium per rerum figmenta bacchamini. esto: in Iouis et Cereris coetu inrigatio sit significata telluris, occultatio seminis patris in Ditis raptu, uina per terras sparsa distractis in uisceribus Liberi, cupiditatis et temeritatis conpressio colli-
44 gatio dicta sit adulterorum Veneris atque Martis. sed si fabulas has uultis more esse allegorico scriptas, quid ceteris fiet, quas non uidemus posse uersuras in huiusmodi cogi? quid enim subiciemus pro illis fluctibus, quos super aggerem tumuli Semeleiae subolis urigo contorsit? et quid pro illis Ganymedibus raptis atque in libidinum ministeria substitutis? quid pro illa conuersione formiculae, in quam Iuppiter maximus uastitatis suae liniamenta contraxit? quid pro cycnis et satyris? quid pro aureis imbribus, in quos idem se pellax fraude induit perfida formarum uarietatibus ludens? ac ne de Ioue solo loqui uideamur uoluisse, in amoribus numinum reliquorum esse allegoriae quae possunt, quae in mercennariis condicionibus ac seruitutibus, quae in uinculis orbitatibus planctibus, quae in cruciatibus uulneribus sepulcris? in quo cum unam contrahere
f. 120b possetis culpam, conscriptione de superis tali addidistis, | ut dicitur, garo gerem, cum deorum nominibus appellauistis res turpes et uocabulis rursus deos rerum coinquinauistis infamium. quod si adesse hic eos aut esse illos uspiam cognitione indubitabili crederetis, in mentione illorum facienda praestringeret uos metus et tamquam uos audirent uestrasque acciperent

2 baccamini *P* 3 coitu *Sab* occultatio *Gel:* occupatio *P* 4 uina *Sab:* uiua *P* 5 Liberi *Sab:* liberis *P* compressio *Sab:* inpraessio *P* 6 adulteriorum *Sab* 9 fustibus *Sab* quos *Sab:* quod *P* 10 semeleiae *Sab*: semelectae (c *eras*) *P* urigo *Meursius:* origo *P* prurigo *Urs* 11 raptis *L. Fruterius, Urs:* partis *P* ministeria *P. Iunius:* magisteria *P* 13 satyris *Sab:* saturis *P* 18 seruitutibus *Sab in err:* seruitutis *P* 19 sepulchris *Sab:* sepultis *P* 20 conscriptioni *Urs* tali *Sab:* talia *P* 21 garo gerem] gangrenam *Sab* gerrem *Salm* 22 conquinauistis *Sab* 23 us*pium *P corr c'* 24 crederetis *Sab:* deretis (*in mg* ·.·) *P* 25 a^{u}dirent *P*

uoces ita credi oportuit et haberi in cogitatione defixum. apud enim homines officiosis religionibus deditos non ipsi dii tantum uerum etiam nomina debent esse deorum reuerenda, quantumque est in ipsis qui censentur his nominibus, tantum esse par est in eorum appellationibus dignitatis. da ueram iudicii formam, et 45
in illa eritis reprehensionis parte, quod in usu sermonis uestri Martem pro pugna appellatis, pro aquis Neptunum, Liberum patrem pro uino, Cererem pro pane, Mineruam pro stamine, pro obscenis libidinibus Venerem. quae est enim ratio, ut cum suis censeri appellationibus res possint, nominibus cognominentur deorum, et ea fiat numinibus contumelia quam nec homines sustinemus, si nostra quis nomina res ducat atque inuertat in friuolas? sed oratio sordida est, uerbis fuerit polluta si talibus. uerecundia * ac laude condigna! erubescitis panem et uinum nominare et pro coitu Venerem non metuitis dicere.

1 difixum *P corr c'* 4 h*is* *P* 5 da] ad *Sab* normam *Meursius* 6 eritis *scripsi:* estis *P* 7 *pugna *P* **a*quis *P* 8 panem *P corr* staminem *P corr* 9 libidinis *Sab* 13 fribolas *P* 14 uerecunda *Salm* *lacunam signaui* ac *om Gel* haec *Meursius* o *uel* ecce *Oehlerus* ah *Vahlenus* 15 panem *Sab, r:* pane *P* 16 ARNOUII. | LIBER QUINTUS EXP. INCIPIT LIBER SEXTUS | .FELICITER.

LIBER SEXTVS

f. 121 | Nunc quoniam summatim ostendimus, quam impias de diis
1 uestris opinionum constitueritis infamias, sequitur ut de templis,
de simulacris etiam sacrificiisque dicamus deque alia serie
quae his rebus adnexa est et uicina copulatione coniuncta. in
hac enim consuestis parte crimen nobis maximum impietatis
adfigere, quod neque aedes sacras uenerationis ad officia con-
struamus, non deorum alicuius simulacrum constituamus aut
formam, non altaria fabricemus, non aras, non caesorum san-
guinem animantium demus, non tura neque fruges salsas, non
denique uinum liquens paterarum effusionibus inferamus. quae
quidem nos cessamus non ideo uel exaedificare uel facere,
tamquam inpias geramus et scelerosas mentes aut aliquem
sumpserimus temeraria in deos desperatione contemptum, sed
quod eos arbitramur et credimus — si modo dii certi sunt et
nominis huius eminentia praediti — honorum haec genera aut
risui habere si rideant aut indigne perpeti si motibus exaspe-
2 rentur irarum. ut enim noscatis, quid de isto nomine sentia-
mus iudiciique simus cuius, existimamus nos eos, si modo dii
certi sunt, ut eadem rursus satiateque dicantur, cunctarum
esse debere perfectarumque uirtutum, sapientes iustos graues,
si modo nulla est culpa, quod eos laudibus adcumulamus hu-
manis, intestinis pollentes bonis, nec extraneis adminiculis
adicere quo illis integritas inoffensae beatitudinis conpleatur,

3 insanias *Urs* 4 seriae *P corr c'* 7 affingere *Urs* 12 *cessamus *P* 15 deos *Sab* 17 indignae *P* 20 sociateque *Sab* 22 adculamus *P corr* 23 nec se . . . addicere *Stewechius* se addicere *Salm* 24 adicere *Vahlenus:* addicere *P* indigere *Gel* quo *Urs:* quod *P*

ab adfectibus cunctis et cunctis perturbationibus | liberos non f. 121v ira efferuere, non ullis cupiditatibus excitari, calamitatem inrogare nullis, non ex malis hominum crudelem accipere uoluptatem, non terrere portentis, non prodigiosas ostentare formidines, non uotorum debitis habere obnoxios et obligatos, nec piaculares hostias signis minacibus postulare, non pestilentias, non morbos corruptione aeris inducere, non adurere siccitatibus fruges, non caedibus interesse bellorum, non urbium stragibus, non aduersa his uelle, non illorum commoditatibus suffragari: sed, quod magnarum est mentium, pari pendere cunctos lance et indiuiduas cunctis beniuolentias exhibere. caduci enim generis et infirmitatis humanae est, contraria his agere: eosque quos tangat adfectio pati dolere deminui sapientium scita et pronuntiata definiunt nec posse aliter fieri, quin legibus mortalitatis adstricti sint qui sint ullis perturbationibus mancipati. quod cum ita se habeat, qui possumus iudicari deos habere contemptui, quos, nisi sunt recti et magnarum mentium admiratione laudabiles, deos negamus existimari nec potestatibus posse caelitibus applicari? sed templa illis 3

extruimus nulla nec eorum effigies adoramus, non mactamus hostias, non tura ac uina libamus. et quid amplius possumus uel honoris eis attribuere uel dignitatis, quam quod eos in ea ponimus parte qua rerum caput ac dominum summumque ipsum regem, cui debent di una nobiscum, quod esse se sentiunt et uitali in substantia contineri? | numquid enim delu- f. 122 bris aut templorum eum constructionibus honoramus? numquid ei hostias caedimus? numquid alias res damus, quas libare, profundere non est rationis expensae sed tracti per consuetudinem moris? etenim plena dementia est, necessitatibus tuis

2 ita *Sab* excitari *Sab*: excitare *P* 8 cedibus *P* 9 stra-∗gibus *P* 10 suffragiari *P corr* mentium *P* 11 beneuolentias (ne *ex* ni *corr*) *P* 12 contraria his *Zinkius*: contrariis *P* 13 egere *Sab* ∗quos *P* dolere *Urs*: dolore *P* dolorem *Sab* deminui∗ *P* diminui *Sab* 18 existimari *scripsi*: existere *P* 19 coelitibus *Salm*: caelitus *P* coelitum *Gel* 24 dii una *Meursius*: diuina *P* 26 emplorum *P corr* 27 ei *Gel*: et *P* cedimus *P*

potentiora metiri et quae tibi sint usui datoribus diis dare, et honorem istum, non contumeliam ducere. templa igitur, quaerimus, in deorum quos usus aut in rei cuius necessitatem aut dicitis esse constructa aut esse rursus aedificanda censetis? hiemalia sentiunt frigora aut solibus torrentur aestiuis, pluuialibus nimbis perfluunt, uentorum eos aut turbines uexant, incursionem pati periclitantur hostilem ferarum aut rabidos adpetitus, ut merito illos conueniat tectorum munitionibus claudere, saxorum aut obiectione tutari? templa enim haec quid sunt? si humanam infirmitatem roges, nescio quid immane atque amplum: si deorum potentiam metiaris, successus quidam parui atque ut uerius eloquar genus angustissimum cauernarum paupertini cordis excogitatione suspensum. quorum si quaeris audire quis prior fuerit institutor, quis fabricator, aut Phoroneus, Aegyptius aut Merops tibi fuisse monstrabitur, aut ut tradit in Admirandis Varro, Iouis progenies Aeacus. sint ergo haec licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus
f. 122b aut renideant aureis, splendeant hic gemmae | et sidereos euomant uariata interstinctione fulgores: terra sunt haec omnia et ex faece ultima uilioris materiae concreta. neque enim si uos ea pretiis carioribus penditis, delectari credendum est his deos nec recusare nec spernere quo minus se saepiant et eorum obiectibus coerceantur inclusi. templum, inquit, hoc Martis est, hoc Iunonis et Veneris, hoc Herculis Apollinis Ditis. quid est aliud dicere, quam domus haec Martis est, haec Iunonis et Veneris, Apollo hic habitat, in hac manet Hercules, in illa Summanus? ita non prima et maxima contumelia est, habitationibus deos habere districtos, taguriola his dare, con-

14 sq. Clemens Alex. protr. 3, 44

3 re *P corr c'* 4 constructa *Sab:* conscripta *P* 5 torrentur *Sab:* terrentur *P* 6 perfluunt *Sab:* perfluunt *P* 11 potentia *Salm* 14 institutor, quis *om Sab* 15 feroneus *P* Merops *Sab in err:* merobs *P* aut *add Canterus, Urs* 17 molibus *Sab:* mobilibus *P* 19 interstinctione *Salm:* interstictione *P* intersti-tione *Sab* 22 sepiant *Sab:* saepiunt *P* 23 obiectionibus *Sab* 24 *sqq.* hoc Herculis . . . Veneris *om Sab* 26 in hoc *Sab* 27 in *add Oehlerus* illo *Sab* ista *Sab* summamus *P corr* 28 districtos *Sab:* destructos *P*

clauia et cellulas fabricari et eis existimare necessarias res
esse, quae hominibus, felibus, quae sunt formiculis et lacertis,
quae fugacibus, pauidis atque exiguis muribus? sed non, inquit, 4
idcirco adtribuimus diis templa tamquam umidos ab his im-
bres uentos pluuias arceamus aut soles, sed ut eos possimus
coram et comminus contueri, adfari de proximo et cum prae-
sentibus quodammodo uenerationum conloquia miscere. sub axe
enim nudo et sub aetherio tegmine inuocati si fuerint, nihil
audiunt, et nisi de proximo admoueantur his preces, tamquam
nihil dicatur, obstructi atque immobiles stabunt. atquin nos
arbitramur omnem deum omnino, si modo nominis huius ui
pollet, ex quacumque mundi parte quod quisque fuerit locutus,
tamquam si sit praesens, audire debere, immo quod quisque
conceperit | sub obscuris et tacitis sensibus, cognitione antici- f. 123
pata praesumere, atque ut astra sol luna, cum supra terras
meant, omnibus omnino cernentibus statim sunt et ubique
praesentes, ita quoque conuenit audientiam numinum nulli esse
clausam linguae semperque esse praesentem, quamuis ad eam
uoces regionibus ex distantibus confluant. hoc est enim pro-
prium deorum, conplere omnia ui sua, non partiliter uspiam sed
ubique esse totos, non adesse non abesse, non cenatum ad
Aethiopas pergere et post dies bis senos priuatum ad domicilium
redire. quod si ita non erit, tollitur omnis spes opis et erit 5
in dubio, audiamini ab dis necne, si quando res sacras caeri-
moniarum conficitis debitis. constituamus enim noscendae rei
causa templum numinis alicuius esse apud Canarias insulas,
eiusdem apud ultimam Thylen, eiusdem apud Seras esse, apud
furuos Garamantas et si qui sunt alii quos ab sui notitia
maria montes siluae et quadrini disterminant cardines: si
omnes uno in tempore rebus diuinis factis, quod sua quosque

1 existimare *Urs:* existimari *P* 6 conturi *P corr c* paesentibus *P corr c'* 10 adquin *P* 11 ui *Sab:* ut *P* 16 ubique **** *P* 17 ita quoque *Sab:* itaque *P* 20 sua non *in ras P* 21 **esse *P* totus *P corr* 23 et *sup. uers. P* 24 audiamini *Urs:* audiamur *P* dis (i *in* ii *corr*) *P* 27 Thyle *Sab:* thyleni *P*

necessitas rogitare compellit, poscant *que de numine, referendi beneficii quaenam omnibus spes erit, si non undique ad se missam uocem deus exaudiet et erit ulla longinquitas, quo penetrare non possit auxilium poscentis oratio? aut enim nullis erit in partibus praesens, si uspiam poterit aliquando non esse, aut aderit unis tantum, quoniam praebere communiter suum f. 123b non potest atque indiscretus auditum. | atque ita perficitur, ut aut nullis deus opituletur omnino, si occupatus re aliqua ad audiendas uoces non quiuerit aduolare, aut exauditi tantum-
6 modo uni abeant soli, nihil egerint ceteri. quid quod multa ex his templa, quae tholis sunt aureis et sublimibus elata fastigiis, auctorum conscriptionibus conprobatur contegere cineres atque ossa et functorum corporum sepulturas esse? nonne patet et promptum est aut pro dis immortalibus mortuos uos colere aut inexpiabilem fieri numinibus contumeliam, quorum delubra et templa mortuorum superlata sunt bustis? in historiarum Antiochus nono Athenis in Mineruio memorat Cecropem esse mandatum terrae, in templo rursus eiusdem, quod in arce Larisae est, esse conditus scribitur atque indicatur Acrisius, Erichthonius Poliadis in fano, Dairas et Immaradus fratres in Eleusinio consaepto, quod ciuitati subiectum est. quid Celei uirgines? non in Cereris Eleusiniae humationis habuisse perhibentur officia? non in Dianae delubro, quod in Apollinis constitutum est Delii, Hyperoche Laodiceque, quas aduectas illuc esse finibus ex Hyperboreis indicatur? in Didymaeo Milesio

10 sqq. l. c. 3, 44 sq.

1 rogitare *Urs:* cogitaret *in mg* ∵ *P* cogitare *Sab* *lacunam signaui* que *om Sab* 7 at ita *Sab* 9 quiberit *P corr* 13 corporum *scripsi:* esse corporum *P* esse *del Sab in err* 14 diis *c'* 17 anchus *P corr c* cec*ropem *P* 19 est, esse *scripsi:* esse *P* est *Sab in err* conditis *P corr* 20 ericthonius *P* Immaradus *scripsi:* inmarachus *P* inmarnachus *c'* Immarnachus *Sab* Immarus *Salm* 20 *sq.* in eleusinio *r:* in eleusino *P* Ineleus in *Sab* in Eleusinis *Gel* 21 ciuitati *Sab:* ciuitatis *P* Celei *Gel, r:* elei *P* 22 Eleusinae *Sab* humationis habuisse *Heraldus:* humationibus *P* humatae habere *Gel* humationis sortitae *Urs* 23 officia *Gel:* officio *P* constitu *P corr c* 24 Hyperoche *Hildebrandius:* hyperochae *P* Hyperocha *Sab* Laodiceque *Gel:* laudiceque (que *ex* quae) *P* Elaudiceque *Sab* 25 dydymeo *P*

Cleochum dicit habuisse suprema Leandrius funeris. Leucophrynae monumentum in fano apud Magnesiam Dianae esse Myndius profitetur ac memorat Zeno. sub Apollinis arula, quae Telmessi apud oppidum uisitur, Telmessum esse conditum uatem non scriptis constantibus indicatur? Ptolomaeus Agesarchi de Philopatore quem edidit primo Cinyram regem Paphi cum familia omni | sua, immo cum omni prosapia in Veneris f. 124 templo situm esse litterarum auctoritate declarat. infinitum est et inmensum, quibus quique in fanis toto sint in orbe describere, nec exactam desiderat curam — quamuis poenam constituerit Aegyptus in eum qui publicasset quibus Apis iaceret absconditus — polyandria illa Varronis quibus templis contegantur quasque in se habeant superlati ponderis moles. sed quid ego haec parua? regnatoris in populi Capitolio 7 qui est hominum qui ignoret Oli esse sepulchrum Vulcentani? quis est, inquam, qui non sciat ex fundaminum sedibus caput hominis euolutum non ante plurimum temporis aut solum sine partibus ceteris — hoc enim quidam ferunt — aut cum membris omnibus humationis officia sortitum? quod si planum fieri testimoniis postulatis auctorum, Sammonicus Granius Valerianus uobis et Fabius indicabunt, cuius Aulus fuerit filius, gentis et nationis cuius, cur manu seruuli uita fuerit spoliatus et lumine, quid de suis commeruerit ciuibus, ut ei sit abnegata telluris patriae sepultura. condiscetis etiam, quamuis nolle istud publicare se fingant, quid sit capite retecto factum uel in parte qua areae curiosa fuerit obscuritate

1 Cleomachum *Urs* Clearchum *Meursius tamquam e codice* Leandrus *Sab in err* Leucophrynae *Gel:* leucofryne *P* 3 mendius *P corr* 4 Telmessum *Sab, r:* termessum *P* 5 Agesarchi Ptolomaeo *Sab* Agesarchus Ptolemaeo *in err* 6 Philopatore *Sab:* filopatere *P* filopatore *r* Cinyram *Sab:* cynera *P* cynira *r* Paphi *Sab:* papi *P* 8 esse *Sab:* est *P* 9 et *Sab:* et in et *P* 10 exactam *P* quam *Gel* 11 Aegiptius *Sab* 12 barronis *P* 14 in] ipsum *Zinkius* Capitolio *Sab in err:* capitolium *P* 15 quis *Sab in err* Oli *Salm:* toli *P* 20 postulatis *P* 21 Valerius Antias *Urs* Aulus] Tobus *Sab* Tolus *in err* 22 cur manu seruuli *Zinkius:* germani seruuli *P* ut a germani seruulo *Gel* ut a germani seruulis *Salm* cuius manibus seruuli *Rigaltius* 24 patriae *Gel:* patientiae *P* paternae *Hildebrandius* 25 retecto *Zinkius:* refecto *P* resecto *Sab in err* 26 areae *Zinkius:* rei *P* arcis *Hildebrandius*

conclusum, ut immobilis uidelicet atque fixa obsignati ominis perpetuitas staret. quod cum opprimi par esset et uetustatis obliteratione celari, conpositio nominis iecit in medium et cum suis causis per data sibi tempora inextinguibili fecit testifica- f. 124b tione procedere, nec erubuit ciuitas maxima et numinum | cunctorum cultrix, cum uocabulum templo daret, ex Oli capite Capitolium quam ex nomine Iouio nuncupare.

8 satis igitur ut opinor ostendimus templa diis immortalibus aut inaniter esse constructa aut contra decus et potentiam creditam contumeliosis opinationibus fabricata. sequitur ut de signis aliquid simulacrisque dicamus, quae multa arte conponitis et religiosa obseruatione curatis. qua in parte si fides est ulla, constituere apud nos ipsos nullis considerationibus possumus, utrumne istud serio et cum proposito faciatis graui an ridendo res ipsas puerili alucinatione ludatis. si enim certum est apud uos deos esse, quos remini atque in summis caeli regionibus degere, quae causa, quae ratio est, ut simulacra ista fingantur a uobis, cum habeatis res certas, quibus preces possitis effundere et auxilium rebus in exigentibus postulare? sin autem non creditis aut, ut mediocriter dicatur, ambigitis, etiam sic ratio quaenam est dubiorum fingere atque instituere simulacra et quod esse non credas uentosa imitatione formare? an numquid dicitis forte, praesentiam uobis quandam his numinum sub exhiberi simulacris, et quia deos uidere non datum est, † eos insolidi et munia officiosa praestari? hoc qui dicit et adserit deos esse non credit, nec habere conuincitur suis religionibus fidem cui opus est uidere quod teneat, ne inane forte sit quod † obscurum non uidetur.

9 deos, inquitis, per simulacra ueneramur. quid ergo? si haec non sint, coli se dii nesciunt nec inpertiri a uobis

1 obsign*ati *P* ominis *Gel:* hominis *P* 4 fecit *P* 6 Oli *Salm:* soli *P* Toli *Sab* 8 esse *Gel:* iis esse *P* his esse *Sao* 12 fidis *P corr c'* 14 propositos *P corr* grauia *P corr* 18 prece**s *P* 22 formare *Sab:* formari *P* 23 exhiberi *Gel:* exhibere *P* (subexhibere *Sab*) 24 eos insolidi et] eos ita coli et *Gel* eorum in similitudinem *Urs* eos ita coli, iis et *Heraldus* eos sic coli, iis et *Salm* eis sic solum licere *?* 26 regionibus *P corr c'* 27 obscurum] oculorum ui *?*

f. 125 | ullum sibi existimabunt honorem? per tramites ergo quosdam et per quaedam fidei commissa, ut dicitur, uestras sumunt atque accipiunt cultiones, et antequam ii sentiant quibus illud debetur obsequium, simulacris litatis prius et uelut reliquias quasdam aliena ad illos ex auctoritate transmittitis. et quid fieri potis est iniuriosius contumeliosius durius, quam deum alterum scire et rei alteri supplicare? opem sperare de numine et nullius sensus ad effigiem deprecari? nonne illud est, quaeso, quod in uulgaribus prouerbiis dicitur, fabrum caedere cum ferias fullonem, et cum hominis consilium quaeras, ab asellis et porculis agendarum rerum sententias postulare? **10** et unde nouissime scitis, an simulacra haec omnia quae dis immortalibus uicaria substitutione formatis similitudinem referant habeantque diuinam? potest enim fieri, ut barbatus in caelo sit qui esse a uobis effingitur leuis, potest ut senectute prouectior cui puerilem commodatis aetatem, potest ut hic flauus sit *** qui in ueritate habeat oculos caesios, displosas ut gestitet nares quem esse uos facitis figuratisque nasicam. neque enim rectum est dicere aut appellare simulacrum quod non pariles lineas principali ab ore traducat: quod esse planum et certum manifestis poterit ab rebus agnosci. nam cum omnes homines teretem esse solem indubitabili luminum contemplatione uideamus, os illi uos hominis et mortalium corporum liniamenta donastis. luna semper in motu est et ter denas facies | f. 125b in restitutione accipit menstrua: uobis ducibus et figuratoribus femina est, uultuque est uno quae per habitus mille cottidiana instabilitate mutatur. intellegimus omnes uentos aeris esse fluorem pulsi et mundanis rationibus concitati: per uos hominum formae sunt bucinarum animantes tortus intestinis et domesticis flatibus. inter deos uidemus uestros leonis toruissimam faciem mero oblitam minio

3 hii *P* hi *Sab* 6 pote *Sab* 8 depraecari *P* 9 caedere *Sab in err:* cadere *P* 11 nobissime *P corr* 12 diis *c* 14 barbatus *Sab:* barbarus *P* 15 effingitur *Sab:* effigitur *P* 16 *lacunam signaui* 21 a *Sab* teretem *Sab:* teretum *P* 23 donatis *Sab* 27 pulsos *Sab* 28 concitatos *Sab* bucinarum *P* 29 tortos *r* 30 uestros *om Sab* leonis *Salm:* leones *P* toruissima facie *Sab* oblitam *Salm:* oblita *P*

et nomine † frugiferio nuncupari. si simulacra haec omnia superorum sunt imagines numinum, ergo et in caelo habitare dicendus est deus talis, ad cuius formam et speciem simulacri huius similitudo directa est, et uidelicet ut hic iste, ita illic ille sine reliquo corpore persona est et facies sola, fremibundus hiatibus toruis, dirus sanguineo de colore, † malum dentibus suis comprimens atque ut olim fessi canes linguam ore de patulo † puetuitate proiciens. quod si utique non est, ita ut omnes existimamus non esse, quaenam tanta audacia est, formam tibi quam uolueris fingere ac dicere esse simulacrum

11 dei quem probare non possis ulla esse in parte naturae? ridetis temporibus priscis Persas fluuios coluisse, memorialia ut indicant scripta, informem Arabas lapidem, acinacem Scythiae nationes, ramum pro Cinxia Thespios, lignum Icarios pro Diana indolatum, Pessinuntios silicem pro Deum Matre, pro Marte Romanos hastam, Varronis ut indicant Musae, atque, ut Aethlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum pluteum

f. 126 Samios pro Iunone: et abstinetis a risu, cum pro diis | immortalibus sigilliolis hominum et formis supplicatis humanis? quinimmo deos esse sigillaria ipsa censetis, nec praeter haec quicquam uim creditis habere diuinam. quid dicitis, o isti? ergone dii caelites habent aures et tempora, ceruices occipitium

11 sqq. l. c. 4, 46

1 frugiferio *P* frugi serio *Sab* Frugiferi *Salm* *θηρίον in altera scripturae parte latere uidetur* 2 superorum *Urs:* superiorum *P* 5 *sq.* fremebundis hiatibus, toruis rictibus *Salm* 6 toruidis *P* sanguinea *Salm* fremebundus, hiatibus toruidis dirus, sanguineo *uulgo* de colore *Canterus:* decotoro (*in mg* ∴) *P* de gutture *Gel* de ceroto *Rigaltius* decolor ore *Graeuius* malam ? 7 saeuis *C. Barthius* ut olim *add c in lacuna* fessi *Sab:* fesi *P* linguam *Sab:* unquam *P* 8 pituitate *Sab* potus auiditate *Salm* si *Gel:* sic *P* 10 ac dicere *P. Scriuerius:* accidere *P* ac credere *Sab* 12 memorialia *Salm:* memoralia *P* 13 lapidem *Sab in err, r:* lapide *P* 14 nationes *Gel:* nationis *P* cincxia *P* thaespios *P* Procinexi athaespios *Sab* Icarios *Canterus, Urs:* carios *P* 15 matre *Sab:* matre *P* Marte *Sab:* matre *P* 16 Aethlius *Canterus, Urs:* etheclius *P* Ethedius *Sab* 17 pluteum *Canterus, Urs:* puteum *P* 18 abstinetis *Sab:* abstinentis *P*

spinam lumbos latera poplites nates suffragines talos membraque alia cetera, quibus constructi nos sumus et quae prima in parte paulo plenius dicta sunt et scripto uberiore prolata? utinam liceret introspicere sensus uestros recessusque ipsos mentis, quibus uarias uoluitis atque initis obscurissimas cogitationes: reperiremus et uos ipsos eadem sentire quae nos neque alias gerere super numinum figuratione sententias. sed studiis facere quid peruicacibus possumus, quid intentantibus gladios nouasque excogitantibus poenas? minantes adseritis malam scientissimi causam, et quod semel sine ratione fecistis, ne uideamini aliquid aliquando nescisse, defenditis meliusque putatis non uinci quam confessae cedere atque adnuere ueritati. ex huiusmodi causis illud etiam uobis coniuentibus 12 consecutum est, ut in deorum corporibus lasciuiae artificum luderent darentque his formas quae cuilibet tristi possent esse derisui. itaque Hammon cum cornibus iam formatur et fingitur arietinis, Saturnus cum obunca falce custos ruris, ut aliquis ramorum luxuriantium tonsor, cum petaso gnatus Maiae, tamquam uias adgredi praeparet et solem pulueremque declinet, Liber membris cum mollibus et languoris feminei dissolutissimus laxitate, Venus nuda et aperta, | tamquam si illam dicas f. 126b publicare, diuendere meritorii corporis formam, cum pilleo Vulcanus et malleo, manu liber sed dextera ut fabrili expeditioni succinctus, cum plectro et fidibus Delius, citharistae gestus seruans, cantaturi et nenias histrionis, cum fuscina rex maris, tamquam illi pugna sit gladiatorii obeunda certaminis: neque ullum est reperire figmentum alicuius numinis, quod non habitus

1 lumbo *P corr* suffragines *Gel:* suffraginem *P* 3 prolata *Sab:* prolato *P* 4 liceret *Sab:* licere et *P* et *expunxit r* 6 que *P* 8 quid intentantibus *Gel:* quod intentantibus *P* 9 minantes *Oehlerus:* animantis *P* amentes *Meursius* 11 aliquid *addidi* 13 conibentibus *P* 14 artificum *Sab:* arteficium *P* 15 isse *P corr c*' 17 custos ut ruris aut aliquis ramorum *Urs* custos ruris ut aliquis, ramorum *Salm* 20 languoris *scripsi:* liquoris *P* 21 nud° *P* illam *Sab:* illa *P* 22 publicäre (*in mg* ∴) *P* 23 liber sed] librans *Cannegieterus* ut *scripsi:* et *P* expeditioni *Stewechius:* expeditione *P* 24 citharistae *Sab:* citharista *P* 25 rex *Sab:* ex *P*

certos ferat fabrorum liberalitate donatos. ecce si aliquis uobis nescientibus et ignaris rex urbanus et callidus ex foribus suis Solem tollat et in Mercurii transferat sedem, Mercurium rursus arripiat atque in Solis faciat commigrare delubrum — uterque enim a uobis glaber atque ore compingitur leui — detque huic radios, Solis capiti petasunculum superponat: quibus modis internoscere poteritis, utrumne Sol iste sit an ille Mercurius, cum habitus uobis deos, non oris soleat proprietas indicare? consimili rursus translatione si nudo Ioui cornua detrahat et Martis temporibus adfigat, Martem armis spoliet et his rursus circumcludat Hammonem: interstinctio fieri quae poterit singulorum, cum qui Iuppiter fuerat idem possit existimari Mars esse et qui Mauors fuerat subintroire speciem Iouis possit Hammonis? usque adeo ludus est simulacra ista confingere, nomina illis tamquam propria dedicare, quibus si habitum detrahas, tollatur cognitio singulorum, deus pro deo credi, alter uideri pro altero, immo pro utroque uterque possit existimari.

13 sed quid ego dis datas falces et fuscinas rideo, quid cornua, f. 127 | malleos et galeros, cum simulacra quaedam sciam certorum ferre hominum formas et infamium liniamenta meretricum? quis est enim qui ignoret Athenienses illos Hermas Alcibiadii ad corporis similitudinem fabricatos? quis Praxitelen nescit, Posidippi si relegat *, ad formam Cratinae meretricis, quam infelix perdite diligebat, os Veneris Cnidiae † sollertiarum coegisse certamine? sed sola est haec Venus, cui de scorti uultu translaticium decus auctum est? Phryna illa Thespiaca, sicut illi referunt qui negotia Thespiaca scriptitarunt, cum in cacumine ipso esset pulcritudinis, uenustatis et floris, exemplarium fuisse perhibetur cunctarum quae in opinione sunt Venerum

21 sqq. l. c. 4, 53

6 petasunculum *Sab:* petasioculum *P* 11 interstinctio *'alios' scripsisse dicit Orellius:* interstitio *P* 15 numina *Meursius* 18 diis *c* 20 ferre *scripsi:* esse *P* liniamenta *Sab:* laniamenta *P* 21 Alcibiadii *scripsi:* alcibiadi *P* Alcibiadis *Sab* Alcibiadei *Salm* 23 Posidippum *Gel* relegat *Sab:* religat *P* *lacunam signaui:* Cnidiaca *intercidisse uidetur* Cratinae *Urs:* gratinae *P* 24 perditae *P* cnidiae *r:* cindiae *P* gnidiae *Sab* sollerti aliarum *Urs* 26 auctum *Sab:* actum *P* Phrynae *sic Sab in err:* phyrna *P* Phyrne *Sab* 27 negotia *seclusit Urs* cacumine *Puteanus:* acumine *P* culmine *Urs*

siue per urbes Graias siue iste quo fluxit amor talium cupiditasque signorum. itaque artifices omnes ipsis isdem qui temporibus extiterunt quibusque primas dabat exprimendarum similitudinum ueritas omni cura studioque certabant filum capitis prostituti Cythereia in simulacra traducere, ardebant artificum † scita alterque alterum uincere contentiosa aemulatione quaerebant, non Venus ut augustior fieret sed ut Phryna pro Venere staret. atque ita perducta est res eo ut pro diis immortalibus sacra meretricibus fierent et infelix religio signorum fabricationibus falleretur. inter significes ille memoratus Phidias et primus, cum Olympii formam Iouis molimine operis extulisset inmensi, super dei digito PANTARCES inscripsit PULCHER — nomen autem fuerat amati ab se pueri atque obscena cupiditate | dilecti — neque ullo metu est aut religione commotus deum f. 127b nomine prostibuli nuncupare, quinimmo exoleto Iouis numen simulacrumque sacrare. usque adeo ludus est et puerilis adfectio sigillaria ista formare, adorare pro dis ea, sanctitatibus accumulare diuinis, cum ipsos uideamus artifices in effingendis his ludere et libidinum propriarum monumenta sancire. quid est enim, si quaeras, cur Phidias ludere ac lasciuire dubitaret, cum ante paululum temporis Iouem ipsum quem fecerat sciret aurum fuisse, lapides atque ossa informia disparata confusa seque horum omnium congregatorem atque uinctorem, habitus eis per se datos membrorum similitudine fabricata et, quod inter omnia primum est, sui esse beneficium muneris, quod natus [per se] * esset atque in rebus adoraretur humanis? libet 14 in hoc loco, tamquam si omnes adsint terrarum ex orbe nationes, unam facere contionem atque in aures haec omnium

1 istic *Meursius* 4 filum *Sab:* filium *P* 5 chytereia *P* 6 scita] caela ? 7 Phryne *Gel:* fryna *P* Phyrne *Sab* 10 fidias *P* et *Gel:* est *P* 12 Pantarces *Urs:* pantarches *P* 15 exoleto *Sab:* exileto *P* 16 puerilis *Sab:* puer his *P* 17 diis *c* ea] et *Urs* sancti talibus *Sab* 20 fidias *P* 22 diis parata *c, Sab corr in err* 23 *sq.* habitu eis per se dato *Urs* 24 membrorum *scripsi:* in membrorum *P* in membrorum similitudinem *Zinkius* 26 per se *seclusi* *lacunam signaui: intercidisse uidentur haec* Olympius Iuppiter adnotaretur *Urs*

communiter audienda depromere. quidnam est istud, homines, quod ipsi uos ultro in tam promptis ac perspicuis rebus uoluntaria fallitis et circumscribitis caecitate? discutite aliquando caliginem regressique ad lumen mentis intuemini propius et uidete istud quod agitur quale sit, si modo retinetis ius uestrum atque in finibus uobis datae rationis consiliique uersamini. simulacra ista quae uos terrent quaeque templis in omnibus prostrati atque humiles adoratis ossa lapides aera sunt, argentum aurum testa, lignum sumptum ex arbore aut commixtum
f. 128 glutinum gypso, ex ornatibus fortas|se meretriciis aut ex muliebri mundo, camelinis ex ossibus aut ex Indici animalis dente, ex caccabulis, ollulis, ex candelabris et lucernis aut ex aliis obscenioribus uasculis congesta, conflata in has species ducta sunt atque in formas quas cernitis exierunt, fornacibus incocta figulinis, ex incudibus et malleis nata, grosis rasa, discobinata de limis, serris furfuraculis asciis secta dolata effossa, terebrarum excauata uertigine, runcinarum leuigata de planis. ita iste non error est, non ut proprie dicatur amentia, deum credere quem tute ipse formaris, subplicare tremibundum fabricatae abs te rei, et cum scias et certus sis tui esse operis et digitorum partum, pronum in faciem ruere, opem rogare suppliciter aduersisque in rebus atque in temporibus asperis
15 propitii numinis fauore succurrere? ecce si aliquis ponat in medio aes rude atque in opera nulla confectum, argenti massas indomiti infectumque aurum, lignum, lapides atque ossa resque alias ceteras quibus signa consueta sunt et numinum simulacra constare, immo si aliquis ponat in medio conlisos deorum uultus, confracta atque inminuta simulacra iubeatque uos idem

4 propius *Sab, r:* proprius *P* 6 uobis *Urs:* his *P* 11 camellinis *P* 12 cacabulis *Sab, r:* caecabulis *P* 15 grossis *Sab* grosfis *Gel* descobinata limis *Gel* 16 furfuraculis *Salmasius ad Solin. p. 774:* furfur*aculeis *P* furfuribus aculeis *Sab* furficibus aculeis *Gel* forcipibus aculeis *Urs* perforaculis *Salm* asciis *Sab in err:* asceis *P* 18 propriae *P corr* 21 partum *Urs:* partẽ *P* artem *Gel* per artem *Klussmannus* 23 fauore (u *ex* b) *P* fauores *Gel, Meursius* fauorem *Salm* accurrere *Gel* acquirere *Meursius* 24 confectum *scripsi:* coniectum *P* 25 infectum *Sab* 27 conlisos *scripsi:* conlisorum *P* 28 confracta *Rigaltius:* conflata *P* item *Hildebrandius*

frustis hostias et fragminibus caedere, informibus massis sacra et munia inpertire diuina: audire a uobis exposcimus, facturine istud sitis an contra quam imperabitur recusaturi? fortasse dicetis: qua causa? quia nemo est in rebus humanis tam stolide caecus, qui argentum aes aurum gypsum ebur argillam deorum in numerum referat ipsaque | per se dicat uim habere (f. 128b) atque optinere diuinam. quaenam est ergo ratio, ut si omnia haec corpora intacta atque infecta permanserint, careant ui numinis atque auctoritate caelesti: ea formas si accipiant hominum, si auriculas nasos buccas labra oculos cilia, continuo dii fiant et in ordinem caelitum referantur et censum? nouitatis aliquid fictio corporibus his addit, ut adiectione ipsa cogamini aliquid eis credere diuinitatis maiestatisque conlatum? in aurum aes mutat aut testulae uilitatem in argenteam cogit degenerare materiam? quae insensilia fuerunt paulo ante, facit ut sint uiua et spiritali agitatione moueantur? si quas foris habuere naturas eas omnes retinent simulacrorum in corporibus constituta, stupiditas quae tanta est — detrecto enim dicere caecitatem — rerum existimare naturas formarum qualitate mutari et accipere numen ex habitu quod in primigenio corpore iners fuerit et brutum et sensus mobilitate priuatum. **16** itaque immemores et obliti, simulacrorum substantiae atque origines quae sint, rationale homines animal et sapientiae munere consiliique donatum coctilibus testis succumbitis, aeris lamminas adoratis, elephantorum ab dentibus secundas poscitis ualetudines, magistratus imperia potestates uictorias adquisitiones lucra, messes optimas feracissimasque uindemias, et cum pateat, luceat, rebus fieri uerba cum brutis, exaudiri uos remini ipsique uos ultro credulitatis uacuae circumscriptione traducitis? o utinam liceret in simulacri alicuius medias introire | pendigi- (f. 129) nes, immo utinam liceret Olympiacos illos et Capitolinos Ioues

1 frustis *Sab in err:* frustris *P* 2 munia *P* 6 refera *P corr c* 9 ea *Sab:* eas *P* 11 fiant *Sab:* flant *P* 13 cogamini *Sab:* cogitamini *P* 14 mutat aut *Urs:* mutata.ut *P* testula *Sab* cogat *Sab* 15 fuerant *Urs* 17 retinent *Urs:* retineant *P* 22 *sq.* origines quae sint *Heraldus:* originis quae sit *P* 23 homines *Sab:* hominis *P* 25 elefantorum *P* a *Sab* 26 acquisitiones *Urs:* adquisitionis *P* 27 opimas *Gel* 29 credulitatis *P*

diducere in membra resolutos omnesque illas partes quibus summa concluditur corporum discretas ac singulas contueri: iamdudum istos uideretis deos, quos exterior leuitas lenocinio fulgoris augustat, lamminarum flatilium esse crates, particularum coagmenta deformium, ab ruinarum casibus et dissolutionis metu subscudibus et catenis, uncis atque ansulis retentari interque omnes sinus commissurarumque iuncturas plumbum ire suffusum et salutares moras signorum diuturnitatibus commodare. uideretis, inquam, iamdudum solas sine occipitiis facies, manus sine bracchiis, semiplenas*, uentres cum lateribus dimidiatos, plantarum inperfecta uestigia, et quod maxime risum ferat, parte ligneos deos ex una, at ex altera saxeos, inaequabili corporum constructione contractos. quae si utique perspici obscurata arte non quirent, uel ipsa uos saltem quae in medio sita sunt docere atque monere debuerunt, agere uos nihil et circa res cassas officiorum impendere uanitates. ita enim non uidetis spirantia haec signa, quorum plantas et genua contingitis et contrectatis orantes, modo casibus stillicidiorum labi, putredinis modo carie relaxari, ut nidoribus atque fumo suffita ac decolorata nigrescant, quemadmodum saecli longioris incuria perdant situ species et robigine conuulnerentur exesa? ita, inquam, non uidetis sub istorum simulacrorum cauis steliones sorices mures blattasque lucifugas nidamenta ponere
f. 129b | atque habitare, spurcitias huc omnes atque alia usibus accommodata conducere, semirosi duritias panis [pannis], ossa † in spem tracta, pannos lanuginem chartulas nidulorum in molli-

1 diducere *Graeuius:* deducere *P* 4 angustat *Sab* flatilium *Sab:* fleuilium *P* flabilium *Hildebrandius* 5 a *Sab* 6 subscudibus *Sab, r:* subcudibus *P* 7 interque *Gel:* inter quae *P* 10 manus sine brachiis semiplenas, uentres *uulgo* *lacunam signaui:* mammas *uel* nates *intercidisse uidetur* 12 deos *add Hildebrandius* at *Sab:* ate *P* 13 quae *Sab:* qua *P* 14 obscurata *Urs:* obscuritatis *P* 16 cassas *Sab:* causas *P* 21 situ *Urs:* situs *P* specie *Sab* speciem situ *Heraldus* exesa *in ras c* 22 cauis *Gel:* causis *P* 25 pannis *om Sab* famis *Salm* *inter* panis *et* ossa *intercidisse* carnes *uel simile quid putat Zinkius* 26 stupam *Urs* specum *Rigaltius* sepem *C. Barthius* dapem *Zinkius* dapem, tractare *Zinkius* pannos *Sab:* annos *P* mollitie *Sab*

tiem sollicite, miserorum fomenta pullorum? non in ore aliquando simulacri ab araneis ordiri retia atque insidiosos casses, quibus uolatus innectere stridularum possint inpudentiumque muscarum? non hirundines denique intra ipsos aedium circumuolantes tholos iacularier stercoris † plenas et modo ipsos uultus, modo numinum ora depingere, barbam oculos nasos aliasque omnis partes, in quascumque se detulerit deonerati proluuies podicis? erubescite ergo uel sero atque ab animantibus mutis uias, rationes accipite doceantque uos eadem nihil numinis inesse simulacris, in quae obscena deicere neque metuunt neque uitant leges suas sequentia et instincta ueritate naturae. sed erras, inquit, et laberis: nam neque nos aera 17
neque auri argentique materias neque alias quibus signa confiunt eas esse per se deos et religiosa decernimus numina, sed eos in his colimus eosque ueneramur quos dedicatio infert sacra et fabrilibus efficit inhabitare simulacris. non improba neque aspernabilis ratio, qua possit quiuis tardus nec non et prudentissimus credere, deos relictis sedibus propriis id est caelo non recusare nec fugere habitacula inire terrena, quinimmo iure dedicationis inpulsos simulacrorum coalescere uinctioni. in gypso ergo mansitant atque | in testulis dii f. 13
uestri, quinimmo testularum et gypsi mentes, spiritus atque animae dii sunt? atque ut fieri augustiores uilissimae res possint, concludi se patiuntur et in sedis obscurae coercitione latitare? ergo illud a uobis parte in hac primum desideramus et postulamus audire: inuitine hoc faciunt, id est iure dedicationis adtracti simulacrorum ineunt mansiones an proni et faciles neque ullis necessitatibus inrogatis? inuiti hoc faciunt? et qui fieri potis est, ut in aliquam necessitatem inminuta maiestate cogantur? uoluntariae obsecutionis adsensu? et quid

4 l. c. 4, 52

1 sollicite *om Gel* scilicet et *Salm* 4 irundines *P* 5 tholos *Sab, r:* stholos *P* *iacularier *P* splenas *Ioa. Auratus* pluuias *Guyetus* 7 omnes *c'* 8 *in mg* R 9 rationes *Sab:* rationis *P* 10 deicere *Urs, r:* dicere *P* facere *Gel* 11 instincta *Gel:* distincta *P* seueritate *Meursius* necessitate ? 14 deos *Gel:* deas *P* 21 uinctioni *Urs:* iunctioni *P* in* *P* 28 irrogatis. inuiti *Urs:* inrogati*si inuiti *P* irrogati? si inuiti *Sab* 29 pote *Sab* aliquam necessitatem *Sab:* aliqua necessitate *P*

in testulis dii petunt, ut eas sedibus sidereis anteponant?
[uinctione si propemodum colligati immobilitatis testulas et
18 cetera quibus signa confiunt] quid ergo? in materiis talibus
semperne dii mansitant neque abeunt uspiam, etiam si res
postulauerit maxima, an habent itus liberos, cum libuerit abire
quocumque et ab suis sedibus simulacrisque discedere? si per-
manendi necessitatem patiuntur, quid miserius his esse aut
quid infelicius poterit, [quam] si eos in basibus ita unci retinent
et plumbeae uinctiones? sed concedamus, ut, *** caelo et si-
dereis sedibus anteponant, diuinitatis suae perdiderint potes-
tatem: sin autem cum uoluerint euolant et absolutum ius
habent inania relinquere simulacra, ergo aliquo tempore desinent
esse dii signa et in dubio stabit, quando sacra debeant reddi,
quando his conueniat atque oporteat abstinere. saepenumero
uidemus ab artificibus haec signa modo paruula fieri et pal-
f. 130b marem in minutiem contrahi, modo | in immensum tolli et
admirabilem in amplitudinem subleuari. ratione hac ergo se-
quitur ut intellegere debeamus in sigilliolis paruulis contrahere
se deos et alieni ad corporis similitudinem coartari, at uero
in uastis porrigere se longius atque in maximitatem producere.
ergo si hoc ita est, et in sedentibus signis deum sedere dicen-
dum est et in stantibus stare, in procurrentibus currere, iacula-
rier in iacientibus tela, ad illorum formare atque aptare se
uultus et ad reliquos habitus figurati corporis sui similitudinem
19 commodare. in simulacris dii habitant. singuline in singulis

2 uinctione si *scripsi:* uinctiones ut *P* uincti omnes et *Sab* uinctionis ui *Salm* immobilitatis *scripsi:* mobilitatis *P* nobilitatis *Sab* nobilitent *Gel* nobilitantes *Salm* uinctiones et propemodum colligationes mobilitati (*uel* mobilitatibus) *Zinkius* 2 *sq.* uinctione . . . confiunt *seclusi: uide infra* 7 quam *seclusi* 9 sed] si *Salm* si id *Zinkius* 9 *sqq. uerba* sed (si *Salm*) concedamus . . . potestatem *Salm in fine antecedentis capitis posuit, Meursius post uerba huius capitis u. 14* atque oporteat abstinere*: interpolata habet Orellius lacunam signaui: suppletur uerbis in fine antecedentis capitis a me seclusis uerba* caelo . . . anteponant *interpolata habet Zinkius* 14 saepe enim numero *Meursius* 15 fieri *Sab, r:* fier *P* 16 minutiem *Sab:* minutitiem *P* 19 at *Meursius:* aut *P* 20 maximitatem *Urs:* maximitate *P* 22 in instantibus *Sab* 23 iacentibus *Sab* 24 sui *addidi* 25 dii *Sab:* hii *P* singuline *Sab:* singulisne *P*

toti an partiliter atque in membra diuisi? iam neque unus deus in conpluribus potis est uno tempore inesse simulacris neque rursus in partes sectione interueniente diuisus. constituamus enim decem milia simulacrorum toto esse in orbe Vulcani: numquid esse ut dixi decem omnibus in millibus potis est unus uno in tempore? non opinor. qua causa? quia quae sunt priua singulariaque natura multa fieri nequeunt simplicitatis suae integritate seruata, et hoc amplius nequeunt, si hominum formas dii habent, opinatio ut uestra declarat. neque enim manus a capite separata aut pes diuisus a corpore summam possunt praestare totius, aut dicendum est portiones idem posse quod totum, cum totum consistere nequeat, nisi fuerit partium congregatione conflatum. si autem in cunctis idem esse dicetur, perit omnis ratio atque integritas ueritatis, si hoc fuerit sumptum, posse unum in omnibus uno tempore permanere: aut | deorum est unusquisque dicendus ita ipsum semet ab ipso f. 131 sese diuidere, ut et ipse sit et alter, non aliquo discrimine separatus sed ipse idem et alius. quod quoniam recusat et respuit aspernaturque natura, aut innumeros dicendum est confitendumque esse Vulcanos, si in cunctis uolumus eum degere atque inesse simulacris, aut erit in nullo, quia esse diuisus natura prohibetur in plurimis. et tamen, o isti, si apertum 20 nobis et liquidum est, in signorum uisceribus deos uiuere atque habitare caelites, cur eos sub ualidissimis clauibus ingentibusque sub claustris, sub repagulis, pessulis aliisque huiusmodi rebus custoditis, conseruatis atque habetis inclusos, ac ne forte fur aliquis aut nocturnus inrepat latro, aedituis mille protegitis atque excubitoribus mille? cur canes in Capitoliis pascitis? cur anseribus uictum alimoniamque praebetis? quinimmo si fiditis deos istic esse nec ab signis uspiam simulacrisque discedere, permittite illis curam sui, reserata sint semper atque

1 iam *scripsi:* nam *P* 5 numquit *P corr* milibus *P* 7 priua *Urs:* priuata *P* 8 si *sup. uers. P* 12 totum *addidi* 14 ueritatis *Urs:* ueritati *P* 16 ipso sese *Meursius tamquam e codice:* ipsos eẽ *P* ipso eẽ *r* ipso se ipse *Sab* 27 millae *P* 29 alimoniamque *Sab, r:* alimoniaque *P* prebetis *P* 30 isti *P corr c* 31 reserat *P corr c*

aperta delubra, ac si quid a quopiam temeraria fuerit fraude subreptum, uim numinis monstrent et sub ipso furti atque operis * nomine sacrilegos poenis conuenientibus figant. indigna enim res est et potentiam destruens auctoritatemque, summorum custodiam numinum canum sollicitudinibus credere, et cum aliquam quaeras prohibendis formidinem furibus, non ab ipsis petere sed in anserum ponere et collocare gingritibus.

21 Antiochum Cyzicenum ferunt decem cubitorum Iouem ex de- f. 181[b] lubro aureum sustulisse et ex aere bratteolis | substituisse fucatum. si in simulacris praesto sunt atque habitant dii suis, quibus negotiis Iuppiter, quibus curis fuerat inligatus, quominus priuatas persequeretur iniurias et subpositum se sibi uiliore in materia uindicaret? Dionysius ille sed iunior, cum uelamine aureo spoliaret Iouem et pro illo laneum subderet, iocularibus etiam facetiis ludens, cum esse illud in rigoribus algidum, hoc uaporum, onerosum illud in aestatibus diceret, hoc rursus sub ardoribus flabile: ubinam fuerat rex poli, ut praesentem se esse formidine aliqua conprobaret et urbanum scurrulam cruciatibus reuocaret ad seria? nam quid Aesculapii grauitatem ab eo esse commemorem risam? quem cum barba spoliaret amplissima boni ponderis et philosophae densitatis, facinus esse dicebat indignum, ex Apolline procreatum patre leui et glabro simillimoque inpuberi ita barbatum filium fingi, ut in ancipiti relinquatur, uter eorum pater sit, uter filius, immo an sint generis et cognationis unius? quae cum omnia fierent et cum sacrilegis praedo inrisionibus iocaretur, si suberat numen in statua nomini eius maiestatique sacrata, cur oris contumeliam leuigati et dehonestati ultus non iusta et merita persecutus est ultione demonstrauitque hoc facto, et se

8 sqq. l. c. 4, 52

1 si quid a quopiam *Sab:* si quida copiam *P* 3 *lacunam signaui:* scelerosi *uel simile uerbum intercidisse uidetur* crimine *uel* momine *Urs* fligant *Meursius* 7 gingritibus *Sab:* ginglitibus *P* 8 Cyzicenum *Gel:* cyzigenum *P* quindecim *Urs* 10 fucatum *Sab:* fugatum *P* si* *P* 13 dyonisius *P* 15 illum *Sab* i[a] *P* 16 uaporum *Salm:* uaporem *P* uaporeum *Sab* 21 philosophae *Hildebrandius:* philosophiae *P* phylosophicae *Sab* 25 sint *Sab:* sit *P* 26 iocaretur *Urs:* loqueretur *P*

esse praesentem et custodia pertinaci suas aedes simulacraque tutari? nisi forte neclegere deos dicetis haec damna nec putare 22 esse idoneam causam, propter quam se exerant et nocentibus poenam uiolatae religionis infligant. ergo si haec ita sunt, nec simulacra ipsi habere desiderant, | quae conuelli et diripi f. 132 perpetiuntur inpune, immo e contrario perdocent aspernari se illa, in quibus spretos se ultione in aliqua significare non curant. Philostephanus in Cypriacis auctor est, Pygmalionem regem Cypri simulacrum Veneris, quod sanctitatis apud Cyprios et religionis habebatur antiquae, adamasse ut feminam mente anima lumine rationis iudicioque caecatis solitumque dementem, tamquam si uxoria res esset, subleuato in lectulum numine copularier amplexibus atque ore resque alias agere libidinis uacuae imaginatione frustrabiles. consimili ratione Posidippus in eo libro, quem scriptum super Gnido indicat superque rebus eius, adulescentem haud ignobilem memorat — sed uocabulum eius obscurat — correptum amoribus Veneris, propter quam Gnidus in nomine est, amatorias et ipsum miscuisse lasciuias cum eiusdem numinis signo genialibus usum toris et uoluptatum consequentium finibus. ut similiter rursum interrogem, si in aere atque in materiis ceteris quibus signa formata sunt superorum potentiae delitiscunt: ubinam gentium fuerant una atque altera Veneres, ut inpudicam petulantiam iuuenum propulsarent ab se longe et contactus impios cruciabili coercitione punirent? aut quoniam mites et ingeniis tranquillioribus deae sunt, quantum fuerat, miseris furialia ut restinguerent gaudia mentemque in sanam recreatis reducerent sensibus?

8 sqq. L c. 4, 57

1 pertinacis *P corr* edes *r* sedes *Sab* 3 exerant *Sab, r:* exeserant *P* 5 ipsi *Zinkius:* ipsa *P* conuelli *et P* 6 e *Sab in err:* et *P* 7 se *add Urs* 8 filostefanus *P* 9 aput *P corr* 11 animo *Urs* rationis *Sab:* rationib› *P* iudicioquae *P corr* iudiciique *Sab* caecatis *Sab:* caecitatis *P* 14 frustrabiles *Gel:* frustabiles *P* Posidippus *Gel, r:* possidippus *P* 15 nido *P corr c* rebus *Gel:* re abse *P* re a se *Sab* 19 usum *Meursius:* fusum *P* 27 in sanam *Huetius:* insanam *uulgo* redducerent *P*

23 nisi forte, ut uos fertis, libidinis et uoluptatum deae contu- f. 132b melias istas habuere gratissimas nec ultione facinus | existimauere condignum quod suas quoque mulceret mentes et quod ab se subdi humanis cupiditatibus scirent. sed si deae Veneres ingeniis placidioribus praeditae gerendum esse morem infortuniis iudicauere caecorum, cum Capitolium totiens edax ignis absumeret Iouemque ipsum Capitolinum cum uxore corripuisset ac filia, ubinam fulminator tempore illo fuit, ut sceleratum illud arceret incendium et a pestifero casu res suas ac semet et cunctam familiam uindicaret? ubi Iuno regina, cum inclitum eius fanum sacerdotemque Chrysidem eadem uis flammae Argiua in ciuitate deleret? ubi Serapis Aegyptius, cum consimili casu iacuit solutus in cinerem cum mysteriis omnibus atque Iside? ubi Liber Eleutherius, cum Athenis? ubi Diana, cum Ephesi? ubi Dodonaeus Iuppiter, cum Dodonae? ubi denique Apollo diuinus, cum a piratis maritimisque praedonibus et spoliatus ita est et incensus, ut ex tot auri ponderibus quae infinita congesserant saecula ne unum quidem habuerit scripulum quo hirundinibus hospitium, Varro ut dicit set Menippeus, ostenderet? infiniti operis res est toto in orbe describere quae sint fana conuulsa terrae motibus et tempestatibus, quae incensa ab hostibus, quae ab regibus et tyrannis, quae antistites et sacerdotes et ipsi suspicione auersa nudauerint, quae ad ultimum fures et obserata pandentes † remedorum obscuritate † canacheni: quae tuta utique permanerent et nullis obnoxia fortuitis, si adessent dii praesides aut haberent aliquas templorum quemadmodum dicitur curas. nunc uero quia cassa f. 133 sunt et nullis | habitatoribus tecta, habet in illis fortuna ius suum, et perinde cunctis obiecta sunt casibus quam sunt omnia

6 sqq. l. c. 4, 53

2 existimauere *Sab:* existimare *P* 4 ueneris (i *ex* e) *P* 8 filia *Gel:* filiam *P* 10 inclytum *P* 15 efesi *P* 19 quod *Gel* hospitium *scripsi:* hospitiis *P* hospitis *Gel* hospitium suis *Stewechius in mg* ∴ set Menippeus *scripsi:* sethenipeus *P* se Thenipeus *Sab* in Menippeis *Gel* Menippeus *L. Carrio* Sat. Menippeis *Meursius* 20 esset *Sab* in toto *Sab* 21 terre *P* 24 remedorum (*in mg* ∴) *P* tenebrarum *Gel* remediorum *Gesnerus* 25 canacheni] Commageni *Zinkius* 'cacomechani ?' *Vahlenus*

cetera motu interiore priuata. in parte hac eadem illud etiam 24
dicere simulacrorum adsertores solent, non ignorasse antiquos
nihil habere numinis signa neque ullum omnino inesse his
sensum, sed propter indomitum atque inperitum uulgus, quae
pars in populis atque in ciuitatibus maxima est, salutariter
ea consilioque formasse, ut uelut quadam specie obiecta his
numinum abicerent asperitatem metu arbitratique praesentibus
sese sub dis agere facta impia deputarent et ad humana officia
morum immutatione transirent: nec propter aliam causam
uenerabiles formas auro eis argentoque quaesitas, nisi ut adesse
uis quaedam ipsis in fulgoribus crederetur, quae non oculorum
tantum perstringeret sensum, uerum etiam mentes ipsas au-
gustissimae lucis radiationibus territaret. quod ratione cum
aliqua uideretur forsitan dici, si post condita deorum templa
atque instituta simulacra nullus esset in mundo malus, nulla
omnino nequitia, iustitia pax fides mortalium pectora possideret
neque quisquam in terris nocens neque innocens diceretur sce-
lerosa opera nescientibus cunctis. nunc uero cum contra malis
omnia plena sint, innocentiae paene interierit nomen, per mo-
menta, per puncta examina maleficiorum noua noxiorum im-
probitate pariantur, dicere qui conuenit, ad incutiendas formi-
dines uulgo deorum instituta simulacra, cum praeter innumeras
criminum et facinorum | formas ipsa etiam uideamus templa f. 133b
sacrilegis uiolationibus adpeti ab tyrannis, ab regibus, ab latro-
nibus et nocturnis a furibus ipsosque illos deos quos ad metus
faciendos uetus finxit et consecrauit antiquitas uadere in antra
praedonum cum ipsis suis aureis metuendisque fulgoribus? quid 25
enim, si uerum et sine ulla gratificatione perspicias, signa ista
quae dicunt habent in se magnum, ut merito sperarit atque
existimarit antiquitas conspectu illorum posse frangi hominum

1 hac *Sab:* haec *P* 6 uelud *P* 7 abiicerent *Sab:* abiecerint *P* asper•itatem *P* arbitratiquae *P corr* 8 dis (i *in* iis *corr*) *P* deponerent *Sab* officio orum *P corr c* 14 forsitam *P corr r* 20 puncta *Sab:* cuncta *P* nocua *P corr* improuitate *P* 23 faci•norum *P* 26 finxit *P* 30 conspectu *Sab:* conspectum *P*

uitia et maleficia et mores temperari? falx messoria scilicet, quae est attributa Saturno, metum fuerat iniectura mortalibus, uitam uellent ut pacificam degere ac malitiosas abicere uoluntates, fronte Ianus ancipiti aut dentata illa qua insignitus est clauis, riciniatus Iuppiter atque barbatus, dextra fomitem sustinens perdolatum in fulminis morem, Iunonius ille caestus, aut militari sub galea puellula delitiscens, deum Mater cum tympano, cum tibiis et cum psalteriis Musae, Mercurius pinnatus Argiphontes, Aesculapius baculo, Ceres mammis cum grandibus, aut in Liberi dextera pendens potorius cantharus, Mulciber fabrili cum habitu, aut Fortuna cum cornu pomis ficis aut frugibus autumnalibus pleno, semitectis femoribus Diana aut ad libidinem concitans Venus nuda, Anubis canina
26 cum facie aut genitalibus propriis inferior Priapus. o species formidinum dirae metuendique terrores, propter quos genus hominum torpedine in perpetua adfigeretur, nihil moliretur
f. 134 attonitum ab omnique se actu sceleroso | flagitiosoque frenaret: falciculae claues caliandria fomites talaria baculi tympaniola tibiae psalteria, mammae promptae atque ingentes, cantharuli forcipes cornuaque pomifera, nuda corpora feminarum et ueretrorum magnitudines publicatae! nonne satius fuerat saltitare, cantare quam sub titulo grauitatis et seueritatis obtentu tam frigida tamque inepta narrare simulacra ab antiquis ad peccata cohibenda et ad nocentium formata impiorumque formidines? usque adeone mortales saeculi illius ac temporis corde fuerant uacui, rationis sensusque nullius, ut ab actionibus improbis tamquam paruuli pusiones personarum monstruosissima toruitate, sannis etiam constringerentur et maniis?

1 et maleficia et mores *scripsi:* et mores et maleficia *P* et mores a maleficio *Salm* 6 Iunonius *Sab in err:* iunius *P* 7 cum *add Gel* 9 argiphontes *Sab:* angyforonites *P* uaculo *P corr c* 14 inferior *Sab:* inferiori *P* spicies *P corr c'* 16 torpedine *Sab:* torpedinem *P* perpetuaḿ *Hildebrandius* figeretur *Urs* affligeretur *Meursius* 17 attonitum *Sab:* attonitam *P* 18 caliendra *Urs* tymphaniola *P corr r* 19 psalteria *Sab:* psalteriae *P* prompte *P* 25 mortales *Sab:* mortale *P* 26 fuerunt *Meursius* 27 pusiones *Sab:* pusionis *P* monstruosissima *Salm:* monstruosissimas *P* 28 toruitate, sannis *Salm:* toruitates annis *P* manus *Sab*

et unde est in contrarium res uersa, ut cum tam multa in ciuitatibus templa sint plena omnium simulacris deorum, tot legibus et generibus suppliciorum tantis iri obuiam nequeat multitudini noxiorum neque ullis remediis audacia possit abscidi, tantoque se magis maleficia congeminata multiplicent, quanto legibus iudiciisque contenditur imminuere facta crudelia et poenarum coercitione sedare? quodsi metus aliquos infligerent simulacra mortalibus, legum latio cessaret nec tam diuersae cruces facinerosorum constituerentur audaciae. nunc uero quia constitit conprobatumque est, re ipsa inanem esse opinionem timoris qui ab signis dicatur effluere, ad legum decursum est sanctiones, a quibus esset formido certissima et iam fixa constitutaque damnatio, quibus debent et ipsa simulacra, quod incolumia | adhuc perstant et honoris alicuius concessione f. 134b
munita sunt. quoniam satis, ut res tulit, quam inaniter fiant 27
simulacra monstratum est, de sacrificiis deinceps, de caedibus atque immolationibus hostiarum, de mero, de ture deque aliis omnibus quae in parte ista confiunt poscit ordo quam paucis et sine ullis circumlocutionibus dicere. in hac enim consuestis parte inuidias nobis tumultuosissimas concitare, appellare nos atheos, et quod minime sacrificamus diis, poenas etiam capitis beluarum crudelitatibus inrogare. quod quidem nos fatemur non contemptu facere atque aspernatione diuina, sed quod existimemus huius potentias nominis nihil tale deposcere neque rerum huiusmodi cupiditatibus attineri.

2 plana *P corr m al* 3 nequead *P corr* 4 abscindi *r* 7 scelera sedare ? 9 cruces *Sab:* ceruices *P* 12 etiam affixa *Sab* 15 munita. sed quoniam *Sab* 17 thure *P corr r* 21 minimum *Gel* sacrificamus *scripsi:* attribuamus *P* tribuamus *Gel* ponas *P* p°onas *sic c'* 25 ARNOUII LIBER|UI. EXPLICIT. INCIPIT LIBER. UII. FELICITER.

LIBER SEPTIMVS

1 Quid ergo, dixerit quispiam, sacrificia censetis nulla esse omnino facienda? ut uobis non nostra, sed Varronis uestri sententia respondeamus, nulla. quid ita? quia, inquit, dii ueri neque desiderant ea neque deposcunt, ex aere autem facti, testa, gypso uel marmore multo minus haec curant: carent enim sensu; neque ulla contrahitur, si ea non feceris, culpa, neque ulla, si feceris, gratia. sententia reperiri nulla potest integrior, uerior et quam quiuis possit, quamuis ille sit scaeuus et difficillimus, occupare. quis est enim pectoris tam optunsi, qui aut rebus nullum habentibus sensum hostias caedat et uictimas aut eis existimet dandas qui sunt ab his longe natura
2 et beatitudine disiugati? qui sunt, inquitis, di ueri? ut | com-
f. 185 muni uobis et simplici respondeamus uerbo, non scimus. quos enim uidimus numquam, qui sint scire quemadmodum possumus? ex uobis audire consueuimus deos esse quam plurimos et numinum in serie conputari: qui si sunt, ut dicitis, uspiam uerique, ut Terentius credit, eos esse consequitur sui consimiles nominis, id est tales quales eos uniuersi debere esse concipimus et nominis huius appellatione dicendos, quinimmo ut breuiter finiam, qualis dominus rerum est atque omnipotens ipse, quem dicere nos omnes deum scimus atque intellegimus uerum, cum ad eius nominis accessimus mentionem. deus enim ab altero in eo quo deus est nulla in re differt, nec quod unum

6 uel uel *P* 9 uerior *om Sab* scaeuus *Heraldus:* caeuus *P* saeuus *Sab* 11 cedat *P* 13 diisiugati *P corr* dii (ii *ex* i *corr*) *P* 17 numinum *Sab:* nominum *P* 19 concipimus *Rigaltius:* conspicimus *P* 24 quo] quod *Sab*

est genere, suis esse in partibus minus aut plus potest qualitatis propriae uniformitate seruata. quod cum dubium non sit, sequitur ut geniti numquam perpetuique ut debeant esse, extrinsecus adpetentes nihil nec carpentes aliquas terrenae ex materiae opibus uoluptates. ergo si haec ita sunt, primum illud 3 a nobis expetimus noscere, quae sit causa, quae ratio, sacrificia ut ista faciatis, quid deinde ex hoc lucri ad deos ipsos perueniat atque in eorum commoditates subsidat. quicquid enim geritur, debet habere causam sui neque ita esse ab ratione seiunctum, ut in operibus geratur cassis et in uacuis ludat inanitatis erroribus. numquid forte dii caelestes aluntur his sacris et ad eorum conpaginem retinendam nonnullius opus est suffectione materiae? et quis ita est hominum deus prorsus qui sit ignorans, ut eos | existimet contineri alicuius ali- f. 135[1] monii genere et cibi esse munus quod eos faciat uiuere et inmensam in perpetuitatem durare? quicquid enim causis et rebus fulcitur extraneis, necesse est esse mortale et habere ad periculum uiam pronam, ubi aliquid coeperit deesse quo uiuitur. tum ** quod ex his rebus quae admouentur altaribus nihil uidemus accedere atque ad numinum substantias peruenire. aut enim tus datur et liquefactum carbonibus disperit, aut animalis est hostia et ab canibus abligurritur sanguis, aut si aliquod uiscus aris fuerit traditum, ratione ardescit pari et dissolutum in cinerem labitur. nisi forte hostiarum deus animas deuorat aut ex aris ardentibus nidorem consectatur et fumos, pasciturque de cnisis, quas euomunt ardentia uiscera adhuc uda de sanguine et prioribus umecta de sucis. sed si deus ut dicitur nullius est corporis omnique est incontiguus tactu, qui fieri potis est, ut corporalibus rebus nutriatur incorporeum, quod mortale est ut inmortale sustineat subdatque

4 terrenae *Urs:* terrenas *P* 6 sacrificia *Urs:* sacrificii *P* 8 commoditates *Stewechius:* commoditate *P* subsideat *Sab* 10 geratur *scripsi:* feratur *P* teratur *Hildebrandius* 16 inmensam in perpetuitatem *scripsi:* inmensa in perpetuitate *P* 19 *lacunam signaui* 21 thus *P* 26 fumus *P corr c* 27 uda *Gel* (huda *Sab in err*): suda *P* prioribus] cruoris *Meursius* propriis *?* 28 incontinguus *P corr* 29 potest *Sab*

salutem rei quam contingere nequeat et motus subministrare uitalis? cessat ergo ut apparet sacrorum haec ratio, neque dici a quopiam potis est ea causa sacrificia celebrari, quod
4 alantur his numina et eorum sustineantur e pastu. numquid, si forte hoc non est, uoluptatis alicuius animique ut dicitur causa caeduntur diis hostiae et succensis adiciuntur altaribus? et quisquam est hominum qui deos sibi persuadeat uoluptatum diffusione mollescere, gestire * in libidinis gaudium et uelut
f. 186 animal | uile blandis sensibus affici et dulcedinis labilis uolucri titillatione mulceri? quod enim uoluptate dissoluitur, id contraria necesse est tristitia contrahatur, nec immune existere ab anxietate potest maeroris quod laetitia trepidat et leuitatibus extollitur gaudiorum. utroque autem affectu debent esse dii liberi, si eos esse perpetuos et mortalium uolumus fragilitate priuatos. quid quod omnis uoluptas quasi quaedam est adulatio corporis notisque illis sensibus adsumitur quinque: quam si superi sentiunt, et eos necesse est esse participes corporum, per quae uia est sensibus et accipiendis uoluptatibus ianua. postremo quod gaudium est innoxiorum animantium mactatione laetari, miserabilis saepe exaudire mugitus, riuos sanguinis cernere, animas cum cruore fugientes patefactisque secretis prouoluier intestina cum stercore et ex residuo spiritu exsultantia adhuc corda tremibundisque palpitantes in uisceribus uenas? semiferi nos homines, quinimmo, apertius ut pronuntiemus quod est uerius atque aptius dictu, feri, quos infelix necessitas et malus usus edocuit cibos ex his carpere, miseratione interdum commouemur illorum, arguimus nos ipsi penitusque re uisa atque inspecta damnamus, quod humanitatis iure deposito naturalis uincli consortia rupimus. deos aliquis

2 haec *Sab:* hic *P* 3 pote *Sab* 4 e *om Sab* 8 *lacunam signaui* 9 labilis *Sab:* labili *P* 10 enim *sup. uers. P* 12 potest *addidi* meroris *P* 13 affectu *Sab in err:* effectu *P* dii *P* 17 eos *scripsi:* eorum *P* esse participes *Sab:* inparticipes *P* 20 miserabiles *c* 22 prouoluier *Hildebrandius:* prouolui et *P* prouolui *Urs* 23 tremebundisque *Urs:* tremibundasque *P* 24 apertius] prius *Urs* potius *Salm* 25 aptius *scripsi:* apertius *P* 29 uincli *scripsi:* initii *P* ruperimus *Gel:* reperimus *P*

credet pios beneficos mites caede pecorum delectari diffundique laetitia, si quando sub his concidunt et spiritum miserabiliter ponunt? et uoluptatis ergo ut cernimus nulla est in sacrificiis causa nec cur fiant ratio ea est, quoniam nec uoluptas est ulla, ac si forte est aliqua, in deos eam cadere nulla | posse f. 136b
ratione monstratum est. sequitur ut illam quoque inspiciamus 5
partem, quam iactari audimus uulgo et populari in persuasione uersari: sacrificia superis ea fieri diis causa, ut iras atque animos ponant reddanturque mites et placidi feruidorum pectorum indignatione sedata. at si definitionem teneamus illam, quam pertinaciter meminisse conuenit nos semper, uniuersos animorum adfectus ignotos diis esse, consectaneum est credere numquam deos irasci, quinimmo nullum adfectum magis esse ab his longe quam qui feris et beluis proximus turbat tempestatibus patientes et ad periculum interitionis inducit. quicquid enim uexatur rei alicuius e motu, passibile esse constat et fragile: quod passioni fragilitatique subiectum est, id necesse est esse mortale: ira autem uexat et patientes se soluit: ergo esse mortale dicendum est quod passionibus subiectum est irae. atquin deos scimus esse oportere perpetuos et naturam inmortalitatis tenere: quod si constat et liquidum est, ira ab his longe et ab eorum condicione disiuncta est. nullis ergo rationibus conuenit id in superis uelle placare quod posse non uideas in eorum beatitudinem conuenire. sed concedamus, ut 6
uultis, perturbationem huiusmodi familiarem diis esse placandaeque eius causa res diuinas fieri et sacrorum sollemnia celebrari: quando ergo conueniat adhiberi haec munia uel in tempore quo dari? antequam sunt irati et perciti an cum fuerint moti ipsisque in indignationibus constituti? si ne sumant animos, occurrendum est his ante, feras nobis

1 credit *Sab* diffindique *Sab* 3 ponunt? et uoluptatis ergo *Urs:* ponunt et uoluptatis. ergo *Sab* uoluptates *c* 4 ea *addidi* uoluptas *add Gel* 7 iactari *Sab:* lactari *P* 10 at *Gel:* et *P* 12 consentaneum *Sab* 16 fragile *Sab:* flagile *P* 17 flagilitatique *P corr c* 20 adquin *P corr* 25 placandaeque *Meursius:* placandique *P* 26 diuinas *Sab:* diuina *P* 29 in *om Sab*

f. 137 proponitis, non deos, | quibus ne saeuiant concitatae et cauearum discutiant claustra, obiectari moris est escas in quas rabide saeuiant et cupidinem uexationis inclinent. sin autem iam feruidis atque indignatione flagrantibus satisfactio ista sacrificiorum oggeritur, non inquiro, non exigo, an illa lauta et sublimis magnanimitas numinum homunculorum offensione moueatur habeatque pro uulnere, si quid animal caecum atque in nubibus semper ignorationis incedens dissignauerit, dixerit
7 quo illorum minueretur auctoritas. sed neque illud dici aut audire deposco, quas irarum in homines habeant dii causas, ut sacrificiis debeant contracta offensione mulceri: numquid aliquas leges sanxere aliquando mortalibus constitutumque est ab his umquam, quid eos agere conueniret uel quid non, quid consectari, quid fugere, uel coli se saltem quibus rationibus cuperent, ut aliter quam imperauerant gesta ultionibus persequerentur irarum contemptique se uellent de audacibus et transgressoribus uindicare? ut opinor, ab his numquam neque constitutum est aliquid neque sancitum, quoniam nec uisi aliquando, neque si sunt ulli, apertissima potuit cognitione dinosci. quaenam est ergo iustitia, ut eis ob aliquas causas irascantur dii caelites quibus neque se esse monstrare aliquando dignati sunt neque ullas dederint aut imposuerint leges·quas coli ab
8 his uellent et inuiolabili obsecutione seruari? sed hoc ut dixi praetereo et silentio patior abire donatum. unum illud prae omnibus quaero: quae causa est, ut si ego porcum occidero,
f. 137[b] deus mutet | adfectum animosque et rabiem ponat, si gallinulam, uitulum sub illius oculis atque altaribus concremaro, obliuionem inducat iniuriae et ab sensu penitus offensionis abscedat? quid ad eius dolorem ex opere hoc migrat, aut remedii cuius est anser, caper aut pauus, ut ex eius cruore medicina adhibeatur irato? ergone iniurias suas dii uendunt atque ut

1 concitatae *Sab*, *r:* concitati *P* 3 rauidae *P* rabide *c* rabidae *Sab* 5 lauta *Urs:* laeta *P* elata *Heraldus* 8 designauerit *Sab* 10 quasi parum *Sab* homines *P* 12 sancxere *P* 18 aliquit *P* sanctum *Sab* 19 ulli] uisi *Sab* 21 se esse] sese *Sab* 23 et. *P* 24 abire *Gel:* obire *P* 28 paenitus *P*

paruuli pusiones, ut animos pascant abstineantque ploratibus, passerculos pupulos eculeos panes accipiunt, quibus auocare se possint, ita di immortales placamenta ista sumunt, quibus iras atque animos ponant et in gratiam suis cum offensoribus redeant? atquin ego rebar deos, si modo rectum est credere quod motibus exagitentur irarum, sine ullis praemiis nullisque mercedibus iras atque animos ponere et peccatoribus delicta donare. hoc est enim proprium numinum, liberales uenias et concessiones habere gratuitas. quod si fieri non potest, sapientius multo est pertinaciter eos in offensione durare quam munerum corruptione mitescere. crescit enim multitudo peccantium, cum redimendi peccati spes datur, et facile itur ad culpas, ubi est uenalis ignoscentium gratia. ecce si bos aliquis aut quod- 9
libet ex his animal, quod ad placandas caeditur mitigandasque ad numinum furias, uocem hominis sumat eloquaturque his uerbis 'ergone o Iuppiter, aut quisquis alius deus es, humanum est istud et rectum aut aequitatis alicuius in aestimatione ponendum, ut cum alius peccauerit, ego occidar et de meo sanguine fieri tibi patiaris satis, | qui numquam te laeserim, f. 138
numquam sciens aut nesciens tuum numen maiestatemque uiolarim, animal ut scis mutum, naturae meae simplicitatem sequens nec multiformium morum uarietatibus lubricum? numquid aliquando tuos ludos minus sancte diligenterque perfeci? numquid aliquem praesulem, tuum nomen qui offenderet, ante traduxi? numquid iuraui per te falso? numquid sacrilegis furtis tua rapui spoliauique donaria? numquid erui sacratissimos lucos aut religiosa quaedam loca substructionibus pollui profanauique priuatis? quaenam est ergo causa, ut alienum crimen meo luatur e sanguine et in nefas extraneum mea uita et innocentia producatur? an quod animal uile sum nec rationis nec

1 ut *add Heraldus* quo *add Gel* animis *Gel* animosis *Salm* pascant *Coluius:* parcant *P* 2 populos *P corr c'* Panes *Heraldus* canes *Zinkius* accipiunt *Sab:* accipiant *P* 3 dii immortales *Canterus, Urs:* dii mortales *P* 13 bos *Gel:* uos *P* 15 ad *del Gel* 16 quisquis *Zinkius:* quis *P* 19 qui] quod *Sab* 24 numen *Gel* aut te *Gel* an te *Meursius* ante te *Stewechius* 29 luatur *in ras P* 30 perducatur *Sab*

consilii particeps, quemadmodum pronuntiant isti qui se homines nominant et ferocitate transiliunt beluas? nonne primordiis isdem eadem et me genuit informauitque natura? nonne spiritus unus est qui et illos et me regit? non consimili ratione respiro et uideo et ceteris adficior sensibus? habent iecora pulmones corda intestina uentriculos: et mihi membrorum non idem est numerus attributus? amant suos fetus et gignendis conueniunt liberis: non et mihi prolis et subrogandae est cura et dulcedo, cum fuerit procreata? sed rationales illi sunt et articulatas exprimunt uoces. et unde illis notum est, an et ego quod facio meis rationibus faciam et uox ista quam
f. 138b promo mei generis uerba sint | et solis intellegantur a nobis? interroga Pietatem, utrumne sit aequius me occidi, me confici an hominem uenia et commissorum inpunitate donari? quis in gladium formauit ferrum? non homo? quis cladem gentibus, quis nationibus imposuit seruitutem? non homo? quis parentibus, fratribus, quis uxoribus, quis amicis mortiferas subdidit commiscuitque potiones? non homo? quis maleficia repperit aut commentatus est tanta, quanta [uix] explicari decem millibus nequeant uel annalium uel diurnorum? non homo? ita istud non ferum, non inmane, non saeuum est, non tibi, o Iuppiter, iniustum uidetur et barbarum, me occidi, me caedi, ut fias tu placidus et ut scelerosis contingat inpunitas?' ergo ob hanc causam, id est numina ut placentur irata, inaniter fieri sacrificia constitit, cum docuerit nos ratio neque deos irasci aliquando neque alterum uelle pro altero confici, caedi nec innoxii
10 sanguine abolitionem dissignationibus comparari. sed fortasse aliquis dicet: idcirco dis hostias et cetera inpendimus munera, ut familiares quodammodo nostris supplicationibus facti res tribuant prosperas auertantque a nobis mala, cum gaudiis faciant agere nos semper, tristitias uero propellant et ex casibus

2 ueluas *P corr* 9 rotionales *P corr* 10 expromunt *Oudendorpius* 13 pietatem *uulgo* 14 an *add c* 18 commiscuitque *P* 19 uix *seclusi: 'aduerbium* uix *uidetur abundare aut pro* nequeant *legendum* queant' *Urs* milibus *P* 20 diurnorum *Graeuius:* dierum *P* diariorum *Urs* 25 des *P corr c* 27 designationibus *Sab* 28 diis *c* 31 et *add Sab* **ex *P*

imminentia fortuitis. non exiguam curam locus iste desiderat nec quod dicitur facile tam consuetum est uel audiri uel credi. aduolabit enim continuo uniuersus ille doctissimorum chorus, qui adseuerans et conprobans | fato fieri quaecumque fiunt f. eripiat nobis e manibus opinionem istam et inanibus nos arguat persuasionibus fidere. quicquid in mundo, inquiet, gestum est, geritur et geretur, olim definitum et fixum est habetque immobiles causas, per quas sint sibi res nexae et inexpugnabilem conserant praeteritorum cum imminentibus necessitatem. si definitum et fixum est, quid optingere singulis mali debeat boniue iam certum est. quod si certum est et fixum, uacant omnia deorum auxilia, uacant odia, uacant benignitates. tam enim praestare non possunt id quod non potest fieri quam prohibere ne fiat id quod necesse est euenire. † nisi quod ualidius premere opinionem istam, si uoluerint, quibunt, ut etiam ipsos deos frustra dicant a uobis coli et superuacaneis supplicationibus adorari. cum enim ordinem uertere et fatalia nequeant constituta mutare, quid rei, quid causae est fatigare et obtundere eorum aures uelle quorum auxiliis nequeas supremis in necessitatibus fidere? postremo si tris- I tia atque inportuna dii pellunt, si ea quae sunt laeta atque amica largiuntur: unde sunt mundo tanti tamque innumerabiles miseri, unde tot infelices lacrimabilem uitam in extrema sorte ducentes? cur immunes a calamitatibus non sunt qui momenta per singula, qui per puncta sacrificiis onerant atque adcumulant aras? nonne alios, inquiunt, uidemus ex illis domicilia esse morborum, extinctis luminibus atque auribus obseratis, pedum carere processu, truncos sine manibus degere, incendiis, naufragiis et ruinis mergi obrui confici, patrimoniis | ab ingentibus euolutos mercennario sese labore f.

3 aduolabit *Sab:* aduolauit *P* 5 uobis *Canterus* uos *Canterus* 6 quidquid *P corr* 7 habetquae *P corr* 8 sint sibi *scripsi:* sibi *P* sibi sint *Hildebrandius* et *om Gel* 14 nisi quod] *grauiter perturbatus uidetur esse hic locus* 15 praemere *P* noluerint *Sab* 16 superuacuaneis *P corr r* 17 ordin*em *P* 29 obrui mergi *Stewechius* 30 mercennario sese *Sab:* mercennarios ẽe *P*

fulcire, stipes emendicare supremas, exterminari, proscribi, semper esse in luctibus, liberorum orbitatibus fractos, uexari per infortunia cetera quorum species et formas nulla potest enumeratio definire? quod utique non fieret, si propulsare, si flectere mala ista dii possent sacrorum meritis obligati. nunc uero quia casibus nullus est in his locus sed ineluctabili omnia necessitate confiunt, agit sese ordo praescriptus et quod
12 semel decretum est perficitur. aut ingrati esse dicendi sunt caelites, si, cum habeant iura prohibendi, patiuntur infelix genus tot poenis et calamitatibus implicari. set fortasse aliquid dicant magnum nec quod auribus debeat frustratoriis, leuibus et contemnentibus sumi. quas tamen nos partes, quia res nimium longi est multique sermonis, inexplicatas transcurrimus atque intactas, solum illud posuisse contenti, inhonestas uos famas adiungere diis uestris, si eos aliter negatis praestare quae bona sunt atque inimica transuertere, nisi prius empti capellarum fuerint atque ouium sanguine et ceteris quae admouentur altaribus. indignum enim primum est, ut illa uis numinum sublimitasque caelestium beneficia credatur sua habere uenalia, prius sumere atque ita praestare; tum quod foedius multo est, nisi acceperint, prodesse nulli perpetique miserrimos discriminum subire fortunas, cum prohibere possint ac subuenire. si ex duobus facientibus res sacras nocens unus set locuples, alter angusto lare sed innocentia fuerit et probitate
f. 140 laudabilis, centum ille | caedat boues totidemque cum agniculis suis matres, thus pauper exiguum et odoris alicuius unam concremet glebulam: nonne erit consequens, ut debeat credi, si modo nihil numina nisi praemiis antecedentibus praestant, ut fauorem suum commodent locupleti, auertant a pauperculo

6 eluctabili *P corr c* 7 confiunt *Canterus:* conficiunt *P* praescriptus *Gel:* perscriptus *P* 8 perficitur *scripsi:* perficit *P* celites *P corr r* 10 implicari. sed *r, Salm:* implicaris et *P* implicari. et *Sab* 11 nec *Sab:* ne *P* 15 iungere *P corr c* 16 tranuertere *P* empi *P corr c* 19 sublimitasquae *P corr* 20 uenali *P corr c* 21 miserrimus *P corr* 22 fortunas *Sab, r:* fortuna (f *ex* p) *P* 23 nocens *Hauptius:* hoc est *P* honestus *Sab* scelestus *Oehlerus* sed· *Oehlerus:* et *P* 25 cedat *P* 29 faborem *P corr m s XV* suum et auxilium *Sab*

lumina, quem restrictum non animus sed familiaris rei necessitas fecit? ubi enim uenalis et mercennarius dator est, ibi necesse est gratiam pro magnitudine muneris tribui et eo inclinare suffragium, unde ad eum qui praestat mercedis plus multo et indecorae corruptionis adfluxerit. quid? si populi rursus duo hostilibus dissidentes armis sacrificiis paribus superorum locupletauerint aras alterque in alterum postulent uires sibi atque auxilium commodari: nonne iterum necesse est credi, si praemiis sollicitantur ut prosint, eos partes inter utrasque debere haesitare, defigi nec reperire quid faciant, cum suas intellegant gratias sacrorum acceptionibus obligatas? aut enim auxilia hinc et inde praestabunt, id quod fieri non potest; pugnabunt enim contra ipsos se ipsi, contra suas gratias uoluntatesque nitentur: aut ambobus populis opem subministrare cessabunt; id quod sceleris magni est post inpensam acceptamque mercedem. itaque ergo ab diis longe infamia est ista tota pellenda neque est omnino dicendum praemiis eos ac mercedibus allici, bonas ut res conferant dimoueantque contrarias, si modo dii ueri sunt atque in nominis huius exceptione ponendi. | aut enim fato fiunt quaecumque fiunt, et ambitionis et f. 140b gratiae nullus locus in diis est: aut si excluditur et eicitur fatum, non est superae dignitatis boni operis fauores et conlatas munificentias uenditare. satis ut opinor ostendimus 13 frustra diis immortalibus hostias rebus cum consequentibus admoueri, quod neque alantur his neque ullam percipiant uoluptatem, neque ut iras aut animos ponant neque ut res tribuant faustas neque ut abigant auerruncentque contrarias. sequitur ut illam quoque inspiciamus partem quae ab nonnullis consueta est adseri et causis caerimonialibus adplicari. aiunt enim sacra haec honorandis esse instituta caelestibus, et ea quod faciant, honoris ergo facere et his numinum potentias auctitare.

5 indecorae *Sab in err:* indecore *P* 9 utraque *P corr m al* 15 cessebunt *P corr* 19 acceptione *Urs* 22 fauores et *Hildebrandius:* fabore (b *in* u *corr m s XV*) sed *P* fauorem et *Sab* 23 uendi.tare *P* 26 ut iras *scripsi:* iras *P* 27 aberruncentque *P* 28 que *P*

quid? si similiter dicant euigilare sese atque dormire, deambulare subsistere, conscribere aliquid et lectitare, ut honorem dis habeant et dignitatibus eos faciant ampliores? quid enim cruore de pecorum, quid sacrorum confectione de cetera superadditur his rei, quid adponitur atque adicitur potestatis? etenim honos omnis qui haberi ab aliquo dicitur et reuerentiae potioris adtribui relatiui est et ad alterum generis et constans partibus duabus, ex concessione tribuentis et amplificatione sumentis. ut si quispiam uiso potentissimi nominis atque auctoritatis uiro uia decedat, adsurgat, caput reuelet uehiculoque desiliat, tum deinde salutet adclinis, ancillatum seruuli pauibundis
f. 141 trepidationibus | imitatus; uideo, quid agatur in huiusmodi honorationis officio: summissione alterius datur alteri plurimum efficiturque ut uideatur magnus quem suspectio minoris ex-
14 tulerit et suis anteposuerit rebus. sed concessio haec omnis et honoris de qua loquimur attributio solis habet in hominibus sedem, quos naturalis infirmitas et amor in altioribus standi docet gaudere de fastigiis et aliorum comparationibus anteponi. at, quaero, in superis ubi est honoris locus, uel quas eis eminentias addier sacrorum ex confectionibus inuenitur? augustiores, potentiores mactatis pecudibus fiunt, additur illis ex hoc quicquam, aut esse dii magis diuinitate occipiunt ampliata? atqui ego contumeliae proximum, quinimmo esse plenam contumeliam iudico, cum honorari ab homine deus dicitur et muneris alicuius oblatione mactari. etenim si honos auget eiusque adcumulat dignitatem cui fuerit attributus, sequitur ut auctior deus fiat ab homine, a quo fuerit munere et honoris

1 euigilare sese *Sab:* euigilares eẽ *P* 3 diis *ex* dis *corr P* dignatibus *P corr* 7 est et *scripsi:* est *P* 11 accliuis *Sab* ancillatum *Hemsterhusius:* ancillatrum (t *eras*) *P* ancillarum *Sab* ancillatrum *Salm* pauibundas trepidationes *Sab* 13 summissioni *P corr* 14 suspectio *Urs:* su[s]ceptio *P* 17 stadi *P corr c'* 18 fastigiis *scripsi:* fastibus *P* 19 ad *P corr* quaero] uero *Urs* 20 addier *Hildebrandius:* addere *P* accedere *Urs* confectionibus *Meursius:* coniectionibus *P* collationibus *Sab* 22 occipiunt *Hildebrandius:* concipiunt *P* incipiunt *Gel* 23 adqui (d *corr in* t) *P* atquin *r* 24 iudicio *P corr* 25 oblactione *P corr r*

conlatione donatus: atque ita perducitur res eo ut inferior deus sit qui honoribus mactatur humanis, homo uero sublimior qui auget potentiam numinis. quid ergo, inquiet aliquis, honorem 15 diis dandum nullum esse omnino censetis? si deos nobis proponitis tales, quales, si sunt, debent esse, quosque dicere nos omnes in istius nominis praedicatione sentimus: quemadmodum possumus honorem his non habere uel maximum, cum etiam homines colere potentioribus | acceperimus imperiis, cuiuscum- f. 141b que ordinis fuerint, cuiuscumque fortunae? quisnam iste est maximus? officiosior multo quam habetur a uobis et potentiore in genere constitutus. dicite, inquitis, quae sit opinio de dis digna, recta et honesta nec turpitudinis alicuius deformitate culpabilis. primum ut neque illos credas quicquam hominis habere consimile nec quicquam expectare quod sit ab se foris atque extrinsecus ueniens, tunc quod saepius dictum est, non ardescere irarum flammis, non gestire corporea uoluptate, non exambiri ut prosint praemiis, non ut noceant proritari, benignitatem et gratiam non habere uenalem, non gaudere honore conlato, non indignari et adfici non dato, sed quod rei diuinae est proprium, sua se ui nosse nec se alienis adulationibus aestimare. et tamen, ut uideamus istud quod dicitur quale sit, quod est istud honoris genus, ueruecem arietem taurum dei sub ore conectere conspectuque in eius occidere? quod est honoris genus, deum inuitare ad sanguinem, quem cum canibus uideas eum sumere atque habere communem? quod est honoris genus, lignorum structibus incensis caelum fumo subtexere et effigies numinum nigrore offuscare ferali? quod si ea quae fiunt propria ui pendere, non ante sumptis placet opinionibus aestimari, arae istae quas dicitis altariaque haec pulchra infelicissimi animalium generis ustrinae, rogi sunt et busticeta in

2 *sq.* homo . . . numinis *om Sab* 4 damdum *P corr* 8 inperiis *P* 11 diis *Salm:* his *P* 12 primum digna *P:* primum *cum Salm transposui ante* ut neque (13) primum digna... alicuius *om Sab* 17 praemiis, non *scripsi:* non praemiis *P* ut] ne *Canterus* 22 uerbecem *P corr* 23 conectere] conuertere *Meursius* coronis conectere *?* 26 struibus *Sab* struicibus *Meursius* 28 aestimare *Sab* 30 *bus*ticeta (bus *in ras c'*) *P*

opus structa foedissimum atque in sedem fabricâta fetorum.
16 quid dicitis, o isti? ergone ille putor qui ex coriis tollitur
f. 142 atque expirat ardentibus, | qui ex ossibus, qui ex saetis, ex agnorum lanitiis gallinarumque de plumis, dei munus et honor est, mactanturque hoc illi quorum templa cum adíre disponitis, ab omni uos labe puros, lautos castissimosque praestatis? et quid esse his potest coinquinatius fetidius spurcius, quam si ita facti sunt sensus sui natura, ut in amoribus habeant tam saeua sintque illis in uoluptate putores, quos neque ipsi sacrificantes ferre nec ingenuae sustinere tractos ualeant per spiritum nares? quodsi animantium cruore honorari et adfici superorum animos existimatis, cur non eis et mulos et elephantos mactatis et asinos? cur non et canes, ursos et uulpes, camelos et belbas et leones? et quoniam uolucres hostiarum quoque in numeris ponitis, cur non uulturios aquilas ciconias inmussilos buteones coruos accipitres noctuas cumque illis salamandras natrices uiperas solifugas? nempe subest et his sanguis et consimili ratione uitali agitantur spiritu. quid in illis maioris est operis aut sollertiae in his minus, ut ista non augeant, superorum illa amplificent dignitatem? quia rebus ex his, inquit, deos par est honorare caelestes, quibus ipsi alimur, sustentamur et uiuimus et quas nobis ad uictum sui numinis tribuere benignitate dignati sunt. sed et cuminum nasturcium rapa bulbos apium carduos radices cucurbitas rutam mentam ocimum puleium porrumque sectiuum idem tribuere dii uobis esseque in usibus uestris alimoniarum in parte iusserunt. quid ergo cessatis altaribus et haec dare rebusque his omnibus conilam superspergere bubulam et acrimonias intermiscere
17 ceparum? ecce, | si uos canes — necesse est enim quaedam
f. 142b fingi, perspici ut liquidius res possint — si, inquam, canes et asini, si motacillae cum his simul, si hirundines garrulae

1 faetorum *P* 5 mactaturque *Sab* . illi *Salm:* illis *P* 6 castissimosquae *P* 7 fetidius *Meursius:* infelicius *P* 12 elefantos *P* 14 camellos *P* et camelos *Sab* belbas *Salm:* beluas *P* 16 immussulos *Sab* buteones *P* 17 solipungas *Urs* solipugas *Stewechius* 23 cuminum.. *P* 28 conilam *Hildebrandius:* coli. nã *P* cunilam *Gel*

pariterque cum his porci sensu aliquo humanitatis accepto deos putarent atque existimarent uos esse sacraque uobis intenderent honoris ergo facere, non ex materiis aliis aliisque de rebus sed quibus ali moris est illis et naturali adpetitione fulciri: audire a uobis exposcimus, utrumne hunc honorem an contumeliam potius esse iudicaretis amplissimam, cum hirundines uobis muscas, motacillae caederent consecrarentque formiculas, cum altaribus uestris darent asini faenum paleasque libarent, cum inponerent canes ossa et humani stercoris proluuiem concremarent, cum ad ultimum porculi caenum uobis profunderent ex uolutabris horrentibus, lutosis et uoraginibus sumptum? ita ergo non despui uestras inflammaremini dignitates stercoribusque uos accipi inter atroces conputaretis iniurias? sed taurorum corporibus honoratis uos deos et aliorum animantium caedibus. et quid hoc ab illo differt, cum et ipsa si nondum, mox tamen futura sint stercora et exigui temporis contracta interiectione putescant? denique desinite supponere aris ignem: iam profecto cernetis uiscera illa taurorum sacra, quibus honor a uobis auctificatur deorum, feruescere uermibus et fluctuare, uitiare et corrumpere statum caeli et ex odoribus morbidis regiones consauciare uicinas: quam si uobis praecipiant dii curam uestram in ualetudinem uertere, prandia inde | uel cenas sol- f. 143
lemni ex more conficere, longe fugiatis execratique odoris genus ueniam poscatis a superis facturosque uos eis numquam talia sacra iuretis. ita istud non ludere est, non confiteri, non pandere, quid sit deus nescire nec cui potentiae debeat nominis huius uis subdi appellatioque supponi? cibis uestris auctificatis deos, nidoribus cohonestatis et sucis, et quia uobis iucunda et grata sunt ea quae uos alunt, deos etiam creditis in eorum adfluere uoluptates, latratorum et canum ritu offis saeuitias ponere atque adludere porrigentibus saepius? et quoniam 18

3 honores ergo facerent *Sab* 4 appetitione *Urs:* adpositione *P* 11 e*t *P* 16 contacta *?* 18 cernetis *Gel:* cernitis *P* 21 quam si *Sab:* quasi *P* quae si *Salm* culturam *Urs* 22 in uestram, in *Salm* uoluptatem *Urs* 24 superis *Sab:* superiis *P* 27 uis] suis *P corr* uestris *scripsi:* nouis *P* 28 sucis] fumis *Meursius* 29 eaque *Sab* 30 seuitias *P*

nobis in manibus hostiarum sermo uersatur, quae causa, quae ratio est, ut cum dii inmortales — sint enim et per nos licet quicumque esse creduntur — sint unius essentiae uel unius debeant esse naturae, generis et qualitatis unius, non omnibus omnes hostiis sed quibusdam quidam sacrorum mulceantur e legibus? quae est enim causa, requiram ut eadem rursus, ut ille tauris deus, haedis alius honoretur aut ouibus, hic lactentibus porculis, alter intonsis agnis, hic uirginibus bubulis, capris ille cornutis, hic sterilibus uacculis, at ille incientibus scrofis, hic albentibus, ille taetris, alter feminei generis, alter uero animantibus masculinis? si enim honoris et reuerentiae causa mactantur dis hostiae, quid refert aut interest, cuius animalis e capite luatur hoc debitum, cuius ira offensioque ponatur? an numquid alterius alteri animantis gratior et iucundior sanguis est, alteri uero alterius uoluptatem infundit et gaudium? aut, ut fieri moris est, obseruationis alicuius f. 143b | et religionis metu ille caprina abstinet se carne, porcinum alius execratur attactum, huic ouilla fetulenta sunt uiscera, ac ne stomachum fatiget inualidum, hic bubulam duritiem uitat et lactentium lenitatem, quo digerat expeditius, sumit?

19 sed erras, inquit, et laberis: nam dis feminis feminas, mares maribus hostias immolare abstrusa et interior ratio est uulgique a cognitione dimota. non inquiro, non exigo, quid sacrorum praecipiant uel quid contineant leges; sed si uicerit ratio atque obtinuerit ueritas, differentiam generum nullam in diis esse neque ullis sexibus eos esse discretos, nonne solui necesse est, nonne rationes has omnes ex stultissimis creditas opinationibus comprobari, inueniri? sapientium uirorum non aduocabo sententias, qui risum nequeunt continere, cum discrimina sexuum diis audiunt immortalibus attributa: unoquoque ab hominum

2 *i*nmortales *P* 3 essentiae *scripsi:* sententiae *P* 5 e *om Sab* 8 buculis *Gel* 'ouiculis *uel* buculis *uel* uitulis' *Urs* 9 incientibus *Urs:* ingentibus *P* 10 atris *Sab* 12 diis *ex* dis *corr P* 14 animantis *scripsi:* minus *P* animalis *Urs* muneris *Klussmannus* munus *Hauptius* gratius et iucundius *Hauptius* 19 sthomacum *P* 21 diis *ex* dis *corr P* 24 uicerit] iusserit *Sab* 27 nonne *del Salm* ex *scripsi:* et *P* e *Sab*

quaero, an ipse apud se credat sibique ipse persuadeat, distinctum esse deorum genus, mares ac feminas hos esse et ad generandos fetus conuenientium membrorum dispositione formatos? sed si sexibus sexus pares, id est feminas feminis, mares autem hostias dis maribus immolari sacrificiorum iura praescribunt: quae in coloribus ratio est, ut merito his albas, illis atras conueniat nigerrimasque mactari? quia superis diis, inquit, atque ominum dexteritate pollentibus color laetus acceptus est ac felix hilaritate candoris, at uero diis laeuis sedesque habitantibus inferas color furuus est gratior et tristibus suffectus e fucis. sed si rursus optinuerit | ratio, inferorum penitus cas- f. 144
sum esse nomen et uacuum neque ulla sub terris regna esse domiciliaque Plutonia, opinionem necesse est id quoque frustrari quam super atris pecudibus habetis diuisque subterreis. quodsi inferi nulli sunt, deos etiam Manium necesse est esse nullos. fieri enim qui potest, ut cum loca sint nulla, eorum quae non sunt ulli perhibeantur esse cultores? sed adsentiamur, 20
ut uultis, et esse inferos et esse Manes et habitare nescio quos in his deos ominibus minus faustos et tristioribus praepositos rebus. et quae causa, quae ratio est, ut atrae his hostiae nigerrimique admoueantur coloris? quia nigra nigris conueniunt et tristia consimilibus grata sunt. quid ergo? non uidetis, ut uobiscum et nos stolide similiterque ludamus, albas esse hostiarum carnes ossa dentes pinguitias omenta cum cerebris mollesque in ossibus medullas? sed uellera nigra sunt nigraeque animantium saetae. solas ergo immolate diis lanas uulsasque ex hostiis saetulas, relinquite infelicissimas pecudes spoliatas licet ac tonsas caeli animam ducere et pastibus innocentissimas incubare. quodsi grata numinibus inferis ea quae sunt nigra furuique existimatis coloris, cur non omnia cetera, quae illorum inferre sacrificiis moris est, sint nigra et fumi-

5 diis *ex* dis *corr P* 6 perscribunt *Sab* 7 conuenit *P corr* 8 ominum *Meursius:* hominum *P* 9 at] ad *P corr* 13 opinionem *Sab:* opinione *P* 19 ominibus *Stewechius:* hominibus *P* 20 trae *P corr* 21 colores *c, Sab* 22 tristia *Sab:* tristitia *P* 23 scurriliterque *Oehlerus* seniliterque *Zinkius* 26 setae *P* 28 ac *Sab:* at *P*

gata taetreque ut colorata curatis? inficite thura, si dantur, salsas fruges atque uniuersa libamina; lacti oleo sanguini, hic ponat ut purpureum colorem, illa ut sint lurida, fuliginem
f. 144b infundite cum fauillis. | quod si uobis religio nulla est alba quaedam inferre et suos retinentia candores, ipsi uestras religiones rationesque dissoluitis, cum sacrorum in opere nihil
21 unum perpetuumque seruatis. sed et illud hoc loco consentaneum est ex uobis addiscere. si caper caedatur Ioui, quem patri sollemne est Libero Mercurioque mactari, aut bos si sterilis Vnxiae, quam Proserpinae tribuitis, quod ritu atque obseruatione praecipitur: quid facinoris in hoc erit, quid malorum scelerisue contractum, cum nihil intersit obsequii, cuius animalis e capite honorarium istud debitum compleatur? confundi haec, inquit, fas non est nec piaculi parui est officia rituum procurationumque miscere. causam, oro, edissere. quia generis certi hostias certis ius est consecrare numinibus certaque et supplicamenta praestari. et quae iterum causa est, ut generis certi hostias certis ius sit consecrare numinibus certaque et supplicamenta praestari? et hoc enim ius ipsum debet habere suam causam certisque ab rationibus exoriri, duci. antiquitatem consuetudinemque dicturus es? hominum mihi scita pronuntias et caeci animalis inuenta: ego autem, cum postulo causam mihi depromi, audire desidero aut caelo aliquid lapsum aut quod magis res poscit, quid adplicitum Iuppiter ad tauri habeat sanguinem, ut ei debeat immolari, non debeat Mercurio, Libero? aut natura quae capri est, ut his rursus adcommoda, Iouialibus conueniens sacrificiis non sit? animalium facta est inter deos diuisio? transactionis alicuius pactione
f. 145 conuenit, ut ille contineret | ab huius se hostia, hic ut usur-

1 taetreque *Salm:* taetraque *P* et *Sab* 3 hic *Sab:* huic *P* 4 fabillis *P* 5 quae *P corr c* ferre *Sab* 9 mercurio *P corr c* 10 tribuitis *Sab:* tribuitus *P* quod *Hildebrandius:* co *P* quo *c'* 12 sceleris*ue *P* 13 honorarium *Sab:* honoralium *P* 15 procurationumque *Meursius:* procurationemque *P* procurationeque *Sab* 17 et *Sab:* est *P del Meursius* 19 et *del Meursius* 22 et *Sab:* set *P* 25 ad *Sab:* at *P*

pare desineret alieni sanguinis iura? an ut zelotypi pusiones communicare gustatum suarum pecudum nolunt, aut ut gentibus fieri moris diuersissimi fama est, quae habentur his esui, aliorum eadem reiciuntur a uictibus? ergo si haec cassa sunt 22 nec rationis alicuius habentia firmitatem, sacrificiorum et ipsa inanis est ratio. etenim qui potis est habere idoneam id quod sequitur causam, cum ipsum illud primum, a quo defluit secundum, inanissimum esse reperiatur et uacuum et nulla soliditate firmatum? Telluri, inquiunt, matri scrofa inciens immolatur et feta, at Mineruae uirgini uirgo caeditur uitula, nullis umquam stimulis nullius operis excitata ad conatus. atquin nos arbitramur nec uirginem uirgini oportuisse mactari, ne uirginitas uiolaretur in pecude, qua dea plurimum pollet, nec Telluri grauidas atque fetas ob honorem fecunditatis ipsius, quam cuncti expetimus et optamus inextinguibili semper † fecunditate procedere. nam si, quia uirgo Tritonia est, idcirco ei conuenit uirgines hostias immolari, et quod Tellus est mater, consimiliter grauidis accipienda est scrofis, ergo et musicis Apollo, quod musicus, et quod medicus Aesculapius, medicis, et quod faber Vulcanus est, fabris, et quod Mercurius eloquens, eloquentibus debet disertissimisque mactari. quodsi dicere istud insanum est aut ut mediocriter pronuntiem brutum, multo illud maioris amentiae est, fetas iugulare Telluri, quod sit fetibus grauior, Mineruae castas et uirgines, quia sit | pura, f. 145b uirginitatis intactae. nam quod dici a uobis accipimus, esse 23 quosdam ex diis bonos, alios autem malos et ad nocendi libidinem promptiores, illisque ut prosint, his uero ne noceant sacrorum sollemnia ministrari, quanam istud ratione dicatur,

1 desineret *Gel:* desideret *P* iura] iu *P corr c* ut *Sab:* ui *P* zelotipi *P* 2 communicare *Sab:* concumunicare *P* 4 aliorum *Meursius:* aliarum *P* 6 ratio *Sab:* datio *P* pote *Sab* 7 *secundum P* 9 inciens *Urs:* ingens *P* 10 et *om Sab* ut foetae *Meursius* 11 nullus *P corr* excitata ad *scripsi:* excitata *P* excita ad *Oehlerus* conatu *Sab* 15 quoniam *Urs* 16 fecunditate] *Arnobium* fertilitate *uel* ubertate *uel* uirtute *scripsisse Zinkius suspicatur* 19 aescolapius *P* 21 dissertissimisque *P* 23 telluri* *P* 24 grauior] grauida ? 28 quamnam *P corr*

intellegere confitemur nos non posse. nam deos benignissimos dicere lenesque habere naturas, et sanctum et religiosum et uerum est, malos autem et laeuos, nequaquam sumendum est auribus, ideo quoniam diuina illa uis ab nocendi procul est dimota et disiuncta natura. quicquid autem potis est causam calamitatis inferre, quid sit primum uidendum est et ab dei nomine longissima debet differitate seponi. itaque ut uobis commodemus adsensum, dextrarum sinistrarumque rerum deos esse fautores, ulla nec sic ratio est, cur alios alliciatis ad prospera, alios uero ne noceant sacrificiis conmulceatis et praemiis: primum quod di boni male non queunt facere, etiam si nullo fuerint honore mactati; quicquid enim mite est placidumque natura, ab nocendi procul est usu et cogitatione discretum: malus uero conprimere suam ferociam nescit, quamuis gregibus mille et mille alliciatur altaribus. neque enim in dulcedinem uertere amaritudo se potest aut ariditas in umorem, calor ignis in frigora aut quod rei cuicumque contrarium est id quod sibi contrarium est in suam sumere atque inmutare naturam. ut si manu uiperam mulceas, uenenato blandiaris aut scorpio, petat illa te morsu, hic contactus aculeum f. 146 figat, nihilque illa prosit adlusio, | cum ad nocendum res ambae non stimulis exagitentur irarum sed quadam proprietate naturae: ita nihil prodest promereri uelle per hostias deos laeuos, cum siue illud feceris siue contra non feceris agant secundum suam naturam et ad ea quae facturi sunt ingenitis legibus et quadam necessitate ducantur. quid quod isto modo utrique dii desinunt esse suis in uiribus et suis in qualitatibus permanere. nam si bonis ut prosint res diuina conficitur, malis autem ne noceant isdem rationibus supplicatur, sequitur ut intellegi debeat, nihil dexteros profuturos nulla si acceperint munera fierique ex hoc malos, malos autem si acceperint no-

1 nos *add c, om Sab* 3 leuos *P* 5 pote *Sab* 11 dii *ex* di *corr P* 16 humorem *c* 17 ********calor *P* 20 contactus *in* contractus *corr P* contractus *Sab* contactus *Gel* 22 exagitantur *Sab* 25 secundum *add Klussmannus* ad quae *Heumannus* facturi *Klussmannus:* facti *P* 28 malis] aliis *Sab* 29 hisdem *P*

cendi posituros mentem fierique ex hoc bonos: atque ita perducitur res eo ut neque hi dexteri neque illi sint laeui aut, quod fieri non potest, utrique ipsi sint dexteri et utrique iterum laeui. esto, concedatur infelicissimas pecudes non sine aliquo 24
religionis officio diuorum apud templa mactari et quod ex usu consuetudinis factum est rationis alicuius causam aliquam continere: sed si magnificum uidetur atque amplum iugulare diis tauros, si inlibata, si solida concremari animantium uiscera, quid sibi reliqua haec uolunt magorum cohaerentia disciplinis, quae in sacrorum reconditis legibus pontificalia † restituere mysteria et rebus inseruere diuinis? quid, inquam, sibi haec uolunt: apexaones hirciae silicernia longaui? quae sunt nomina et farciminum genera, hirquino alia sanguine, comminutis alia inculcata pulmonibus. | quid taedae, quid f. 146b
neniae, quid offae non uulgi set quibus est nomen appellatioque penitae? ex quibus quod primum est, in exiguas aruina est miculas catillaminum insecta de more, quod in secundo situm est, intestini est perrectio, per quam proluuies editur sucis perexsiccata uitalibus. offa autem penita est cum particula uisceris cauda pecoris amputata. quid polimina, quid omenta, quid palasea siue ut quidam cognominant plasea? ex quibus est omentum pars quaedam, qua receptacula uentrium circumretita finiuntur, bouis cauda est plasea siligine et sanguine delibuta, polimina porro sunt ea quae nos proles uere-

2 eo* *P* 9 coherentia *P* 10 instituere *?* 11 inseruere *Sab:* inseruire *P* 12 apexabo *Sab* apexabones *Hildebrandius* hirciae] issicia *Sab* longaui *Salm:* longaeui *P* longauo *Sab* 13 omina *P corr* farciminum *Sab:* facinorum *P* alia *Sab:* alias *P* 14 taedae] tuceta *Gel* taxiae *Salmasius ad Solin. p. 90* codae *Meursius* 15 taeniae *Scaliger, Urs* uulgi sed *Sab:* uulgis et *P* 16 penitae *Sab:* penti*ae (n supra) *P* 17 catillaminum *Meursius:* cat*illaminuam *P* at illa minutim *Sab* 18 intistini *P corr c* est perrectio est *P corr* porrectio *Sab* prolubies *P* 19 percocta et exsiccata *?* pennita *P* 20 anputata *P* 21 omenta *Sab:* momenta *P* palas*ea *P* plasea *Gel:* plassea *P* 22 ex om *Urs* omentum *scripsi:* nomen omenti *P* omenti *Urs* qua *scripsi:* quo *P* 23 bouis *Gel:* uobis *P* 24 delibuta *Sab:* dilibuta *P*

cundius dicimus, a uolgaribus autem adsolent cognomine testium nuncupari. quid fitilla, quid frumen, quid africia, quid gratilla catumeum † cumspolium cubula? ex quibus duo, quae prima, sunt pultium nomina sed genere et qualitate diuersa, series uero quae sequitur liborum significantias continet; et ipsis enim non est una eademque formatio. non enim placet carnem strebulam nominare, quae taurorum ex coxendicibus demitur, pulpamenta non assa, non quae in ueribus exta sunt, animata prunis et torrefacta carbonibus, non salsamina denique, quae sunt una commixtio quadrinis copulata de frugibus; non similiter fendicas, quae et ipsae sunt hirae, quas plebis oratio illas solet cum eloquitur nuncupare, non ratione eadem et rumas, quae sunt prima in gurgulionibus capita, qua deicere
f. 147 cibos et referre natura est ruminatoribus | saeculis; non magmenta, non augmina, non mille species uel † amensanguinum uel fitillarum, quibus nomina indidistis obscura uulgoque ut
25 essent augustiora fecistis. si enim quaecumque ab hominibus fiunt maximeque in re sacra debent habere suas causas nec sine ratione est quicquam in negotiis omnibus atque in omni administratione faciendum: edissertate nobis et dicite, quae sit causa, quae ratio, ut haec etiam diis dentur sacrisque adoleantur altaribus. in hoc enim diutius loco huic causae uel maxime necessario inmoramur insistimus inhaeremus, cupientes addiscere, quid cum pultibus deo sit, quid cum libis, quid diuersis cum fartibus, confectis iure ex multiplici atque inpensarum uarietate conditis. opiparis numina cenis adficiuntur aut prandiis, ut innumeras conueniat excogitare his dapes?

2 fritilla *Sab in err* 3 conspolium *Sab* spolium ? 6 enim *ante* placet *del Urs* 7 e coxendicibus *Sab:* et condicibus *P* 8 non *ante* quae *add Meursius* 9 prunis *scripsi:* prius *P* 10 quae *add Gel* 11 hirae *P. Scriuerius:* dirae *P* 12 illas *Scaliger:* illa *P* ilia *P. Scriuerius* hillas *Stewechius* et rumas *Baluzius:* aerumnas *P* rumas *Canterus, Urs* 13 qua *Gel:* quae *P* 14 naturae struminatoribus *Sab* 15 uelamen sanguinum *Sab* uel farciminum *Salm* 16 fittilarum *P* fritillarum *Sab in err* 20 aedissertate *P corr r* 22 huic *Sab:* huc *P* 25 fartibus *Urs:* fratibus *P* confectis *scripsi:* confectionis *P* ex *Oehlerus:* et *P del Gel* 26 opipares *P corr c'* 27 innumeras *Sab:* numeras *P*

auersionibus stomachorum laborant et ad expellenda fastidia saporum uarietas quaeritur, ut modo his assa, modo cruda ponantur, semicocta et modo semicruda? quod si omnes has partes quas prosicias dicitis accipere dii amart suntque illis gratae uel uoluptatis alicuius uel dulcedinis sensu, quid intercedit, quid prohibet, ut non semel haec omnia totis cum animantibus inferatis? quae causa, quae ratio est, ut caro strebula separatim, ruma, cauda et plasea separatim, hirae solae omenque solum augmentorum adiciantur in causam? pulmentorum uarietatibus adficiuntur dii caelites, ut fieri mos est post cenarum ditium et locupletium saginas, frustilla haec paruula pro suauibus mateolis | sumunt, non quibus famem sedent sed f. 147b
ut palati admoneant otium seque ipsos pleni ad adpetitum uoracitatis instigent? o deorum magnitudo mirabilis, o nullis hominum comprehensa, nullis intellecta naturis, siquidem ut prosint testiculis pecudum redimuntur et rumis neque prius iras atque animos ponunt nisi sibi adoleri paratas conspexerint nenias offasque reddier penitas. sequitur, ut de thure deque mero 26
aliquid sine ulla nimietate dicamus. copulata enim et mixta sunt caerimoniarum et haec genera cultumque adhibentur in plurimum. ac primum illud a uobis isto ipso quaerimus percontamurque de thure, unde aut quo tempore nosse illud aut scire potueritis, ut merito existimetis aut esse diis dandum aut eorum acceptissimum uoluntati. nouella enim propemodum res est neque annorum inexplicabilis series, ex quo eius notitia profluxit in has partes et delubris meruit interesse diuinis.

1 stomacorum *P* 3 semicoacta *P corr* modo et *Gel* 4 prosicias *Turnebus, Urs:* praesicias *P* 5 gratiae *Sab* ducedinis *P corr r* 8 cauda *Sab:* cada *P* cauda *postea* coda *r* hirae *Meursius:* irae *P* omenque *Meursius:* nomenquae *P* nomenque *Sab* omentum *Gel* 9 magmentorum *Urs* adiiciatur *Sab* causin ? 11 haec] ac *Urs* 13 palati *Salm:* palatia *P* palatis *Sab* admoueant *Sab* *otium *P* plenae *c'*, *uulgo* ad *addidi* adpetitu *c'* appetitu *uulgo* 18 taenias *Scaliger, Urs* reddier penitas *Zinkius:* redemptas *P* penitas *Gel* 20 fiunt *Sab* cultumque *Sab:* cultuque *P* 23 potueritis *Urs:* poteritis *P* 26 smeruit *P corr*

nam neque temporibus, quemadmodum creditur et perhibetur, heroicis quidnam esset thus scitum est, scriptoribus ut comprobatur a priscis, quorum in libris posita nulla eius mentio reperitur, neque genetrix et mater superstitionis Etruria opinionem eius nouit aut famam, sacellorum ut indicant ritus, neque quadringentis annis quibus Albana res uiguit in usum cuiquam uenit, sacra cum res fieret, neque ipse Romulus aut religionibus artifex in comminiscendis Numa aut esse sciuit aut nasci, ut pium far monstrat, quo peragi mos fuit sacri-
f. 148 ficiorum sollemnium munia. unde igitur coepta est usur|patio eius adsumi, aut in antiquam et ueterem consuetudinem quaenam inruit nouitas, ut quod tempestatibus tantis necessarium non fuit locum sumeret in caerimoniis primum? nam si sine thure religionis officium claudicat necessariaque uis eius est quae propitios faciat mitesque hominibus caelites, peccatum est ab antiquis, quinimmo piaculis plena uita omnis illorum fuit, qui quod maxime conueniens deorum fuerat uoluptati per incuriam neclexere libare. sin autem temporibus priscis neque homines neque dii huius thuris expetiuere materiam, conprobatur et hodie frustra illud inaniterque praestari, quod neque antiquitas necessarium credidit et sine ullis nouitas
27 rationibus appetiuit. denique ut illam semper regulam definitionemque teneamus, qua demonstratum et fixum est, quicquid fiat ab homine, habere oportere suas causas, et in ista quoque retinebimus parte, ut requiramus ex uobis quae sit causa, quae ratio, ut ante ipsa numinum signa thura iniciantur altaribus et ex eorum incendio familiaria fieri existimentur et mitia. quid ex huiusmodi facto adquiritur his rei aut eorum ad animos quid accedit, ut merito iudicemus recte ista dependi et non frustra atque inaniter concremari? ut enim uos debetis ostendere, cur thura diis detis, sic et deos sequitur ut debeatis expromere habere aliquam causam, cur ea non respuant, quin-

4 etruriae *P corr* 5 sacrorum ? 12 antis *P corr* 13 si sine *Sab*: sine *P* 14 thurae *P corr* 19 expetiuere *Gel*: expediuere *P* 29 accidit *Sab* 30 debetis *Sab*: debeatis *P*

immo cur ea tam † familiariter concupiscant. honoramus, inquiet aliquis fortasse, his deos. sed nos non uestrum, sed numinum requirimus sensum, nec quid fiat a uobis, sed pendatur | ab f. 1 his quanti quod in praemium datur fauoris interrogamus. sed tamen, o pietas! quantus iste est honor aut qualis, qui ex ignis odore conficitur et resina ex arboris conparatur? nam ne forte ignoretis, quid aut unde sit thus istud: uiscum est ex corticibus * profluens ita ut ex amygdalo, ceraso resina lacrimabili destillatione coalescens. hocine ergo superas honorat et auctificat dignitates, aut offensa si aliquando contracta est, thuris uapore dissoluitur et temperata indignatione sopitur? quid ergo cessatis cuiuslibet arboris uiscum sine ulla passim differitate comburere? nam si honorantur hoc numina nec indigne sustinent Panchaicas sibi ardere resinulas, quid interest, unde fumus altaribus conficiatur in sanctis uel ex uisci quo genere nubes suffitionis exaestuent? an numquid aliquis dicet 28 idcirco superis thus dari, quod odoratus habeat suaues et narium conmulceat sensum, reliqua uero sint aspera et ob causam offensionis exclusa? habent enim dii nares, quibus ducant aerios spiritus, accipiunt auras et remittunt, ut penetrare illos possint nidorum differentium qualitates. quod si damus ut fiat, mortalitatis eos adiungimus legi et excludimus diuinitatis a finibus. quicquid enim spirat et reciprocos halitus auris commeabilibus ducit, id necesse est esse mortale, quia caeli sustineatur e pastu. quicquid autem caeli sustinetur e pastu, si recursus abstuleris quibus alternatio redditur abstrahiturque uitalis, | oblidi eius necesse est animam et rationem subrui atque f. 14 interire uiuendi. ergo si et dii spirant odoremque ad se adtrahunt auris comitantibus inuolutum, non est ab re dicere, et alienis eos suffectionibus uiuere et interclusis posse spiraminibus interire. et unde nouissime scitis, an si odorum suauitate

1 familiariter] feruenter *uel* famelice *Orellius* fameliciter *Hildebrandius* 2 fortassi *P corr c* 6 lignis *P corr* ardore *Urs* 8 *lacunam signaui: arboris thuriferae significationem intercidisse apparet* resina *addidi* 14 sustinet *Sab* 19 excelusa *P* 20 pęnetrare *r* 23 halitos *P corr c'* 27 obliti *P corr* 30 suffitionibus *Sab*

capiuntur, eadem sint eis iucunda quae uobis et parili sensu ut uestras deorum mulceant adficiantque naturas? nonne fieri potis est, ut quae uobis adferunt uoluptatem contra illis aspera uideantur et tristia? cum enim sint essentiae dispares substantiaeque non unae, quibus effici rationibus potest, ut quod qualitate diuersum est unum sentiat accipiatque contactum? an non cottidie cernimus et inter animantia terris orta esse aliis eadem uel amara uel dulcia, mortifera his esse quae illis nata in perniciem non sunt, ut quae illos mulceant odoribus laetis eadem pestiferos halitus aliorum corporibus spirent? sed hoc ut fiat et accidat non in rebus est causa, quae simul esse mortiferae, simul salutares, simul dulces nequeunt simulque amarae consistere, sed ut quisque est factus, ad extrinsecus rei uenientis attactum ita afficitur, qualitatem non accipit ex rerum inpulsionibus natam sed ex sui sensus contagiique natura. uerum omnis haec ratio longe est ab diis sita nec exigui limitis interiectione discreta. nam si uerum est, ut ab sapientibus creditur, incorporales hos esse nec oliditatis alicuius eminentia subleuari, inanis apud hos odor est nec sensibiliter commouere aura eos potis est nidoris alicuius,
f. 149b non si mille tu pondera | masculi thuris incendas caelumque hoc totum redundantium uaporum nebulositate cludatur. quod enim non habet robur et substantiam corporalem, contrectari ab substantia non potest corporali: odor autem corpus est, tactis sicut naribus indicatur: ab deo ergo sentiri ratione non potest ulla, qui caret robore corporis atque omni sensu et con-
29 tagione priuatus est. merum thuris est socium, quod explanari consimiliter poscimus cur eius superfundatur incensioni. nisi

2 ut *addidi* deorum] *uide infra* 3 pote *Sab* 4 deorum sint *P* deorum *del Urs: transposui post* uestras (2) essentiae *scripsi:* sententiae *P* 6 *ut *P* 9 ut quae *Sab:* utque *P* alios *Urs* 13 amarae *Sab*: in una re *P* 14 ab *sic Sab* afficitur *Gel:* efficit *P* 16 compagiique *Urs* 17 sita *Sab:* ita *P* 18 oliditatis *Gel:* u*liditatis *P* soliditatis *Urs* 21 culi *P corr c* 24 a *Sab* 25 a *Sab* 26 robore *scripsi:* re *P* contagione *scripsi:* cogitatione *P* 27 pri*uatus *P* 28 eius *Meursius:* ei *P* nisi *Salm:* si *P*

enim ratio cur fiat ostenditur nec habebit expositam sui causam, non iam istud errori obiciendum est ludicro sed ut dicatur expressius insaniae dementiae caecitati. ut enim iam saepius dictum est, debet omne quod geritur causam sui habere perspicuam nec caliginis alicuius obscuritate contectam. si ergo fiditis facto, aperite, monstrate, liquor iste cur detur, id est uinum superfundatur altaribus. numquid enim numinum corpora sitim sentiunt aridam et eorum necesse est siccitates umore aliquo temperari? numquid nobis ut mortalibus moris est cenis intermiscere potiones, pari etiam more post solidos uictus liborum et pultium hostiarumque caesarum, quo putrefiat facilius et percoquatur cibus, frequentissimo inrigant accipiuntque se uino? date quaeso immortalibus diis ut bibant scyphos, brias, pateras simpuuiaque depromite, et quoniam lautis pinguibusque se dapibus atque opimis inferciunt escis, ne quod in stomachi tramite male transuoratum substiterit uiscus, succurrite, properate; Ioui optimo maximo merum ne praefocetur date, cupit eructare nec potis est, ac ni illa labatur et dissoluatur obstructio, | periculum maximum est ne obli- f. 1
sus interrumpatur spiritus et uiduatum remaneat sine suis administratoribus caelum. sed frustra, inquit, inequitas nobis: 3
non enim nos superis ob eas profundimus merum causas, tamquam illos existimemus aut sitire aut bibere aut suauitatis eius adfectione laetari. honoris eis ergo datur; quo fiat illorum elatior, amplior augustiorque sublimitas, altaria super ipsa libamus et uenerabiles muscos carbonibus excitamus extinctis. et quae grauior infligi contumelia dis potest, quam si eos credas accepto mero propitios fieri, aut honorem existimes habitum his magnum, si modo uini exigui rores super uiuidam

1 non ostendetur *Sab* 6 *sq.* id est uinum superfundatur *del Zinkius* 9 humore *c* no*bis* (bis *in ras c'*) *P* mos *c'*, *uulgo* 10 solitos *Sab* 12 et *Sab:* ut *P* pèrquoquatur *P* 13 ut *add Heumannus* 14 scyfos *P* simpuuiaque *Meursius:* simpubiaque *P* sympiniaque *Sab* 15 lautis *scripsi:* tauris *P* 18 ac ni *Sab:* agni *P* 21 administratibus *Stewechius* 25 subli*mitas *P* 26 muscos *Salm:* miscus *P* cnissas *Gel* 27 diis *ex* dis *corr P* 29 rores *Salm:* roris *P* rore *sic Sab*

ieceris atque instillaueris prunam? non nobis est sermo cum hominibus rationis expertibus neque quibus non sit communis intellegentiae ueritas, inest et uobis sapientia, inest sensus, uerumque nos dicere apud uos ipsi interiore iudicio scitis. sed quid facere possumus considerare nolentibus penitus res ipsas secumque ipsos loqui? facitis enim quod fieri cernitis, non quod fieri oportere confiditis: plurimum quia apud uos ualet nullam habens consuetudo rationem quam rerum inspecta natura ueritatis examinatione ponderata. quid est enim deo cum uino, aut in eius materia uis qualis aut quanta est, quod cum effusum fuerit, sublimitas eius augescat et honorata existimetur auctoritas? quid, inquam, deo cum uino est, Veneriis
149 bis b re proxima, neruos omnium debilitante uirtutum, | uerecundiae, pudoris et castitatis inimica, quod in insanias et furores mentes saepius praecipitauit excitas ipsosque illos deos maledictis conpulit exauctorare dementibus? itane istud non nefas et plenum sacrilegii crimen est, honori dis hoc dare, quod si tu id auidius sumpseris, quid facias nescias, quid loquaris ignores, ad extremum temulenti, luxuriosi et perditi conuicium
31 infamiamque merearis? operae pretium est etiam uerba ipsa depromere, quibus cum uinum datur uti ac supplicare consuetudo est 'mactus hoc uino inferio esto'. 'inferio', inquit Trebatius, uerbum ea causa est additum eaque ratione profertur, ne uinum omne omnino quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum est, esse sacrum incipiat et ex usibus eripiatur humanis. addito ergo hoc uerbo solum erit quod inferetur sacrum nec religione obligabitur ceterum. qualis ergo hic honor est, in quo imponitur quasi lex deo, ne plus quaerat quam datum est? aut cuius ipse est auiditatis deus, qui nisi uerbi fuerit praescriptione summotus, cupiditatem suam protendat ulterius et apo-

4 diceret *P corr* 5 paenitus *P* 7 plurimum *scripsi:* primum *P* nimirum *Gel* apud *Sab, r:* pud *P* plus ualet *Sab* 9 naturat *P corr* 12 Veneri *Urs* 17 honori dis *scripsi:* honoris *P* honori *Sab* honoris ergo *Hildebrandius* 18 id *del Gel* 19 luxoriosi *P* 20 opere *P* praetium *P* praecium *c'* 29 quae erat *Sab*

thecis suis supplicem priuet? ‘mactus hoc uino inferio esto’: iniuria est ista, non honor. quid enim, si diuus amplius hoc uolet neque erit contentus inlato? nonne insigniter dicendus est laedi qui honorem accipere cum condicione cogetur? nam si exceptione non addita sacrum necesse est fieri omne omnino quod in cellis est uinum, manifestum est et deo contumeliam fieri, cui modus constituatur inuito, | et uos ipsos in re sacra f. 15
caerimoniarum officia uiolare, qui non tantum tribuitis uini quantum deum uidetis sibi uelle praestari. ‘mactus hoc uino inferio esto’ quid est aliud quam dicere: ‘tantum esto mactus quantum uolo, tantum amplificatus quantum iubeo, tantum honoris adsumito quantum te habere decerno et uerborum circumscriptione definio? o deorum sublimitas praepotens, quam uenerari, quam colere officiis omnibus caerimonialibus debeas, cui legem uenerator inponit, quam cum pactionibus adorat et formulis, quae per unius formidinem uerbi ab inmodicis uini cupiditatibus arceatur. sed sit ut uultis honor in uino, sit in 32
ture, immolatione et caedibus hostiarum irae numinum offensionesque placentur. etiamne di sertis, coronis adficiuntur et floribus? etiamne aeris tinnitibus et quassationibus cymbalorum? etiamne tympanis? etiamne symphoniis? quid? efficiunt crepitus scabillorum, ut cum eos audierint numina, honorifice secum existiment actum et feruentes animos irarum obliuione deponant? an numquid ut paruuli pusiones ab ineptis uagitibus crepitaculis exterrentur auditis, eadem ratione et omnipotentia numina tibiarum stridore mulcentur et ad numerum cymbalorum mollita indignatione flaccescunt? quid sibi uolunt excitationes illae quas canitis matutini conlatis ad tibiam uocibus? obdormiscunt enim superi, remeare ut ad uigilias debeant. quid dormitiones illae | quibus bene ut ualeant au- f. 15
spicabili salutatione mandatis? somni enim quiete soluuntur

1 suis *Sab:* sui *P* 3 dicendum *Sab* 4 est *Sab:* esse *P* cogatur *Gel* 17 arcetur *Sab* 18 irae *P* 19 etiam *Sab* dii *r* ser*tis *P* 20 *cymbalorum *P* 21 tymphanis *P corr r* symphonis *P corr* quid efficiunt *uulgo* 24 deponant *Sab:* deponunt *P* 30 domuitiones *Gel*

occuparique ut hoc possint, lenes audiendae sunt neniae. lauatio, inquit, deum matris est hodie. sordescunt enim diui et ad sordes eluendas lauentibus aquis opus atque adiuncta aliqua cineris frictione. Iouis epulum cras est. Iuppiter enim cenat magnisque implendus est dapibus, iamdudum inedia gestiens et anniuersaria interiectione ieiunus. † Aesculapii geritur celebraturque uindemia. colunt enim dii uineas et ad suas usiones contractis exprimunt uindemiatoribus uinum. lectisternium Cereris erit Idibus proximis. habent enim dii lectos atque ut stratis possint mollioribus incubare, puluinorum tollitur atque excitatur inpressio. Telluris natalis est. dii enim ex uteris prodeunt et habent dies laetos quibus eis adscriptum est auram

33 usurpare uitalem. ludi uero, quos facitis, quibus Floralibus et Megalensiis nomen est ceterique omnes alii quos esse sacros uoluistis et religionum inter officia deputari quam rationem habent, quam causam, ut institui condique debuerint et ex numinum appellatione signari? honorantur, inquit, his dii et si quas ab hominibus continent offensionum memorias inlatarum, abiciunt, excludunt redduntque se nobis redintegrata familiaritate fautores. et quae causa est rursus, ut tranquilli, placidi efficiantur et mites, ineptae si res fiant et ab hominibus otio-
f. 151 sis multitudine | spectante ludatur? ponit animos Iuppiter, si Amphitryon fuerit actus pronuntiatusque Plautinus, aut si Europa, si Leda, Ganymedes fuerit saltatus aut Danae, motum conpescit irarum? tranquillior, lenior Mater Magna efficitur, si Attidis conspexerit priscam refricari ab histrionibus fabulam? obliterabit offensam Venus, si Adonis in habitu gestum agere uiderit saltatoriis in motibus pantomimum? indignatio relanguescit Alcidae, si tragoedia Sophoclis cui Trachiniae nomen

1 occuparique *Sab:* occupatique *P* 3 aliqua *Urs:* antiqua *P* 4 aepulum *P* 5 media *Sab* 6 esculapii *P* 7 ad] ab *Sab* suas usiones *Salm:* suasionibus *P* 8 contracti *Sab* 9 caereris *P* 14 megalensis *P corr* megalensibus *Sab* 15 inter *Sab, r:* iter *P* 18 illatarum *Urs:* inlatas *P* 19 familiaritates *P corr* 21 in*eptae *P* 22 ludantur *Zinkius* 23 anphytrion *P* Amphytrio *Sab* 27 obliterabit *Sab:* obliterauit *P* 28 pantomimum *Sab:* pantomimus *P* relanguescet *Sab* 29 sofoclis *P* traciniae *P* trachine *Sab*

est, Euripidis aut Hercules actitatur? existimatue tractari se honorifice Flora, si suis in ludis flagitiosas conspexerit res agi et migratum ab lupanaribus in theatra? itane istud non est deorum imminuere dignitatem, dicare et consecrare turpissimas res eis, quas censor animus respuat et quarum actores inhonestos esse ius uestrum et inter capita conputari iudicauit infamia? mimis nimirum dii gaudent, et illa uis praestans neque ullis hominum comprehensa naturis libentissime commodat audiendis his auris, quorum symplegmatibus plurimis intermixtos se esse derisionis in materiam norunt: delectantur, ut res est, stupidorum capitibus rasis, salapittarum sonitu atque plausu, factis et dictis turpibus, fascinorum ingentium rubore. iam uero si uiderint in femineas mollitudines eneruantes se uiros, uociferari hos frustra, sine causa alios cursitare, amicitiarum fide salua contundere se alios et crudis mutilare de caestibus, certare hos spiritu, buccas uento distendere uocibusque inmanibus concrepare: manus ad caelum | tollunt, rebus f. 151[b] admirabilibus moti prosiliunt, exclamant, in gratiam cum hominibus redeunt. haec si diis immortalibus obliuionem adferunt simultatum, si ex comoediis, Atellanis, mimis ducunt laetissimas uoluptates, quid moramini, quid cessatis, quin et ipsos dicatis deos ludere lasciuire saltare, obscenas conpingere cantiones et clunibus fluctuare crispatis? quid enim differt aut interest, faciantne haec ipsi an ab aliis fieri in amoribus atque in deliciis ducant? unde igitur fluxit uel ex quibus enata est 34
causis opinionum haec prauitas? ex eo scilicet maxime, quod nequeuntes homines quidnam sit deus scire, quidnam sit uis eius, natura substantia qualitas, utrumne habeat formam an

1 Euripidis *Sab:* euripides *P* actitetur *Gel* existimatue *Meursius:* existimatur *P* existimabit *Heraldus* 4 consecare *P corr* 6 iudicauit *Sab, r:* iudauit *P* 9 aures *c* symplegmatibus *Sab:* implegmatibus *P* simplegmatibus *r* *in mg* R 11 salpictanum *Sab* salpictarum *Gel* salpittarum *r* 12 robore *P corr c'* 14 hos *Sab:* hoc *P* causa] culpa *Sab* 15 fide *Sab, r:* fides *P* de] se *Sab in err* 16 cestibus *P* uocibusque *Zinkius:* uotisque *P* cauatisque *Salm* 17 inanibus *Sab* manibus *Salm* concrepare *Sab:* concremare *P* 20 attellanis *r* 23 differt *Sab:* defert *P* difert *c'* 26 seilicet *P corr* 28 qualis *P corr* qualis *Salm*

nulla sit corporis circumscriptione finitus, agat aliquid an non agat, uigilet ne perpetuo an aliquando soluatur in somnos, currat sedeat ambulet an ab huiusmodi motibus et cessatione sit liber, haec omnia ut dixi nequeuntes scire neque ratione aliqua peruidere in eas sunt opinationes lapsi, ut deos ex se fingerent et qualis sibi natura est et illis talem darent actionum, sensuum uoluntatumque naturam. quodsi animal cernerent nullius esse se pretii nec inter formiculam plurimum seseque esse discriminis, profecto desinerent arbitrari quicquam se habere commune cum superis et intra suos fines humilitatis suae modestiam continerent. nunc uero quia cernunt ora ocu-
f. 152 los capita buccas | auriculas nasos ceterasque se alias membrorum gerere ac uiscerum portiones, et deos existimant eadem ratione formatos habitumque illos suum compagine in corporea continere: et quia gaudere laeta re maestosque se fieri tristioribus conspiciunt causis, arbitrantur et numina ex rebus hilarioribus gaudere et ex minus laetis animorum contractione conduci: adfici se ludis, putant et caelitum mentes ludorum delectatione mulceri: et quia illis se uolup est lauacrorum refouere caldoribus, et superis ducunt lauationum esse munditias gratas: uindemiamus nos homines, et deos rentur et credunt suas ducere atque agitare uindemias: dies nobis natalicii sunt, et potentias caelites dies autumant habere natales. quodsi possent adscribere ualetudines, aegritudines et corporales diis morbos, non dubitarent eos lienosos, lippulos atque enterocelicos dicere, eo quod ipsi et lienosi et lippi sunt saepe et ingentium
35 herniarum magnitudine ponderosi. age nunc summatim, quoniam sermo prolatus est et perductus in haec loca, singularum partium oppositionibus comparemus, utrumne uos melius rebus de superis sentiatis an potius nos multo et honoratius opine-

3 an* *P*   cessione *Sab*   4 liber. haec *uulgo*   7 sensuum *scripsi:* rerum *P*   8 praetii *P*   13 gerere *Sab:* genere *P*   15 laeta re *Meursius:* laetari *P*   mestosque *P*   18 affici se *Sab:* adficisse *P* adfecisse *c'*   19 uolup* (*uolupe scriptum fuisse apparet*) *P* uoluptas *c'*, *uulgo*   labac^r orum *P* (b *in* u *corr c'*)   21 uindeamiamus *P*   23 autmant *P corr c*   25 enterocelicos *Gel:* interocaelicos *P* enterocaelicos *Sab*   27 herniarum *Sab:* gruenearum *P*   *capita 35. 36. 37 Orellius in finem libri reiecit*   28 e^t *P*   singularum *Orellius:* singulorum *P*   29 parium *Heraldus*

mur et rectius quodque rei diuinae suam praestet atque attribuat dignitatem. ac primum uos deos, quos in rerum natura uel arbitramini esse uel creditis quorumque in templis omnibus simulacra constituistis et formas, profitemini esse natos et ex masculorum feminarumque seminibus conuentionum progenitos f. 152b lege. at uero nos contra, si modo dii certi sunt | habentque huius nominis auctoritatem potentiam dignitatem, aut ingenitos esse censemus — hoc enim religiosum est credere — aut si habent natiuitatis exordium, dei summi est scire, quibus eos rationibus fecerit aut saecula quanta sint, ex quo eis adtribuit perpetuitatem sui numinis inchoare. uos habere sexus deos aliosque ex his mares, feminini generis alios esse censetis: nos potentias caelites discretas esse sexibus abnegamus, quoniam discrimen huiusmodi terrenis animantibus datum est, quas coire, quas generare auctor uoluit rerum substituendis per libidinem prolibus. uos hominum similitudinem gerere et mortalium uultibus existimatis esse formatos: nos effigies remur submotas esse ab his longe, quoniam forma mortalis est corporis, et si forte est ulla, comprehendere neminem posse indubitabili adseueratione iuramus. a uobis artificia singuli opificum more habere perhibentur: ridemus, cum audimus nos ista, quoniam diis artes necessarias ducimus arbitramurque non esse et eas constat et liquidum est paupertatis ad subsidium 36 conparatas. discordias alios ex his uos, alios dicitis qui pestilentias inrogent, alios qui amores, qui furias, alios uero qui praesint bellis et sanguinis effusione laetentur: at uero nos contra ab ingeniis numinum iudicamus esse ** disiunctas, aut si sunt qui haec mala miserrimis inferant subiciantque mortalibus, ab deorum contendimus procul esse natura nec sub huius nominis praedicatione ponendos. irasci et perturbari uos f. 153 numina ceterisque animorum adfectibus | mancipata esse atque obnoxia iudicatis: nos huiusmodi motus alienos existimamus

2 natura *Sab*: naturam *P* 15 quoire *P* 20 firmamus *uel* iudicamus *Urs* 23 et eas] eas *Gel* quod eas *uel* quas *Urs* 24 discordias *Urs*: discordiarum *P* 25 alios uero *Sab*: alius uero *P* 26 uero] haec *Urs* 27 *lacunam signaui: uerborum quae interciderunt primum uidetur fuisse* discordias disiuncta *Canterus, Urs* 30 uus *P corr c*

ab his esse; sunt enim ferocium generum et mortalitatis obeuntium functiones. uos pecorum sanguine, uos caedibus et mactationibus hostiarum gaudere, laetari et in gratiam cum hominibus remini offensionibus redire sopitis: nos amorem sanguinis nullum esse in caelitibus ducimus nec esse tam duros, ut miserorum animantium caede saturatas abiciant iras. uos mero, uos thure honorem arbitramini diis addi et eorum augescere dignitates: nos monstrum et prodigium iudicamus, quod quisquam hominum credit aut augustiorem fieri deum fumo aut ex roribus exiguis uini ipsum sibi ab hominibus ducere satis sancte atque honorifice supplicatum. uos aeris tinnitibus et tibiarum sonis, uos equorum curriculis et theatralibus ludis persuasum habetis deos et delectari et adfici irasque aliquando conceptas eorum ista satisfactione molliri: nos inconueniens ducimus, quinimmo incredibile iudicamus, eos qui gradibus mille genus omne uirtutum perfectionis transierint summitate in uoluptatibus habere atque in deliciis res eas quas homo sapiens rideat et quae non aliis uideantur continere aliquid gratiae quam infantibus paruulis et triuialiter et popu-
37 lariter institutis. haec cum ita se habeant cumque sit opinionum tanta nostrarum uestrarumque diuersitas, ubi aut nos impii aut uos pii, cum ex pectorum sensibus pietatis debeat
f. 153[b] atque inpietatis | ratio ponderari? non enim simulacrum qui sibi aliquod conficit quod pro deo ueneretur aut qui pecus trucidat innoxium sacrisque incendit altaribus thus, is habendus est rebus deditus esse diuinis. opinio religionem facit et recta de diis mens, ut nihil eos existimes contra decus propriae sublimitatis appetere. cum enim cuncta quae his dantur sub oculis hic nostris uideamus absumi, quid ad eos aliud ab nobis dicendum est peruenire nisi opiniones diis dignas et eorum

1 mortalitati *Gel* obeuntium *Urs:* obeuntib. *P* subeuntium *Gel* obeuntis *Meursius* 6 caedae *P* 9 credat *Urs* 11 sanctae *P corr* *nitibus *P corr c'* 12 aequorum *P* theatralibus *Sab, r:* thetralibus *P* 13 et *ante* delectari *om Gel* 14 ista *addidi* mollire *Urs* 17 res *Gel:* esse res *P* iis esse res *Hildebrandius* 19 triuialiter *Sab:* tibialiter *P* 22 pectorum *scripsi:* partium *P* 25 thus *addidi* 27 propriae *Guyetus:* promptae *P* praesumptae *Gel* 30 diis *P*

conuenientissimas nomini? haec sunt dona certissima, sacrificia
haec uera; nam pulticulae, thura cum carnibus rapacium ali-
menta sunt ignium et parentalibus coniunctissima mortuorum.
Sed si dii immortales nequeunt, inquit, irasci neque ullis ani- 3
morum adfectibus eorum quatitur concutiturque natura, quid
historiae sibi uolunt, quid annales, quorum in conscriptionibus
legimus nonnullis offensionibus deos motos pestilentias, sterili-
tates ac frugum inopias aliaque intulisse ciuitatibus nationi-
busque discrimina eosque rursus sacrorum satisfactione placatos
indignationum posuisse feruores et in habitum laetiorem statum
caeli tempestatumque mutasse? quid terrarum fremitus, quid
motus, quos esse accepimus factos, quod essent acti per in-
diligentiam ludi nec ad suam formam condicionemque curati,
instauratis his tamen et curiosa obseruatione repetitis supe-
rorum conquieuisse terrores et ad hominum curam familiari-
tatemque reuocatos? quotiens, uatum iussis haruspicumque re-
sponsis postquam diuina res facta est et ex gentibus | trans- f.
marinis acciti dii quidam delubraque his facta et in altioribus
columnis signa quaedam et simulacra sunt constituta, et in-
minentium auersi sunt periculorum metus et grauissimi hostes
pulsi et amplificata res publica est et uictoriarum frequentibus
gaudiis et prouinciarum possessione conplurium? quod utique
non fieret, si sacrificia, si ludos ceterosque aspernarentur dii
cultus neque se honorari eorum procurationibus ducerent. si
ergo his datis calor omnis numinum indignatioque frigescunt
uertunturque in prospera ea quae uidebantur adferre terrores:
manifestum est haec omnia non sine caelitum fieri uoluntate,
et quod ea tribuantur a nobis, inaniter et cum tota inperitia
reprehendi. uentum est ergo, dum loquimur, ad ipsum arti- 31
culum causae, uentum rei ad cardinem, uentum ueram at-
que ad iustissimam quaestionem, in quam conuenit ut debea-

16—22 = 273, 5—9. 18.

4 si *om Sab* 7 legimus *Sab:* legibus *P* motos *Sab:* motus *P* 8 alique *P corr c* 14 superorum *Sab:* superiorum *P* 17 transmarinis *Sab, r:* transmarini *P* 19 simulaca *P corr* 23 sacrificia* *P* 24 si* *P* 27 uoluptate *Meursius* 30 ad ueram *Gel* 31 ad iustissimam *Urs:* adiunctissimam *P* ad iunctissimam *Canterus* ad inuictissimam *Meursius* questionem *P*

mus inspicere formidine superstitionis amota et gratificatione deposita, utrumne hi dii sint quos saeuire adseueratis offensos reddique sacrificiis mites an sint longe aliud et ab huius ui debeant et nominis et potentiae segregari. non enim imus infitias, in annalium scriptis contineri haec omnia quae sunt a uobis in oppositione prolata: nam et ipsi pro modulo ingeniique pro captu et legimus et esse positum scimus, ludis quondam ipsis circensibus, qui Ioui maximo fierent, patremfamilias quendam, antequam inciperent res agi, seruum pessime meritum per circi aream mediam transduxisse caesum uirgis
f. 154b | et ex more multasse post patibuli poena. ludis dein terminatis profligatisque curriculis non multi post temporis spatium ciuitatem occepisse pestilentia uastari, cumque dies adderet malum malo grauius, cateruatim et populus interiret, rusticulo cuidam sorte humilitatis obscuro Iouem per insomnium dixisse, uti ad consules uaderet, praesulem sibi displicuisse monstraret, posse melius fieri ciuitati, si ludis sua religio redderetur et ex integro rursus curiosa obseruatione procederent. quod cum ille facere minime curasset, uel quod esse uanum suspicaretur insomnium nullamque habiturum apud audituros fidem uel quod ingenitae humilitatis memor potestatis tantae fugeret et formidaret accessum, cunctatori redditum inimicum Iouem filiorum obitus inrogauisse pro poena. mox cum et ipsi proprium minaretur interitum, ni praesulis pergeret nuntius inprobati, obeundi formidine territatum, cum iam et ipse contactus pestilentiae flagraret incendio, de sententia propinquorum perlatum ad curiam patrum insomnique exposita uisione flammas euolauisse contagii: ludorum deinde instauratione decreta et spectaculis adhibitam grauem curam et priorem populo redditam sanitatem.

2—4 = 277, 11—14 4—7 = 277, 8—11.

2 hii *P* seuire *P* 3 ludis et sacrificiis *Urs* mitaes *P corr* 4 debant *P corr* imus *in*fitias *P* 7 legimus haec eadem et *Urs* ******et** esse *P* posita *Urs* 11 mulcasse *r* poenam *Sab* dein terminatis *Klussmannus:* deinde interminatis *P* deinde iam terminatis *Sab* 13 *pestilentia *P* 16 uaderet *Lipsius, Urs:* suaderet *P* 17 ciuitati *Sab:* ciuitatis *P* 23 et (*eras*) cum et *P* 24 praesules *P corr c'* 25 territum *P corr* 27 insomniique *Sab*

40 Sed neque illud aeque nos negabimus scire, temporibus quondam ciuitatis et reipublicae duris, uel quae lues infesta faciebat continua populum contage conficiens, uel quae hostes ualidi et ad periculum libertatis auferendae proeliorum prosperitate iam proximi, iussis et monitis | uatum transmarinis f. 155 ex gentibus quosdam deos accitos magnificisque honoratos templis et luis sedasse flagrantiam et uiribus hostium fractis frequentissime triumphatum et auctos imperii fines innumerasque prouincias sub leges uestri cecidisse dominatus. sed neque hoc nostram conscientiam fugit lectum et positum, ictum cum esset Capitolium fulmine multaque in hoc alia, Iouis etiam simulacrum, sublimi quod in culmine stabat, suis esse ab sedibus prouolutum. responsum deinde ab haruspicibus editum, res scaeuas tristissimasque portendi ab incendiis, caedibus, ab legum interitu et ab iuris occasu, maxime tamen ab domesticis hostibus atque ab impia coniuratorum manu. sed flecti haec posse, immo aliter publicari scelerata non posse consilia, nisi Iuppiter rursus altiore in culmine figeretur orientalem conuersus ad cardinem radiisque oppositus solis. adfuisse dicto fidem: nam subrecto culmine conuersoque ad solem signo patuisse res abditas et reserata in maleficia uindicatum.

41 Habent quidem miraculi speciem — quinimmo habere creduntur — cuncta ista quae dicta sunt, si ita ut sunt prompta humanum ueniant ad auditum, nec diffitemur inesse his quiddam, quod in prima positum quemadmodum dicitur fronte perstringere aures possit et ueritatis similitudine circumuenire. ceterum si penitus intueri res factas, personas et personarum uolueris uoluntates, nihil esse reperies diis dignum et, quod saepe iam dictum est, quod ad huius nominis speciem dignitatemque referatur. quis est enim primum qui deum illum fuisse credat, qui currentibus frustra delectaretur | eculeis auocarique se f. 155b

30—274, 11. 14 = 277, 14—25 = 277, 26—278, 13

1 negabimus *Sab:* negauimus *P* 2 quodam *P corr* lues *Sab:* luis *P* 8 triumfatum *P* 14 scaeuas *Meursius:* saeuas *P* 17 *prius* posse *del Meursius* 19 solis** *P* 20 subrepto *Sab* 24 ueniant *Sab, r:* ueniat *P* 28 uoluntates *Sab:* uoluptates *P* 29 numinis *Meursius* 31 auocarique *Heraldus:* euocarique *P*

genere hoc ludicri iucundissimum duceret? immo illum fuisse quis est qui adsentiatur Iouem, quem deum principem dicitis et rerum quaecumque sunt conditorem, qui spectatum proficisceretur e caelo cantherios de uelocitate certantes, replicantes gyros septem, et quos dissimiles ipse corporum esse in mobilitate uoluisset, eos tamen gauderet transire, transiri, pronos et cernuos ruere, cum curribus resupinos uerti, trahi alios, cruribus et claudicare praefractis, et ineptias nugis et crudelitatibus mixtas summis in uoluptatibus habuisset quas homo quiuis lautus nec ad studium plenae grauitatis ac ponderis eruditus puerilia duceret atque aspernaretur ut ludicra? quis est, inquam, qui credat, repetamus ut assidue hanc uocem, generis eum fuisse diuini, qui, quoniam ludis actus per circi est spatium meritorum poenas et supplicia redditurus, ira exacerbatus ardesceret seseque ad uices adcingeret ultionis? si enim nocens seruus atque illa fuerat animaduersione puniendus: qui debuit Iuppiter indignatione aliqua commoueri, cum ageretur iniuste nihil, immo cum nocens caput poenis conuenientibus plecteretur? sin autem inmunis ab scelere neque ulli obnoxius crimini: uitiosi praesulis ipse fuit in causa, cui cum subuenire potuisset, non fecit, immo ipse quaesiuit et pati quod inprobabat et ab aliis poenas suae permissionis exigere. et cur laesum deinde illo se questus est et pronuntiauit in
f. 156 praesule, quia crucis | ad poenas per circi actus est medium
42 uirgis dilaceratus et flagris? et quid ex hoc facto labis potuit et foeditatis ecfluere, quod aut circum faceret minus purum aut Iouem contaminatum, cum per exigua momenta, per puncta tot in orbe conspiceret milia mortis in generibus uariis et cruciatibus interire diuersis? ante, inquit, est actus, ludi quam

2 dicis *Sab* 3 profic*isceretur *P* 4 replycantes *P* 6 uoluisse? sed eos *Sab* gauderet *Meursius:* gaudere *P* 7 alios debiles, cruribus *Urs* 9 mixtas *Sab*, *r:* mixta *P* habuisset *Meursius:* habuisse *P* 10 lautus *Gel:* laetus *P* 11 duceret *Sab:* ducere *P* 12 assidu*e* (e *in ras c'*) *P* 14 redditurus *Sab:* reddituros *P* exacerbatus *Gel:* exaceruatus *P* 15 uices *Huetius:* uires *P* 22 inprouabat *P corr c* 23 illo *Sab:* illos *P* pronuntiauit *Gel:* praenuntiauit *P* 24 praesulae *P* 26 effluere *Sab:* et fluere *P* 27 exigua *Sab:* exiguã *P* puncta *Sab:* cuncta *P* 29 crutiatibus *P*

inciperent confici. si sacrilego pectore religionisque contemptu, est ut ignoscere debeamus Ioui indignanti se spretum nec circensibus propriis sollicitiorem adhibitam curam. sin autem errore uel casu latens illud non est animaduersum et cognitum uitium, nonne fuerat rectum Iouique conueniens, ut humanis ignosceret lapsibus et inprudentiae caecitatem ueniali concessione donaret? sed uindicanda res fuit. et post haec aliquis fuisse illum deum credet, qui puerilis incuriam ludicri ciuitatis ultus est et persecutus interitu, grauitatis ac ponderis aut ullius habuisse constantiae firmitatem, qui ut sibi ex integro uoluptatis in gaudia curreretur, uenenatam in perniciem aeris haustus uertit et pestilentiae morbo stragem mortalitatis indixit? si ludorum exhibitor magistratus minus curauit ediscere, quisnam esset illo die circi actus per medium, contractaque est ex hoc culpa, quid infelix commeruerat populus, ut aliena delicta capitis sui dissolueret poenis pestilentibusque contagiis crudeliter expelleretur e uita? immo quid feminarum genus, quas ab negotiis publicis | condicio fragilitatis excepit, f. 156b quid adultae uirgines, quid puerculi fecere pusiones, quid denique adhuc parui nutricum sub alimonia constituti, ut in eos inmitteretur par et una saeuitia priusque acerbitatem mortis quam dulcedinem aliquam perciperent luminis? si sibi 43 Iuppiter ludos scrupulosius fieri restituique quaerebat, si fideliter reddere suam populo sanitatem nec malum quod fecerat prorogari ulterius et augeri, nonne rectius fuerat, consulem ut ad ipsum ueniret, sacerdotum ad aliquem publicorum, pontificem maximum aut ad flaminem suum Dialem eique per somnium et praesulis uitium et funesti causam temporis indicaret? quae fuerat ratio, ut ruri hominem suetum, obscuritate

1 contemptu *Sab:* contemptus *P* 2 spraetum *P* 3 solliciorem *P corr* 4 errore *Sab:* errorẽ *P* 7 concess.ione *P* 9 ultus *Sab, r:* ullus *P* 11 uenenatam *Sab:* ueneatam *P* 12 pestilentiae *Salm, r:* pestilentia *P* pestilentiam *Sab* morbos *Sab* mortalitati *P. Iunius* 13 induxit *Urs* 19 adultae *Gel:* adulterae *P* 21 acerbitatem *Sab:* aceruitatem *P* 22 si *add Meursius* sibi] si *Gel* 24 reddere *Gel:* redderet *P* redderes *sic Sab* 25 prorogaret *Sab* augeret *Sab* 26 ut] aut *Urs*

incognitum nominis, urbanarum inscium rerum, quid sit praesul fortasse nescientem, uoluntatis suae deligeret nuntium et expetitae satisfactionis auctorem? quem si utique sciebat, diuinus modo si fuerat, tergiuersatorem in obsequio futurum, nonne fuerat pronius et deo conueniens, mentem hominis uertere et parendi subicere uoluntatem quam uias adgredi saeuiores et latrocinii ritu sine ulla passim ratione saeuire? si enim rusticus senior inexpeditus in rebus obeundis cunctabatur in re iussa causis superioribus retardatus, quid infelices eius commeruerant liberi, ut in eos ira et indignatio uerteretur offensasque alterius luminis sui spoliatione pensarent? et quisquam est hominum qui fuisse illum deum credat tam iniustum, tam impium nec mortalium saltem constituta ser- f. 157 uantem, | apud quos nefas haberetur magnum, alterum pro altero plecti et aliena delicta aliorum crucibus uindicare? sed et ipsum fecit pestilitatis saeuitia comprehendi. nonne ergo praestantius, quinimmo aequius fuerat, si hoc esse uidebatur faciendum, ut ab ipso patre terror cohercitionis inciperet, apud quem causa tanti fuerat motus et in oboedientia cessatio, quam in eius dolorem uim liberis facere et innoxias urere atque abolere personas? quaenam illa saeuitia, crudelitas fuit quae tanta, ut extincta subole intestinis periculis post territaret patrem? quod iamdudum si facere id est loco priore uoluisset, nec germanitas conficeretur innoxia et uoluntas numinis cognosceretur offensa. at enim conpleto adnuntiationis officio statim morbus euanuit et sanitati homo est continuo restitutus. et quid habet admirationis res ista, si malum quod inspirauerat rettudit seseque inani ostentatione iactauit? quodsi penitus res pendas, magis illa crudelitas quam beneficium salutis fuit, siquidem hominem miserum et interire post filios cupientem

5 probius *Meursius* 6 subiicere *Meursius:* subigere *P* scaeuiores *?* 15 crucibus *scripsi:* ceruicibus *P* uindicari *Sab* 16 saeuiaia *P corr* 18 cohercitiones *P corr c'* 19 in oboedientia *Meursius:* inoboeda *P* in obeundo *Sab* 20 facere *Sab:* faceret *P* 21 crudelitas *Meursius:* crudelitatis *P* 23 id est loco priore *del Zinkius* 25 conple*to *P* 27 quod *P corr c'* 28 retudit *Hildebrandius:* rettulit *P* repulit *Gel* inani *Gel:* in alia *P* paenitus *P*

non gaudia seruauit ad uitae sed ut suam solitudinem disceret et orbitatis cruciamenta sentiret. consimili ratione per 44
alias ire licebit historias et ostendere in his quoque longe aliud quam esse dii debeant de his ipsis dici et earum in expositionibus indicari, uelut in hac ipsa quam deinceps ponam, una ei duabusue coniunctis, fastidium ne inmoderatione pariatur.

Non imus infitias in annalium scriptis contineri haec | omnia f. 157
quae sunt a uobis in oppositione prolata. nam et ipsi pro modulo ingeniique pro captu et legimus haec eadem et esse posita scimus, sed quaestionis in hoc summa est, utrumne hi dii sint, quos saeuire adseueratis offensos reddique ludis et sacrificiis mites, an sint longe aliud et ab huius ui debeant et nominis et potentiae segregari. quis est enim primum qui eos deos existimet fuisse aut esse qui credat, qui motibus et saltationibus scaenicis, qui cantheriis frustra currentibus uoluptatum soluuntur in gaudia, ineptas et frigidas actiones spectatum proficiscuntur e caelo offendique se doleant et suis honoribus derogatum, si paulisper constiterit ludius aut tibicen modice interquieuerit fessus, qui praesulem sibi displicuisse pronuntient, si per circi medium pergat nocens aliquis meritorum poenas et supplicia redditurus? quae si penitus cuncta et sine ulla gratificatione cernantur, non tantum ab diis esse reperientur aliena, uerum ab homine quouis lauto nec ad summos apices grauitatis ac ponderis instituto.

Quis est enim primum deos illos qui existimet fuisse aut esse qui credat, qui nocendi habeant saeuiendique naturam ** easque abiciant rursus cyatho uno sanguinis et thuris suffitione molliti, qui motibus scaenicis et saltationibus histrionum festos dies ducant et hilaritatis plenissimas uoluptates, qui cantherios

3 hostendere *P corr* 5 uelud *P* 8 Non imus — 278, 13 erudito *om Gel Canterus Salm, seclusit Urs, post librum separatim collocare maluit Stewechius, quem reliqui secuti sunt: uide praefationem* *in mg r* Haec desiderantur in hactenus impressis codicibus *scilicet in Gelenii et Canteri editionibus* 11 hii *P* 14 potentiae *Sab:* potentia *P* 15 fuisse *addidi* 16 scenicis *P* 18 celo *P corr r* 19 ludius *Urs:* lydius *P* tybicen *P* 22 paenitus *P* 26 qui *Sab:* quis *P* 27 *lacunam signaui* 28 a*biciantu (u *eras*) *P* cyato *P* thuris *P* 29 scenicis *P* 30 dicant *Sab*

frustra et sine ulla ratione currentes spectatum proficiscantur e caelo gaudeantque ex his alios transire, transiri, pronos et cernuos ruere, cum curribus resupinos uerti, trahi alios debiles f. 158 | et cruribus claudicare praefractis, qui praesulem sibi displicuisse pronuntient, si per circi medium pergat nocens aliquis meritorum poenas et supplicia redditurus, qui offendi se doleant et suis honoribus derogatum, si paulisper constiterit ludius, interquieuerit tibicen fessus, puer ille matrimus decidat fortuito alicuius instabilitate * prolapsus? quae si penitus cuncta et sine ulla partium gratificatione pendantur, non tantum longe longeque ab diis esse reperiuntur aliena, uerum a quouis homine sentiente communia nec ad studium ueri rationum cognitionibus erudito.

Post aduectos, inquitis, transmarinis ex gentibus deos quosdam postque condita his templa, post cumulatas sacrificiis aras male habens sese recreatus conualuit populus et pestilentes morbi inducta sinceritate fugerunt. qui, effamini, dii quaeso? Aesculapius, inquitis, Epidauro, bonis deus ualetudinibus praesidens et Tiberina in insula constitutus. si esset nobis animus scrupulosius ista tractare, uobis ipsis obtineremus auctoribus, minime illum fuisse diuum, qui conceptus et natus muliebri aluo esset, qui annorum gradibus ad eum finem ascendisset aetatis in quo illum uis fulminis, uestris quemadmodum litteris continetur, et uita expulisset et lumine. sed quaestione ab ista discedimus, Coronidis filius sit, ut uultis, ex immortalium numero et perpetua praeditus sublimitate caelesti. ex Epidauro tamen quid est aliud adlatum nisi magni agminis coluber? fidem si annalium sequimur et exploratam eis adtribuimus ueritatem, nihil, ut conscriptum est, aliud. f. 158b | quid ergo dicemus? Aesculapius iste quem praedicatis, deus

2 transire *om Sab* 4 praefactis *P corr* 5 pronuncietur *Sab* 8 interquieberit *P* tybicen *P* matrimus *Sab*: matrib· *P* 9 *lacunam signaui:* tabulati *intercidisse uidetur* 11 a *add Sab* 12 quoduis *P corr* sentient *P corr c'* nec ad *Sab*: negat *P* 16 recreatas *P corr* pestilentis *P corr c'* 18 aescolapius *P* 28 augminis *Meursius* 30 dicimus *Sab* aescolapius *P*

praestans, sanctus deus, salutis dator, ualetudinum pessimarum propulsator, prohibitor et extinctor, serpentis est forma et circumscriptione finitus, per terram reptans, caeno natis ut uermiculis mos est, solum mento radit et pectore, tortuosis uoluminibus se trahens, atque ut pergere prorsus possit, partem sui postremam conatibus prioris adducit. et quoniam legitur 45 usus cibis etiam, quibus uita in corporibus inmoratur, habet patulas fauces, quibus cibos transuoret oris hiatibus adpetitos, habet receptaculum uentris et ubi mansa et uorata decoquat uiscera, sanguis detur ut corpori et uiribus redintegratio subrogetur, habet et extremos tramites, per quos inmunda faex eat auersabili corpora foeditate deonerans. si quando mutat loca et ab aliis transgredi in alias regiones parat, non ut deus obscure per caeli euolat sidera punctoque in temporis ubi causa postulauerit sistitur, sed uelut animal brutum uehiculum quo sustineatur petit, undas pelagi uitat atque ut tutus possit incolumisque praestari, cum hominibus nauem ascendit et ille publicae sanitatis deus fragili se ligno et tabularum compagibus credit. non arbitramur euincere atque obtinere uos posse, Aesculapium illum fuisse serpentem, nisi hunc colorem uolueritis inducere, ut in anguem dicatis conuertisse se deum, quominus curiose possent quisnam esset aut qualis homines intueri. quod si fuerit a uobis dictum, quàm infirmiter inualideque dicatur, ipsa rerum inaequalitas indicabit. si enim | se f. 159 deus uideri ab hominibus euitabat, nec in forma serpentis uelle debuit conspici, cum in qualibet forma non ab ipso se alius, sed ipse esset futurus. sin autem intenderat cernendum se dare — non enim debuit oculorum negare se conspectui — cur non

3 reptans *Sab*: cteptans (c *eras*) *P* 6 contractibus *Ungerus* curuatibus *?* 9 et *Sab*: ut *P* dequoquat *P* 11 tramites *Sab, r*: tramuites *P* 14 obscure] ocius *?* 15 sistitur *Sab*: *ititur *P* sititur *r* 18 fragilis *P corr* compagibus *Sab, r*: compagius *P* 20 escolapium *P* 22 quominus curiose *scripsi*: quo mentiri se *P* possent *Urs*: posse *P* posset *Sab* qualis *Urs*: quales *P* quo mentiri se posset nec quisnam aut qualis possent homines intueri *Urs* quo mentiri se posset et quisnam esset aut qualis hoc minus intueri *Meursius* 24 dicantur *Sab* 25 deus* *P* 26 qualibet *Sab, r*: qualib› et *P* 28 non...conspectui *del Orellius* et non *Zinkius* enim *addidi* se *addidi*

talem uideri se praebuit, qualem sciebat se esse qualemque se nouerat sui numinis in potentia contineri? erat enim hoc potius multoque praestantius augustaeque conueniens dignitati quam fieri beluam horrentisque animalis in similitudinem uerti et dare ambiguis contradictionibus locum, essetne uerus deus an nescio quid aliud longeque ab supera sublimitate seiunctum.

46 sed si deus, inquit, non erat, cur e naui postquam extulit sese et Tiberinam ad insulam repsit, nusquam statim conparuit et uiderier ut ante desiit? possumus enim scire, utrumne aliquod obstaculum fuerit, cuius sese obiectu atque oppositione protexerit, an hiatus aliquis? uos pronuntiate, uos dicite, quidnam illud fuerit aut cuinam rerum generi debuerit applicari, si personarum officia sunt certa certarum. uestra cum res ista sit deque uestro numine uestraque et religione tractetur, uestrum est potius edocere uestrumque monstrare, quid illa res fuerit, nostras uelle quam exaudire sententias nostraque exspectare decreta. nam nos quidem quid aliud possumus dicere, nisi quod fuit et uisum est, quod historiae prodidere omnes et oculorum sensibus est conprehensum? hanc tamen scilicet colubram ualidissimi corporis et prolixitatis inmensae aut, si nomen hoc sordidum est, anguem dicimus, serpentem f. 159b nominitamus, aut si quod aliud nobis usus uocamen | obtulerit aut ampliatio sermonis ecfinxerit. si enim repsit ut coluber non pedibus se ferens neque suas subexplicans itiones sed uentre nisus ac pectore, si ex materia formatus carnis longitudinem porrigebatur in lubricam, caput si habuit atque caudam, si obsita squamis terga, si macularum corium suffectionibus uarium, si os dentibus horridum et ad infligendos instructum morsus: quid aliud possumus quam generis eum dicere

280, 7—11 = 281, 8—12

6 superum ? 8 et *ante* Tiberinam *add Zinkius: sed ipse* Tiberinam... repsit *delere mauult* 9 *sqq.* possumus... aliquis *del Zinkius* 13 certarum. uestra cum *Meursius:* certarum uestra. cum *uulgo* ista *Meursius:* ita *P* 14 et *del Meursius* 19 tamen] uocamen *Zinkius* 20 si licet *Meursius, Zinkius* *colubram *P* 21 dicamus *Urs* 22 nominitemus *Urs* 23 ampliatio *Sab:* ampliato *P* ecfinxerit *r:* et finxerit *P* effinxerit *Sab* 25 nixus *Sab* 27 obsita *Urs:* oblita *P* corium *addidi* 28 uaria *Sab* uarium: uentrem *Ungerus* tendibus *P corr c*

fuisse terreni, quamuis fuerit inmanis et nimius, quamuis illum ab Regulo exercitus ui caesum longitudine corporis et robore anteierit? sed aliud nos remur et labefactamus et destruimus ueritatem. ergo uestrum est explicare, quidnam ille fuerit uel cuius generis, nominis et qualitatis cuius. nam deus esse qui potuit, cum haberet ea quae diximus, quae dii habere non debent, si cogitant dii esse et uocaminis huius eminentiam possidere? Tiberinam postquam ad insulam repsit, nusquam continuo apparuit: qua ex re numen fuisse monstratur. possumus enim scire, utrumne istic aliquod rei fuerit alicuius obstaculum, cuius sese obiectu atque oppositione protexerit, an hiatus aliquis aut ex molibus inaequaliter aggeratis successus quidam et fornices, in quos intulit se raptim circumscripto tuentium uisu? quid enim, si flumen transiliuit? quid, si transnatauit? quid, si siluarum densitatibus se dedit? argumentatio flaccida est, ea re suspicari deum illum fuisse serpentem, quod ab oculis sese properata agminis festinatione subtraxit, cum deum non fuisse eadem rursus possit argumentatione monstrari.
sed si deus praesens anguis ille non fuit, cur post illius ad- 47
uentum pestilentiae uis fracta est | et populo salus est reddita f. 160
Romano? referimus et nos contra: si ex libris fatalibus uatumque responsis inuitari ad urbem deus Aesculapius iussus est, ut ab luis contagio morbisque pestilentibus tutam eam incolumemque praestaret, et uenit non aspernatus, ut dicitis, colubrarum in formam conuersus: cur totiens Romana ciuitas mali huius afflicta est cladibus, totiens aliis aliisque temporibus dilacerata, uexata est et innumeris stragibus ciuium minor facta est millibus? cum enim deus adcitus in hoc esse dicatur,

2 robore *Meursius:* roboris *P* 3 anteierit *scripsi:* anteiret *P* labefactamus *Hildebrandius:* labefaciamus *P* labefacimus *Sab, r* 4 quisnam *Urs* 10 isti *P corr c* 12 inequaliter *P* 14 trassiliuit *P* si* *P* 14 *sqq.* transnatauit argumentatio flaccida est ea re suspicari quid si (si *add c*) siluarum densitatibus se dedit deum illum *P: rectum uerborum ordinem restituit Gel* 17 agminis *scripsi:* omni *P* festinatio *P corr c* 20 est *ante* reddita *om Sab* 21 batumque *P corr* 22 aescolapius *P* 25 Romana *Urs:* roma *P* 26 *sqq.* cladibus ... facta est *om Sab* 28 milibus *P*

ut omnino omnes causas quibus pestilentia conflabatur auerteret, sequebatur ut ciuitas intacta esse deberet flatuque a noxio inmunis semper innocuaque praestari. atquin uidemus, ut superius dictum est, saepenumero his morbis cursus eam uitae habuisse funestos nec dispendiis leuibus esse populi fractas debilitatasque uirtutes. ubi ergo Aesculapius fuit, ubi ille promissus oraculis uenerabilibus? cur templa post condita sibique exaedificata delubra diutius aditus habere perpessus est bene meritae ciuitatis luem, cum in id esset adcitus, ut et malis mederetur instantibus nec sineret in futurum tale aliquid quod
48 metueretur inrepere? nisi forte aliquis dicet, minoribus et consequentibus saeculis idcirco dei talis defuisse custodiam, quod impiis iam moribus et inprobabilibus uiueretur, opem autem contulisse maioribus, quod innoxii fuerint et ab omni scelerum contagione dimoti. quod ratione cum aliqua et audiri
f. 160b forsitam potuisset et dici, si aut in temporibus | priscis omnes essent usque ad unum boni aut sequentia tempora malos omnes generarent et nulla diuersitate discretos. cum uero res ita sit, ut in magnis populis, nationibus, quinimmo et in ciuitatibus cunctis mixtum sit humanum genus naturis uoluntatibus moribus tamque potuerint in prioribus saeculis quam in nouellis aetatibus boni simul malique existere, stultum satis est dicere, propter malitias posteros auxilia numinum non meruisse mortales. si enim propter malos sequentium saeculorum boni non sunt protecti temporum nouellorum, et propter antiquos malos boni aeque maiores non debuerant mereri beniuolentiam numinum: sin propter bonos priscos mali etiam conseruati sunt prisci, et propter bonos minores aetas debuit sequens, quamuis esset inprobabilis, protegi. aut ergo iam fracta atque inminuta ui morbi anguis ille perlatus famam conseruatoris adsumpsit, cum nihil omnino commoditatis attu-

1 omnes *P* pestilenti*a *P* 3 adquin *P corr* 8 aditus *addidi* haberi *Salm* est *Sab:* et *P* 9 meritas ciuitates *Sab* 12 id*circo *P* 16 forsitan *e* forsitam *corr P* aut in *Salm:* autem *P* aut *Sab, r* 18 generarent *Sab in err:* generent *P* 19 ciuitatis *Sab* 24 saequentium *P* 26 merere *Sab* 27 s'n *P* 29 essent inprobabiles *?* 30 morbi *Sab:* urbi *P*

lisset, aut fatalia dicenda sunt carmina multum ueris aberrauisse praesagiis, cum remedium ab his datum non deinceps cunctis sed auxilio fuisse uni tantum reperiatur aetati. sed et 4 Magna, inquit, Mater accita ex Phrygio Pessinunte iussis consimiliter uatum salutaris populo et magnarum causa laetitiarum fuit. nam et diu potens hostis ab Italiae possessione detrusus est et gloriosis inlustribusque uictoriis decus urbi restitutum. est pristinum et imperii fines longe lateque porrecti et innumeris gentibus ciuitatibus populis libertatis ius raptum est et iugum | seruitutis inpositum, multaeque res aliae foris f. domique perfectae ineluctabili firmitate gentis nomen maiestatemque fundarunt. si uerum locuntur historiae neque ullas inserunt rerum conscriptionibus falsitates, adlatum ex Phrygia nihil quidem aliud scribitur missum rege ab Attalo, nisi lapis quidam non magnus, ferri manu hominis sine ulla inpressione qui posset, coloris furui atque atri, angellis prominentibus inaequalis, et quem omnes hodie ipso illo uidemus in signo oris loco positum, indolatum et asperum et simulacro faciem minus expressam simulatione praebentem. quid ergo dicemus? 5 Hannibalem illum Poenum, hostem potentem ac ualidum, sub quo anceps et dubia res Romana contremuit et magnitudo * trepidauit, lapis ex Italia depulit, lapis fregit, lapis fugacem ac timidum suique esse dissimilem fecit? et quod rursus urbs exsiliuit ad imperii columen et regium principatum, nihil consiliis actum est, nihil hominum uiribus, nec ad reditum sublimitatis antiquae tot tantisque ab ducibus quicquam est scientia militari aut rerum experientia conlatum? lapis aliis uires, aliis roboris infirmitatem dedit, hos secundis praecipitauit ab rebus, aliorum extulit stratas desperatione fortunas? et quis hominum credet terra sumptum lapidem, sensu agitabilem nullo, fuliginei coloris atque atri, * corporis, deum fuisse matrem?

3 fuisse uni tantum *add c* 7 urbis *P*, *Sab corr c'* 13 frygia *P* 14 quidem *Sab:* quid *P* 16 angulis *Sab* 19 expraessam *P* praeuentem *P corr c* 22 *lacunam signaui:* imperii *intercidisse uidetur* 23 urbs *addidi* 27 alliis *P corr* 31 *lacunam signaui:* parui *intercidisse suspicatur Hildebrandius* corporis *del Urs*

aut qui rursus accipiat – hoc enim solum restat — numinis alicuius
161b habitasse | uim silicis fragmentis ignis more subiectam uenisque in eius abstrusam? et unde parta uictoria est, si Pessinuntio lapidi nullum inerat numen? sedulitate possumus dicere ac uirtute pugnantium, usu tempore consilio ratione, fato etiam possumus et reciproca uarietate fortunae. sed si auxilio lapidis res facta est melior et felix reciperata uictoria est, ubinam Mater Phrygia tempore illo fuit, cum tot tantisque exercitibus caesis inclinata est res summa et ad ultimae labis periculum uenit? cur non minaci hosti se obtulit? cur impetus tantos belli non prius fregit ac reppulit quam immanes ac * inciderent plagae, quibus omnis effunderetur sanguis et exhaustis rueret uita ipsa paene uitalibus? aduecta enim nondum nec fauorem fuerat ut commodaret rogata. esto: sed bonus auxiliator numquam rogari se poscit spontanea semper opitulatione subueniens. hostem pellere ac fugare non potuit multo adhuc mari terrisque ab Italia discreta. sed deo, si deus est, longum nihil omnino est, cui punctum terra est et sub nutu
51 omnia constituta. sed fuerit praesens, ut exposcitis credi, illo ipso numen in lapide: et mortalium quisquam est, quamuis ille sit credulus et facillimas aures quibuslibet fictionibus praebeat, qui eam iudicet fuisse aut tempore illo deam aut hodie dici appellarique debere, quae modo haec appetat, modo illa
f. 162 deposcat, suos deserat fastidiatque | cultores, prouinciis ab humilioribus migret, potentioribus populis ditioribusque se iungat? uerum bellicas res amet interque esse desideret pugnis caedibus mortalitatibus et cruori. si deorum est proprium, si modo sunt ueri et quos deceat nuncupari ui uocis istius et

1 quis *Gel* 2 uim *Orellius:* in *P* ignis *addidi: cf. Verg. georg. 1, 135* 'ut silicis uenis abstrusum excuderet ignem' more] molem *Gel* molem *uel* maiestatem *Urs* humorem *uel* materiam *Stewechius* mire *Orellius* 7 uictotoria *sic P* 8 frygia *P* 10 hosti *scripsi:* forti *P* fortiter *Sab* fortis *Oehlerus* portis *Zinkius* 11 immanes ac] immanes hae *r* immanes *Sab* *lacunam signaui* 14 fauorem *Gel:* pauorem *P* esto *Oehlerus:* ẽ *P om Sab* 17 ab Italia *Oehlerus:* habitabilia *P* habitabilibus *Sab* 21 facillimas* *P* fictionibus *Sab:* finctionibus *P* 26 uerum] nedum *Oehlerus* bellicas *Sab:* bellica *P* amat *Sab* desiderat *Sab*

potentia nominis, nihil facere malitiose, nihil iniuste hominibusque se cunctis una et parili gratia sine ulla inclinatione praebere, credet generis eam fuisse diuini quisquamne hominum aut habuisse aequitatem diis dignam, quae humanis sese discordiis inserens aliorum opes fregit, aliis se praebuit exhibuitque fautricem, libertatem his abstulit, alios ad columen dominationis euexit, quae ut una ciuitas emineret in humani generis perniciem nata, orbem subiugauit innoxium?

1 nominis *Cotelerius:* numinis *P* facere *Sab:* facerent *P* hominibusque *Sab:* hominibusqui *P* 3 praebere, credet *Oehlerus:* praeberent *P* praebere *Sab* ea *Sab corr in err* hominum credat *Gel* 5 *fregit *P* 6 columem *P* 7 euexit *P. Iunius:* erexit *P* 8 '*uidentur deesse nonnulla*' *Urs* ARNOUII LIBER. UII. EXPLI. | INCIPIT LIBER. UIII. FELICITER. *P: sequi Minucii Felicis Octauium primi intellexerunt Franciscus Balduinus et Gulielmus Sirletus*

INDICES

I

INDEX AUCTORUM

II

INDEX NOMINUM ET RERUM

III

INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM

DATE DUE

DATE DUE

